

عَلِيَّ بْنِ اِبْرَاهِيْمَ

EVLIYÂ ÇELEBÎ
SEYÂHATNÂMESİ

SEYAHATNAMESI

CEL SEY (3)

TOR
03

FONDS Institut kurde de Paris
M. REMZI BUCAK

FONDS
M. REMZI BUCAK

TUR. 300. VII

Institut kurde de Paris

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N°

Institut kurde de Paris

اولياء الحسين بن علي

EVLIYÂ ÇELEBÎ SEYÂHATNÂMESİ

— Yedinci Kitap —

Mehmed Zillî oğlu

Evliyâ Çelebi

Türkçeleştiren :

Zuhuri DANIŞMAN

Institut kurde de Paris

Zuhuri Danışman Yayınevi
P.K. 458 Büyük Postâne - İstanbul

KARDEŞ MATBAASI
İSTANBUL-1970

HATIRLATMA:

EVLIYA ÇELEBİ'yi, bugünkü neslin anlayacağı bir şekilde türkçeleştirirken, şu hususları dikkate aldık:

- 1 — Bugünkü konuşma dilini esas aldık.
- 2 — Evliyâ'nın ifâde hususiyetini büsbütün kaybetmemeğe çalıştık.
- 3 — Târihi terimleri aynen aldık. Bunların ifâde ettiği mânâyı, kitabın sonundaki sözlükte izah ettik. Eğer bir terimin karşılığı bu cildin sözlüğünde yoksa, bundan evvelki ciltlerin sözlüğüne bakmalıdır.
- 4 — Hususiyeti olan bazı kelimeleri de aynen aldık. Fakat mânâsını, yanına parantez içinde belirttik.
- 5 — Tek kelime ile karşılığı olmayan kelimelerin izâhını sözlüklerde verdik.

Z. D.

Institut kurde de Paris

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

EVLIYA ÇELEBİ SEYÂHATNÂMESİ

— YEDİNCİ KİTAP —

1065 ZİLKADESİNİN 3 üncü GÜNÜ VAN'DAN ELÇİLİK İLE ACEM DİYÂRINA GİTTİĞİMİZ

Evvelâ Sarı-Ali ağa ikiyüz adet tam silâhlı, seçme asker ile şah'a gitmeğe memur olup çıktı. Bu hakir dahi yüz adet temiz, müslim «Menem diğer nist» diyen şebazlar ile bir katar katırımı çekib hareket ettim. Arkadaşımız olan Murta-zâ paşa ağası Ali Ağa da tam yüz adet yiğit ile Van'dan çıktı. Yine arkadaşlarımızdan koyun şikâyetçileri olan Pinyaniş âyanları da yüz nefer adam ile Van'dan çıkmakla hepimiz beşyüz nefer adam ile büyük bir alay olduk. Yine paşa efendimizin veda' yerinde hayır duâsını alarak kaleden dışarı çıkıp doğu terefa yöneldik. Van'ın Erdemit bağları sağımızda kaldı. Üç saatte (Zekük gediği) denilen sarp belden geçip, (Zekük?) köyünde konakladık. Üçyüz evli bir kiliseli bir köydür. Haracı Van kulu kalemleridir ki, defterdar tarafından zaptolunur.

Oradan yine doğuya üç saat giderek (Verek) dağında (Venk Verek) adlı kiliseye geldik. Bu diyarda kiliseye (Venk) derler. Bu kilise Verek dağının tâ tepesinin altında

bir ağaçlık gülistan içinde kârgir kubbeli kale gibi demir kapılı bir kilisedir ki, hiçbir eski kiliseye benzemez. İçinde üç-yüzden fazla keşiş ve rahipler vardır ki, herbiri bir işle meşguldür.

O gece 500 nefer askerimize öyle hürmet ve itibar ittiler ki, târif olunamaz. Sabahleyin arkadaşlarımıza ve hakire birer vaşak postu hediyeler verdiler.

Seher vakti bin güçlûkle (Verek) dağı ormanını aşip beş saatte (Hendusten) köyüne geldik. Van nahiyelerinden 300 evli, bağlı köy olup haracı Van kulunudur. Defterdar tarafından zaptolunur.

Buradan kalkarak 5 saatte (Kulu çayırı) denilen çimenliğe geldik. Buradan da (Süleyman bey çayırı) adlı ayrıklı çayırı geçip, (Hoşab) kalesine geldik.

KOSAB KALESİ :

Kalenin dibinden Hoşab nehri geçtiğinden adına Hoşab kalesi demişler. Eski adı (Erçik bâlâ) dır. Abbâsilerden (Hakâri) yapısıdır.

800 senesinde Mahmudilerin eline girmekle, hâlâ Mahmudî beylerinin merkezidir. Sonra 1060 senesinde (Süleymân-ı zaman) adlı, şânı büyük bir han bu kaleyi genişletip, doğu tarafında havâlesi olduğundan o havâleye karşı bir Süleyman kalesi yaptırmıştır ki, her taşı fil büyüklüğündedir. Her taşının uzunluğu yirmi ayak olup, uzunluğuna divara koyup, uclarını dış divara çıkarmış... top darbesine dayansın diye kale divarını kabuklu bağa (Kaplumbağa) arkası gibi yapmış. Ne kadar top vursalar asla tesir etmeyüp kayar... Hattâ 1060 tarihinde Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin paşa 29 gün bu kaleyi dövdürüp, bir taşını bile koparamayarak, eli boş geri dönmüştür.

Osmanlı memleketinde kale kapıları hep ağaç üzerine demir kaplı kapılardır ki, ateş itsen ağacı yanar, demirleri dökülür. Ama bu Hoşab kalesi kapısının her kanadı 300 kan-

tar Nahcivan çeliğindendir. Asla ağacı yok... yapan usta bu kapıyı, iki kule arasına gizlemiştir ki, asla görünmez. Ve kale içinde Mahmûdî İbrahim beyden başkası bilmez.

Gayet küçük kaledir. Etrafı 1200 adımdır. İçinde bir zâviyesi, Beye mahsus bir hamamcıgazi, tahıl anbarları, yer altları, kâfi derecede cebbânesi, on parça şâhi topları vardır. Suyu yağmur sularından toplanan sarnıçları var. Bir kayası fil hortumu gibi dışarı uzamıştır. Merhum Süleyman bey o kayalar üzerine sanatlar ile demir çarklar yapıp, yüz kulaç demir zincir ile, aşağıda akan Hoşab nehrinden Dolap sanatı ile su çekildiğini aşağı varoş halkı çarşıdan seyrederek... seyri garip bir kaledir.

Hâkim: İbrahim bey ile Bitlis hanı cenginde bulunduğu müddet, kalede hakire ve arkadaşlarımıza ziyâfet verdi. Kaleyi de bir hoş temâşâ ettirdi. Dört tarafı gayyâ derecesi gibidir. Etrafında asla hendek yoktur. Ancak kuzeye bakan bir kapısı vardır. Kapısının iç tarafında, cehennem deresine benzer bir hendeği vardır ki, köprüsü top tahtalarındandır. Bu hendeğin içi ağız ağıza sarnıç suyudur.

Aşağı Varoş :

Bu diyarda Varoşa (Rıbat) derler. Bu da dört tarafı havaleli, bir dere içinde olup batı tarafı Hoşab nehridir. Alçak duvarlı kırk kule, iki kapılı ve hendeksiz dört bin adım büyüklüğünde bir kaledir. İçinde 800 kadar evi, bir câmiî, bir hamamı, birkaç dükkancığı var. Başka bina yok...

Mahmûdî Kürdlerinin ahvâli :

955 tarihinde Sultan Süleyman'a itâat edip Tebriz, Nahcivan, Revan seferlerinde büyük hizmetleri geçmekle, ülkelere kendilerine verilip o şekilde yurtluk ve ocaklık adıyla idarelerine bırakılmıştır. Hâlâ Van eyâletinde tabıl ve alem sâhibi ocak beyi var. Ülkesi yazılmakla, Süleyman kanunu üzerine zeâmet ve timarları vardır. Beyinin hası, kendi diyârı-

nın ürünleri kapılarıdır. Bu yüzden Van valisi ile sefere giderler. İstanbul tarafından 150 akçelik kadısı var. 8000 askeri olur. Defalarca Acem şâhına karşı koymuşlardır. Gayet seccâatli ve yarar, yiğit gazilerdir. Hepsî sakalları al, yeşil, sarı, kırmızı boyalarla boyalı adamlardır ki, dindar, şâfiî mezhepli, mü'min, muvahlid kimselerdir. Aralarında bir adamın yalanı meydana çıksa «sen yalancısın» diye memleketten sürgün ederler. Hattâ çoluk ve çocuklarını bile reddederler.

Hoşab Nehri :

Bu temiz sulu nehir, Hâkâri'nin dağlarından ve Hüsnü yaylalarından toplanıp bu kale altında (Hoşab nehri) adını alarak batıya akar ve Van sahrası içinde Erdemit bağlarından geçer. Hakâri'nin Vustan kalesi dibinde Van denizine dökülür.

Bu kalede bir gece misâfir olup, Han'dan çeşitli hediyeler alıp, Seher vakti hareketle 5 saatte (Devadan) köyüne geldik. Mahmûdî hükmünde yüz evli bir câmili kürt köyüdür. Bir çimenlik meydanda çadırlarımızla kalıp o gece köy halkı bütün askere kuzu, karaca, sığın, yaban koyunu verip ziyâfet ettiler. Süt ve tereyağı ile yapılmış bir yemek getirdiler. Meğer buna (Pohun) derlermiş... o gece bundan hepimiz yedik... ama lezzetli pohun imiş... Gerçekten safâ ettik... Meğer bu diyarda pohun, muteber yemek imiş... Onun için her misafire ikram etmek için pohun yedirirlermiş... Amâ bâzı kürt çapkınları «Pohun yermisiz?» diye sormağa başladıklarından bizim asker de (Bed adı var) diye yimez oldular. Ama doğrusu lezzetli idi.

Oradan yine kuzey tarafa meyillice altı saat gidip (Erecik) kalesine geldik.

Erecik Kalesi :

Yalçın bir tepe başında dörtgen şeklinde bir kaledir. Ama tepesi çok yüksek olduğundan göremedim. Hâlâ Mahmûdî

beyi hükmündedir. Eskiden Mahmûdi merkezi burası imiş. Şimdi o kadar mamur değildir. Ama yine Van eyâletinde ve sancak beyi hükmündedir. İki bin askeri vardır. Mahmûdi atlarının seçmeleri burada olur. Ürünü, bevine ocaklık olmuştur. Beyi kalede olup, aşağı varoşu, bir dere kenarında 500 evli, yeryer bağ ve bahçeli, kavak ağaçlı bir varoştur. Bir câmi, bir hanı, bir hamamı, o kadar dükkânı var.

Erecik Gölü :

Kalenin küçük bir halici var. On okka gelir yahşi alabalığı olur ki, bu taraflarda meşhurdur. Avcılar avlayup, şuna buna hediye gönderirler. Asla balık kokusu yoktur.

Bu halicin kenarında Revan fâtihi, sultan dördüncü Murad Han oturup yemek yemiştir. Biz de bu Erecik beyinin ziyâfetini yiyip, hediyelerine ve kıyavuzlarını alarak oradan kuzeye mevillice dağları ve dereleri aşip tam sekiz saatte (Abagay) kalesine geldik.

Abagay Kalesi :

(Abakayi) den bozmadır ki, «Kayı» pâdişâh demektir. Netekim Mısır hükümdarlarında da Kayıtbay gibi isimler vardır. Van'a on saat yakın, batı tarafına doğru yolu vardır. Kalesi beşgen şeklinde olup bir yalçın kaya üzerindedir. Hâlâ Mahmûdi beyinin hükmündedir. Oradan doğuya yedi saat giderek (Van Karahisarı) na geldik.

Van Karahisarı :

Kürtler bu kaleye (Karaca kale) derler. Birçok tarafını kara taş ile Abbâsilerden Gıyâsüddin bin Elmuktedir billâh yaptırmıştır. Pek köhnedir.

Osmanlı ülkesinde (Altıncı Karahisar) budur. Diğerleri: (Afyonkarahisarı, Şibin karahisarı, Develi karahisar, Antalya karahisarı, Karahisar sâhib... Bu da diğer Karahisarlar-

dan kalmaz... Göge baş uzatmış, emsalsiz bir yüksek hisardır. Ama küçüktür. Dört tarafı tehlikeli uçurumlar olduğundan ne kadar adımdır bilemem. Ama dörtgen şeklinde uzuncaadır. Hâlâ Mahmûdî beylerinden Evliyâ bey adaşımızın hükmünde yurtluk ve ocaklık olmak üzere bulunuyor.. Kendisi tabil ve alem sâhibi bir muhterem emirdir. Dörtbin adet seçme ve silâhlı askeri olur.

Bu Evliyâ bey bütün arkadaşlarımıza aşağı ağaçlıkta bir büyük ziyâfet vermiştir ki bütün nefis yemeklerinin şekeri, Hamavi şekerinden idi

Yemekten sonra parmağımdaki (Ferid) yazısı ile damlalı zümrüd üzerine yazılmış bir mühür vardı ki görmeli... Hemen Evliyâ bey: (Görem Evliyâm, görem mührünü...) dedi. Görün Han'ım..) diye elne verdiğimde okudu: (Ez reis-i etkiyâ ve enbiyâ, dâred ümid şefâat-i Evliyâ..) yazılı idi. Okuyunca aklı gidip:

— Evliyâm, elbet bunu bana cebelersin..

Dedi, Hakir:

— Han'ım... Bu bana uğurdur, başkasına uğursuzluk getirir..

dedim. Han hemen hiç düşünmeden dedi ki:

— Evliyâ ve enbiyâ uğursuz olmaz.. Sen ve ben hasların hası evliyâyız Bizler sa'd-i ekberde yaratılmışız. Elbette bu mühüre baş vururum.

Diye ısrar ettiğini görünce hakir hemen:

— Sefâ nazar. Han'ım. Mübârek olsun!

Dedim. Cihan onun olup:

— Tiz, Evliyâ Çelebi kardaşımıza 500 koyun verin.

Dedi. Bir samur parçası kırk, bir sanatlı şeyhânî kılıç, bir Mahmûdî at ta ihsan etti. Murtaza Paşanın ağasına, bizim paşanın ağasına birer at ihsan edip veda, etti.

Oradan yarar kılavuzlar alıp, kuzey doğuya beş saat giderek (Pasık Ağa) köyüne geldik. Bu da Evliyâ beyin yüz evli köyüdür. Bir câmil ve yer yer bağları vardır. Oradan yine doğuya üç saat giderek sarp ve kayalıklar içinden geçip

(Melâhin) köyüne geldik. Göge baş uzatmış dağlar arasında bir geniş dere içinde bin evli bağlı bahçeli köydür. Ahalisi sâfii mezhebinde olup, gayet seçme askerlerdir. Bu pınarın başında Evliyâ beyin süslü bir bahçesi var. Hethüdâsı gelip bu bahçede bir ziyâfet vermiştir ki tarif olunamaz.

Buradan da hediyeler alıp 500 adet koyunlarımı Van'a satmağa gönderdim. Oradan üç saatte (Pinyaniş) kalesine geldik.

Pinyaniş Kalesi:

Göge baş uzatmış, bir kaya üzerinde, seyre değer bir kaledir ki, asla insan yapısı denilemez. Hem en Allah'ın emriyle burc burc, beden beden kayalardır. İçinde yüz adet mağaraları vardır. On kadar evi ve su sarnıçları vardır. Mağaralarında zahiresi çok, fakat kalenin havalesi vardır. Amma kale yapma olmamakla bir zarar gelmez. Hattâ 1024 târihinde (Hel Rüstem Han) bu kaleyi tam sekiz ay kuşatıp toplar ile dövmüş ise de, bir çöre bulamayıp me'yus gitmiştir.

Güneye bir kapısı vardır ki, ona da merdiven ile çıkılır. Merdiveni iplerle kaleye çekerlerse, hiç bir taraftan çıkmak mümkün olmaz.

İçinde bir câmiî, anbarları vardır. Kaleye bâil olan dağlarda kaplan, vaşak, yabani keçi çoktur. Hattâ bâzı Kürdler, o dağlara kapan yapıp kazmışlar. Bu hayvanlar geçtiği zaman o kapana düşerler. Kaplan ve vaşağı öldürüp postunu alırlar. Burada at kadar kaplanlar vardır.

Bu kaleden aşağıda (Beğdük) deresi kenarında 600 kadar ev vardır. Ama etrafında varoşu olmayıp sâfi hendektir. Bezdük nehri kenarında nice bin uzun boylu kavak ağaçları var.

Garip bir hikmet ve temâşâ:

Bura halkının, çoiuklarının cesâretine hayran oldum. Vaktâ ki bu diyârın ağaçlarına su yürümeğe başlar, bütün çocuklar bir yere toplanıp, her kavak ağacına küçük büyük,

seksen yüz kadar çocuklar tırmanıp tâ en üst ucuna kadar varırlar. Ağacın bunları çekmeğe kudreti kalmayıp, o ağır yük yüzünden hemen yay gibi eğilip, başaşağı olmağa yüz tutar. Bütün çocuklar ağacın dallarına yarasa kuşu gibi sarılıp, o ağacın ucu ağırlıktan ta yere döşenüp yatar. Bu kere çocuklar, bir bir kendilerini yere atarlar. Ağacın yükü hafifleşüp, üzerinde ancak kırk elli oğlan kalır. Ama cesur olanları tâ ağacın deruğunda kalır. Bu kere ağaç, deprenüp kalkmak ister. Amma üzerinde çocuklar çok. Birden o kadar çocuk kendini yere atınca kavak gürleyip kalkar, ve tâ öbür tarafa, yere eğilir. Bu şekilde zavallı ağaçlar durmadan böyle yatıp kalkarlar.

Tuhafı şu ki, hiç bir memlekette kavak ağaçlarının böyle iki tarafa bükülmek ihtimâli yoktur. Her gün bütün çocuklar, ikindiden sonra hocalarından azad olunca, bu ağaçlar üzerinde şakalaşup oynarlar. Garip seyirdir.

Bu şehirde ancak bir câmi ve mescid, misâfirler için bir han var. Hamam, çarşı, pazar yoktur. Amma yaylalarında koyunları çoktur. Fakat Haleb Vâlisi İbşir Paşanın kışkırtması ile bunların kırkbin koyunlarını Acemler alıp sürmüştür. Biz de o koyunları geri almağa memur olduğumuzdan, bunlar bize ikram edüp, kavak ağaçları sayesinde zevk u safa ettirdiler.

Suyu ve havası güzeldir.

Pinyanilerin ahvâli:

Bunlar, 955 tarihinde Süleyman Han'a itâat edüp, yine kendi vilâyetlerinin ürünleri ile ocak beyi olmuşlardır. Altı bin askeri var. Bunlar da Mahmûdi sayılır. Lâkaplarında (Pinyanış emirleri) diye yazılı. Aklı gözünde, sadıklık özünde, kılıç belinde hançer elinde, ateş gibi adamlardır. Hile hud'a bilmezler. Bunlardan bizimle Van'dan gelen yüz nefer burada kalıp, içlerinden on nefer seçmeleri ile Acemistana doğru yollandık.

Buradan doğuya giderek (Rubacık)'da menzil aldık. Dördüncü Murad Revan'dan dönüşünde burada durduğu için hâlâ otağı yerinde bir sofa vardır. Burası Pinyaniş sınırında olup, Osmanlı toprağıdır. Burada bir su vardır ki, Kudüsü Şerifin suyundan daha lezzetlidir. Her kim bu sudan kırk gün içerse cesaretli ve dinç olur. Onun için bu diyarda Mahmûdi kavmi bahadır. Amma bunun yolları kayalık ve sık ormandır. Yalçın kayalarda keçi ve koyun vardır. Kaplan, kışan, zerdova hesapsızdır. Köyü o kadar mâmur değildir. Üçyüz ev vardır. Kürd köyü olup, her hafta etrafında olan köylerin halkı toplanıp, büyük pazar düzerler. Buradan doğuya altı saat giderek (Kotur) kalesine geldik.

Kotur Kalesi :

Moğol dilinde (Kotur), sarplığa ve inat olan adama denir. Moğol kavminin Cengizleri Müslüman olduktan sonra hükümdarları olan Mahmud Şâh Gazan Hazretleri, zamanında Kotur namında bir inat veziri var idi. Hükümdar, vezire şu kayalıkta bir kale yapmasını emredince, vezir 694 senesinde bu kaleyi yapmakla adına (Kotur kalesi) derler. Bir kotur kalesi de Hersek sancağında Move kalesi körfezi sonunda böyle sarp kayalar üzerinde yapılmış olup, hâlen Venediklerin elinde sarp ve sağlam bir kayadır. Bu Kotur kalesi de Acem elindedir.

992 tarihinde Ferhad Paşa fethetmekle Osmanlıların elinde idi. Sonra 996 senesinde Cağalaoğlu Serav altında bozulup, bütün cephâne, barhâne, ve kârhânelerini bırakup, kaçınca Acemler fırsat bilüp, bu kaleyi istilâ ederler. Baştan başa tamir edüp, sağlamca istihkâm verirler. Hattâ 1045 tarihinde Revan fâtihi Sultan Murad Han fetihden sonra burada durarak İslâm askerinin bu kale üzerine gelenlerine o kadar top vurur ki, birini yanına bırakmaz. Murad Han (bu top sesi nedir?) diye sorar. (Padişâhım, o kale bizim idi. Şimdi Acemlerin elinde olmakla askere top atarlar) derler.

Hemen Murad Han Allah rahmet eylesin, Noğayili adlı atına binüp bu yüksek kaleyi seyrederek:

«**Hak belâsını versin. Ne kadar sarp hisar imiş! Şimdi bunu muhasara etsek, vakit kışa yakındır, belki kuşatması gündün güne artar. Buna başlamaktan, başlamaması daha hayırlıdır. Olmaya illâ hayır.**»

Deyu otağına gelüp, tâ ki 1048 tarihinde Bağdad'ı fethedüp, sulh yerinde Murad Han Kara-Mustafa Paşaya der ki:

«**Mustafa, bu barışta Acem, Revan kalesi yakınında Mekû kalesini yıksın, Van eyâletindeki Kotur kalesini de yıksınlar.**»

Der, Hakikaten söziere üzere Mekû ve Kotur kalelerini yıkmayup, içinden bütün askerlerini çıkarup, Kotur kalesini hâli üzerine bırakırlar. Allahın hikmeti, Sultan Murad Han fetihden sonra İstanbul'da ölüp, beri tarafta ise Acemler fırsat bilüp, Sultan İbrahim'in cülûsundan barışı bozup, Mekûr ve Kotur kalelerine asker koyup, öyle kavi ve süslü eylemiştir ki, güyâ beyaz bir necef incisidir.

Hâlâ Van eyâletinde Pinyaniş beyi ile huduttur. Eski zamanda Kotur, sancak beyimizin merkezi idi. Kalesi Acem ilindedir amma yine bütün Kotur havâlisi Osmanlılarıdır. Kotur beyi var... Hattâ Bitlis cenginde bizimle beraber idi.

Kotur kalesinin şekilleri:

Bir derenin güney tarafı sonunda göge baş kaldırmış dört köşeden uzunca olup, bir kaya üzerinde yapılmış bir kaledir. Amma ne kadar adım olduğu malûmum değildir. Fakat küçüktür. Hâlâ Acemlerin sınırının sonudur. Kale içinde üçbin adet seçme Mazenderanlı silâhlı, dizçöken nökeri vardır. Biz orada bir gece aşağı bahçelerde misafir iken kalenin bütün burçlarını meşalelerle ısıtıp, bekçileri tâ seher vaktine kadar (Hüdâ hob) diye feryad ederlerdi. Doğrusu kale beklemek Acemlere kalmıştır. Kale yapmak da frenklere!

Kalenin diz çöken ve eşik-ağaları aşağı çadırlarımıza inüp, bir çok ikramlarda bulunup, misafirperverlik ettiler. Seher vakti bunlar bize elli kadar dizçöken vererek, (Muhammed devesi) denilen yere vardık. Bir alçak dağdır ki, Acem sınırının başıdır. Adı geçen Şah-gediğini 1065 senesi zilkade-sinde aşub, Acem ülkesine ayak bastık. Oradan dört saat ileride Albak kalesine geldik.

Albak kalesi:

Bu adın verilmesinin sebebi odur ki, 694 tarihinde Muhammed Şâh Gazan asrında Tebriz Şâhbenderi olan (Ali Baki) bu kaleyi yapıp, bu Ali Baki'den galat olarak (Moğol ve Kürdler Albak derler) nice hükümdarlardan hükümdara geçip, harap bir karga yuvası yüksek kaledir. Hâlâ Van, Azarbeycan, Rumiye-i Evcan şehirlerinin tâ ortasında ve dağ eteğinde dörtgen şeklinde bir kaleciştir. İçinde Yasavul Ağası, Dizçöken Ağası vardır. Şâh elinden dolu içmiş dizçöken tüfenkleri vardır. Bağı, bahçesi çoktur. Hattâ Murad Han, Revan fethinden-dönerken, bu Albak altına konmuş, şehri boş bulup, harap etmeden geçmiştir. Hâlâ otağının yerinde bir çimenlik gezinti yeri bir de sofaları vardır. O mübârek yerde her hafta şehir ahali toplanıp, büyük pazar yaparlar. Kale dışında câmii, hanı, hamamı, lüzumu kadar dükkânı vardır. (Şemseddin Hoyi) Hazretleri hâcegân tarihinden ulu zâttır ki, nice keşif ve kerâmetleri görülüb, bu şehirde gömülüdür.

Oradan kuzeye beş saat gidip, Celva adlı şehre geldik. Bir Hakkârili, şâhın cülusu sırasında taç giyüp, bu şehri mâmur ettiğinden Celva şehri derler. Halkı hep Şîfidir. Oradan yine doğuya üç saat gidüp, (Hanason) şehrine geldik. Selmas hududunda geniş ve çimenlik bir sahrada bin evli bağ, bahçe, câmili, han ve hamamlı mâmur bir şehirdir. Fakat şâh çarşısı olup, Murad Hanın otağı yerinde hafta pazarı vardır. Oradan hareketle yedi saatte (Karnıyarık kalesine) geldik.

Karnıyarık kalesi:

Burayı 922 tarihinde (Karnıyarık) adıyla anılan bir han yapmakla adı öyle kalmıştır. Bir yüksek dağ üzerinde güzel bir kale olup, dörtgünden uzunca bir kaledir. Kaleye koymayacaklarını bildiğimiz için çıkup, seyretmedik. İçinde ancak bir câmii, bir sarayı, üçyüz kadar tüfenkli neferleri vardır diye söylediler. Amma aşağı varoşu yanında çadırlarımızla durup, seyrettik. Bin adet temiz toprakla örtülü mâmur evlerdir ki, bağ, bahçe ve havuz ile süslü emsalsiz ağaçlıklar ile bezenmiş bir yerdir. Bir çok câmileri han ve hamamları, kâfi miktarda dükkâncıkları vardır. Sultan Murad'ın otağının bulunduğu yer gezinti yeri ki, ona yakın (Molla Şücüüddin Kirmâni) gömülüdür.

Oradan kuzeye dört saat gidüp, (Hopas) konağına geldik. Murad Hanın yolundan saptır. Tesevi şehrinin minâreleri sol tarafımızda kalıp, bağları içinden geçerek bu Hopas da çadırlarımızla durduk. Kelenteri, şehir şahnası bir çok misafirperverlik edüp, hepimize riâyet ettiler. Bin evli, câmî ve hamamlı mâmur şehirdir. Oradan yine kuzeye dört saat giderek Berdük kalesine geldik.

Berdük Kalesi :

Bu kale Acem hududu içindedir. Van eyâletinde Pinyaniş Kürdleri hükmündedir. Acemlerin yağma ettikleri koyunların çoğu bunlarındır. Çünkü yaylaları, Acemin Avşarlı kavmiyle huduttur. Bu yüksek kalenin yapıcısı 1025 tarihinde Pinyaniş beylerinden Çolak Mir Aziz beydir. Bu Berdük kalesi Pinyaniş kalesine çok yakındır amma lüzumu sebebi ile davete uyararak, ve mektuplar vererek bu Berdük kalesine geldik. Bütün Pinyanişliler karşı çıkup, çadırlarımızla bağlarında misafir olduk.

Berdük kalesi şekilleri :

Bir báyır üzerinde küçük bir kaledir. Hendeği yoktur. Doğu tarafa bir ağaç kapısı vardır. Etrafı sekizyüz adımdır.

İçinde ikiyüz kadar odaları var. Neferleri yine Pinyanişlilerdir. Üç topçağızı ve bir câmii var. Vâkiâ çarşı ve pazarı yoksa da Acem diyârı ile komşu olması hasebiyle her ne istesek bulunur.

Kalenin güney dışarısında Davdan nehri kenarında üçyüz adet bağlı bahçeli, kavak ağaçlı evlerden ibaret bir mâmur varoşu vardır. Câmii Çolak Mir Aziz'indir. Han ve hamam onundur. Bu hamama hakir girdim. Ancak altı adam sığacak kadar maskara bir hamamdır. Bu bölgede ancak üçbin kadar Pinyaniş gençleri otururlar ki, defalarca Acem diyârına gelüp, şâlin hanlar hanımı bozmuşlardır. Gayretli, şecâatli şiddetli kavimdirler.

Başlarına serbentleri üzerine çelengi asmışlardır. Hâlâ komşuları olan Acemin Rumiye ve Tebriz vilâyetleri hanları bunlara her vakit zahire ve atlar ve parça ipekli kumaşlar hediye gönderüp, şerlerinden emin olurlar. Amma bu sefer Acemler kalabalık askerle üzerlerine gelüp, cenk ederek kırk bin koyunlarını yaylâdan sürmüştür. Bizim, bu koyunları geriye almak için memur olduğumuzu öğrendikleri için bizimle Rumiye Hanına birlikte gitmek istediler.

Hakir, «Bize, sizin koyunlarımız için Acem hanlarına Van vezirinden nice mektuplar var. Biz çok dolaşırız. Siz sonra Rumiye'ye geliniz.» dedim. Hoşlandılar ve bize birçok hediyeler verdiler. Bu bölge içinde akan Davdan nehrini sordum. (İpek dağlarından ve Erdelân bellerinden Hakkâri dağlarından toplanup, şehrimiz içinden geçerek doğu tarafta Pehulan Han toprağından geçüp, Rumiye gölüne dökülür) dediler.

Oradan doğuda üç saatte (Hüseyne) şehrine geldik. Üçyüz evli köydür. Hem Acemlere, hem Pinyanişlere bağlıdır. İki kılıç altında olup, her iki tarafa öşür verirler. Orayı geçüp, (Harir) şehrine geldik. Bunlar Gazi-Kıran Kürdlerine tâbidir amma Acemlere de öşür verirler. Mâmur yerdir. Bunu da geçüp, üç saatte Gazi-Kıran kalesine geldik.

Gazi - Kıran Kalesi :

Bu kale nice kereler Osmanlılara ve Acemlere geçmişse de hâlâ Osmanlılar elinde olup, Van eyâletinde Pinyanış ocak beyleri hükmündedir. Bunların yarısı Aceme tâbidir. Çünkü köy ve şehirleri tarla ve bahçeleri, hep Acem toprağındadır. Ancak kaleleri sarp olduğından kapanıp, Osmanlı elinde kalmışlardır. Bunlara (Gazi-Kıran) denmesinin sebebi, bunlar o asırda sekizbin asker olup, şâhın hanları, gaziyanları ile Revan kalesine imdada giderken bunlar Acemin önünü alıp, öyle kılıç vururlar ki, bir tanesi bile başını kurtaramaz. Ondan beri adları böyle kalmıştır.

Kale şekilleri:

Rumiye sahrasına bakan yalçın bir kaya üzerinde dörtgen şeklinde bir küçük eski kaledir. Kale içinde on kadar ev ve bey sarayı vardır. Anıma mükellef ve havadar mâmur saraydır. Beyi ocaklık hâkimdir ki, hâlâ bin askere mâliktir. Bütün ürünleri kendine hasdır. Osmanlılara fazla muhabbetleri vardır. «Ah bir kerre Osmanlı gelse... Çünkü Acemle Osmanlı barış edeli, fakir olduk» derler. Varoşunun etrafı, kalesiz bir varoştur ki, bütün bağ ve bahçeli evlerle süslüdür. Buradan güneye gitmek icab edince İsfahan'da İran Şâhı toprağına gitmeğe memur olan Sarı-Ali Ağa ikiyüz adet atlıları ile bizden ayrılıp onlar İsfahan tarafına, biz Azarbeycan tarafına yollandık. Güney tarafa giderek beş saatte (Kopah) deresine geldik. Burası Acemlerin Çolan Han sınırında Gazi-Kıran ile aralarında olan Şâh-Gediğidir. Batısı Osmanlıların Gazi-Kıranlısıdır: Burası öyle bir deredir ki, güyâ irem gūlistanıdır. Nice yüzbin renkli çiçeğin güzel kokusundan, gelip geçenin dimağları kokulanır. Büyük caddenin iki tarafında dalları aşağıya sarkmış salkım söğütler, servi ve sanuberier, ardıç, şimsir, çınar ağaçlarının hendese üzerine dikmişler. Asla insana, âlemi aydınlatan güneşin tesiri olmaz.

İşte bu zâlim dere de 993 senesi Ciğala-zâde Sinan Paşa,

kötü tutumu dolayısıyla Serav cenginde şehid olan Ali Paşa, Tireli-Fazlı Paşa vâsi âlisi, Defterdar Paşa, Ferruh bey ve daha bunun gibi nice büyüklerin mezarları vardır. Mezarlarının mezar taşı üzerine isim ve resimlerini yazmışlar. Amma bunları Tebriz ve Rumiye hanlıkları, Osmanlı elinde iken yazmışlardır diye naklettiler.

Buradan güneye Şehrizar dağları, Harir ve Erdelân bağları etekleri tarafına, beş saatte Çolan Sultan menziline vardık. Bir yüksek dağın eteğinde bin evli, bağ ve bahçeli, câmi, han ve hamamı, yüz kadar dükkânlı bir büyük şehirdir. Çolan Sultan adlı bir kırçıl koca, karşı çıkıp, alayla bizi sarayına ziyafete götürüp, bütün adamlarımızı kendi bağına kondurdu. Murtaza Paşa ağasa kardeşimizi oğlunun bağına kondurdu. Bu Çolan Sultan, aslen Gazi-Kıran Kürdlerindedir. Şâhtan taç giyerek sultan olmuştur. Acem ülkesinde sancak beylerine (sultan) derler. Bir kırçıl koca adamdır ki, bin adet nökeri vardır. Amma kalesi yoktur. Paşa efendimizin mektubunu verdiğimizde öpüp okutarak içindekinin ne olduğunu anlayınca:

«Vallahi men Pinyanîs'den bir küsvend (koyun) aparmamışam. Ancak Rumiye hanıyla şehirlerini talava vurmuşam.»

Deyince,

«Ey imdi birkaç gündən sonra siziale Rumiye Hanı divanında şeref buluruz.»

Diye konağımıza gidüp, sabahleyin hediyelerimizi alıp, yine güneye giderek beş saatte (Avşarlı Sultan) konağına geldik. Bu da karşılayıp, bizi bağına kondurarak ziyâfetler verdi. Mektuplarını verdim. Okuyup:

«Beli, başım ve gözüm üzerine. Sizinle Rumiye divanında görüşürüh.»

Diye güzel yüz gösterdi. Aslında Türkmen ademisidir. Şâhdan taç giymiştir. Onbin Türkmeni vardır ki, Harir dağlarında yaylanırlar, Cömert adamları vardır. Kasabası beş-

yüz evli câmi, han ve hamamlı olup, bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur. Buradan yine güneye altı saat giderek (Piredus Sultan) konağına geldik. Kendisi sıhhati bozuk bir ihtiyar olup, başı yastıkta feryad ederdi. Kethüdâsı karşı çıkup mi-safirperverlik yaparak bizi götürdü. Mektupları verüp, ken-disi haremde gecelikleri ile buluştuğumuzda :

«Hayır mukaddem, Yüz basa geldiniz. Hayır mukaddemlerle gel-diniz.»

Diye gönlümüzü aldı. Ziyaret, kısa olmalıdır, düşünce-siyle konağımıza geldik. Kasabası gayet mâmurdur. Beş câ-mii, han, hamam ve çarşıları vardır. Buradan güneye gide-rek beş saatte (Ezeli Sultan) karşılamaya çıktı. Kendisi Şâh İkinci Abbas'ın yetiştirmelerinden Kühervan diyârından gelme bir sultandır. Bizi kendi sarayına kondurup, muhab-betli mektubundan holşanıp:

«Hey kurban, bu Osmanlı yeryüzü Kayseri!»

Diye, Osmanlıyı pek çok arzuladı. «İnşallah, Rumiye di-vanında sizlerle müşerref oluruz» dedi. Ziyâfetten sonra sa-rayına varıp varoşunu seyrettik. Ağaçlık gül bahçeleri içinde bir şirin şehirdir. Câmileri, han ve hamamları, kâfi dükkân-ları, birçok hizmetkârları vardır. Bin adet nökere mâliktir.

Amma buranın güzeline aşkolsun ki, gayet taze endamlı olurlar. Parmaklarından ilikleri görünür. Suları fazla olup, tarhedilmiş bostanları, nar çiçeği, elvan eriği, armutları var-dır.

Buradan kibleye doğru giderek 5 saatte (Cebene) şehri-ne geldik. Ezeli Sultanı sınırında Şah İsmâil vakfı olup bin evli, ağaçlık ve bahçeli bir büyük şehirdir. Ahalisi Kürd, Gökdolak'tır.

Buradan yine güneye giderek, 3 saatte (Harir-i Sultânî) konağına geldik. Kethüdâsı karşı çıkıp, sultan sarayında durduk. Meğer sultan avda imiş. Yedibin kadar nökeri ile avdan gelince hakir ile görüşerek:

«Bre ammim oğlu. Camm, bre sen hoş geldin!»

Diye, hakir ile tanışıklık etti. Meğer Türkmen adamlarından, Kızıklı kabilesinden imiş. Yedibin kadar adamı ile Şehrizur'dan Acem'e gelip, şâhtan taç giyerek sultan olmuş.. Mektubumuzu verince yüzüne gözüne sürüp yine hakire verüp «oku» dedi. Hakir okuyunca içindeki anlaşıldı. O vakit:

«Vallahi biz Rumiye Han'ı ile Pinyaniş'leri vurduğumuzda yirmi Han idik... Aldığımız koyunları güzel şâhımız (verin) der ise, baş ve yüz üstüne.»

Diyerek hakire derhal belindeki kılıcı bağısladı. Hakir. «Yok kılıcını almam, Osmanlı arasında ayıptır» dedim. «Hey kurbanın olayım Osmanlı sana!» deyip, bir garbî kılıç, bir kara çubuk at, hediye verip, Rumiye'ye o dahi gelecek oldu.

Şimdiye kadar yazdığımız yedi sultanın hepsi de onarbin Türkmene mâlik beyler idi ki Harîr ve Ardelan dağlarında yaylanırlardı. Ve Murad Hanın tahta çıkışı gününde Acemler Tebriz ve Rumiye'yi istilâ edince bunlar da hep şâha tâbi oldular. Ama hepsinden haber aldım ki, yine Osmanlıyı isterler. Kolay eyle yârabbi.

Bu sultanlardan hediyeler alarak yine doğu tarafa gidip yedi saatte (Harman Şâhi) konağına vardık. Bu diyârlar hep Rumiye han'ı hükmündedir. Bu da Rumiye sahrasında beşyüz evli bağ ve bahçeli mâmur kasabadır. Câmii ve hamamı var.

Buradan yine Rumiye sahrası içinde giderek 5 saatte (Azarbeycan Rumiyesi kalesi)ne geldik.

Azarbeycan Rumiyesi kalesi:

(Gazan Toprakhisarı) Cengiz oğullarından 694 (1294) tarihinde İslâm olan, Sultan Mahmud Gazan bu kaleyi yaptırmıştır. Sonra nice hükümdardan hükümdara geçmiş, ve 932 (1525) târihinde Şâh Tahmasb genişleterek fazlasıyla mâmur etmiştir. Süleyman Han'ın tavâşi Süleyman Paşası

ve Hadım Câfer Paşanın da bütün kapı ve duvarlarını sağlamca yaptıkları, sonra anlatılacak olan bu şehire nasıl girdiğimizi bildirelim:

Bir gün evvel Harmanşahi denilen yerden ağzı lâf yapar bir vakarlı adamımızla kethüdâsına haber gönderdik. Adamımız Han ile buluşup el öperek (**Seher vakti hareket edüp teşrif buyursunlar**) diye üç araba yüklü yiyip içecek ve meyva gibi hediyelerle bir mektup getirdi. Beraber gelen adama. övünmek gibi olmasın, sırf Osmanlılığın ırzını korumuş olmak için, bir haylice şal verip, hakîr de bir Kaya Sultan men-dili içine bir mektup koyup Han'a gönderdim.

Sabahleyin erken, bütün adamlarımız silâhlarına bürünmüş olarak, bayramlık elbiselerini giyip hakîr ve Murtaza Paşa ağası arkadaşımız da bütün ihtişamımızla atbaşı beraber olup özengi özengiye önümüz sıra üç adet küheylân atları çekilip tamam ikiyüz kadar baştanbaşa silâhlı Rûmiye sahrasında giderken, onu gördük ki karşı tarafımızdan bir siyah bulut göründü. İçinde bir asker görünüp, keremay, nefir, zurna ve kûs sesi gökleri tuttu. Onlar gelmede, biz varmada iken onu gördüm ki, Acemler yakına gelince asker içinden beş on adamla Han göründü. Hakîr dahi alayımızdan taşra onlara karşı at tepüp, muhabbet meydanında at üzerinde Han ile öpüşüp, görüşüp onlar bize, biz onlara muhabbet üzere âşinâlık ettik. Han:

— Safâ gelmişsiz, hoş gelip yüzbasa gelmişsiz..
deyince, hakîr dahi:

«Yahşi aman bulup, güler yüzünüzün nurlu ışığına muhabbet ile pervâne olmağa gelmişem...»

Dedim. Gördü ki Murtazâ Paşanın ağası tarafından bir söz yok.. Hakîr ile atbaşı beraber olup dedi ki:

«İran toprağı kanunu değildir ki, hanlar akranlarından başkasına karşılamağa çıkalar.. Men Osmanlıya olan muhabbetimden karşı çıkmışam...»

Bildim ki içinde gurur var, hemen:

«Han'ım, Hak seni hatâdan saklasın... Hazret-i Peygamber'in (Ekrem-uz zayf) hadis-i şerifiue uyarak misâfirinize ikram etmeğe gelip deryâdillik ettiniz.»

Dedim. Buna benzer nice sözler söyleyerek, nice askerler çevkân oynayarak kalenin yakınına vardık. Bir saat yere kadar nice bin adamları karşılamağa çıkıp, caddenin sağ ve solunda kaı kat genç, ihtiyar ve ağalar selâma durmuşlar. Han bir çamapur asker gösterdi ki, tarif olunmaz.. Ama gördüm ki Han henüz zülüflü bir nevcivan olup ihtişamı ve yaka hademeleri kötü değil, hep mazbut nökerleri var.. Nihayet bu ihtişam ve debdebe ile kaleye yaklaştık. Han ileri gitti. Biz yine ağa ile atbaşı beraber giderken, hemen Toprak-kale'den bir kerebûslara tokmaklar yurulup, kalenin bütün bedenlerinden balyemez toplara ateş verilince, Allah'ın büyüklüğü, top gürültüsünden yer gök titredi. Kalenin bütün burçlarından, beden dışlarından bütün gölgelikler, tuğ ve alemler ile, flândralar ile kele süslenip, güya bir düğün alayı oldu.

Bu hal ile Rumiye kalesini seyir ve temâşâ edip, alayımız ile geçtik. Han sarayına girip, yine Han ile birbirimizi kucaklaştık. Han sağ tarafına bu hakiri, sol tarafına da Mur-taza Paşanın ağasını aldı. Meydana peşgirler, mendiller, örtüler geldi ki, fevkalâde işlenmiş şeylerdi.. Sonra meydana sâfi fağfûri tabaklar ile yirmi türlü pilâvlar, ve yirmi kâse çorba gelip, çaşnigir-bası bütün tabaklar arasına girip, Han, önündeki safranlı pilâvdan kepçe ile herkesin önüne koyardı. Meselâ, orada hazır olanlara kepçe ile herşeyi dağıtırdı. Zaten Acemlerin pilâvdan başka medhe değer yemekleri yoktur. Birkaç çeşit çorbası ve püryanları da iyidir.

Bunlar hoşafı hiç sevmezler, ve yemezler. Yemekten sonra han ile hakire leğen ibrik gelip, Osmanlı âdeti üzere ellerimizi yıkadık. Diğerleri ellerine ucu ıslanmış mendillere sildiler. Diğer korucu nökerleri hep, sağ ellerine sol koltuklarına, sol ellerine de sağ eteklerinin önlerini sildiler. Böyle tuhaf âdetleri vardır.

Sonra koynumdan paşanın mektubunu çıkarıp öptüm ve Han'ın eline verdim. O da, aleyküm selâm deyip, mektubu öpüp başına koyarak ayağa kalktı. Orada olanların hepsi de ayağa kalktı. Mektubu onlara gösterdi. Ve sonra Münsi'ye verip okutturdu. İçindekiler malûmu olunca şu şekilde söze başladı:

«Evliyâ aka, sen hoş gelmişsen.. Sen safâ gelmişsen, Sen bir habercisen.. Bir buyruk kulusun.. Bu kâ o kârdan seni agâh idem.. Danışmağa kulağına küpe tutgelen.. Biz öz hâlimizle bu şehrimizde rahatça oturup İran ve Turan şâhının duâsında iken, onu gördük ki bir gece bu Pinyaniş'i kavmi gece baskını edüp bu kale dibinden kelle ve dil (esir) aparır.. Çulan Sultan ve Piredus Sultan ve diğer sultanların ülkesinden 12000 koyunumuzu aparırlar. Biz dahi hayrette kalıp (Acaba bu barışa aykırı iş olmasının aslı ne ola?) diye müşâvere ettik. Çoğumuz dedi ki: (Biz de Pinyanişlerden birkaç dil alıp söyletelim, gârelim bu talanın aslı nedir? Bilelim.) diye konuşup şâh'a bildirdik. Şâhımız dahi padişâhımıza ve Haleb'deki vezirimize mektup gönderdi. O, muradına ermeyen vezir İbşir'in yazığı gelmeyip, men onların hakkından gelirim, diye göz yumar. Bunun üzerine yine Pinyaniş kavmi selmas ve tesev altından başlar kesip, nice kurbanları vurdular. Biz dahi Tebriz Han'ımızın fermânı ile birkaç han ve yirmibin İran askeri ile Pinyaniş ülkesini talan edip, birkaç kelle aparup, yirmibin koyunlarını alarak selâmetle Rumiye'ye geldik.»

Dedi. Bunun üzerine hazır olan Pinyanişli koyun sahipleri, «Hayır, kırkbin koyunumuz ve yüzelli adamımız kayıptır, cümlesini siz aldınız» dediler. Hakir, «Bre adamlar ne feryad idersiz? İnşallah Han devletinde koyunlarınız tahsil olunur. Sabredin, çıkın dışarı...» diye bütün koyun sahiplerini reddettirdim. Han ile tek ve تنها kalarak pek çok şeyler söyledim. Ve hakir şu şekilde söze başladım:

«Han'ım, Van'ğanberi muhabbet şerefine şereflenmeğe can atardım. Allah'a hamdolsun gül yüzünle şereflenip nimetini yidim. Senden bir ricam vardır. Ol Muhammed nutk-ı biddad ve Allah'ın arslanı Ali Keremullahu vechenin temiz ve mübârek ruhunu seversen

cenâbıyla burada yanımızda kimse yok iken bir damışık müşâvere edelim. Amma, Habîb-i Hudâ aşkıma olsun asla darçıkma...»

Dedim.

— Vallahi billâhi darçıkımm, hemen desturdur.. Ve sen misâfirimizsin, söylegelen.

Dedi. Hakîr:

— Han'ım, merhum Sultan Dördüncü Murad, Bağdad'ı İran Şâhı olan Şâh Safî ile ne yüzden barış yapmışlardı, bilir misiniz?

Dedim. Han:

— Men o zaman daha dünyâya gelmemişem, amma, bizim Hoca Nakdi ve Hacı Kurban-Kuli, yahşi bilir. Onları çağır.

Dedi. Hemen onlar gelince Han:

— Ey hocalar! Sultan Murad ile Şâh Safî Bağdad'da ne mene barış ettilerdi?

Deyince, Hoca Nakdi:

«Ey Han'ım! İşte ahidnâme, yirmi madde üzerine yazılmıştır.»

Deyince Han ahidnâmeyi eline aldı.

AHİDNÂME SURETİ

«Evvelâ Hudâ adına, ikinci olarak Muhammed levlâke levlâke Nemâ halektel eflâk adına, üçüncü olarak cihâr-ı yâr-ı güzîn rıdvânul-lahî teâlâ aleyhim ecmain adına... Ben ki hâdimül haremeyn-i şerîfeyn, mevlâ mülûk Arab ve Acemim, sen ki İran şâhı geçinir Şâh Safî bahadırsın.. Kırk sene barış ola diye ricâ etmişsin. Yirmi sene ve yirmiyedi madde üzerine sulh akdine rızây-ı humâyunum oldu. Birinci madde odur ki, iki taraftan sulh akdine rızâyı humâyunum oldu. Birinci madde odur ki, iki taraftan vurguncu, yağmacı ve talancı olmaya. Ele geçerse iki tarafça da haklarından geline.. İkinci madde:

Asker çekilüp keremay ve nefir ile top ve tüfenk atılıp ülke urulmaya.»

Bu iki madde okununca hakir:

— Han'ım, ceddine rahmet.. İşte bu iki madde bize ve size hüccet ve delıldir. Bu şekildeki barış akdinden ne ifâde eylediniz?

Dedim. Han:

— Evvelâ barışa aykırı işi Pinyaniş kavmi eyleyüp Rumiye altından baş apardılar ve koyun sürdüler.

Dedi. Hakir:

— Han'ım, Pinyanişliler top ve tüfenk atıp asker çeke rek mi geldi?

Dedim. Han:

— Yoh.. Gece baskını ile geldiler. Dedi, hakir:

— Han'ım.. Baban canına rahmet olan.. Yâ sen İran toprağı şâhının mutlak vekili ve serdâr-ı muazzamısın. Barış maddesi gereğince ne için yağmacıları ve hırsız Kürdleri tutup haklarından gelmedin de, yirmi adet han ve kırkbin asker toplayıp top ve tüfek ile, cenk iderek, âlemin gözü önünde, ahid bozanlık edip, Pinyaniş diyârını harap edüp kırkbin koyun ve üçyüz kelle apardın? Hâlâ bu kadar adamları yaralıdır ve ülkeleri harap ve câmileri top güllelerinden yebabtır.

Dedim. Han:

— Vallahi Evliyâ aka, yedi top atmışh..

Dedi. Hakir:

— Han'ım, top atmasan da topçekmen barışa aykırı iştir..

Dedim. Hemen gördüm ki Han'ın rengi attı.

— Pes muna (buna) çare nedir? dedi. Hakir:

— Bu barışa aykırı iş, Osmanlı padişâhının kulağına irişmekle damadı Melek-Ahmed Paşayı serdâr-ı muazzamlık ile (baş kumandanlıkla) bu maddeler için Van'a gönderdi. Belki işitmişsiniz.. Van'a girer girmez başına yüzbin asker toplayıp Bitlis Hanı ile cenk ederek ilini ve memleketini harap ve üçbin adamını kebab etti. Şimdi bu işi karıştıрмаğa.

başladı. Şimdi Han'ım! Aziz bâşın için incinme.. Ben senin çöregini yidim. Hemen bir gün görürsün ki, Melek-Ahmed Paşa tuğraya el urup bu madde için Dıyarbekır, Erzurum, Ahıska ve Van eyâletlerinin yetmiş seksen bin askerini bu diyârlara çeküp harab ederler. Bihassa saadetlü padişâh daima (Acem üzerine sefer etsem.. Murad Han'ın aldığı Revan kalesini fethetsem ve Acemler barışı bozup Mekû ve Kotur kalelerine adam koyup ahitbozanlık etti. Şimdi de Pinyaniş eyâletimi vurcu diye kahrından gece gündüz avda gezen bir padişâhtır. Şimdi Han'ım, bu işin sonu şiddetle-nüp, bütün asker bu diyârı vurmada hemen koyunları topla-yıp paşaya teslim ederek barışı yenileyesiz. İllâ bu iş başka türlü olursa bu diyârlardan asker çıkmayacak (çıkmayınca) Şah tarafından azarlanırsınız. Sonu hesap ayan, garazsız kimselerle müşâvere edin!

Deyince Han:

— Kırmızı Murtazâ Ali kemerine ursun.. Herkim bu işi bana ettirmiştir..

Diye gözleri nemlendi. Hemen hoca Nakdi dedi ki:

— Vallahi, canım elçi Evliyâ akay, yahşi danışık etti. Doğrusu bugün çöreginizi temiz kalb ile yemiş. Amma Hanım, göresin Osmanlıyı: bizim Mekû ve Kotur kalesine asker koyduğumuzu unutmayıp (ahdi bozmak) der. Hemen birkaç bin koyun tahsil edip sahiplerine verelim. Ve Evliyâ ağaya riâyat edelim.

Herkes hisse alıp, hayrette kaldılar. Hakir:

— Han'ım irâdeniz altındaki sultanlara vezirimizden mektuplar getirip verdim. Hepsisi de (Biz Han hazretlerinin emirlerine memuruz) diye cevap verdiler. Hemen sabahleyin onlara haberciler gönderip, gelsinler, müşâvere idesiz.

Diyerek temennâ edip hemen konağımıza geldim. Bizim alay ve Han'ın bin adet nökerleri bizi konağımıza ikramla götürüp, Kelenter Bağ denilen meram bağına götürdüler. Bütün adamlarımıza (terbiyeli olun) diye tenbih ettim. Şanı büyük Han hakire, bir mükellef oda döşemesi,

yirmi yastık, altı adet elvan zerbaif yorgan ve yuvarlak yastıklar ve çeşitli elbiseler ve kab kacak, üç bohça hil'at, öd ve anber, altı adet usta aşçılarla altı araba yükü zahire, on araba odun, altı araba çeşitli meyveler gönderdi. Kapımıza da bir dizçöken ağası kapıcımız oldu.

Murtazâ Faşanın ağasını da Şahbender bağına kondurdular. Ona da öylece zahireler gitti.

İkindiden sonra eşik ağası gelip «Buyurun, sizi Han ister» deyince, Van ağalarının mektuplarını, Mahmudili İbrahim ve Evliyâ beylerin koyun tahsili için verdikleri rica mektuplarını alıp, paşa efendimizin Han'a hediye olarak gönderdiği atları eğerleri, mücevher tezyinatı ile temizce eğerleyüp, dibâ yularını temiz yedekçiler çekti. Yine alaya bizim adamlarımızın kelli felliceleri beraber gidip, Han'ın adamları da önden giderek, Han huzuruna iki baş küheylân atları çekince ve murassa' eğerli atı görünce Han'ın aklı başından gitti. Öbür atı da görünce hayrette kaldı.

«Paşa babanız, kayser toprağının atlarıdır, mazur görüp kabul buyursunlar, diye Han'ına çok selâm edip, bu kısrakları hediye gönderdi Buyurdular ki, şâni büyük Han oğlumuzun yanında Pinyaniş fıkarcasının koyunları ricâsı geçerse, biz onlara çok küheylân Rum atları göndeririz. Dünya ve âhiret oğlum olsun. İnşaallah Şâhtan ben ona Revan Hanlığını rica ederim. Babasının yurdunu imar etsin.»

Dediğimde, Han bu ferahlık verici sözlerden safâlanıp:

— Melek vezir, babamız olsun. Bizi akranımız arasında seçme eyledi. Allah onu da bahtiyar etsin.

Deyip, murassa' eğerli atın hâlis gümüş özengisine bakarak, özengisiz bindi. Saray meydanında birkaç adım dolaşıp cihan kadar hoşlandı. İkisini dahi huzurunda bir gümüş bağ ile bağlayıp, divanhâneye çıktı. Dedi ki:

— Evliyâ akam, inşaallah, biraz biraz koyunları yedi başlı ejderin dişlerinden çıkarırız. Olmaya illâ hayır.. Ve bizimle talana giden nökerlerin kumandanlarına ve bütün sultanlara yazıcımız mektuplar yazsın. Hemmisi (hepsi) gelelerdür..

Hakir bu yüzden fırsat bulup:

— Han'ım bir gün evvel bu koyunları yazasın. Özün de (sende) kazâ ve kâderden kurtulasın. Ben de paşa babana şu kadar bin koyun tahsil olundu diye haber yollayayım.

Deyince:

— Başım ve gözüm üzerine Evliyâ akam!

Diye hakir ile hoş geçindi. Murtazâ paşanın ağası da gelip nefis yemekler yenildi. Yemekten sonra evimize geldiğimiz vakit, arkamızdan üçyüz kuruş hamam parası ile bir karaçubuk, Acem usulü takımlı yahşi at geldi.

Ertesi gün Rumiye divânına sultanlar gelip, üç günde yirmi bin koyun toplanarak hakire teslim olundu. Derhal Pinyanişlilerin adamları ile bizim on adet adamlarımıza koyunları teslim edip Van'da paşaya yollayarak:

«Onda bir hissemî ve onda bir hissenizi alasız. İnşallah bundan sonra tahsil olunan koyunları da göndermek üzereyiz.»

Diye mektuplar yazdım. Han, mektup göndermemden memnun olup, gam ve düşünceden kurtuldu. O gün Han ile ava gidip çevkânlar oynadık. Han (Koçka Sultan) azizin ağaçlıklı bağında hakire ve bütün sultanlara ziyafet çekip, yemekten sonra buyurdu ki:

— Evliyâ akama benim (benim) hatırım için birer yiyecek bağışlarsız. Çünkü, kayser toprağı şahından bize memur olup gelmiştir ki, ona ikram lâzımdır.

Meğer evvelce de Rumiye'de tenbih etmiş. O anda sekiz sultan, sekiz baş karaçubuk at, sekiz baş alaçapar yorga atlar ve ikişer adet kaplan postları, beşer kit'a Keşan kadifeleri, onar parça Gücrat işi Esedi kılıç verdi. Ve halk arasında on tümen akça verip (mâzur ola) buyurdu. Adamlarıma da birer tümen Abbâsi akça verdi. Yüz kişiye tam beşyüz koyun verip (noş görün!) dedi.

Bu koyunları, bütün vilâyet âyanı önünde Pinyaniş kavmine kırkbin diye sayarak teslim ettim. Han, Pinyanişli kavminden, alâkayı kesip, düşmanlığı ortadan kaldırdığına dair

şer'î hüccetler isteyince şer'îye mahkemesinde hüccet yazıldı.

rımı, yüzelli adet Pinyaniş Kürdleriyle gönderip hakir elli adet adamlarıma teslim edip, bizim Ali beyi dahi onlara bağ eyledim. Ve şöyle tenbih eyledim:

«Tiz.. Sabahla beraber bu malları Şâh-gediğinden içeri, Osmanlı ülkesinde Gazi-Kıran ocağına düşürügörün. Olmaya ki Kotur dere-sine giresiz.. Durmayıp, eğlenmeyip bütün koyunları tâ Van'a sürsüz.. Orada paşa, yirmibin koyunu öşür (onda bir) diye ala.. Çünkü batmış mal idi. Evvelce giden yirmibin koyunlar sāhiplerine yeter. Paşanın mübârek ellerini öperiz.»

Bunlara bu tenbihi vererek, Han'ın huzurunda ellerine paşanın mektuplarını verip, koyunlarla elli nefer adamlarımı, yüzelli adet Pinyaniş Kürdleriyle gönderip hakir elli nefer adamla Rûmiye'de kaldım. O gün o gece adamlarımız gidip Şâh-gediğini aşup, Osmanlı sınırına girdikleri haberi gelince, Han'a Pinyaniş âyânı elinden, alâkalarının kalma-dığına dair hüccetler verildi. Han ve divan erbabı hep memnun oldular.

Hakir, Tebriz Han'ına (koyunları tamamen aldım, ve Pinyanişlilerden, alâkalarını kestiklerine dair hüccetlerini aldık) diye mektuplar yazıp Han'a verdim. Ve şâh eşğine giden Ali ağaya da öyle tafsilâtli, fasih ve belîğ bir mektup yazıp Han'ın iyi hallerini, reâyâ ile güzel geçimini yazarak Han'a verdiğimde Han, pek hoşlanıp sanki oynadı.

Hemen o anda adamlarımdan birini Tebriz Han'ına, birini İsfahan yoluyla Ali ağa tarafına acele olarak gönderdim. Böylece göğsümüz ferahladı, içten zevk duyup, sonra Rûmiye'de zevk ve safâya meşgul olduk.

Bir gün lâf arasında Han:

— Ey canım Evliyâ.. Lûtfedip benimle (benimle) yahşi danış eyle.. Dâima bu Kayser'î zemin şâhları (Osmanlı padişâhları), vezirlerini kırup (katledip) köklerini keserler, pes, ne için vezir Kara-Mustafa Paşa, Hezarpâre-Ahmed

Paşa, Hanya fâtihi Yusuf Paşa, Salih Paşa ve koca vezir ve benzeri birçok vezirleri katlederler? Bilhassa şimdi emsalsiz İbşir'i niçün katledip kellesini yere yuvarlar? Öyle bir nam-lı, zamanın kahramanı, dâima muzaffer, yahşiye yahşi, yamana yaman bir Osmanlı vezirine nasıl kıyılır? Onun saldırı ve kudretinden bütün İran ve Tebriz halkı sonbahar yaprağı gibi titrerdi. Sebebini bir hoşça bildiresin..

Dedi. Hakir dedim:

— Eğer Han'ım bu âciz kuldan İbşir'in katli sebebini danışık edersen, Hikmet dersini Aristo'dan, şifâ haberini Hazret-i Lukman'dan dinle!

Dediğimde Han «Beli ömrüm, güşlarım (kulaklarım) sende olup dinliyorum» dedi. Hakir dedim:

— Vaktâ ki Sultan Mehmed Han mührü Haleb'e, İbşir'e gönderdi ve (Eibette tiz gelesin ve Malta adası üzerine sefere gidesin!) diye mektup yazdı. Mühür İbşir'e varınca, her varan veziri İstanbul'da katlederler, kötü düşüncesiyle, bin özür ve bahane göstererek İstanbul'a gelmedi. Acem diyârına bir sefer açıp, Revan kalesi altında, kendisi Murad Han'ın mirahuru iken, askeri kırılıp yaralanıp, ayağı topal olmuş olduğundan, Acemden intikam almak için başkumandanlık ile Revan üzerine gelmeğe hayli hazırlıklar yaptı. Sonunda gördü kim. Acem tarafından barışa aykırı bir iş yoktur. Nihâyet bir kere kendisi Van hâkimi olduğunda bu, koyun sâhibi Pinyaniş kavmine haber gönderip (Sizin donluğunuzu, sancak ve çöreğinizi çok yidim. Acem tarafını yağma edip, barışa aykırı bir iş edin... Amma top ve tüfek atup, davul döverek vurman) dedi. Bu sevinçli haber İbşir'den Pinyanişlilere gelince, canlarına minnet bilüp bir alay aklı gözünde kürtler, hırsızlığa ve koyun sürmeğe başladı. Sizler de İbşir'e arzettiniz. Göz yumdu. Nihâyet sizler de mecbûren Pinyaniş kavmi üzerine hücum ve mal ve koyunlarını yağmaya mecbur oldunuz. Asker ve vilâyetini top ve tufenge tutup, bir çoğunu öbür dünyâya gönderüp, üç yüz neferlerini de esir aldınız. Bunlar da perişan hallerini İbşir'e arzettiler.

İbşir Haleb'den Pâdişâha arz edip (ben Acem üzerine gideceğim, senden asker ve hazine istemem) demiştir. Bizim Melek paşa işe vâkîf olunca Pâdişâha (Hâşâ Pâdişâhım, Acem barişaya aykırı bir iş etmiştir. Şâyet barişaya aykırı bir iş oldu ise kürdler tarafından olmuştur. İbşir'in İstanbul'a gelmesi farz olmuştur. Elbette adam gönderin.) dediği vakit, derhal postacı ile hattı şerifler gidip (Elbette Der-i Devletime gelesin. Şâh'ı bakalayup bağlayarak der-i devletime getiresen makbul-ü Humâyûn değildir.) Emri çıktı. İşte bu emir İbşir'e ulaşınca mecbûren der-i devlete geldi. Birgün lâf arasında saâdetlû Pâdişâh, İbşir'e dedi: (Bre lala, sana tâ Haleb'e kadar mührü gönderdim. Niçün diğer vezirlerim gibi on günde der-i devletime gelmeyüp te beş ay eğlendin? Acem üzerine sefer etmek ve Murad Han'ın barişını bozmak istedin. Ve bu husus için bana birkaç defalar mârûzatta bulundun. Ve şimdi İstanbul'a geldin. Benim eski vezirlerimi niçün rahatsız edip, para istersin? Niçün Pinyaniş kavmiyle fitne ve fesâd edüp Aceme ülkesini vurdurdun?).. Âlemin sığınağı Pâdişâh'ın bu ağır azarlamasından, askerler, Pâdişâh'ın hatırının İbşir'e kırgın olduğunu anlamışlardır. Hemen kullar (Askerler) ayaklanıp (Pâdişâhım, biz bu İbşir pâşayı katledeceğiz) diyerek, alıp götürüp, kellesini kesüp At meydanına kodular. İşte İbşir'in katli sebebi bu fesaJından ileri gelmiştir.

Dediğimde, hemen hoca Nakdi :

— Ey, kurban olayım ey Osmanlı sana... Görür müsün ki İran ile bariş bozmamak için İbşir gibi tedbirli bir veziri katletti,

dedi. Bu kere Han :

— Öyle ise koy, öyle müfsidi, fitne ve fesâda çalışan mülhidi katletsün... Osmanlıların eli ve bazusu kuvvetli olsun.. Her zaman katlettikleri öyle muzur olsun.. Öyle ise, İbşir'in katliyle Osmanlı İran'a yahşi hürmet idübdür. Biz İbşir'in korkusundan evimizde rahat edemezdik. İşte ben İbşir'in katlinden sonra yedi iklimde şâh oldum. Senden ne

saklayayım. İbsir'in katlini duyduğumuz vakit. Acem diyârında bir gün bir gece şenlik yaptık. Ve çırağanlarla kapı ve divarlarımızı ışıldandırarak sevindik. enden kasdi olarak sormuştum. Doğrusu sözlerin hakikatin tâ kendisidir.

Deyip, pek memnun oldu.

RÛMİYE KALESİNİN AHVÂLİ

Bu kaleye halk dilinde «Tarak kale» derler. Amma Acem tarihçileri, «Surtalay gazan» derler. Çünkü, 694 târihinde Mehmed Şam Gazan yaptırmıştır. Moğol kavmi buraya (Urmiye) derler. Acem milletine (Büyük Rûmiye) derler. Bâzı Türkistan târihçileri (İran) derler.

Sonra 932 târihinde Şah Tahmasb genişletti. Sonra Ferhad pâşa ve Hâdım Câter Pâşa ve Tavaşi Süleyman Pâşa, Cıgala-oğlu Sinan Pâşa hep inar ettiler. Bütün imaretleri temiz bir su, darı sapı ve kâmiş kökü ile yapılmış kuvvetli bir kaledir. Bütün kapı ve divarları beyaz çini kireç ile sıvalı ak-kuğu giib güzel bir kaledir. Dışleri ve bedenleri yoktur. Hemen baştanbaşa mazgal delikleriyle ve sağlam tabya ve kulelerle süslenmiştir. Batı tarafında bir demir kapısı vardır. Kale içinde Han sarayı vardır. Bir de Gazan Câmii var. amma cemâati yoktur.

Buğday anbarları, su kuyuları ve üçyüz nefer odaları olup başka han ve hamamı yoktur. Etrafı onbir bin adımdır. Yedi tabya ve dörtgen şekindedir. Hendekten itibâren divarının yüksekliği yetmiş mülki zirâ'adır. Divarının enliliği otuz zirâ'dır. Atlılar üzerinde çevkân oynarlar. Bir büyük hendeği var. Olgun üstad, bu kalenin yapımına başladığı vakit, evvelâ hendeği kazmağa başlamış... Çıkan toprağı, çamuruna ve diğer lüzumiu yerlere sarfederek hem kaleyi tamamlamış, hem de hendeğin derinliğini istenilen derinliğe kadar indirmiş.

Hendek öyle derin kazılmıştır ki, tam kırk kulaçta pınarlar çıkmış... Eni seksen zârâ'dır, bütün kaleyi kuşatmıştır. Etrafı 15000 adımdır. Kale mazgallarından hendek üzerine uzun demirler uzanmıştır. Her gece o demirlere meş'aleler asıp kaleyi aydınlatırlar. Ve her cuma günü kale duvarlarını flandıra bayrak ve âlem'lerle süslerler.

Tam dört bin askere mâliktir. Topçu ve cebecileri vardır. Özdemiroğlu Osman Paşa'danberi yedibin şed barıtı, dört ke-re yüzbin güllesi ve üçyüz on parça topları vardır. Aşağı tabakada yetmiş adet balyemez toplar vardır ki, Erzurum ve Tebriz kapılarında bulunan toplara benzer.

Hendeği üzerinde bir tahta köprü vardır. Her gece köprüyü kaldırırlar, Kale içinde kûs, nefir, kerenay, zurna tabıl ve kudum fasılları iderler. Kale dışında asla mâmur yerler yoktur. Rûmiye sahrasında beyaz kuğu gibi duran nurlu bir kaledir. Ancak hendek kenarında bir çevkân meydanı, bir köşkü vardır, o da küçük bir Havarnak köşküdür.

Doğrusu kaleyi gözetmek aceme kalmıştır. Bu kale topraktan olsa da kapı ve duvarında ve hendek altında bitki ve ottan hiçbir şey bitmez. Bu kalenin güney-doğusunda bir göl vardır ki, zehir gibidir. Kaleden bir konak uzaktır. Rûmiye şehrine bir top atımı kalenin kuzeyindedir. Kalenin havası mutedildir. Hanın askeri Rûmiye eyâletinde onbeş bin nevkerdir. Ve bunlar hep şah çöreğini çekenlerdir. Diğer nevkerleri de yirmibin adam olur. Bütün ahalişi şâfiî olduğundan, Câferî mezhebine dâvet etmek için şah tarafından bir müftü gelüp, halka ısrar eylemektedir. Ahali hep silâhlı gezirler. Amma yarar ve şecâatli değillerdir.

Rûmiye Şehri :

Bağ ve bostanlı mamur bir şehirdir. Etrafı onyedibin adımdır. Bağ ve bahçesi ile bir at, etrafını güçlkle dolaşır. Eskiden etrafında hendeği varmış amma zamanla toprakla dolmuş. Amma yine her tarafında kapıları vardır. Gayet eski bir şehirdir. Ahalisinin çoğu sünnî mezhebinde olduğun-

dan osmanlılar yağma etmezlerdi. İlk yapıcısı Abbâsi halifelerinden Hârûn Reşid'dir. Sonra devletten devlete geçmiştir. Altmış mahalle ve altıbin adet anber kokulu temiz toprakla örülû evleri vardır. Duvarları dahi toprakla yapılmıştır. Rûmiye hanının sarayı güya bir irem bağıdır. Yetmiş adet sofa, köşk ve maksûreleri vardır. Câmileri sekiz mihraptır. (Sultan uzun Hasan Câmii): Erzincan şâhı iken yapıp, sultan Fâtih cenginde uzun Hasan mağlûp olup, Tebriz'de öldüğü vakit bu nurlu câmii yarım kalmıştır ki, sonra oğlu Yakup şâh tamamlamıştır. Gayet süslü, nakışlı ve san'atlı surette bina olunup, sekiz kubbe ve bir minâresi vardır ki, güzelliğini tarifte dil kısa ve kalem kırıktır. Ortasında ona on bir büyük havuzu var ki, güyâ kevser havuzudur. Ne çare ki, cemâati yoktur. Namaza gelen olsa bile namazı tek başına kılıp, (Namaz duâdır) diye duasızca kapıdan dışarı kaçarlar. (Ali han câmii) aydınlık, mamur gönül açıcı bir câmidir. Câfer (Câfer paşa câmii), (Ferhat paşa câmii). (Koçka Sultan câmii). Rûmiye şehrinin en büyük câmidir. (Kelenter câmii), (Şeyh câmii), işte meşhur câmileri bunlardır. Geride kalanları mescittir. Bu şehir de asla kurşunla örtülü bina yoktur. Altı medrese, üç tekke, kırk çocuk mektebi onbir han ve bir kaç hamamı vardır. (Rumiye şeyhi hamamı) büyük bina ve eski ziyaret yeridir. Çoğunlukla bir hasta girse sağ çıkar. Bir havuzu vardır. Suyu ve havası güzeldir. (Kelenter hamamı), bu dahi güzel bir hamam ve delâkleri manbubtur. (Daroga hamamı), bunlar hep havuzlu hamamlardır. İkiyüz adet şâh çarşısı vardır ki, her dükkân bin renkli çiçeklerle süslenmiş miski amber ve çeşitli çiçeklerle donatılmış olup, güzel kokularından, alıp satanların dimağları kokulandır. Şam ve Haleb gibi havuz ve şadırvanlı kahveleri vardır. Hânende ve sazende, mutribleri, rakkasları ve mahubları ile gayet süslüdür. Çay, salep, mahlep, şeker şerbeti ve halis süt pişirirler. Ve nice bin ilâçlar ile karıştırılmış kuvvet ve ferahlık verici çeşitli macunlar verirler. Her kahvede çiçek kokusu âşık ve maşukların dimağlarını kokulandırır. Her kahvenin elbette dört tarafı gül gülistan, çi-

menlik bahçedir ki, her köşesi birer çeşit arifler toplandı yeridir. Berber dükkânları, zarif kimselerin toplandığı yerdir. Ve güneş pençesi selmanpâk köçekleri baş sargıları üzerine çiçekleri vardır. Bir bedestanı vardır ki, güya kaledir.

Hepisi kubbelerle ve dolaplarla süslenmiş güzel bir pazardır. Büyük tüccarları vardır. Bütün memleketlerin malları mevcuttur. Ekmeçileri ve aşçularına aşkolsun... Hâkimlerinin şeyh safi narkı diye zapt ve rapt ettiklerine, temizliğine aşkolsun.

Abbâsi ve bestelerinde (**Lâ ilâhe illâllah Muhammed re-sûlullah Ali veliyyullah**) yazar. Bu sikke (Mâdenî para) üzerinde hilâf eden adamı ve kalp para keser adamı derhal aman ve zaman vermeyip, katlederler. Bütün pazarlarında bütün yiyecek ve içecek satanlar Ali tartisiyle satarlar. Hatta buğday, yumurta, pışmış tavuğu ve beyaz ekmeği, velhasıl bütün eşyayı teraziyle satarlar. Hiç kimse Safî narhına aykırı hareket edemez. Çünkü hile yapanların derhal gözlerine mil çekerler ve başına kazan tas oturturlar. Nicesinin ödünü çıkarırlar. Ve nicesinin karnını yapıp, yüreğini çıkarırlar. Gayet Ali inzibatı vardır. Bu şehrin bütün imâretlerini bağ ve bostanlarını sulayıp, ahalisinin içtiği güzel su'arı şehrin batısında (Culâm dağlarından) ve (Harir) ve (EN-ZELİ) dağlarından gelüp, şehri suladıktan sonra doğuda Rûmiye ülkesinde yüzelli parça mâmur kasabalar vardır ki, her biri ikişer üçer evli bağ, bahçe, câmi, han ve hamamlı ve Şah çarşılı büyük köylerdir. Tamamı kırkbir parça kasaba ve elli parça sağlam kaledir. Ha denilse bu ülkeden yirmi bin asker çıkar. Amma üç kerre yüzbin reâyâ yazılmıştır.

Büyük Rûmiye'nin yiyecek ve İçecekleri

Evvelâ yedi türlü buğdayı olur ki, güyâ Şam ve Havran buğdayıdır. Arpası Sivas arpası gibidir. Baklasının danesi ikişer dirhem gelir. Böyle bakla hiçbir diyarda bulunmaz. Diğer tahıllarını da buna kıyas etmeli.

Yirmibin kadar bağı olup, sulu üzümü olur. Şam'ın zeyni üzümüne ve Bozcaada'nın misket üzümüne ve İstanbul yakınında pazar köy üzümünden lezzetli sulu ve hoş üzümü olur. Amasya armudu, melece armudu öyle sulu olur ki, sır sır akar. Suyu ve havasının güzelliğinden güzelleri çoktur. Dindar adamları çoktur. Hatta gizlice cemâatle namaz kılan sünnileri vardır. Batı tarafında Şehr-i Zur, kuzeyinde Selmas, doğusunda Tebriz, güneyinde Erbil olup. Rûmiye bu şehirlerle uzaktır. Bu yüzden İran tarihçileri bu şehri (orta şehir) diye yazarlar. Bir atlı arzu edip gitse bu şehirden Van şehrine dört konakta iner. Amma hakîr, ciham seyretmek için beşer ve altışar saatte geldim.

Rumiye gölü :

Buna birçokları (Bahri Rûmiye), (Dümbüli denizi), (Erdebil denizi) derler. Suyun yüzünde pek çok balık avcısı kâyıkları vardır. Bu kayıklar gelip gidene ve tüccarları bir taraftan diğer tarafa götürür ve getirirler. Doğu tarafı Tebriz şehri olup, batısı Dumbuli kalesi ve Rûmiye şehridir. Güney tarafı Erdebil olup, epeyce uzak mesâfededir. Bu gölün etrafı on iki günde dolaşılabilir. Binâenaleyh Van gölünden büyüktür. Derinliği yetmiş kulaçtır. Buna etrafında kırkbeş kadar küçük ve büyük sular dökülür ki başlıcaları şunlardır:

Seplâme suyu: Erdebili sulayıp bu göle karışır... Güheran suyu: Van illerinin Hakkâri ilçesinden gelip, Pinyanişlerin Berdük kalesinden geçerek Rûmiye yakınında bir göle dökülür. Diğer suların çıktığı yerleri bilmediğim için yazmadım. Hakîrin meslekim odur ki, gözümle görmediğim şeyleri yazmam. Bu göl içinde oniki ada vardır. Kebuter (Güvercin) adası on mil çevresinde geniş ve mâmur bir adadır. Yalçın kaya üzerinde mâmur kalesi vardır. Kale nevkerleri hep, balık avcısıdır ki, büyük kâr edip, ücretlerini oradan çıkarırlar. (Harsek adası): Burada da bir yüksek tepe üze-

rinde Harsek ka'lesi vardır. Bu adalar Tebriz hanlığı tarafına bitişik olmakla onun hükmündedir.

Garip ve acaip şey :

Bu iki adadaki balıkları avcılar ağsız, oltasız balık otsuz o şekilde avlarılar ki, seyre değer. Çünkü bu göl içinde bir çeşit simendam balıklar olur ki, avcılar onu tutup yağından fitilleri yakarak gece vakti kayıklarını aydınlatıp, suyun yüzünde gezerler. Deniz dibindeki çeşitli balıklar deniz yüzüne çıkıp, kendilerini o ışığın bulunduğu kayık içine atarlar. Aynı saatte kayıklar balıklarla dolar. Hikmet bundadır ki diğer bir ateş yakıp gitseler ve denizde gezseler bir tek balık görünüp avlamaya ihtimal yoktur.

RÛMİYE'DEKİ EVLİYÂ VE ŞEYHLERİN MEZARLARI

Bilgi ışığı, yaradılış aydınlığı, âlemin ışığı, rûhânî âlemin kutbu, ilâhî hikmetin mâdeni, şüphesiz yakın sâhibi, halvette oturan, (Şeyh hazreti Koçka Sultanı): Silsileleri hazreti Ebubekir'e ulaşır. Hâcegân tarikinden ulu bir zattır. Mezarı hâlâ ulu bir yerdedir. Etrafı gülistan olup, üçyüzden fazla fukarası vardır. Sarayları, bağ ve bahçeleri hâlâ mâmurdur. Acemler bu sultana inanırlar. Gelüp, geçene nimetleri boldur.

Koçka Sultanın Menkabeleri:

Koçka sultan Baka diyarına göçtükten (öldükten) sonra fukarasından biri gayet zengin olup, han bunun malına tama' eder. Bu adamı öldürüp malını zaptetmek için ezâ ve cefâyâ başlar. Başına tokmakla vururken zavallı «**Hey Han! Merhum Koçka Sultan ruhu için olsun, bâri beni âzad eyle. Maksadın mal ise al, hepsini sana verdim.**» derken imansız han, «**Ben senin şimdi Koçka Sultanını neylerim.**» diye za-

vallı dervişi katledüp, bütün malını zapteder. Sonra yine Han'ın hiddeti geçmeyip, Koçka Sultanın da mübarek mezarını açtırıp, ateşe yakmak için mübarek cesedini çıkarırken o azizin mübarek cesedini beyaz billür gibi berrak, pamuk gibi ter ve taze ve yumusak görürler. Tokmak-Ali han, «Hay hay, sihir ile riyâzet ve perhiz ile şeyh kendisini bu hâle koymuş... Olabilir. Tiz bu şeyhi bir kilim içine koyasız ve kale hendeği kenarına getiresiz» der. Zâlimler, sultanın nâşını oraya getirüp, bir çok yüzlerce araba yükü odunları yıkıp, Nemrut ateşi yakıp, mübarek cesedi ateşe atarlar. Cesed ateşe atıldığı sırada (Menem ikinci İbrâhim! Ya hay ya hay!) yüksek sesi yedi defa duyulur. Yedi saatten sonra ateş sönüp bir de bakarlar ki, şeyhin cesedinin kemiklerini Cenâb-ı Hak bir temiz çocuk şeklinde hâk etmiş. Bunu görenler ağlayıp, inleyerek Tokmak hanın yüzüne karşı söverler. Sonra bir alay fukara, azizin çocuk kılığında halk olan külünü alıp, bir kefene sarıp yine musallada nice kerre yüzbin kullar namazını kılıp, tevhid ve tezkir ile tekrar mübarek kabrine gömerler. Onun için Kârzuni'nin, evliya menâkibinde (Koçka Sultanın iki kere namazı kılınmıştır) der ki, buna işarettir. Şeyhin mübarek vücudunun atıldığı yerde ateş sönmeyen etrafında çimenler ve sünbüller bitmeye başlar. Ateş söndükten sonra Allah'ın emriyle gül gülistan ve fesleğen bahçeleri olur. Bugün Rûmiye kalesinin güney tarafından çevgân meydanı yakınında bir ziyâfet yeri, gülistandır ki, reyhanları içinden bir atlı geçse görünmez. Bu derece yüksek fesleğenleri olup, kendi biter kendi yiter. Şehir halkının sahih inançlarına göre burası Koçka Sultanın külünün düştüğü yerdir derler. Doğrusu, başka yerde böyle fesleğen olmaz.

Koçka Sultanın

Başka Kerâmeti :

Koçka Sultanın mübarek naşını tokmak hanın ateşe gönderdiğini (Kör-Hudâbende Şah) duyup, Kazvin'den kal-

kar. Rûmiye'ye gelince, Koçka banının bazı yerlerini yıkıp, bağının meyvelerini yağma ettirir, kel Tokman han Şah'a der ki :

«Güzelle şahım. Bu Sünnilerin tekkesini de harab edelim.»

Cevab olarak Kör-Hüdâbend'e:

«Canım Tokmak Han, bu Koçka'yı nasıl buldun? Ateşe köyündürsün. Bana bunu yahşi anlat.»

Der. Tokman han dahi:

«Ey güzelle şahım. Sünniler bu şehir içinde açıkça cemâatle namaz kılmaya başladılar. Ve ölüleri önü sıra «Vah dehû lâ şerika leh» demeğe başladılar. Sonunda ben de bir kaç nevkerimi ve sünnilerini katledüp, koca Koçkaların dahj ateşe gönderdim. Amma güzelle şahım, ne sihirdir ki, Koçka dede öleli şu kadar zaman olmuş derler, mezarın açıp gördüm ki, beyaz pamuk gibi ter ve tâze idi. Ben anın ter ve tazeliğine bakmayıp, ateşe gönderirken, ya hay, ya hay) diye feryad ettiğini bütün nekerlerim işitmiştir.»

Dedikde Kör-Hüdâbende Şah:

«Aferin ey Tokmak han! Sana çöreğim helâl olsun!»

Diye başına bir altunlu taç ve sırtına güzel bir elbise giydirir. Şah (Koçkayı yakmaya gönderen nekerlerin kimlerdir?) deyince Tokmak Han, «İşte şahım bunlardır. Bu beş adet evlâtların ki, Koçka'yı ateşe yakmaya çalışmışlardır» der. Şah dahi der ki:

— Şimdi biz onlara hizmetleri karşılığında güzel ücretler yaparız.

Derhal Koçka'nın mübârek cesedini ateşe yaktıkları yere şah dahi varup, Tokman han ve evlâtlarını ve çöreğini yiyenleri ve Koçka'yı ateşe yakmakta bulunan bütün yedi yüz adet neferi sımsıkı bağlayıp, huzuruna getirerek der ki:

— Bre kâfir Tokmak han! Cehenneme gitmeye lâyük miskin! Koçka sultan Hânedanı seven bir ulu sultan idi. Bu dünyadan âhirete geçeli şu kadar sene olmuş. Sen onu görmeyesin ve bilmeyesin... Ona bu düşmanlık ne idi? Mezarın-

dan ter ve taze çıktığını göresin... Yahudilerin Cercis - Nebiyi ateşe yaktıkları gibi sen dahi Koçka'yı ateşe yakasın... Ben dahi bugün anın adâletine gelip Koçka'nın intikamını alsam gerek. Tiz ateş vakın!.. Vâkiâ ateş ile azap Allah'a lâ-yıktır. Fakan (**Men dakka dukka**) mefhumu üzere ben dahi bu yahudileri yakayım ki, İran toprağında değil cihanda destan olsun.

Deyince dağlar gibi Nemrut ateşi alev alev yandı. Evvelâ Tokmak hanın gözü önünde bütün evlâtlarını, sonra altıyüz kadar neferlerini ve fetvâ veren yalancı müftü ve kadı-ları ateşe atar. Hâlâ İran'da bu vak'ayı bilen ihtiyarlar çoktur. Sonra Kör - Hüdabende Şah Koçka sultan türbesini öyle mâmur etmiştir ki, tarif olunamaz. Hakîm konduğumuz yere yakın olmakla duâsında bulunup, bağ ve bahçeleriyle imâretlerini temâşâ ederdik.

Yüz Ulu Sultan

Ziyâret Yeri :

Nakşibendî fukarasından Ulu Sultandır.

Sâlih Efendi ziyâret yeri :

Vâhidi tarikatından olup, İran şahlarının büyük atası Şeyh Safi'nin baş halifesi imiş. Şeyh Safi'nin (mum söndürme) kerâmetini kendilerinden sonra bu sâlih efendi yasak etmiştir. (Kaddese sırrahû.)

Davdan Sultan ziyâret yeri :

Bir çok keşif ve kerâmetleri görünmüş bir erdir.

İmam Boğabay ziyâreti :

Sultan Uzun - Hasan'ın imamı imiş. Kırkbin baş camusu olduğundan adına (Boğabay) demişlerdir. Her sene zil-hicce ayının arifesinden bir gece evvel —ki, o geceye (Terviye gecesi) derler— bu şeyh, Rûmiye şehrinden kaybolup, üç

aydan sonra hacılarla yine Tebriz şehrine gelirmiş. Bu hesab üzere bir gecede Tebriz'den Arafat'a varup, haccederak gelirmiş... Hâlâ ziyâret yeridir.

Sonra han'dan mektuplar alıp, Dembuli hanından paşanın karındaşını kurtarmaya gittik.

Evvelâ Rûmiye'den üçyüz Acem nevkerlerini bize han arkadaş ve dost verüp, Murtazâ paşanın ağası Ali ağanın yüz adamıyla, elli nefer bizim adamımız tam dörtyüz elli adet adamla Rûmiye'den çıkıp, güneye, Rûmiye gölü kenarı ile giderken Esune dağları sağ tarafımızda kalup, nice yüz adet irem benzeri köyleri geçüp, dört saatte Culan kasabasına geldik. İçindekiler sünnidir. Oradan yine güneye giderek altı saatte Dumdumi kalesine geldik.

Demdemi Kalesi :

İlk yapıcısı Yazdıgird şah'dır. Buna böyle denmesi, denizin dalgalarının gelüp, dum dum vurmasından ileri gelse gerektir. Bu kale ağası dahi karşılamaya çıkmış olduğundan çadırlarımızla kale dibinde bir güzel bahçede durduk. Bu kale Rûmiye eyâletinde ve Rûmiye gölü kenarında yüksek bir kale olup, etrafı tam üçbin adımdır. Kuzeye bir demir kapısı vardır. Etrafında hendeği yoktur. Amma gayet sarptır. Hiç-bir tarafından asla havâlesi yoktur. Hiçbir tarafından elde edilmesi mümkün değildir.

Altıyüz evi, br Kuli-han câmi var. Başka imâreti yoktur. Dizçöken ağası, üçyüz nefer dizçökenleri, şâhi topları, kâfi derecede cepaneleri vardır. Amma bazı zaman deniz çekilüp, kale bu sahrada kalır. Aşağı varoş kalesi mâmurdur. Dörtgen şeklinde Şeddâdi bir kaledir ki, Şah Tahmasb yaptırmıştır. Kale içinde yediyüz kadar evleri vardır. sune dağları eteğine düşmüştür. Bu kalenin etrafında hendeği varmış, etrafı altıbin adımdır ki, iç kale kayasının batı tarafını kuşatmıştır. On mihrablık câmi olup, Şah Tahmasb câmi, birinci Şah Abbas câmi san'atlıdır. Cıgala-oğlu Sinan paşa câmi, aydınlık ve güzel bir câmi olup, Osmanlı tarzında ya-

pılmıştır. Ancak Ali hanın bir havuzlu hamamı var. Baştanbaşa çinilerle yapılmış aydınlık bir hamamdır. Çarşısı da Ali hanındır. Bir büyük tüccar hanı vardır. Evleri ekseriyâ bir katlıdır. Suları hep Eşnuye yaylağından gelir. Havası Rûmiye'den daha güzeldir. Bağlarında ünnabı, iğdesi ve du-du meşhurdur. Bu şehrin doğu tarafı deniz, batı tarafı bağlardır.

Ziyâret Yerleri :

Şeyh Arab Cebbari, Molla Dehkanî, Şeyh Tirmizi, Naci, Kâşif, mânâlar esrarı, Molla Nasır Şirvânî (Kadese sırrahüm)

Buradan yine güneye bağlar gibi kasabalar içinden giderek yedi saatde Eşnuye şehrine geldik.

Eşnuye Şehri :

Harun Reşid halifenin yıldız gibi temiz bir kızı, tebdil hava için Arab ırakından bu Eşnuye yaylasına gelerek bu şehri yaptırmıştır. Sonra Moğol tâifesi harab etmiştir. Sonra Sultan Uzun - Hasan mamur etmiştir. Azarbeycan şehirlerinden olup, Dembuli hâkimi hükmünde başkaca hanlıktır ki, iki bin askere mâliktir. Kalesi harabdır. Şehrizur, Harir, Erdelahan kürtlerinin korkusundan şehrinin etrafına çukurlar kazılmıştır. Etrafı dokuzbin adımdır. Rûmiye şehrinin batı tarafı ve güneyine meyillicedir. Adı geçen dağ, Rûmiye ve Eşnuye şehirleri arasında olup, Rûmiye ve Dembuli hudududur. Eşnuye'den kuzeye iki günde sür'atli olarak Rûmiye şehrine vardık. Bu şehir altıbin kadar tek katlı evden ibaret olup, çoğunun bağ ve bahçeleri vardır. Bu evlerin dört duvarı kerpiçle yapılmıştır. Damları ve duvarları kireçle sıvanmışdır. Havası Rûmiye'den güzel olmakla bütün ahali si Harizmşah nevruzundan itibaren dam üstünde yatarlar. Damlarından da birbirlerine namahremleri görünmez. Ahali hep sünnî olup, taze yiğitleri sakallarını asla tıraş et-

mezler. İhtiyarları asla sakal kırkmaı. (Heşdük) kavmi gibi uzun ve kaba sakallı olduklarından, şahlığa ayrıca sakal vergisi verirler. Gizlice cemâatle namaz kılarlar. Ahali si hep tüccar ve garip dostu kimselerdir. Hepsi yirmi mahalle ve on mihrabtır. Safi han câmii, Elem şah câmii, Mihrimah câmii meşhurlarıdır. Yasavul ağası, Korucu-başısı, kadı ve müftüsü vardır. Süslü ve mâmur kahvehâne ve dükânları vardır. Bağ ve bahçesi çoktur. Meyvelerinden üzüm ve armutları meşhurdur.

Buradan kalkup, doğuya, Rûmiye gölüne doğru yedi saatte (Koçka baba) kasabasına geldik. Burasını Rûmiye şehrinde gömülü olan Koçka Sultan imar etmekle (Koçka baba) kasabası derler. Dembuli toprağında bağ ve bahçeli, câmili bir mâmur kasabadır. Burada Rûmiye şeyhi atalarından bir çok kimseler gömülüdür. Buradan da altı saat gide rek Dembuli ka'esine geldik.

Dembuli Kalesi :

İlk yapıcısı Nuşirvan Âdildir. Sonra Gıyâsüddin Kiyâni tamir etmiştir. Evvelâ bu kalenin adı (Telveni idi. Harun-Reşid hilâfetinde imar olması için türkmenin Dembuli kavmini bu sahrada oturturur. Rûmiye hanlığı hükmünde başkaca hanlıktır.

Han, büyük alay ile karşı çıkıp, at üzerinde birbirimizle kucaklaşarak şehre girdik. Kaleden toplar atılıp, şenlikler olup, Han Murtaza paşa ağasını kendi sarayına kondurdu. Ve hakiri münşi sarayına kondurup, Han divânı olduğu vakit hakir, Melek - Ahmed paşa efendimizle Rûmiye Hanının mektuplarını verdim. Optü. Murtazâ paşanın ağası da Murtazâ paşa mektuplarını: ve bir eğerli atı ve hediyeleri verdi. Han kabul edip, sevindi ve mektupları okuyup, içindeki mâlûmu olunca:

«Ey gözüüm, Biz bunu Murtazâ paşanın kardeşi olduğunu bilmedik. Ancak Gürcistan beylerine bizim Acem sınırlarında komşu olan Tebriz Han'ı ulak gönderip, bir kâğıt yazmış ve demiş ki, (Ol taraf-

larda Osmanlı Pâdişâhı için ve İran toprakları şahı için arada rehin olan Gürcistan'ın Açıkbaş beylerinden bir bey Bağdad'a kaçmıştır. Hanginizin ülkesine varırsa yakalayasız. Belki Osmanlı tarafından istenile.) İşte böyle haber geldi. Bunlar dahi biz Bağdad'a gideriz. Bağdad hanı, (kara kırığı) Han benim kardeşimdir. Beni koyuver, sana kardeşimden çok mal getireyim der durur. Çünkü sizler Van Han'ı Melek Paşa'dan gelmişsiniz. Hüseyim Mirzayı hapisten salıveririm. Amma Rûmiye Hanından işte kâğıt geldi. Bu bana senettir. Amma bana bizim Hanımız olan Tebriz Hanından senet alamız ki, güzelece şah sorunca, bu senetle hapisten salıvermişim demeğe elimde bir senet ve dayanak ola...»

Deyince hakir:

«Han'ım! Hûda yâver ve niğebanın ola. Sen bu adamı bize teslim eyle. Ve benimle bir nevkerini bile yanıma koş! Benim Tebriz hanına da hediyelerimiz ve mektuplarımız vardır. Tebriz'e varınca başım ve gîzüm üzerine, ben handan senin için o kâğıdı alırım.»

dedim. Derhal han:

«Ey zindancı! Mahzende mahbus gürcü adamları vardır, onları götürüresin.»

Dedikde zindancılar yedi kat yer dibinden, onyediyet adedi adamı çıkarup getirdiler. Hepsini adam kılığında çıkmışlardı. Zavallılar bizi gördükleri vakit yüzlerini yere sürüp abdest ve taharetleri olmadığı halde beşer kere secdeye kapanıp, şükrettiler. Murtazâ paşanın ağası bunlara birer kat elbise verüp, hepsini hamama gönderdi. Allah'a hamd olsun adam kıyafetinde oldular. Bizler dahi işi tamam olup, bitti diye sevinerek şehrin temâsâsı ile meşgul olduk.

İkibin adet temiz ve silâhlı Dembüli türkmeninden güzide nevkerleri var ki, her biri birer arslana benzer. Kadı, müftü, dizçöken ağası, yasavul ağası, kalender ağası ve altıyüz kadar kale nevkerleri vardır.

Dembüli Kalesinin şekilleri :

Rumiye gölünün kible tarafından hayli uzak mesâfede bir büyük sahradadır. Beşgen şeklinde beyaz taştan bir güzel

kaledir. Düz bir yerde olmakla derin bir hendeği vardır. Etrafı yedi bin adımdır. Kırk adet sağlam burçları var, üç kapısı var. Batıya (Harir kapısı) derler ki Harir tarafları bu taraftır. Kuzeye Rûmiye kapısı, güney tarafa Erdebil kapısı denir. Şehir içinde bin adet ev var ki, toprakla yapılmış althü üstlü evlerdir. Tamamı yedi mihrabı vardır. (Hacı Han câmii), Süleyman han zamanında Van veziri İskender paşa, bu Han'ı Dembuli'de basıp katletmiştir ki, câmiinde gömüldür. (Şems han câmii) (Bakabay câmii), (Şah Cihan câmii) ve diğerleridir. Yetmiş kadar küçük dükkânları vardır. Her nevrüzde kırkbin kadar pazar olur. Dembuli ve Keylan pazarları Acemde meşhurdur. Bu pazar için Dembuli şehri dışında üçbin kadar küçük dükkânları vardır ki, hepsi ağaçlık gölgeliği içindedir. Gelip geçenler her vakit buralarda misafir olurlar. İç kalesini göremedik. Güzelce Şah yasak etmiştir, diye. Bekçiler mâni oldular. Amma yine o gece kaleyi öyle bir ışittılar ki, tarif olunmaz. Bu şehir halkı tamamen alaca kavmidir. Başları alaca ve sırtlarındaki kalemkâri basma alaca, yeşil don ve yeşir sağrı pabuç giyerler. San'atlarının meşhurları kalemkâri basma, ve çeşitli çarşaf ve perdelerdir. Çarşı ve kahvehâneleri süslüdür. Bu şehirde asla meyhâne görmedim. Sarhoşluk nedir bilmezler. Kendilerince sarhoşluk gayet ayıp ve kötüdür. Hanları, hamamları, şehir içinde güzel kuyu suları vardır. Fakat akar suları yoktur. Bağ ve bahçeleri çoktur. Havası gayet iyidir. Çünkü denizden uzak olmakla bir tarafı sâfi kumsal sahradır. Ahali si, temmuzda çoğunlukla Harir dağlarına ve Eşnuye dağları yaylağına çıkarlar.

Dembuli Ziyâret yerleri :

Bağlar kenarında (Şuri baba), ona yakın (Şibe dede) ve (Cıgâlı sultan) adlı zatlara ziyâret ettik.

Sonra Han'ın hediyealarını alarak ve bir ziyâfetini yiyip, batı tarafa doğru başka bir yoldan Rûmiye şehrine yollandık. Evvelâ yine Murtazâ paşa ağası Ali ağa ve Murtazâ pa-

şa kardeşi Gürcü Temrest bey ve hakir ve han'ın Tebriz'e gidecek on adamı ile Dembuli şehrinden çıkıp, batı tarafa beş saat giderek (Sevindik Han) kasabasına geldik. Dergezin han'lığından azl olunmuş bir ihtiyar han'ın bin evli bir kasabasıdır. Buradan yine mâmur köyler içinden giderek altı saatte (Aliyar) kasabasına geldik. Bu kasaba, hazreti Ali türbesinin vakfidır ki, her sene gelirinin surrasını Meşhed-i Ali'ye gider. Bu şehir bir yüksek dağın eteğinde olup, irem bağı gibidir. Tam bin evlidir. Bu yüksek dağdan pınarcıklar gelerek ahalisini sular. Bu şehri yapan üstad satrançvâri nakış üzere tarh etmekle bütün yolları düzdür. Her yolun iki tarafı uzun çıkar ve basasağı sarkmış salkım söğütlerle süs-lüdür. Câmileri, han ve hamamları, çarşı ve pazarı günden güne mâmur olmaktadır.

Gazi Ramazan Paşa

Ziyâret yeri :

Denbülî cenginde şehit olmuş bir yiğit vezir imiş. Burada gömülüdür. Oradan yine batıya dört saat giderek Mirzahan kasabasına geldik. Rûmiye hanlarının hasıdır. Beş yüz evli hristiyan köyüdür. Bir kilisesi ve birçok bağları vardır.

Oradan altı saatte Rûmiye şehrindeki konağımıza gelüp, han ile zevk ve safâya başladık.

Nice ziyâfetlerde hesapsız ihsanlar aldık. Adı geçen günde Van'a giden adamlarımız gelüp, yirmibin koyunun paşaya ve bizim koyunlarımızın vekilharça teslim olduğunu ve diğer eşyamızın dahi adamlarımıza verildiğini bildiren sevinç mektupları geldi. Bizler de Han'dan izinli, Tebriz vilâyetine gitmeye hazır olduk.

Han, hakiri tek ve تنها yanına çağırıp:

«Ömrüm, sen benim can beraber biraderimsin. Lütfedüp, Tebriz hanı yanında dizdize oturduğunuz vakit her konuşuşunuzda beni Hana iyi tanıtasın.»

diye koynundan üçyüz adet altın ve ikiyüz kuruş, bir saat çıkardı. Bir gürcü kölesi, bir Acem usulü eğerli kara çubuk at, iki yorga alaca çapar at verüp, «Biraz istirahat edesiz ki, sizin yollarınızın üzerinde olan Han'lara ve Tebriz Hanına kâğıtlar yazayım» dedi ve mektuplar yazılıp, hakire teslim olundu.

Allah'ın hikmeti o sırada han kapısında hazır olan bütün nevkerler, dizçökenler, ve çiğ et yiyepler dağılmaya başladılar. Zavallı han'ın yüzünün rengi değişip, «Hey kişiler, bu velvele nedir?» dedikde «Ey Han'ım, şah tarafından eşik ağası çapar ile gelmektedir» dediler.

O anda han'ın aklı başından gidüp, hakire:

«Evliyâ! Akşama ben âhirete giderim. Beni duâdan unutma.»

deyince hakir teselli olsun diye:

«Ey han'ım! Uğruna can ve başım vermişem. Hele bir görelim, aslı nedir?»

derken hemen Han'ın divanhânesi eşiginden bir samur kürklü, başı teli, cevâhir taşlı, cevâhir kılıçlı muhteşem ve vakarlı bir adam görünce bütün orada olan divan erbabı ayağa kalkarak hürmet ettiler.

Korkunç görünüş :

Gelen eşikağası kendi boğazından altın ve cevâhirli uzun zincirin bir ucunu sağ eline alıp, divanhânenin kapısı dibinde dedi ki:

«Ey Rûmiye ahâlisî! Ve ey Türkistan, İran ve Azarbeycan Han'ı! Bilesin ve agâh olasın! Bugünkü şahlar şahı ikinci şah Abbas ile ferman gelmiştir ki, el kımıldatmayasınız. Hepiniz güzelece şahın kayt ve bendinesiz.»

Bunun üzerine bütün divan erbabı «Emir İran şahının-
dır.» diye yüz üstüne yattılar.

Heman dermanı kesilen Han, divan meydanında yüz üstüne yatıp, eşikağası altın zincirin bir ucu Şahın eşikağası boğazında kalıp, Han ile ikisi divanhâne köşesinde diz di-

ze oturdular. Hemen hakir ayağa kalkıp, gelen eşikağasının yanına varup, eslâm vererek:

— Ağar, safa geldiniz, hayır mukaddem.

dediğimde hakire ayağa kalkıp, elimi eline alıp, yanına aldı. Hakir:

— Ağam bu ne haldir?

dedim. Ağa:

— Her ne hal ise... sizin kayser toprağı şahının (Pâdişâhın) Van vezirinden oldu ki, sizin Melek-Ahmet paşadan Güzelce Şah'a mektuplarla bir eşik ağası gelüp .(bu Han barışa aykırı iş işleyüp pinyanişlilerden kırkbin koyun sürüp, bu kadar adam helâk olup, Pinyaniş ülkesini yağma etti. Ya bu koyunlar şahının sayesinde tahsil edilip, bütün sahiplerine iade olunur, yahut serdarlığımız hasebiyle bizim Rûmiye ülkesini vurmamız iktiza edüp, sulha aykırı iş şahım tarafımdan olmuş olur) diye vezirinizin mektupları gelince yüksek mertebeli şah, beni bu Han'ın yakalanıp bağlanmasına memur eyledi.

diye cevap verdi. Hakir:

— Bre canım !Kurban olayım sana, Yahşi Ağam! Ya ben kırk gündür burada kırkbin koyunu tahsil edüp, Pinyaniş kavmiyle barış yaptırıp, bu Hanın ve Pinyanişlerin ellerine ibrâ ve iskat hüccetleri alıp verüp, kırkbin koyunu bizim şanı yüksek Van vezirimize gönderdim. İşte bu şehir mollasının şer'îye mahkemesince yazılmış senededir. Ona bir kerre bakıla. Ve koyunların tahsil olunduğunu güzelce şah, eşğine giden ağamıza ve Tebriz hanına bildirmiştim ki, Güzelce Şaha bildireler, diye mektuplar yazdım, dediğimde ağa:

— Belî! Ben şahın fermanını alıp, bu tarafa gelirken Isfahan'dan iki Konak çıktığım vakit, bu hanın ulakları ile senin mektuplarını Şah eşigindeki ağanıza götürürlerdi. Ben ondan evvel çıkmışım.

dedi. Ben:

— İmdi ağam, ben bu zavallı ve günahsız Han'ın uğruna kellemi yere yuvarlattırırım. Güzelce Şaha da gidelim. Ve koyunları aldığımı bildiririm.

Dedim. Eşik ağası:

— Bre hop (Güzel) kişisin ve hânedanı sevensin. Eğer ki böyle yaparsan dürüst mü'min ve müvahhidsin.

deyince:

— Vallahi ve billâhi giderim. Bu Rûmiye'de durmam.

dedim. Hemen eşik ağası:

— Ey han nevkerleri, şahın size fermanı odur ki, hanın bütün ağırlıklarını şahlığa getiresiz.

deyince, Han dedi ki:

— Bu evliyâ ağa kırk gündür burada şah hizmetindedir. Bu günkü gün Han'ına gitse gerek idi. Ben ona bir kese kuruş, beş at, üç katar tâvusi deve, üç gürcü gülâm ve bir pâkize ve beş şemâme amber ve bir güzel kılıç versem gerek idi. Allah'ın emriyle böyle oldu. Lütfeyle benim malımı şahlığa al. Evliyâ ağaya vâadim olan eşya ve saatleri veresiz.

dedi. Şahın ağası dahi:

— Vallahi, billâhi lâyıktır.

diye hanın defteri ile bütün eşyayı hakîre teslim edince sevinçten öleyazdım. O anda bütün eşyayı deveye yükleyip, bizimle beraber gitmeye tayin olunan kırk adet adamlara adı geçen eşyayı teslim edüp, «Elbette şah gedliğini aşarak Osmanlı toprağına ayak basıp, develeri Van ağası Süleyman beye ve diğer eşyayı mühriyle ve defteriyle adamlarıma teslim edesiz» dedim. Onlar gitmede olsunlar, beri tarafta şahın ağası, Han'ın bütün malını alarak mühürlüyüp, kırk adamı dahi bağlayarak işkence etti.

RUMİYE'DEN TEBRİZ'E VE YARICIHEN ISFAHANA GİTTİĞİMİZ

1065 (1654) senesi zilhccesinin birinci günü Rûmiye şeh-
rinden çıkınca zavallı Han'ı boynunda lânet halkası var iken
atına bindirüp, atın karnı altından ayaklarına demir zen-
cir bağlayıp, kırk nefer kimseyi de atları üzere gerdanların-
dan zincirlerle bağladılar. O uğursuz günde Rûmiye'den ku-
zeye doğru çıktığımız sırada karşıdan Acem askeri nefir ça-
larak tozlar gökyüzüne çıkarak görünüp, içinden bir asker
çıktı. Onu gördük ki, bir Acem askeri nefir ve kerenev, kûs
vurarak geldi. Ve bir şanı büyük Han gelüp, eşikağası ile,
bağlı olan genç-Ali Han ile görüşüp ağlaştılar. «**Hüküm Al-
lah'm, birader, hemen Güzelce Şah sağolsun**» deyüp, büyük
alay ile Rûmiye'ye girdikleri vakit, Rûmiye'nin toprak ka-
lesinden o kadar top ve tüfenk şenlikleri oldu ki, yer gök
tir tir titredi. Hakir bu hal nedir? diye Acemlerden sordum.
«**Buna kel-Rüstem hanın küçük oğlu Taki han derler. Bu
bağlı bulunan genç-Ali Han'm yerine Rûmiye Han'ı oldu.**»
dediler. Hakir: «**Şimdi Han'm bütün malını alıp, Şaha gön-
derdiler. Acaba bu zavallı Han'ı, Güzelce Şah neyle**» dedi-
ğimde «**Pes neylese gerek. Münâfık sözüne uyup, Osmanlı ül-
kesini ura, mal apara, adam tepeleye, nice kürtleri öldüre..
Onun işini Güzelce Şah yahşi bilir. Şimdi varanda iki gözle-
rine mil çeker ve başına kızgın demir tas giydürir. Ertesi gün
ödünü ağızından çıkarır ve ciğerini ve yüreğini koltukları al-
tından çıkarır, bu kırk nefer bağli adamlara dahi birer çe-
şit işkence ediserkim İran toprağında nişan olur.**»

Dediler. Zavallı Han'a acıdım. Ama ne fayda.

İdemez def' sakınmakla kazâyı kimse

Bin sakınsan en son olacak olsa gerek.

Deyüp, bu acıklı hal ile o gün kuzeye yedi saat gidüp,
(İmam Rızâ) kasabasına vardık. Evvelce Rûmiye ve Tebriz.
Osmanlı elinde iken bu kasaba Tebriz'de Câfer paşa câmiî

vakfı imiş... sonra bu diyâra Acemler istilâ edince yine imân Rızâ'ya vakfettiiler. Geniş bir sahrada irem bağı, üç bin evli, kelenter ve mihmandarlı, mütevellili bir çok câmili, han ve hamamlı, kâfi miktarda dükkânlı büyük kasabadır.

İmam Rızâ Makamı

Ziyâret Yeri :

İmam Rıza (R.A.) cennete benzeyen Bağdad'dan Horasan'a giderken bu kasabanın suyu ve havasından hoşlanıp, biraz oturup ibâdet eder. Hâlâ bir çok şah ve Han'ların imâretleriyle mâmur olmuş büyük bir tekkesi vardır ki, anlatmakta dil kısadır. İçinde üçyüz adet baş ayak açık, dervisleri vardır ki, her biri bir bağı ve bir ağaçlığın sünbülüdür. Mutbağında seksen kadar anbarları var. Her gün gelip geçene pilâv, herise ve ekmeği boldur. Zavallı Han'ı buraya götürdük. Ziyâret edince «Ahdim olsun bu dar girdaptan kurtulursam buraya bir altun kandil yaptırayım» diye vaad eyledi. Doğrusu oranın nice bin adet san'atlı asılı avizeleri vardır ki, her biri birer Han ve Şahın yadigârıdır. İmâretinde Şah Tahmasb'in bir kazanı var. İçine bakır ayak merdivenle inilir. Aşure günü içine otuz sığır koyup, pişirerek fukaraya dağıtırlar. Bu hakir, bu makam-ı Razâ'ya kendi arzumu la yüzümü sürdüğümde hatırıma şu beyit geldi. Dıvarına yazdım:

Ya Resûli Rızâyı hak için

It şefâat hakkın rızasına sen

Oradan yine kuzeye beş saat giderek (Şah Nebun) kasabasına geldik. Selmas Hanlığı hükmünde bir geniş sahrada binyüz evli, bağ, bahçe, han, hamam ve elli kadar dükkânlı kasaba gibi bir güzel köydür. Halkı şahsevenlerdir. Buralar fazlasıyla ekin ocağı olduğundan ahali Dehkânilerdir. Akar suları boldur.

Buradan yine üç saat kuzeye giderek Bihor kasabasına geldik. Ferahlık verici çimenlik bir sahrada, Selmas Hanlı-

ğı hükmünde sekizyüz mâmur evli kasabadır. Onu geçüp, yine kuzeye beş saat giderek (Yezdan) kasabasına geldik. Selmas hükmünde, 1000 evli saf Gökdolak köyüdür. Dördüncü Sultan Murad, Revan seferinden gelişinde burada durmuştur. Mâmur bir kasabadır. Yine kuzeye giderek beş saatte Selmas kalesine geldik.

Selmas Kalesi, yani

Delmas Şehri :

İlk yaparı Büzürçmehir'dir. Verimli bir ovada olup, koyun ve camusu çok olmakla hakim Büzürçmehir bu şehre (Dili Mast) adını verdi ki, gönül yoğurdu demektir. Sonra Hülâgû Han, Moğollarla gelüp, Abbasilerden Elmustansır bil-lah üzerine Bağdad'a giderken bu şehri harab etmiştir. Sonra Cihan Şahın Selmas adlı veziri bunu memur edüp, adına (Selmas) demiştir. Bu kale dibine geldiğimiz vakit kalenin Han'ı karşı çıkup, eşikağası ile Rûmiye Han'ını kendi sarayına aldı. Murtazâ Paşa ağasını kethüdâsına, ve bizi münşisine misâfirlîğe verdiler. Kalenin seyr ve temâşâsına başladık. Kalesi büyük bir sahra içindedir. Dört tarafında Rûmiye, Tesuk, Kumla, Karabağlar, Hoy, Merend, Bihistan, Cürs Han'ları ile komşu Selmas sahrasıdır ki, Pasin ve Muş sahralarının beşi kadar kıpçak sahrası gibi geniş bir yerdir. Kuzeye bakan kale kapısından içeri girerken sağ tarafında dört köşe bir taş üzerinde (*Amere hazessur el metin bi eyyâni Tâcüddin Âlîşan ve binâi hâce Nakdi Makrizi*) diye yazılmıştır. Duvarların etrafı bin adımdır. Havası soğuktur. Batıda bir nehir olup, Pinyaniş ve Abagay dağlarından gelüp, nice yüz bin bağ ve bahçeden geçerek Rûmiye gölüne dökülür. Akarsuları vardır. Yol üstünde su kuyuları vardır. Acemler, Osmanlı askerlerinden bu kuyularda birçok adam alıp, esir etmişlerdir. Bu diyârın suları hep yer altından geçer. Kale içinde ve dışında Han sarayı mevcuttur. Han'ı iki bin nev-kere mâliktir. Tebriz eyâleti hükmündedir. Kalede besyüz dizçöken nevkerleri vardır. Müftü, daroga, münşi ve kelente-

ri, yasavul ağası, şahbenderi ve mihmandarı vardır. Ahalisinin çoğu atabîner. Köylerinin halkı sünnî mezhebinde iseler de gizlidirler. Ahalisi tüccardır. Taşra varoşu etrafında sur yoktur. Dört tarafı hendek kesilmiştir. Üç kapısı vardır. Rûmiye kapısı kıbleye, Tesevi kapısı batıya, Tebriz kapısı doğuya açıktır. Bu varoşun etrafı yedibin adımdır. Bu şehirde tam üçbin ev, üç adet câmi, ve dokuz mahalle vardır. Dört mahalle Acem sünnileridir. Beş mahallesi de gökdolaklardır. Han ve hamamları, süslü dükkânları, kahvehâneleri vardır. Yolları gayet temiz olur. Bir salkım üzümü yirmi okka gelir. Şıralı ve sulu olur. Kırk türlü armudu vardır. Bitkileri ve tahılı çoktur. Nehirleri yer altından geçer. Vilâyeti geniş, mâmur, halkı memnundur. Hâlâ Murad Han'ın durduğu yer bir mesiredir. Selmas şehri Hoy şehrinin batısındadır. Ama biraz kuzeye meyillidir. Araları yedi fersahlık yerdır. Tebriz'e on fersaktır.

Buradan kuzeye meyilli olarak iki saat giderek (Gecâbad) kasabasına geldik. Cennet bahçesi gibi bin evli bir mamur kasabadır ki, havası gayet güzel, ürünleri boldur. Câmii, han ve hamamları, çarşısı vardır. Yine Kuzeye giderek (Serav) kasabasına geldik. Asıl Serav şehri Tebriz ile Erdebil arasındadır. Acem ve Moğol kavimleri buna (Saray) dahi derler. Tebriz bağları, ile bu Serav bağları komşu ise de araları üç konaklık yerdır. Bir Serav nâhiyesi seksen kadar mamur, varoş gibi kasabaları hâvidir. Her birinde han, hamam ve çarşıları vardır. Buradan Tebriz'e gitmeyüp, Han çiftliklerini ve diğer mal ve erzaklarını zaptetmeye Şah-ağası ile Tesevi şehrine ve Kumla şehrine doğru yollandık.

Tüsuy Kalası :

Tebriz eyâletinde Merend sultanı sınırında Tüsuy, başka sultanlıktır. İki bin nevkere mâliktir. Kadı ve müftüsü, seyidi, münşisi, daroğa ve kelenteri, dizçöken ağası altıyüz kale nevkerleri, cephâne ve topları vardır. Eski zamanda Yazdigird Şahın (Tüsuban) adlı karısı bu kaleyi yaptırmak-

la adına Tüsüban demişlerdir. Sonra Timurlenk bunu harab edüp, Cihan Şah imar etmiştir. Kalesi, Eriz nehri kenarında üçbin adet toprakla örtülü evi olup, yedi câmi ve üç hamam, altı hanı vardır. Merend'den on iki fersah uzak olup, su ve havası güzel, yiyecek ve içeceği meşhurdur. On iki türlü armudu gayet hoş ve sulu olur. Bu şehir evvelce de Revan, Tahtıvan, Hoy ve Bihistan seyahâtlerimizde mufassal yazılmıştı. Bu şehirde Han, büyük bir ziyafet verüp, yemekten sonra Rûmiye Han'ının bu şehirde elli küçük dükkânı ve yirmi altı bağ ve ormanı yazılıp, ertesi gün yine doğuda mâmur sahralar içinde giderek altı saatte (Kumla) kalesine geldik.

Kumla Kalesi :

Dokuzyüz doksan sekiz senesinde üçüncü Sultan Murad devrinde padişâh fermanı ile serdâr-ı muazzam Koca-Ferhad Paşa bu kaleyi zaptetmiştir. Dağ eteğinde dörtgen şeklinde kayadan bir kale olup, evsâfı Tebriz seyâhatimizde yazılmıştır.

Fakir, Han'ın sarayını ve bir çiftliğini ve yedi bağını yazıp, Kumla Han'ından Şah'a arz ve mahzarlar alıp, yine doğuya giderek Sünce kasabasına, oradan (Varaka Hanım) — Şah kızları hasıdır— kasabasına, oradan (Mezid Han) kasabasına geldik. Şahların, Erdebil'de olan ataları Şah Safi'nin vakfidir. Buraca Tebriz ile Kumla arasında akan Karasu nehri kaynağını Albak ve Karnıyarık kaleleri dağlarından alıp, nice yüz kasabaların tarlalarını sulayarak akar, Rûmiye gölüne karışır. Buradan hareketle ikinci vakti onuncu saatte (evcecan) kasabasında durduk. Altıyüz evli câmi ve hamamlı mamur yerdir. Oradan yine doğuya gidip, (Cafer Paşa Hanı) köyünden geçüp, (Bendimâhi) köyüne geldik. Tebriz toprağında bin evli köydür. Burada yine (Şam Mehmed Gâzân'ın) mezarlarını ziyâret ettik. Nitekim 1057 (1647) tarihinde yine ziyâret ettim.

Buradan da geçerek doğuya gidüp, (Hacıharâmi) kasabasını geçtik. Oradan (Sumbetri) kasabasına geldik. Bin evli, câmili, hamamlı kasabadır. Burada hepimiz silâhlarımızla ihtişamla ve alay ile giderken Tebriz Han'ının kethüdâsı kalabalık askerle karşı çıkup, zavallı Rûmiye Han'ı, bağı olarak adam deryası içinde utanarak geliyordu. Böylece dört saatte gönüle safâ verici Tebriz şehrine girdik.

TEBRİZ ŞEHRİNE GİRİŞİMİZ

Bu şehre kalabalık alay ile girince Rûmiye Han'ı Tebriz Han'ının ayağına düştü. Han asla bakmadı. Hakir varırken Han yerinden kalkıp, «Selâmün aleyküm» dedi. Çünkü eski Acem kanunu öyledir ki, odalarında oturan ev sâhibi, gelen misafire selâm verir. Hakir dahi evvelden kanunlarını bildiğim için «Vealeyküm selâm, şanı büyük Han'ım» dedim. Ardı sıra Murtazâ paşa ağası gelince ona da selâm verdi. O da selâm alıp, her birimiz Tebriz divanhânesinde yerimizi aldık. Amma Tebriz Han'ı hakire gizlice göz atıp:

«Evlîyâ ağa, ben Keylan Han'ı iken sen Şirvan ve kuzey Hanlarına ve Dağıstan sahına gelen Evliyâ Aka değil mişin?»

dedi. Hakir:

«Güzel Han'ımı esende, amanda, tendürüstlükte buldum.»

Diye şu beyti okudu:

Mînnet Hüdâya erdim ser ü kamete

Şükrüm budur ki, kalmadı hasret kıyamete

Bu suretle Han'a pek çok tevâzu ve dalkavuklukla muâmele ettim. Çünkü gayet kadir bilir, nüktedan, vekar sahibi, Aristo tedbirli, uzağı görür fikir sâhibi, hanlar hanlığından azlolmuş, yâni sadrazamlıktan azlolmuş bir kimse idi.

Heman Melek - Ahmed paşa efendimizin mektuplarını verdim. Eline alıp, öperek başına koyup, aleyküm selâm, diye mektubu çekinmeden okuyup, dedi ki:

«Evliya ağam, Van veziri kardeşimiz buyurmuşlar ki, eğer Rûmiye hanının talan ettiği kırkbin koyun tahsil olunup, Evliyâ ağaya teslim olunmazsa barışı bozma İran tarafından olup, biz dahi ona göre tedârik görürüz. Osmanlı tedariki bir alay vurguncu asekrdir. İran toprağını alan ve talan ederler. İştin mi, hey kara bahıtlı Rûmiye Han'ı çelebisi? Pes sen kimsin ki kayzer toprağı (Osmanlı devleti) hanlarından senin hakkında böyle şikâyetler gele... Ben sana mektup göndermez miydim ki, ey sefih ve mâderbehata... Sen hi, sınırın sonundasın... Osmanlı ile iyi geçinüp, iyi nam kazanasın... Sen ki, şah yanında benim ammilerim vardır diye mağrur olup, kereıyla, top ve tüfeğınle Osmanlı serhaddini urursun... Çünkü cellât ve dilâver gençsin .. Gidesin, Hint ile Kandahar'da cenk edesin... Yahut benim gibi Keylan şehrinde kâfir gemileri ile cenk edesin... İşte Evliyâ ağam, o cenkte hazır idi. Ve benim adil şahidim idi.»

Dedikde hakir:

«Han'ım, Allah'ın düldüle binen arslanı, peygamberin dâmâdı Ali Kerrar ruhu için olsun, on ikî imam ruhları için olsun, hak ile muâmele eylen... Bizim vezir, mektubunda (Eğer koyunlar tahsil olmazsa tahsiline çalışsaz) demiş. Allah'a hamd olsun, kırkbin koyunu bu hakir kul tahsil edüp, bütün Pinyaniş ile han'dan ibrâ ve iskat senetleri aldım. Kırkbin koyun paşaya ulaştığı mektuplar da bu hakire bildirildi. İşte mektup, işte Rûmiye mollasının şer'i hüccetleri.»

diye bütün kâğıtları ve mektupları Han'a verdim. Ve yedi adet Pinyaniş kürtlerinden adamlar görmüştüm. Onlar şahitlik ederek «**Bizim koyunlarımız kalmadı. Dâvâ ve kavgamız tavsadı**» deyince Tebriz Han'ı, paşanın (Koyunlar bize vasıl oldu) diye Rûmiye Han'ına mektupları ve şer'i hüccetleri okuyup:

«Allah'a hamd olsun, Osmanlı ile anlaşmışız. Amma Evliyâ ağa, şimdiden geri bu sefih Rûmiye hanının işi Allah'a, ondan da güzelce

şaha kaladır. Bunun elbette gözlerine mil çekilir, başına kızgın tas geçirirdir.»

deyince hakîr:

«Hâşâ, sümme hâşâ han'ım, siz bu şer'i hüccetleri gördünüz. Elbette Muhammed şeriatı ve şeyh Safî kanununu yürütürsünüz. Bu mektupları güzelce şaha gönderin, bu zavallı Han'ı azad eder. Evvelce ben dahi şah eşliğinde ağamıza koyunların tahsil olunduğunu bildirmişim. Size de bildirdim.»

dedim. Tebriz Han'ı:

«Beli, öyle oldu. Bana bak... Yahşi kâğıdın Rûmiye'den gelübtür.»

dedikde, hakîr:

«Han'ım, koyunlar toptan tahsil olundu. Bu han'ı Allah'ın Habibi aşkına azad edin ki, hem söz sahibi serdar-ı muazzamsın.»

dedim. Tebriz Han'ı:

«Hatır için Evliyâ aka, ey eşik ağası, güzelce şah başı için ol sefih han'ın ayaklarının bağını al gelen, şah zinciri ile kalsın. Yahşi gözle... ben bir kerre güzelce şaha bu mektupları göndereyim. Ben de ve sen de mektup yazalım. Şaha gönderelim... görelim, ne zuhur eder, bilelim.»

deyince Hakîr ve bütün Tebriz divan erbabı, Şah ağası ve bütün divan erbâbı, el öpüp o dakikada Han'ın ayağından zincirini ve gerdanından bağını alıp, ancak zavallı Han, altın zincir ile göz hapsinde kaldı. O dakikada Şah'a mektuplar, hüccetler, ve hakîrin koyun tahsil ettiği defterler ulak ile gönderilip, ancak Şah ile Han ağası Tebriz Han'ının yanında misafir kaldı. Hakîr ile Murtazâ paşanın ağası, Han kethüdâsına misâfir olmamız emrolununca hakîr Tebriz Hanına (Han'ım.. Melek-Ahmed Paşa kardaşınız Han'ıma selâm edüp, bu cevâhirli hançeri hediye gönderdi.)

diye murassa, hançeri Han'ın eline verdiği vakit dikkatle bakup, divan halkına da gösterdiler. Sonra kemerine soktu. Bundan sonra yine hakîr:

— Han'ıma iki asil atlar gönderdi ki, biri Osmanlı pâ-dişâhının atlarından, biri cennet kokulu Şam'dan'dır.

dediğimde, atları huzuruna çekirdim. Murassa' gem ve eğerli, temiz raht ve örtülü küheylân atları görünce koca kırcıl kayıtar Han'ın aklı gidüp, dedi ki:

— Han kardeşimiz yahşilik etti, hak bereket versin...

öyle vaktine kadar atları seyredüp, sonunda murassa' süsü ile ata binüp, avluda bir kaç kere dolaşıp, safâsından gûyâ cihan onun oldu. Oradan divanhâneye gelüp, dedi ki:

— Evliyâ akam, ben bu beyaz atı Güzelce Şah'ıma gönderirem.

Dedi. Hakir :

— Ahdim olsun, vezir kardeşinden sana öyle iki baş küheylân getiririm. Amma Han'ım!.. Aziz başım için, ve Güzelce Şah'ın başı için, şu zavallı Han'ı kurtar...

diye temennâ ettim.

— Başım ve gözüm üzerine Evliyâ aka, görelim...

dedi. Sonra meydana peşgirler gelüp, büyük bir ziyâfet yenirken, hakir:

— Şu fakir Han'ı dahi zinciri ile yemeğe çağırasın...

dedim. Han:

— Şah gazaplısıdır. İran toprağı kanunu değildir.

dediyse de, ister istemez ricamız kabul olunup, eşik ağası ile ikisi bir zencirde yemek yerlerken zavallı Han pek çok naz ve niyaz etti. Tebriz Han'ı:

— Öyle olur (âr-ı bâ yed-i şîr râ der silsele) diye Han'a tesselliler verdi. Yemekten sonra Han'ı yine hapse gönderüp, biz de Murtazâ Paşa ağası ile konağımıza gittik. Biraz istirahat-ta iken gördüm ki, Han'ın beş yuvarlak sırmalı yastığı ve beş gecelik, sırmalı yorgan, üçyüz kuruş ve bir bohça elbise don ve bir şemâme, amber ve bir kara çubuk Acem atı hediyesi geldi. O gece Şâh'a ulaklar gönderüp, Allah bilir, Han'ı cân-ı yürekten rica edüp, paşadan getirdiğimiz kır atı murassa' eğeri ile hediye gönderdi. O gece hakir, Şah eşliğindeki bizim Ali ağaya Han'ın kurtarılması ricası için muhabbet

mektupları yazıp, Han tarafından bir çok cömertçe vaadler yazıp, Rûmiye Han'ının ulağı ile haber gönderdim. Seher vakti oldu. Bu hakiri, Han, Tebriz divanına dâvet edüp, dedi ki:

— Evliyâ akam, sizin Han'ınız ne mene kişidir, ve ne bağm gülüdür, ve hangi bostanın bülbülüdür?

Hakir:

— Han'im, İstanbul'da Tophâne şehrinde dünyaya geldi. Beş yaşında Abaza diyarına, süt anasına gitti. Onbeş sene Abaza diyarında kalıp, sonra Sultan Ahmed Han'a hediye geldi. Ahmed Han, harem-i hümâyuna alıp, kırk yıl sonra Revan fâtihi Murad Han'a silâhtar olup, Revan, Nahcivan, Kotur ve Tebriz'de, sonra Bağdat'ta hep hünkâr ile beraberdi. Hâlen otuz yıldır kı, Han'dır. Şimdi serdâr-ı muazzamlık ile Van'da Han'lar Han'ıdır.

dedim. Han:

— Öyleyse Evliyâ akam, veziriniz bu memleketin ahvâlini iyi bilir.

Dedi. Hakir:

— Belî, Han'im, eski vezirdir. Ulaşmadığı yüksek memuriyet kalmamıştır.

Dedim. Han:

— Ey Evliyâ akam, bu Bitlis Han'ı ile bu Ramazanda cenk etmiştir. Aslı neola?

Dedikde hakir:

— Han'im, Acem ve yeniçeri tüccarlarının bac için hatırlarını kırıldığından Van gümrüğü boş kaldı. Nihâyet paşanın bir kaç kere tembih etmesine rağmen uslanmayıp, üstüne yetmişbin asker ve bu kadar gemilerle Van gölünden toplar çeküp, 1065 (1654) ramazanının yirmibeşinci pazartesi günü Han askerine öyle bir Melek kılıcı vurdu ki, felekde melekler beğendi. Sonunda Bitlis Han'ı kaçıp, kaybıldı. Öğlunu, yerine Han etti.

Dedim, Han:

— Koca Melek vezir yahşi etti. Bitlis Han'ından bizim Tebriz tüccarları dahi âciz idi. O gideli tüccarlarımız kolayca ve emniyet içinde Osmanlıya kâdip, gelmişlerdir.

Deyince hakîr:

— Han'ım, bizim vezir ile iyi geçinmek için, sizin dahi elçi adıyla bir ağanz gitse, yahşi atlar alsa gelse, arada iyilik ve sınırdan emniyet olurdu.

dedim, Han:

— Vallahi benim Evliyâ akam, bu sözleri, senin ve onun için konuşmuştum. Seher vakti dili temiz bir akamı elçi gönderirim. Hele Van'dan haber getiriciler gele... Ona bakarım.

dedi. Sabahleyin Esed ağa adlı bir ağaya elli adet tavus devesi ile Revan pirinci onbeş Mazenderanlı, on gürcü gulâm, elli adet kaplan postu beş adet döşeme İsfahan keçesi, beş adet ipek halı, yüz parça kâse, tabak ve fincan, on baş alaca yorga ve altı baş karaçubuk atlar ile paşaya mektuplar gönderdi. Hakir dahi yirmi adet nefer koştum. Bunlara Han otuzar kuruş ve birer Keşan kadifesi verüp, bütün yüz nefer adamlar ile Van diyarına revan oldu.

VAN VE ERCİŞ TARAFINDAN KORKUNÇ HABERLERİN GELİŞİ

Ertesi gün sabah oldu... Han, hakîrin yanına gelüp:

— Ey canımın beraberî biraderim Evliyâ aka! Haberin var mı ki, Van'dan ulağım haber getirip geledir. Dinleyesin.

dedi. Hakîr:

— Nola olsun Han'ım, dedim. Han:

— Çağırım, şu pis gidiyi.

deyince gökdolak ulak gelip dedi ki:

— Han'ım! Kayser toprağı Han'ı Van'da göl meydanında otağını kurmuş başına adamlarını biriktirip, çadır ve otağ-

ları ile ve bütün ağırlıkları ile orada durur. Daha Van kalesinden balyemez toplar ve gülle topları alıp, Han'ın renkli çadırı önüne koyarlar. Ve büyük sefer hazırlığı yaparlar. Amma Han'ım, Van şehri kazan, ben kepçe olmuşum. Allah hakkı için ve Aliyel Murtazâ temiz ruhu için bu kadar çeviklik edüp, haber topladım. Bir tek haber dahi alamadım ki, sefer ne tarafadır ve hangi ülkeyedir!

Gökdolak haberci bu kötü haberi söyleyince Kaytımâr Han hakîre dönüp dedi ki:

— Evliyâm, bu nasıl barış yenilemektir ki. sen elçilikle gelirsün, işi bitirirsün, elçi istersün. Bizler dahi elçiyi çeviririz. Sizin Han'lar hanınız, asker toplayıp, her halde İran toprağı üzerine asker çekerdir. Bu ne kötü tedbirdir! Ben buna hayranım.

Hakîr, cevap olarak büyük bir ihtiyatla dedim ki:

— Han'ım, haber iyi amma sefer ne tarafadır, anlayamadım, der. Siz ise, sefer elbette bu tarafadır, diye karar verirsiniz, amma Han'ım, Allah şahid ve Ali ilmi bilir ki, sefer yine Bitlis Han' üzere ola... Çünkü kaçan Han ele geçirilememiş idi. İşte Han'ım ben bu Tebriz'deyim. Eğer böyle değilse benim her doğru sözüm, yalan olsun, dedim. Han:

— Evliyâ akam, bu bizim casuslarımız Şah'dan ve bizden donluk giyerler ve çörek yerler, her biri bilgileri tamamlamış arap, hint, özbek ve tatar seyyahı casuslardır. Başka zaman haber getirirler. Şimdi sizin Han'ınızın zamanında neden haber alamazlar? Ben buna hayranım.

Deyince hakîr:

— Han'ım, (Elmânâ fi batnı şâir) anlamı üzere söz ikbal sahibi paşadadır. Yoksa başka işsiz güçsüz ve hilekârlarda söz yoktur. Bütün söz paşada olmakla casusunuz haber alamamıştır. Osmanlı, her vakit her işe böyle sarılır ki, casusa muhtaç değildir. Melek - Ahmed paşa efendim, ve bütün Acem Han'ları ile, ve aşiret beyleri ile, bilhassa Rûmiye ülkesi ile ve sizin Tebriz ülkesi ile daima barış üzeredir. Fakat

Bitlis Han'ı üzerinde seferi vardır. Bir gün işitirsiniz ki, Van deryasında gemilere toplar konup, Bitlis üzerine sefere gitmişlerdir.

dedim. Hemen casus:

— Vallahi Han'ım! Evliyâ ağa'nın söylediği gibi Van iskelesinde yirmi parça gemi hazır idi. İhtimal ki, sefer o tarafa ola, derlerdi. Amma henüz kimse seferin aslını bilmezdi.

diye cevap verince, Han dedi ki:

— Kısa bahtlı casus! O kenarlara gemi koymaya tavşan uykusu derler. Osmanlı, tavşanı araba ile avlar derler, Osmanlı'nın bin çeşit tedbirleri vardır. Osmanlı rüzgâr sür'atli, düşman avlayan tatar benzer. Bir gün görürsün ki, Bitlis Han'ı üzerine ve Hakkâri, Pinyanış üzerine derken bizim Rûmiye, Selmas, Hoy, Merend, Kumla ve Tebriz sahralarını yağma edüp, tatar gibi gece baskını yapar. İmdi yaman günün hazırlığını yahşi günde görmek gerek. Cüst'ün işi, gafil kişinin başı kesilir demişler. Ne dersin Evliyâ akam? Bu müşâvere ve konuşmalar yahşi değil midir?

Hakir:

— Han'ım, Osmanlı oğuz tâifesidir. Deniz gibi askere malik olduğundan hile ve hud'a nedir bilmez. Bir tarafa tavşan uykusu gösterip, bir tarafı vurmaya tenezzül etmez. Hâdimül Haremeyn-i şerifeynliğe hilekâr adını düşürmez. Hiç bir zaman da Osmanlı ahit bozanlık edüp, bir düşmanın üzerine birdenbire varmamıştır. Önce, barışa aykırı iş edeni evvelâ elçiler ile mektuplar gönderüp, müdârâlar gösterüp, ve (vaktına hazır ol) diye haber gönderir. Sonrası deniz gibi askerle hangi düşman ise üzerine çekip intikam alır. Yoksa Han'ım, Osmanlı ve vezirleri önce kendileri ahd bozanlık etmezler. Bilhassa bizim Melek-Ahmed Paşa vezirimiz Han'ımla dost ve kardeş oldu. Hiç bu tarafa hakaret gözüyle bakar mı?

diye Tebriz Han'ına göğüs ferahlığı ve iç zevki verdim. Ama zavallı Han telâşa düşmüş olmakla «Bu Van askerinden casuslarım haber alamadılar. Ben Güzelce Şah'a ne cevap

vereyim?» diye serseri gezerdi. Bir gün Van'dan bir casus gelip, «Han'ım, müjde ki Van vezirinin mağlûp ettiği Bitlis Han'ı kaçırmış imiş. Tekrar yine Bitlis'e gelmiş. Yine askerle Melek - Ahmed Paşa o Han üzerine gitmededir.» diye sevinçli haber getirince Kaytumar Han casusa on altın verüp, «Tiz, yine sen gidüp, daha ziyade haberle gel» dedikde casus diz çöküp:

«İşte gerdenim, işte kılıcın! Benim küçüklerimi, çocuklarımı, ciğerköşelerimi garip koma gel. Hani arkadaşım casus Hüdâdat nice oldu? Sormazsın, hey Han'ım.»

deyüp, casus ağladı. Han dahi «Söyle hey nabekâr!» dedikde casus:

«Han'ım, Hüdâdat ile beni Van ordusunda, casustur diye tutup, Melek vezirin çadırı önüne getirdiler. Adı Melek, kendi zâlim! Bizi söyletüp, ben, garîbim diye diz çöküp, kur'andan bir aşır okuyarak (Fâtiha) dedim. Hemen o dakikada fâtiha berekâtiyle Melek paşa beni azad etti. Hüdâdat zavallısı (Medet, imdat ve dad!) derken vezirin önünde cellât ona Eyle bir kılıç vurdu ki, kellesi feryad ederek yere yuvarlandı! Allah'a hamd olsun ben kurtuldum. Beli, Han'ım, bana bin tümen akçe versen, ben bir daha bu Van paşası devrinde Van'a casusluğa gitmezem. Hünermende erlik ve hünerverlik kalmaştır. Vallahi, billâhi.»

deyü yaka silkip, yemin etti. Mecliste hazır olanlar, gülmeden katıldılar.

Allah'a hamd olsun, ikinci gün Şah eşiginden yine bir eşik ağası ile Şah fermanı gelüp, Rûmiye Han'ının ve hakirin elimizde olan hüccetlerimizi götürüp, Tebriz Han'ı ile hakirin mektupları Şah'ın eline erişmekle Şah yanında olan Ali Ağamıza hakiri sorar:

— Ne mene kimsedir? Ben anı bir kerre Evliyâ aka namıyla Bağdad'dan Hemedan Han'ına geldiği vakit işittim. Bir kerre de Gence Han'ı yanında işitmiştim. Şimdi de mektubunu görmüşüm. Olmaya ki bu kişi Acem evlâtlarından ola.

Der, Ali Ağa:

— Şahım, aslında Kütahya'lıdır. Melek vezir efendimizin imamı, musâhibi ve candan dostudur. Annesi tarafından paşamıza yakın akrabalığı vardır. Sultan Murad Han'ın çırağı ve Kur'anın hafızıdır.

diye hakiri Şah'a metheder. Şah:

— Rûmiye Han'ı sefihden kırkbin koyun alıp, hâlâ Evliyâ aka Han'ın suçunun affını rica etmiştir.

deyince hemen Ali ağa fırsat bulup;

— Şahım, ben dahî rica ederim.

der Ve derhal Şah fermanı yazılır, Tebriz divânına ulak ile mektup gelince okundu ki sureti budur:

«Evvelâ hüdâ adına, sonra Muhammed levlâk adına... evvelki, adı kötü Rûmiye Han'ının adını yok edem, diye bağlayarak huzuruma getirip, ateşe yaksam gerek idi. Osmanlı ağaları rica ettikleri için suç defterine af kalemi çekilüp, bütün mallarını ve erzâkını yine kendine veresin. Tuğ, sancak, alem, küs, nefir ve keremaylarını alıp, hazineme gönderesin. Ve kendini azledüp, bin kamçı vurup, azad edesin.»

Bütün divan erbabı, Allah'a şükr edüp, zavallı Rûmiye Han'ını siyaset meydanına getirüp, tam bin kamçı vurup, salıverdiler. Hakir yanına varup, hal ve hatırım sordum. Han Allah'a şükredüp, «Şükürler olsun ki, gözümü çıkarıp, özümü çıkarmadılar.» diye hakire koynundan yedi parça elmas taşı, bir inci tesbih, bin altın çıkarup, verdi. Ve «Daha çok şey veririm» dedi. Hemen o anda cerrahlar ve mütehasıs hekimler gelüp, Han'ın vücudunda olan kırbaç yaralarından hacematlar ile şişeler çeküp, kan aldılar. Ve badem yağı içirüp, güya taze can verdiler. O gün Han'la vedâ eyledim, biçâreyi sürgün ettiler. Onlar da Rûmiye tarafına gittiler. Hakir yine Tebriz şehrinde Kaytımâr Han ile zevk ve safâ ile meşgul olup, Tebriz âyânı ile iyi geçindim. Evvelâ Erzurum'dan Nahcivan'a giderken, bu Tebriz şehrinin ahvâlini seyâhatnâmemizin bundan evvelki ciltlerinde bildirmiştik. Oraya bakıla...

**ZİLHİCCE AYINDA ABARBAYCAN VE TEBRİZ'DEN
KALKUP ISFAHAN'DAN GEÇÜP, HEMEDAN, ŞEHRİZUR
MUSUL EYÂLETİ VE BAĞDADI SEYR VE
TEMÂŞÂ ETTİĞİMİZ**

Tebriz Han'ı bu hakire bir kese kuruş yol harçlığı, bir kat elbise iki baş, takımı ile kara çubuk atlarından müteber at ve iki çapar yorga alaca at ve bir gürcü gülâm, yolumuz üzerinde olan Han ve sultanlara tam yetmiş parça mektup verdi ki, Han'dan Han'a ve sultandan sultana itibarlı olarak geçelim.

Hakîr, maiyetimde olan adamlardan elli adam bırakıp, geride kalanı Van'a, Han'ın hediyeleri ile yollayarak kendim yüksüz kaldım. Murtaza Paşa ağası Ali Ağanın dahi elli nefer adamı kaldı. Tebriz Han'ı bize elli nevker ve Ali ağaya da bir kese kuruş ve bir at verdi. Allah o ağadan razı ola... Saf, halim, selid, sadık dost ve yol arkadaşı olup, ezelden seyâhati arzu edermiş. Acem diyarını uzunluğuna ve enliliğine gezmeğe başladığımızda asla tereddüt edüp, söz etmedi. Evvelâ bismillâh ile Tebriz Han'ı ile vedâlaşıp, Tebriz'in doğu tarafında beş fersah uzak (Mehranrud) nahiyesinde konakladık. Kasaba gibi câmi, han, hamamlı, bir yerdir. Nâhiyesinde altmış parça köyü vardır. Buradan doğuya giderek birbiri ardı sıra (Kendirut), (Kend-i eysuh), (Kend-i Saidâbad) adlı köyleri geçtik. Şah Tahmasb'in veziri imar ettiği için buna Saidâbad derler. Süleyman Han, Bağdad'a giderken harab etmiştir. Hâlâ ikibin evli, yedi câmili, han ve hamamlı, Şahnişin çarşılı br büyük yerdir. Bunun sağ taraf kuzeyinde Kumla kalesi epeyci uzakta kaldı. Sonra Serav-rud, Cülândoruk kasabalarından geçtik. Cülândoruk, Tebriz toprağında bin evli câmi, han ve hamamlı bir mamur kasabadır. Buradan güneye geçerken (Alakbulak) adlı kasabayı yüzbin güçlükle geçüp, (Sericem hanı) adlı kasabada konakladık. Sericem sahrasında, Merâga nahiyeye

sinde bin evli câmi ve hanlı şirin bir kasabadır. Bağ ve bostanları nihayetsizdir. Bu sahrada yedi yerde beni adem kemikleri pek çoktur. Bizimle arkadaş olan ihtiyar yasavul ağasından bu adam kemikleri nedir diye sorduğumuzda kırıl söyle cevap verdi:

— Ey oğul, 940 tarihinde Süleyman Han Tebriz'in Evcan yaylasında otururken, Acem diyarını yağma etmeye seksenbin askerle İbrâhim paşayı serdar edüp gönderdi ki, Erdebil, Merâğa, Kûheran, Kâşan taraflarını talan ede... Şah dahi Osmanlının bu hareketinden haber alıp, yetmiş bin askerle Halfeddin Han'ı başkumandan yapıp, gönderdi. Her iki asker bu Sericem sahrası içinde durdular. Akkoyunlu beyzadelerinden Murad bey, Horasan diyarından üçbin yiğit ile Osmanlıya yardımcı ve Acem'e kan-içici düşman olarak geldi. Murad bey karakolda gözçülük ederken, Acem askerinden bir korucubaşı ele geçirüp, serdar İbrâhim Paşa huzuruna getürdü. İbrâhim paşa dahi dili (esiri) söyletüp, Şahın dahi geleceği haberini aldı. Hoca hafız Şirazi divanını açıp, fala bakarak şu beyit geldi:

Duşi ez cenâb-ı âsaf peyk-i beşâret âmed

Ve zi hazreti Süleyman usret-i esâret âmed

Heman yiğit serdarın şecâat ve cesâret damarları hareket edüb, Süleyman Han'ın dahi ocak yaylağından asker üzerine imdatâ geleceği haberi gelir. Serdar cenge hazır olarak durmakta iken, Tebriz tarafından Süleyman Han'ın fermanı ile Keylan Han'ı muzaffer Han, Nahcivan Hanı, Timur neslinden Mirza Han, onyedi bin askerle imdada gelmesiyle hemen İbrâhim paşa aman ve zaman vermeyüp, acem üzerine bu Sericem sahrasında Allah Allah diye hücum ederek yedibuçuk saat harb devam eder. İki taraftan kırk bin adam kılıçtan geçüp, Osmanlı askeri muzaffer oldular. Ve Süleyman Han'a gidüp, hil'at giyüp, yüksek rütbeler aldılar.

Ondan sonra yine Osmanlı boş durmayıp, tâ İsfahan ve Hemedan ve Dergezin'e ve diğer nice şehirlere ve tâ Bağ-

dad kapısına varıncaya kadar nice vilâyetleri alan ve talan edüp, halkını esir ettiler. Sonra biz bu Sericem sahrasında acem lâşelerini yedi yerde tepe haline getirdik. Ben o zaman on üç yaşında yiğit idim. Bu cengi yahşi bilirim.

diye nakletti. Buradan güneye giderek Sultaniye kalesine geldik.

Zülkadriye şehri evsafı; yani Kale-i Sultaniye

920 (1514) tarihinde birinci Selim zamanında Acem Şâhına imdat ile Zülkadriyeli Şahrub bey oğlu Mehmed Şah Bey, Çıldır'da mağlûb olup, Yavuz ultan Selim'in korkusundan bir daha Maraş'a varamayıp, Şah İsmail'e gider. O da kendine bu ülkeyi sadaka ettiğinden orada Sultaniye kalesi adıyla bir kale yaptırır. Kalesi, Nehrevan Hanlığı sınırında bir yalçın kaya üzerinde, küçük kayadan bir güzel binadır. Doğuya bakan bir kapısı vardır. Kale içinde evleri gayet dardır. Sultanları hâlâ yine Zülkadriye nabekârlarındandır. Aşağıdaki varoşu bin adet evlerdir. Câmi, çarşı ve pazarı vardır, amma virandır.

Buradan kibleye gidüp, Alamadan kasabasına geldik. Buna (İstaşayer) dahi derler. Bin evli olup, bütün imâretleri mâmur kasabadır. Buradan yine hareketle Semadhen kasabasına geldik. Bu da ikibin evli, câmi, han ve hamamlı kasabadır. Bu kasabalar Kazvin şehrine Karakan şehri derbendine çok yakın kasabalardır. Buradan güneye beş saat giderek (Gec âbad) kasabasına geldik. Onu geçüp, bir kayalık ve çok zahmetli yerden geçerek (Dudkat) ı geçerek Karakan kalesine geldik.

Karakan kalesi

Bu sahrada Hulâgû askeri Abbasilerden yetmiş bin adam katledüp, kanları göl gibi olduğundan (Kara-kan) sahrası derler. Sonra Timur evlâdından biri bir kale yapıp, adı-

na (Karakan) kalesi denmiştir. Bunu Cığala-zâde Sinan pa-
şa harab edip bırakmışsa da yine mâmur olmuştur. Kalesi
kayadan bir binâdır. Amma varoşunu Şah İsmail'in Kara-
Han'ı yaptıdığından, acem tâifesi (Karakan) yerine (Kara-
han) demişler diye bir rivâyet daha vardır. Küheran nahi-
yesinde başkaca sultanlıktır ki, bin nevkere mâliktir. Câmi,
han, hamam, şah pazarı vardır. Bir derbendi vardır ki, bu
tarafalarda benzeri yoktur. Oradan geçen elbette kara kan
içer. Bu şehir dışında bir sıcak su vardır ki, İran diyarında
benzeri yoktur. Meğer Bursa şehrinde ola.. Fevkalâde fay-
dalı bir ılıcadır.

Buradan yine güneye giderek Meraga şehrine geldik.

Meraga Şehri

Kurucusu Mehmed Himar oğlu Mervan olduğu ve Teb-
riz toprağında başka sultanlık olduğu evvelce yazılmıştı. Bu
şehirden kibleye doğru Sarıca sür'atiyle gidilse Şehrizur eyâ-
leti ve Kerkük kalesi toprağına iki konakta varılır. Maraga'-
da bir gün kalıp, seherle beraber güneye giderek, (Turna-
çayırı) denilen çimenliğe geldik. Küheran toprağında bin
evli sâfi gök dolak ermenisidir. Oradan yine güney tarafına
köyler içinde giderek (okunamadı), Manmah kasabalarını
geçip, gittik. Bunlar mâmur, câmili, hamamlı, pazarlı kasa-
balardır. Buradan ileri giderek Kehrevan kalesine geldik.

Kehrevan kalesi:

Bunu üleyman Han korkusundan Avşar hanlarından
Safî Han'ın yaptığı ve koca-Ferhad Paşa'nın askerine bura-
da bozgunluk verdiği yerdir. Sonra Süleyman Han, veziri
Hadım-Câfer Paşa birdenbire bu Kehrevan'ı basıp, kalesini
fethederek Mühtedi Han'ın meymenetini bozup, katletti. Ve
Kehrevan'ı zaptetti. Tehriz'den Erdebil'e giderken bu Kehre-
van kalesi yazılmıştı.

Oradan güneye giderek (Şahbender) kasabasına geldik. Bir ulu yüksek dağın eteğinde câmili, han ve hamamlı, çarşılı bir kasabadır. Burayı geçüb, Bayat nâhiyesine geldik. Burası da Erdebil toprağındadır. Oradan yine güneye (Erdebil) şehrine geldik.

Büyük ve eski şehir Erdebil

Erdelân dağı eteklerine yakın, bu da doğu tarafa bakan bir büyük şehir imiş. Hâlâ binâ eserleri görülür. Hulâgû Han ve sonra 793 (1390) tarihinde Timur Han ve daha sonra 941 (1534) tarihinde Süleyman Han Bağdad'a giderken 140 tarihinde Safer ayının yirmiyedinci günü dördüncü Murad'ın veziri, bütün bu kaleyi harab etmişlerse de yine imar edilmiş... Erdebil toprağında darogalıktır. Azarbeycan şehirlerindedir. Hâlâ yetmiş seksen bin kadar ermenileri vardır. Çoğunlukla yüksek binaları kilise olduğundan ve ahalisi de zengin olduğundan her hükümdar yağma edegelmiştir. Amma ilk kurucusu (Menucehir)'dir. Nuşirvan dahi ziyade imar etmiştir. Hattâ burada bir büyük kilise var ki, güyâ Kudüs-i şerif'de Kamâme kilisesidir. Kilisenin içinde beşyüzden fazla papaz var. Amma bu şehir içinde Müslümanız diyen bir takım kızılbaşlar vardır. Câmi, han, hamam, pazar ve çarşısı vardır. Amma kiliseleri hadden aşkındır. Bu şehirden her sene Şah'a ellibin altın kese haraç gider. Bağ ve bahçesinin hesabı sayısızdır. Merali, gazalı, nerkizi, güzeli, muğpeçe, mahbup, mahbube, ay yüzlü civanları olan, bir büyük şehirdir. Yedi bin adet bağlı bahçeli evleri vardır. Hepsi kâgir binadır. Örfi iklimin onsekizincisine rastlar. Kible tarafında üç konak uzakta Masula kasabası olup, demir madenidir. Oradan sonra Şahyeş kasabasıdır. Bu şehirde de binden fazla ev vardır. Câmii, hanı, hamamı vardır. Havası mutedil olduğundan pek çok meyvesi erkence yetişir. Kandi nehrini geçüp, yine güney tarafına giderek Serah kalesine geldik. Serah'a Moğol lisanında (Serad) derler. Kürd lisanında (Seo) derler. Bütün halkı yâ Kahhar ismine

mazhar oiduklarından, baştan ayağa kadar küçüğü büyüğü ah çektiklerinden (Serah) derler. Tâlihi akreptir. Ve merih beyti, mâidir. Onun için bu uğursuz şehirde Osmanlı askeri bir çok kerre kavga etmiştir. Bir defasında Üçüncü Sultan Murad'ın veziri Cağala-zâde Sinan Paşa serdar-ı muazzam olduğu vakit, (El müşâvere...) hadis-i şerifine uymayıp, müşâvere etmeden, nice vezirlerin pâyelerini aşağılık adamlara verüp, Tekeli Paşaya Van'ı, Râziye kadın oğluna Sivas'ı vermiştir. Bütün Anadolu eyâletlerini başkalarına verüp, bu hal ile Şah üzerine asker çekip gider. Meğer Şah bunları dağ başından seyredermiş. Tam ikindi vakti olunca Şah, şahin gibi dağdan süzülüp, İslâm askeri üzerine hücumla başlar. Bir müddet top ve tüfenk atılıp, nihayet iki asker birbirine karışıp, büyük bir cenk olur ki, kan, sel gibi akmaya başlar. Sonunda zafer rüzgârı Acem Şahı tarafına esip, onlar galip. Osmanlılar mağlûb olup, Azarbaycan'a kadar can atıp kurtulurlar. Tekeli Paşa, Karakaş Paşa, Kaçar-Mehmed Paşa. Acem elinden kaçıp, İslâm ordusuna can atarlar.

Bütün cephâne ve yükler ve Osmanlı hazinesi ile toplar meydanda ve bütün şehidler ayak altında kalıp, Cağalaoğlu da bir tarafa kaçır. Burada Canbolat-zâde Hüseyin Paşa on ikibin askerle ve Bitlis hakimi Ziyâüddin Han dahi onbin askerle henüz imdada gelirken görür ki, Cağalaoğlu Sinan Paşa bozulmuş kaçır... Hemen Canbolatlı askeriyle Ziyâüddin Hanın dinç askerleri, dağlar içinde pusulara yatarlar. Acem askeri ise bozulmuş askerin arkasına düşüp, dalga dalga, küme küme gelüp, kovarak kırıp geçmekte iken, bu kere Acem askeri iki pusu askerin arasında kalınca geriden ve pusudaki askerin arasında kalınca geriden ileriden pusular içerisinde Canbolat askeri, (Allah Allah) sadâsı koparıp, Aceme öyle Canbolat satırı attılar ki, yirmibin seçme askerin başlarını ateş saçan kılıç ile traş edüp, kaçanları kova kova, kıra kıra tâ İslâm askerinin bozulduğu yere gelirler. Meğer henüz şah askeri bu acıklı hali görüp, Osmanoğulları geri döndü zannedüp, bütün şah hazinesini bırakıp kaçır. Yi-

ğit vezir, Canbolat-zâde Hüseyin Paşa, hiç korkusuz bütün cephâne ve topları, çadır ve ağırlıkları zaptedüp, Acemden yirmibin kelle ve üçbin diri Kızılbaşları Bitlis Han'ı Ziyâüddin Han ile bir büyük alay yaparak Van'a girince Cağala-
oğlu hasedinden:

— Sen niçün benim cengimde bulunmayıp, başlıbaşına böyle iş edersin?

Deyu haksız yere ol gaazi Canbolat-zâde Hüseyin Paşayı şehidler zümresine kattı. Daha sonra askerın bozulmasına sebep olmuştur diye Canbolat-zâdeler aleyhinde devlet katına hesapsız bilgiler verdi. Bu yüzden daha sonra Canbolat-zâdeler, Halep'de isyân ettiler.

Bu sahrada ikinci defa olarak bozgun:

Bu mâlûmumuzdur ki, Sultan Osman Han zamanında vezir Dilâver Paşa, vezir Halil Paşa, Acem serdarı olup, Acemi barışa razı etmiş iken hakim Osman gaafilin gururu ile kötü tedbirine uyup, Tatar Hanı kırkbin yiğit ile Erdebil üzerine öncü asker yapıp, gitmekte... Beri taraftan ordu defterdarı uzağı gören, sonu düşünen Bâki Paşa bu işe, hâşâ sümme hâşâ razı olmadı. (Amma kul tedbir eder, Allak takdir eder), Erdebil'de Karcıgay Han haber alıp, seksen bin askerle çıkup, dağlarda ve yollarda askerini hazır eder. Bu taraftan rüzgâr sür'atli Tatar askeri Erdebil deyüp, Serav sahrasına ilgar ile gelüp, durur. Dört günlük yolu bir günde almış, atları yorgun olmuş ve kendileri dermansız kalmış... Hemen Acem askeri fırsat bulup, her taraftan (Şâh Şah) diye kılıç vurmaya başlar. Bütün asker dermansız ve mecal-siz iken yine üç saat cenk edüp, sonunda meydan Acemlere kalır. Tatar Han'ı ile ileri serdar olan Bıyıklı - Hasan Paşa, Arslan Paşa, Diyarbekir valisi Mustafa Paşa ve nice beylerbeyi, şahâdet şerbetini içip, dünyayı unuturlar. Kara Paşa, Elmacı Mehmed Paşa, Mustafa Paşa ve nice yüz beyler esir olup, yirmialtı bin adam, bu uğursuz sahrada şehit oldular.

Hâlâ kemikleri yığın yığın görünür. Bu da bir büyük uğursuzluk idi. Hemen Cıgala-oğlu bozgununa benzerdi. Darbimesel hükmüne geçüp. (Cıgala-oğlu gibi murâdına nâil olmayasın) derler.

Serav Şehri şekillerii:

Temiz topraklı Azarbeycan'da bir uçsuz bucaksız sahra da çimenlik ve otluk bir yerde bir şehirdir. Bu şehir nice hükümdardan hükümdara geçmiş bir uğursuz şehirdir ki, tamam dörtbin adet kerpic duvarlı evleri vardır. Câmileri, han, hamam ve çarşıları süslüdür. Bu şehir, Seylân dağının doğusunda olup, ve Seylân dağının batısında beş fersah yerdedir. Bütün suyu Serav nehridir ki, Seylan dağından çıkup, Rûmiye gölüne dökülür. Tahılı çoksa da meyvası yoktur. Amma halkı beyazdır.

Şehitler Ziyaretgâhı ve Âli Osman vezirleri :

Bıyıklı - Hasan Paşa, Arslan Paşa, Mustafa Paşa, Şecah Paşa bütün alâmetleri ile ve mezar taşlarında tarihleri ile bilinir, nurlu mezarlardır. Bu Serav'dan Erdebil şehri güneye bir mesafedir. Oradan kibleye iki konakta (Mencil, Harzebil kasabası vardır. Bu şehirde yine Zebil toprağında bir yüksek dağ eteğinde üçbin evlidir. Zeytini cihanı tutmuştur. Câmi, han ve çarşıları mâmurdur. Buradan Kazvin şehrine üç konakta varmak mümkündür. Bunun güney tarafında Erdebil şehri vardır.

Büyük Ülke İran Toprağının Tahtı, Eski Erdebil Kalesi :

Bağdad'a yakın olup, Tebriz bu Erdebil'in kuzeyinde altı konak uzaktır. Meliklerden Erdebil binasıdır. Hazreti Ömer efendimizin halifeliği zamanında hazreti Sâriye, Niha-

vend'i fethettiği vakit, kâfirler, Hazreti Ömer Efendimizin korkusundan bu Erdebil'i bina ettikleri ve nice hükümdar eline girdiği ve İran şahlarının büyük atası, Şeyh Safi hazretlerinin bu Erdebil'de gömülü olduğu, bütün imâretleri, şehrin enlem ve boylam dâireleri, hepsi Tebriz Han'ı ile geldiğimiz ciltte beyan olunmuştur. O cilde bakıla... Amma burada Erdebil Han'ı Avşarlı Ebülfetih Han ile can sohbetleri edüp, bahçe fasılları yaptık. Amma Sultan Osman zamanında Serav sahrasında Dilâver Paşa, Halil Paşa, İslâm askeriyle bozulup, Tekeli Paşa ve Bıyıklı Vezir Hasan Paşa, Arslan Paşa, Diyarbekir beylerbeyisi Şeyhülislâm dâmâdı Mustafa Paşa ve daha nice beylerbeyiler şehit olmuş iken serdâr-ı Muazzam defterdar Bâki Paşanın doğru reyî ile var kuvveti bazuya getirüp, bütün perişan olan islâm askerini toplayıp, bu Erdebil şehri üzerine yürüdükleri vakit, heman Şah tarafından (Burun Kasım) adlı namlı kimse gelüp, bin katar deve yükü zahire ve kıymetli kumaş hediye verüp, «Erdebil, İran'ın bir tekkesidir. Ve Şâh-ı Şâhânın nurlu mezarlarıdır. O şehri harab edüp, hanelerini toprak etmeyiniz.» diye rica eder. Ricası kabul olunup, getirdiği hediyeler ve zahireler ile serdâr-ı muazzam, müslüman gaazilerini bay eder. Yine Erdebil altına gelüp, durup, çadırlarını diker.

Ahali bu sevinçli hali görüp, Erdebil şehrini tamamen süsledi. Ve şehir içinde gömülü olan Şahların ecdâdı, şeyh Safi hazretlerinin ve diğer Şahların türbelerinde ne kadar gümüş ve altın kab kaşak, cevâhir, kandiller, kıymetli eşya ve ipek halılar varsa hepsini İstanbul'a götürmüşlerdir. Yine orada İbrâhim - Kuli Han elçi olarak gelüp, Ahmed Han asrında (Nasuh Paşa sulhu) üzere her sene Osmanlılara iki yüz yük ipek ve yüz yük tiftik vermek üzere barış yapar. Erdebil şehri dahi üçgün üç gece ışıklandırılıp, şenlikler yapıp, Osmanlı askeri ile Acem askeri Erdebil şehri içinde karış katış olup, zevk ve safâlar etmişlerdir ki, hâlâ Erdebil'de o zevk ve sefâyı anlatırlar. Çok yakında olduğu için bu Erdebil sulhu hatırımdadır. Bu barış ahitnâmesi, Şeyh Safi ülkesinde Defterdar Paşa yazısı ile muhafaza edilmektedir.

Hakir gördüm. Bu barışın sevinci için Şah, İslâm askerine bin katar deve yükü zahire ve bin katar diğer elbise, yiyecek nevinden hediyeler göndererek Osmanlı askerini bay eder. Ve Mirza Hüseyin adlı bir elçiyi mektuplarla devlet katına gönderir. Bundan sonra da serdar İstanbul'a gider. Hâlâ Erdebil halkı bu barışı söylerler.

Oradan Erdebil şehri âyânı ile ve Şeyh Safi türbedarı Şeyh Vahid ile ve Erdebil Han'ıyla vedalaşıp, bir katar deve yükü zahire verüp, güneye doğru Erdebil'i kapayan Seylân dağına yollandık. İşte (Seylântaşı maden burada çıkar ki, güyâ Bedaşşan lâl'i gibidir. Amma çıkarılması masrafını karşılamadığından birinci Şah Abbas'danberi terk edilmiştir. Bu Seylân dağından çıkan billûr gibi sular, Erdebil şehrini sular. Sonra Rûmiye gölüne dökülür. Bu Seylân dağıni geçüp, yine güneye, İmâdiye dağları eteğini geçerek güneye gidüp, demir madenine geldik.

Musula Kasabası :

Erdebil toprağında başkaca Han'lıktır ki, bin nevkere mâliktir. Şehri ikibin evli, irem bağı gibi dağ eteğinde mâmur bir varoştur. Amma suyu demir madenlerinden geldiğinden güzel değildir. Câmileri, han ve hamamı, Şah çarşısı vardır. Kapı ve pencereleri hep demirdendir. Çünkü bu şehrin önünde olan dağda yedi yerde demir madeni olur ki, eşi Gence diyârında yoktur. Nahcivan çeliğinden güzel demiri olur.

Musula'nın Acâipleri :

Bu mâmur ülkenin karşısında bir yalçın kayalı dağ parçası var ki, göğe baş uzatmıştır. Amma o kayanın dibi gayet inceiktir. Bu kaya yıkılıp, şehri harab etmesin diye —Bu kasaba demir yeri olup, bütün halkı da demirci olmakla— adı geçen kayayı nice yerinden binlerce kulaç uzunluğunda adam bazusu kalınlığında demir zencirlerle yanın-

daki yüksek dağlara sarıp, öylece mal ve canlarından emin olmuşlardır. Güzel bir manzara ve temâşâdır.

Buradan da giderek Sehend kalesine geldik.

**Şehr-i Âvend yani
(Sehend) Kalesi :**

İlk yapıcısı Kiyomers'in (Âvend) adlı ciğerköşesidir. İslâmiyetin ilk zamanlarında Abbas oğulları şöhret bulup, İran, Turan, Hindistan, Lûristan, Multan ve Horasan'a, Belh, Buhâra ve Dağistan'a, Şam, Mısır ve Habeş'e mâlik olup, Abbas oğullarının bayrakları etrafa ışıklar saçtıktâ o sırada Hulâgû, Moğol, Komok, Kitak, Kazak, Bulgar, Kalmuh, kavimleri ile bir olarak Dirinti askeri ile Acem diyârını vurduğu vakit Abbasilerden Elmustansır Billâh'ın veziri Sehend bu Âvend şehrinde hâkim idi. Halifenin fermanı ile Sehend burada kuvvetli bir kale yapıp ismine de Sehend demiştir. Amma sonra yine Hulâgû harab etmiştir. Sonra yine mamur olmuşsa da, talihi akrep burcunda olduğundan cenk ve kavgadan âzâde kalmamıştır. Hatta Süleyman Han fermanı ile İmâdiye hâkimi Hüseyin Han bu Sehend şehrini birdenbire basıp, öyle yağma etmiştir ki, taş taş üstünde bırakmamıştır. Oradan ilgar edüp, Keheran, Merâga, Evcan, Tebriz, Kumla, Rûmiye, Hoy, Menend, Selmas, Ordu ve Nahcivan'a kadar yerleri İmâdiye Hâkimi harab edüp, bütün ganimet mallarını Süleyman Han'a gönderir. Kendisi de yerine gider.

Sonra İran Han'larından ve Acem Sultanlarından Hamiosğlu Hamza Sultan, Kertbay Sultan, Memican Sultan, Bayat beylerinden Seyfi Sultan, Can Apardı Han ile Cennet gibi Bağdad üzerine asker çektiğini yine İmâdiye Hâkimi Hüseyin Han haber alıp, Cizre, İmâdiye, Akra, Kârni, Hiron, İspirit, Kisan, Mekes, Hısn-ı Keyf beylerinin askerlerini toplayıp, bir gece içinde şehir altından geçüp, Şah ordusunu basarak bütün Acemleri kırıp, bütün kuvvetlerini basıp, Koca - Hüseyin Han, kılıcını arşa astı. Bağdad'ı kuşatmadan

kurtarıp, muzaffer olup, nice bin deve yükü zengin hazine ile İmâdiye'ye girer. Sonra Süleyman Han, kendine Musul eyâletini verir. Sonra mecburen Şah sulha razı olup, sonra yine Sehend şehrini imar eyler.

Şimdi Sehend şehri, İmâdiye dağları eteğinden bir konak uzak Sehend sahrasında irem bağına benzer bir şehirdir. Kalesi harabdır. Erdebil toprağında başkaca sultanlıktır. İki bin nevkere mâlıktır. Kadı ve müftüsü, daroğa ve ke-lenteriler vardır. Şehrinde üç bin ev vardır. Çünkü çok zarar görmüş bir mağdur şehirdir. Bir çok câmilerinden (Pir Budak Han câmii) mâmurcadır. Minâreleri gayet süslüdür. Suları Sehend dağından gelerek Seylan nehri vasıtasıyla Rûmiye gölüne dökülür. Ürünlerinden kızıl buğdayı, arpası, pamuğu, meşhurdur. Üzümlü, Akra körtlerinden gelir. Sehend'in kuzeyinde Merâğa şehri üç konaktır. Sehend, Şehrîzur, İmâdiye, şehirlerinin arası üçer konaktır.

Buradan hareketle meşhur Nihâvend kalesine geldik.

Nihâvend Kalesi :

Buna Acem nazîkleri (Nehr-i Âvend) derler. Moğol dilinde (Sâre Suri) yani Sâre kalesi derler. Bu şehri, Kiyomers, Nûrşirvan ve Hazreti Ömer'in halifelîği zamanında serdar Sariye hazretleri, Hârûn Reşid, Şah Gıyasüddin sırasıyla mâmur etmişlerdir. Nihayet Hulâgû, Timur; Süleyman Han zamanında seidar İbrâhim Paşa, üçüncü Murad zamanında Çağala-oğlu, ikinci Osman zamanında Halil Paşa, dördüncü Murad zamanında Hüsrev Paşa, gibiler, bu Nihavend kale ve şehrini harab etmişlerdir. Acem Irakı toprağında Hemedan şehrinin güneyinde bir yüksek dağ üzerinde yeri heybetli ve sağlam, kuzey tarafından gösterişli, Şahlar payitahtı eski bir büyük şehirdir. Kalesi yüksek bir tepe üzerinde, yüksek, ibret verici bir hisardır. Etrafı dokuzbin adımdır. Etrafında hendeği varsa da geniş değil dardır. Kale içinde bin kadar bağ ve bahçesiz evler var. Dört câmii var. Halife

Ömer câmii, Sariye câmii, Harûn Reşid câmii meşhurlarıdır. Yüzelli burç ve bârusu ,iki kapısı, sâzende kulesi, yediyüz neferleri, dizçöken ağası, yasavul ağası, daroga ve kelenterî, münşisi vardır. Başkaca hanlıktır, ki, üçbin seçme nevkere malik (Böre Han) adlı bir gürcü Han'ı vardır. Gayet cömert olmakla hakir, ve Murtaza Paşa Ağası kardeşimiz Han sarayında misafir olup, üç gün has sohbetler ettik.

Varoşu :

Yüksek kalenin altında dörtgen şeklinde etrafı hendekli bir kat duvarlı sûrdur. Amma zamane kaleleri gibi sağlam değildir. Kible tarafına açık. Irak kapısında Harun Reşid yapısını bildirir tarih vardır. Erdebil kapısı kuzeye bakar. Hemedan kapısı ve Sehend kapısı batıya Bakar. Bu büyük varoş, onüçbin adım muhitinde olup, içinde yetmiş mihrap, yedi medrese, altı tekke, kırk mektep, kırk çeşme, şehir içinde yirmi sebil, yetmiş saray, yedi kervansarayı vardır. Bin küçük dükkânlı bir şâh çarşısı vardır. Amma bedestanı yoktur. Suyu ve havası lâtif ise de şehrin yeri yüksek olduğundan soğuktur. Suları Elvent dağından gelerek şehrin bağ ve bahçesini sular. Kafesli bostanları ve meyvası çoktur. Üzümlü, elma'sı, iri daneli gülnarı, armudu herkesçe meşhurdur. Tahılından buğdayı, lubyası (börülce), pamuk ve diğer bitkileri meşhurdur. Halkı Kürd ve Şilerdir. Eşraf ve âyânı, cerrah ve tabibleri çoktur. Şairleri ve yazarları çoktur. Görüş-tüğümüz ahbaplardan genç urlu, Aliyar, Hasan Meymendi, Hudâdad kendi, Şehrab efendi, Şahbaz ağa, Tülüngü bay sözü dinlenir adamlar idi. Bütün halkı kalemkâri basma, elvan bezler giyüp, mavi zerduva kürkleri giyerler. Kadınları daima gümüş ve altın tac giyerler. Yüzleri örtülü, beyaz azarlı, ayakları gök yeşil çizmelidir. Kadınlarının adları şöyledir: «Güldemide, Güldemdem, Gülendâm, Gülcin, Gülşah, Gülbuy, İtirşah, Nevme han, Nevmike han, Huma han, Alınca han, Gülrüh, Peripeyker.»

Kölelerinin isimleri şöyledir:

(Termet, Canbolat, Hayhay, Vayvay, Haykulu, Vaykulu, Karçık, Hurrem, Kendirli, Karakay, Bayolan, Sündeki, Gulaşad, Şadi.)

Azadlı ve câriyelerinin isimleri böyledir: (Cekecan, Cıdarlı, Sanıka, Sünbüle, Kadene, Hanase, Sinne, Yemame, Peymane, Kendide, Serahban, Servikad, Dıraşan, Şehnaz, Camcihan.)

Tamam yedi hamamı vardır (Pirbudak han hamamı), (Sinan Paşa hamamı), (Münşi Akay hamamı) meşhurlarıdır. Yüzotuz kadar hanedan hamamları vardır diye ahalişi iftihar ederler. Hakikatte de sözlerinde yalan yoktur. Halkı, keyfine düşkün olup, ortahalli geçinirler.

Bu şehir yüzelli parça köyle süslü bir eyâlettir ki, her bir köyü şehir gibi câmili, hanlı, hamamlı, çarşı ve pazarlıdır. Bu şehrin dışında bir bağ kenarında çimenlik ve lâlelik bir yerde dört köşe bir mermer taşda eski bir mermer üstâdı bir sürahi şeklinde bir bardak tasvir eylemiş. Doğrusu makbul bir eserdir.

Buradan yine güneye giderek (Seyidler) kasabasına geldik. Bu kasabanın bütün ahalişi sâdâd (Peygamber sülâlesinden olanlar) sünnilerdir. Yine güneye Cağalaoğlu yoluyla gidüp (Hazret-i Saad ibn Vakkas) kasabasına geldik. Nihavend toprağında, bin evli, şehir gibi câmii, han, hamam, şâh çarşılı bir irem kasabasıdır. Nihavend cenginde Saad ibn Vakkas evvelâ düşman okuyla yaralanıp, bu kasabada sıhhat bulunca oturup, (Mâmur ola) diye duâ etmiştir. Hâlâ Saad ibn Vakkas makamı ulu bir yerdir. Tekkede oturan bir kaç Sünnî vardır. Amma kendilerinin nice yerlerde gömülü olduğunu işitmişizdir. Medine-i Münevvere Baki'inde, Mısır İskenderiyesi kalesinin Bâb-ı Ahdar içinde Şam'a yakın Cısr-ı Yâkub ile Ceb-i Yusuf arasında büyük makamlarını ziyâret etmişiz. Buradan da geçerek Kengür kalesine geldik.

Kengür kalesi :

Yapıcısı Nüşirvan'dır. Nihavend toprağında Darogalık'tır. Kalesi, bir tepe üzerinde beşgen şeklinde kayadan bir hisardır. Amma büyüklüğünü bilemiyorum. Aşağıda bin evli bir varoşu vardır. Câmi, han, hamam ve pazarı ve bağları vardır. Çoğunlukla ahalişi Şehrizur Kürdleridir, ve şiiyeridir. Buradan Nihavend, saatle bir konaktır. Bu kaleyi 995 (1586) senesinde Cağalaoglu fethedüp, sonra yine Acemler istilâ etmiştir. Hâlâ yine Acem elindedir.

Bisütun dağı eteğünde Şâh köprüsünü geçüp, oradan kibleye giderek Sürh-bid kalesine geldik.

Sürh-bid kalesi:

Yapıcısı Harun Reşid'in (Kızıloğlan) adlı bir nediminin yapısıdır. Acem lisanında (Sürh - bid kalesi), Kızıl Söğüdü kalesi demektir. Nihavend toprağında bir söğütlü dağlar içinde bir yüksek tepe üzerinde dört köşe, şirin bir kaledir. Amma küçüktür. Kuzeyinde Nihavend'e açılan bir kapısı vardır. Amma ben içine girmedim. Aşağıda sultanının bağında mihman olup, İranlı bir pir sultanı vardır. 140 yaşındadır dediler. Bin askeri vardır. Kadı ve kelenteri, oniki hâkimi vardır ki, İran toprağı şâhının kanunu üzere hükümet icrâ eder. Aşağı varoşu bağısız, bahçesiz, akarsulu, üçbin evli mâmur Baharistan kalesidir. Bu da Acem Irak'ından sayılır amma Şehrizur toprağı ile komşudur. Bu şehrin her imâreti mevcuttur. Bu kaleyi dahi Cağala-zâde fethedüp, Sürh - bid adında bir sancak yaparak Akra'lı Ali Beye ihsân edüp, sonra bu kaleyi Acem istilâ ederken, Ali Bey şehîd olmuştur. Yol üstünde mezarı vardır.

Bu kaleden kalkıp, münasip yol arkadaşlarımızla serseriye kâh kuzeye, kâh güneye, doğuya, kibleye giderek Cenâbı Hakkın nice yüzbin çeşit yaratıklarını ve büyüklüğünü görerek yine kibleye doğru giderek Bisütun dağı kalesine geldik.

Bisütun dağı kalesi :

Bu kaleye önce yerden 999 (1590) senesinde Sultan Murad'ın veziri serdar-ı muazzam Cağala-oğlu Sinan Paşa Bağdad ile Hemedan, ve Dergezin ile Nihavend arası Tebriz'e varıncaya kadar emniyet altında olsun diye bu Bisütun kalesini Bisütun dağı eteğinde bir yüksek tepe üzerinde kesme taş ile bir kale inşa ettirmiştir ki, bu serhadlerde öyle kale yoktur. Hattâ bazı kötü kişiler, (Osmanlı kale yapamaz) derler. Yüzleri kara olsun! Hâlâ bu Bisütun kalesi seyri vâcib, ibret gözüyle görülecek bir kırmızı renkli kaledir ki, bütün kapı ve duvarları kırmızı renkli sert taştandır. Etrafı üçbin adımdır. Yalçın tepe üzerinde olmakla etrafında hendeği yoktur. Kuzeye açılır bir kapısı vardır ki, Acem diyârında öyle çelik kuvvetli kapı görmedim. Kalenin içinde yüzelli ev ve Bisütun Sultanının bir büyük sarayı ve Üçüncü Murad Han'ın câmii ve anbarları, gayya kuyusuna benzer bir kuyusu vardır. Sultanının bin nekeri olup, diğer imâretleri aşağı derededir. Kalece hâlâ Cığala-zâdenin koyduğu toplar vardır. Aşağı varoşu, Bisütun dağı eteğinde, etrafı duvarsız, halkı, Kürdlerden huzursuz üçbin evli şehirdir. Yolları, çarşı ve pazarı gayet temizdir. Çünkü Bisütun dağı eteğinde olmakla üçyüzden fazla pınarları, arık arık bu şehir içinde akarlar. Tahıl ve bitkileri çoktur amma meyvası azdır.

Bisütun dağı:

Bu dağ o kadar yüksek değildir. Amma ibret verici bir dağ olduğundan dünyaca meşhurdur. Âd ve Semud kavmi bu dağın altını kesmişlerdir. Altına nice bin asker, hayvanları ile girse yerim dar demez. İçerisinde büyük havuzlar ve eski avlular ve nice çeşit kuş yuvaları vardır. Adam bir kere bu dağ altında (Huu) dese, dağlar gök gürültüsü gibi inleyip gürler. İnsanın ödü patlayacak gibi olur. Bu ihtişamlı dağ, direksiz durduğundan (Sütunsuz dağ) derler. Bazıları (Fer-

had deldi) diye yanlış düşünürler. Amma insanın yapabileceği bir şey değildir. Bu hakirin kısa aklına göre. Cenâb-ı Hak, sanatını göstermek ve kullarına kudretini bildirmek için Nuh tûfanında, denizin dalgalarının tesiri ile bu dağın toprağını Hemedan sahrasına çektirüp, kayanın altını boş bırakmıştır ki, görenlerin parmakları ağzında kala... Amma tam tepesi büyük bir yaylaktır. Buradaki gülistanlı sular içinde binlerce renkli balıklar vardır. Eski Bağdad halifelelerinin binalarının eserleri ve maksûreleri görülür. Kürd, Türkmen avşarı, Yakaman Türkmenleri, üzerinde yayanırlar. Ve nice kerre yüzbin adamları ile altı ay safalar edüp, kışın (Dumdumi), (Dümbüli), (Sehend), (Rûmiye), (Selmas) saharalarında eğlenirler.

Bu Bisütun dağı hakkında şu kıt'ayı söylemişlerdir.

Felek şeydâ dil pulâd dâred
 Besi leylâ ve mecnun yad dâred
 Zi gûh-ı Bisütun her gül ki revid
 Zahme-i ferhad dâred

Buradan kibleye meyillice bir mâmur sahra içinde mâmur köyleri geçerek meşhur Hemedan şehrine geldik.

Hemedan şehri:

Acem ve Hindistan tarihçileri, bilhassa tarih sahibi Yenvan'ın yazdığına göre bu şehrin ilk yapıcısı Şeddad oğlu Cemşid'dir ki, Bisütun dağında bir büyük hazine bulup, o para ile o Hemedan şehrini yaptırmıştır. Acem Irak'ı toprağında büyük bir sahrada olup, büyük şehirdir. Makdisi tarihinde bu şehre Merd-i Cevaz diyor. Moğol lisanında buna (Kalcak) şehri derler. Yunan lisanında (Dârine) şehri derler. Çünkü Dârâ şehrinin bir taht merkezi dahi bu Hemedan idi. Kürdler, (Hemodan) derler, sulu şehir demetkir. Fakat farsçası Hemedan'dır. Kalesinin etrafı tam dörtbin adım olup, üçgen şeklindedir. Yetmiş kulesi olup, her bir taşı hamam kubbesi

ve Fil-i Mahmûdi gövdesi kadar vardır. Etrafında hendek varsa da derin değildir. Çünkü duvarı o kadar yüksek olmayıp, enlidir. Kum kapısı, Bisütun kapısı, Dergezin kapısı, Bağdad kapısı adıyla dört kapısı vardır... Kalede, ikibin kadar küçük odalar olup, hamam, câmi, han ve dükkânları vardır. Kâfi miktarda cephânesi, uzun boylu topiarı, bin kadar kale nekeri vardır. Eyâleti beşyüz parça mâmur köyden ibarettir. Irak toprağı sonunda serhad olup, başkaca hanlıktır Hanı (Can Apay) handır ki, üçbin seçme tam sülâhî dizçöken, çiğyiyen, çörek çeken, donluk giyen, tülütgüleri vardır. Üçbin kadar süvari cengâver ve yiğit askere mâlikdir. Moilası, namlı hocası, seyitler seyidi, dizçöken ağası, yasavul ağası, kelenteri, münşisi, darogası, şehbender ağası vardır. Câmileri, dokuz kadar odaları, terk olunmuş medreseleri, kırk adet çocuk mektebi vardır. Hurrem-âbâd, Şâh-ı Cihan, Genç Yar, Humaveran meşhurlarıdır. Onbir adet tekkeleri vardır. Bağlar içinde Penç Baz, İmam Taki, Arap Cebbarî tekkeleri. Bağdad kapısı tarafında Şah-rub tekkesi meşhurdur. Yüzelli kadar çeşmesi vardır. Fakat Osmanlılardan Ferhad Paşa çeşmesi ve Ali Esen çeşmesi, meşhur ve sanatlı binalardır. Suları Elvend dağından gelir. Şehir içinde çarşı ve pazarda sebilhâneleri çoktur. Temmuzda buz parçalı soğuk suları vardır.

Tamamı sekizbin adet altlı üstlü kâgir evleri vardır. Ama Hüdâverdi Han sarayı, Hamza Sultan, Pir Budak Sultan, Elemşah Han sarayları en meşhurlarıdır. Hepsini temiz toprakla örtülüdür. Üç yerde kâgir yapılı güzel misâfir sarayları vardır. Hepsinin mükellefi (Ferhad Paşa kervansarayı) ile Levend Han misafirhânesidir. Bu şehirde asla kurşunlu bina yoktur. Onbir adet hanı vardır. Hepsinde Hind, Sind, Rum, Arap, Acem bezirgânları oturup, çeşitli mal ve kumaşları çoktur. Kapıları Nahcivan çeliğindedir. Çarşısı, ikibin küçük dükkânlı bir şâh pazarı olup, gayet temiz mâmur ve süslüdür. Amma Halep, Şam, Bursa dükkânları gibi kârgir bina değildir. Yolları, odun ile kaplıdır. Yedi adet hamamı vardır. İkiyüz kadar âyân sarayı hamamları var imiş.

Kendileriyle şeref bulduğumuz âyân ve esrâfî: Hebaoğlu, Kaşaroğlu, Genç-Ali, Mihman-Kuli, Pir Yar, Şah Budak, Söz ebesi, farsçada nüktedan adam'lardır.

Tabib ve cerrahları: Şirazlı Can-Kuli Han, Bedehşanlı Yar-Ali, Tirmizli Hoca Naki, Hoylu Hasan-i Meymendi, Hemedanlı Cenarut gibi usta tabiblerdir. Bu şehirde cerrah falan yoktur. Hattâ bir gulâmım attan tekerlenip, biraz yaralı olunca bir cerrah güçlkle bulundu. O da imâdiyeli bir adam idi.

Şeyhlerinden Molla Berzenci, Molla Hırâmi, Şeyh Sürhi-i Bidî birer köşeye çekilmiş başka diyârın adamlarıdır.

Yazarları ve şâirleri: Had ve hesabı yoktur. Çünkü Acem diyârıdır. Fesahat ve belâgat üzere söz söylemekte ve arapça sözde ustadırlar.

Halkının giyinişleri: Erkekleri alaca kalemkâri basma giyip, başlarında alaca başlık ve kalaklı taç ve ayaklarında keçe çakşır, ve yeşil don ve alaca câme, yeşil, cengâri, turuncu pabuç giyerler. Kadınları altın gümüş arakiye ve diba takke giyüp, yüzlerine ipek örtü üzerinde beyaz lekfuri ve behrampuri gibi bir çarşaf bürünürler. Ve böylece caddelerde salına salına gezinirler.

Erkeklerinin adları:

Karahan, Karacan, Karakol Han, Seyfüddin, Şemsi, Hurremkay, Songurkay, Şahlevendkay, Gecebay, Elvend Aka.

Kadınlarının isimleri:

Mercene hanım, Hengüne hanım, Şad-bad hanım, Merhaba hanım, Sevindik hanım, Güliban, Ünzile, Tenzile, Gülçehre, Melekruh, Cân-ı Dilân, Şah-ı Ban, gibi..

Köleleri: Köleleri çoğunlukla Gürcüdür. Kuli, Yaşar, Kendibal, Şahbende, Hüdâbende, Gelgit, Çarpar, Perviz, Behremaz, Yar-Ali, Kutlukelender, Siyâmi, gibi..

Câriyeleri: Gürcü ve Keylandan gelmiş Ruslardır. Şalga, Helece, Kelece, Henese, Sevadiye, Mihriye Tabende, Gülçin, Meçin, Kenese, Emete gibi.

Dilleri: Türkmen lisanı üzere söyleşirler. «Harda idin, pes, men neylerem, men dilediğim idere men, hezidse men yeminleri güzelce şâh başı için ve Ali Murtaza hakkı için ve duvazde imamlar ervâhı için» derler. Kürdce ve Ermenice de bilirler.

Renkleri :

Bütün halkı esmer renkli ve buğday renkli, uzun boylu, güçlü adamlardır. Şii, Rafîzî, Mutezile mezhebinde adamları olduğu gibi, içlerinde gayet gizli vakit geçirirler Sünnileri de vardır. Şehir havası soğukçadır. Fakat gayet sıhhate uygun ve genci ihtiyarı yağlı, etlidirler. Şehrin bütün akarsuları, batısında bulunan Elvend dağının baş tepesinden gelerek, imâretlerine taksim olunur. Dokuzbin altmış adet su kuyuları var olduğunu şehir halkı söylediler. Bu kadar kuyu bulunmasının asıl sebebi budur ki, kuşatma sırasında bütün eşyaları ve çoluk çocukları ile bu yer altlarına girüp, sığınarak âsi ve dağlılarla cenk ve kavga ederler.

Şehirde yedi adet kiliseleri vardır. Bilhassa Nuşirvan'ın (Bihtek) kilisesi gayet muhteşemdir. Buralarda Rum, Frenk, kıptî yoktur. Amma Yahudisi çoktur. (Hemedan cuhudu) meşhurdur.

Tahıl ve ürünleri:

On türlü buğdayı vardır. Gayet iri tanelidir, ve berrak buğdaydır. Semender ve lubyası, pirinci ve fulu vardır. Bitki ve otu çoktur.

Yiyecek, meyva ve içecekleri:

Ekmeği, Şeyh Safî Batmanı ile bir kadapkiye gelir derler. Bir batman ikiyüzelli dirhem olmakla bir ekmeği iki ok-

ka gelmiş olur. Fakat ekmeği biraz siyahçadır. Bağları çok olmakla kırk türlü elması, muşmuşu, Buhara alüsu, Keylan armudu meşhurdur. Üzümü acıca olur. Narı, limon ve turuncu, inciri olursa da o kadar makbul değildir. Elvend dağı şerbeti meşhurdur. Amma bâdesi yoktur. Pirinç bozası güzel olur.

Şehirde üç yerde imâreti vardır ki, bütün gelip geçen misafirlere keşkek ve heriseci ve haşek pilâvı boldur. Bilhassa Şâh-cihan imâreti, Şâh Hudâbende imâreti, mâmur imâretlerdir.

Bağları ve bahçeleri:

Tam kırkaltıbin bağı var. Batı tarafı Bisütun dağıdır. Bu Hemedan'da diğer şehir ahalisinin de bağları bulunur. İnsan bağlarına girse hayran olur. Bütün ağaçları, ve havarnak köşkü, hendese üzerine yapılmıştır.

Hemedan külliyesi:

Acem Irak'ı toprağında olup, dağ şehri sayılır. Yâni Kürdistan dağlarının doğusundaki dağlardandır. Kum şehri, eski Hemedan şehrinin doğusundadır. Aralarında beş konak yer vardır ki, takriben yirmidörtbin adımdır. Lüsüs köşkü, Kazvin şehirleri ile bu Hemedan üçü birbirlerine yakın olup saccayağı gibidirler. Temiz toprakları birbirine komşu olup. aralarında başka şehir yoktur. Bu şehrin karşısında Elvend dağı yaylası vardır ki, Arap, Acem ve Rum'da meşhur olup. içinde nice yüzbin hayvanlarıyla Kürdler ve Türkmen tâifesi yaylanırlar.

Nâhiyelerinde ve Elvend dağında ve diğer tepelerde kale gibi büyük mağaralar vardır ki her an Hemedan'a bir âsi gelse bütün ahali bu mağaralarda saklanırlar. Buradan Zâlim-Ali sahrası bir konaktır.

Hemedan şehrinin eski fetihleri:

Hicretten sonra 28 (648) senesinde Hazret-i Ömer'in hali-feliğinde İslâm istilâsı dairesine girüp, sonunda 344 (955) ta-rihinde Harun Reşid fethetmiştir. Hülâsa nice bin dert ve belâdan geri kalmıştır. Sonunda 940 (1533) tarihinde Süley-man Han asrında Koca-İbrahim Paşa aman ile fethedüp, anahtarlarını Süleyman Hana gönderüp, Hemedan eyâleti, Osmanlı beylerbeyliği oldu. Yine Acem şâhı istilâ edüp, Üçün-cü Sultan Murad vezirlerinden Cıgala-oğlu Sinan Paşa, cen-nete benzeyen Bağdad'dan deniz gibi askerle Hemedan üze-rine gelirken birinci Şâh Abbas haber alıp, Kürd hâkimi Şâh-Verdi Han, şâh'a henüz kul olup, şâhdan tac giymişti. Şâh Abbas, Şâh-Verdi Han'a istimâletler verüp, veziri pâyesinden edüp, başına şâh ablakı ve kemerine bir murassa' şâh kılıcı bağlayıp, Korkmaz Hanı ve birkaç yiğit sultanları, kırkbin kadar seçme askere başbuğ edüp, İslâm askeri üzerine gön-derdi. Hemedan şehri yakınında büyük dağlar içinde Acem askerleri, pusularda etiaflarına dikkat etmeksizin yatarlar. İslâm askeri ise Hemedan altında durup, çadırlarını dikerek öte otluğa giden hademelerinden nice kimseler yakalanırlar. Hemen serdar Sinan Paşa, nice beyleri ve beylerbeyleri dört tarafa karakollar ve çarhalar tayin edüp, (Alifakı) adlı yiğit bir paşayı çarhacı tayin edüp, halbuki Acemler bu iki yiği-din üstüne düşüp, cenk kızışp, ikisi de şehid olur. Beri taraf-ta hemen İslâm askeri Acemler üzerine (Allah Allah) diye-rek hücum edince, evvelâ pusularda gizli olan Acemler dahi buralardan çıkıp, (Şah Şah) diyerek Hemedan sahrasında deniz gibi sayısız iki asker birbirlerini karılıp, katılıp, bir cenk oldu ki, yedi saatte kanlar nehir gibi akar. Görürler ki, Nihavend tarafından yeşil bayraklarla asker gelüp, Osmanlı askerleri içine girerler. Askerden biri «Sultanım! Siz nesiz, siz ne çeşit askerlersiz ki, sizde asla söz yoktur. Atlarımız da yoktur» deyince o can «Bizler Nihavend gazasında şehid olan mübârek ruhlarımız» der. Hemen İslâm askeri bir hücum daha edip, aç kurt gibi Acem askerine girüp, o saatte kırk bin

seçme süvari Acemin başlarını, vücutlarından ayırıp, serdarları olan Korkmaz Han'ı yakalayarak, bağlayıp, serdar huzuruna getirirler. Amma Şahverdi Han Kehrevan'a kaçar. Kılıç artıkları olanlar, yüksek dağlara giderler. Allaha hamd olsun, bu kurban bayramı gazası günü olmakla kurban kanları yerine Acem kanları akup, muzaffer olarak Hemedan kalesi altına gelince Hemedan ahalişi "Aman, aman ey Âl-i Osman'ın seçmesi!" diye kalenin anahtarlarını Cağala-oğlu Sinan Paşaya sulh ile teslim edüp, Hemedan kalesi Osmanlı eyaleti oldu.

Sonra Mustafa Han zamanında Acem Şâhı, Hemedan. Dergezin ve Kumla'yı istilâ edüp, elinde tutarken o mübârek senede Irak Bağdad'ına da sahip oldular. 1033 (1623) tarihinde Sultan Dördüncü Murad Han tahta çıkup, 1035 (1625) tarihinde Bağdad üzerine Hâfız Ahmed Paşayı serdar-ı muazzam yaptı. Yedi ay Bağdad-ı kuşatıp, Acem şâhı Bağdad'ın imdâdına gelince Hâfız Paşa Bağdad ile Acem şâhı askeri arasında kalıp, yiyecek dahi kalmayarak mecburen bütün İslâm askeri el birliğiyle Şah askeri üzerine yürüdüler. Ama ne şâh bunlara geldi, ne Osmanlı onlara vardı. Sonunda yine metrislere girdiler ki, Bağdad içinden Acem metrisi basmaya girdiler. Osmanlı, şâh ve Bağdad kalesi ile cenk etmekten ve zahire azlığından ve sıcağın çokluğundan cephânesizlikten kuvvetsiz düşüp, bu şekilde tam dokuz ay Bağdad'ı kuşattılar. Nice bin elemeler ve şiddetler çektiler. Nihayet şâh da barışa razı olup, iki taraftan elçiler gelüp sulh oldu. Ve bütün Osmanlı askeri Diyarbekir'e geldi. Hâfız-Ahmed Paşa eli boş fetihsiz gelince mühürden azledilerek (Sadrazâmlıktan atılarak) ikinci defa 1036 (1626) tarihinde Halil Paşa sadrazâm oldu.

Dişlenk-Hüseyyin Paşa, Abaza Paşa üzerine serdar olup, Abaza Paşa, Hüseyyin Paşayı eliyle şehîd etti. Sonra Hüsrev Paşa, 1038 (1628) tarihinde Abaza üzerine serdar olarak Abaza'dan Erzurum'u ve Acemlerden Akıska ve Kars'ı fethedüp, Hemedan ve Dergezin, Nihavend ve Bağdad Hanlarına «ha-

zır olun» diye haber gönderüp, Abaza Paşayı yakalayarak sultan Murad'a götürdü. Sultan Murad, Abaza Paşayı âzâd edüp Bosna hududunu ona ihsân etti. Sonra 1039 (1629) tarihinde vezir-i âzam Hüsrev Paşa, ilkbaharda Bağdad üzerine serdar-ı muazzam olup, Diyarbekir'e, oradan yirmi konakta Musul'a varup, Şattülarab nehrinin deniz gibi olduğunu görünce, bu kadar deniz gibi İslâm askeri ile faydasız bir yere konmak olmaz diye Musul altından asker ile her tarafa akınlar fer mân edüp, birçok ganimetler alıp, ikinci gün Hemedan'a geldi. Hemedan şehrini ve etrafını yağma ettirdi. Kalede kapanmış olan Acemler amana düşüp, kalenin anahtarlarını Hüsrev Paşaya teslim ettiler. Nice yüzbin ganimet malları alıp, kaleye İmâdiye hâkiminin kardeşi, Zeynel beyi muhafız tâyin edüp, hâkim tâyin etmeden Bağdad'a dönüp gelmiştir ki, inşallah yerinde yazılır.

Hemedan ziyaretgâhı:

Burada Hazret-i Sâriye fethinden bir çok sahâbe-i kiram mezarı vardır. (Hazret-i Câfer Ensâri), (Halil bin Hassan Şâir), (Nasirüddin ibn Eyüb Şeyhâni), (Şahab bin Zünnun Mısri) ve Acem bilginlerinden yazar ve müelliflerinden nice yüz bin kimseler gömülüdür. Hangi biri yazıla.. Çay kenarında 995 (1536) tarihinde Cağala-oğlu cenginde şehid olan Ali-Fakı Paşa ve Deli-Dermeli Bey ve Sahâbi Paşanın dahi mezarları bellidir.

Buradan kalkarak yine kibleye yedi saat giderek (Ave) kasabasına geldik. Dergezin toprağında üçbin evli, çarşılı bir kaç câmili, han ve hamamlı şehir gibi bir kasabadır ve darogalıktır. Halkı bağcıdır. Nimet ve meyveleri boldur.

Kibleye giderek nice mâmur yerleri iki günde geçüp (Kermansâh) kalesine geldik.

Kermansâh kalesi:

Bunu Şâh İsmail yaptırdığından adın (Kermansâh) derler. Hemedan toprağında bir geniş sahrada kerpiç yapılı bir

güzel hisardır. Beşgen şeklinde yapılmış olup, iki kapısı bin nevkeri vardır. Başkaca sultanlıktır. Hâlâ şâh veziri Şeyh Ali Han idaresinde olup, vekili sultandır. Bu şehir aslen Luristan hududunda büyük şehirdir. Bütün imâretleri bağ ve bahçesi güzeldir. Buradan doğu tarafa dokuz saat giderek (Dergezin boğazı)nı geçtik. Allahumme âfinâ.... İki tarafı dar, yalçın kayalı bir dağdır ki, minâre kadar vardır. Kayalarında ukab, şahin, zaganos, balaban, kerkenes kuşları yuva tutmuştur. Bu kayalarda öyle eski ve büyük mağaralar vardır ki, güya Van kalesi mağaralarıdır. Hattâ 1039 (1629) tarihinde serdar-ı muazzam Hüsrev Paşa buradan geçerken adı geçen mağaralara nice bin düşmanlar sığınıp, Müslüman gazilerine büyük zararlar vermişlerdir.

Buradan da ileri giderek (Dergezin) şehrine geldik.

Dergezin kalesi:

İlk yapıcısı Yezdigird Şâhdır. Buna, (Dergezin) denmesi, kale kapısı gibi kapalı ve muhafazalı bir yerde olmasından ileri gelse gerektir. Acem Irak'ında Dergezin boğazının doğusunda, Hemedan sahrasına bakan bir vâdide bir alçak tepe üzerinde beşgen şeklinde kârgir bir kuvvetli kaledir ki, her sert taşı İsfahan davulu ve Bağdad kûsu kadar vardır. Amma bu kale Hemedan'dan küçük olup, etrafı beşbin adımdır. Ve hepsi kırkbeş kulesi vardır. Üç adet kapıları vardır. Hemedan kapısı, Bağdad kapısı, Musul kapısı, etrafında hendeği ve câmileri vardır. Han, hamam, çarşı ve pazarı dışarıdadır. İçinde kaç ev olduğunu bilmiyorum. Ancak Dergezin hâkimlerini bildirelim:

Şâh Tahmasb zamanında sultanlık imiş. Sonra Sultan Murad'a Bağdad'ı veren Şâh Safî, Hemedan, Dergezin, Erdebil, Kazvil gibi şehirlerin Acem elinde kaldığına şükrâne olarak bu kalenin kadr ve kıymetini bilip, hanlık yapar. Bağdad'dan Murad Hanın amanı ile çıkan Halef Hanın biraderine Şâh Safî, Dergezin hanlığını vermiştir. Bir kırçıl adam idi. Amma «Vallahi, billâhi Âli Murtaza hakkı için ben sün-

niyem" diye yemin ederdi. Üçbin askeri vardı. Bin adet kale nekeri, dizçöken ağası, kelenteri, darogası, münşisi, yasavul ağası, korucubaşısı, kadısı, hâce-i enâmi, şerifler şerifi vardır. Kalesinde güzel topcağızları, kâfi miktarda cephânesi vardır.

Dış varoş:

Dört tarafı yerin dibine inmiş hendekli bir büyük varoştur. Kelenter Kırçığa ağanın anlattığına göre yedibin ev, yedi câmi, beş medrese, on mektep, yedi han, dört hamam, yedi bin bağ ve bostan, altıyüz dükkân vardır. Amma çarşısının süsüne, kahve ve berber dükkânlarının şirinliğine aşkolsun.. Suyu ve havası lâtif, bahçe ve süslü köşklerle bezenmiş bir güzel şehirdir. Ucuzluk yer olup, hiç kimse tahıl ve bitkiye muhtaç değildir. Bütün halkı dehkâni (çiftçi) olduklarından kendi kendilerine ziraat yapıp, kuvvet edinirler. Hattâ bir kilesinden seksen kile alırlar. Eski zamanda çok küçük bir kasaba imiş. Yezdigird Şâhin mâmur etmesinden sonra 740 (1339) tarihinde bu aşağı varoş imar edilmiştir. Halkı usturlap ve hesap ilmüne kıymet verir, Aristo tedbirli bilginlerdir. Amma mezhepleri Şiidir.

Bu şehrin bahçelerinde on gün iş ve nuş, zevk ve safâlar eyledik ki, her anımız dem-i isâ olup, her meclisimiz Hüseyin Baykara meclisi oldu. Amma yârân-ı bisafâya gizli olmaya ki, iş ve işret ettik dediğimizden bir başka şekil anlaşılmasın.. Bu hakir, bu âne kadar Arab ve Acemde ve yedi sene kıralların patente hatları ile beş on hizmetkârım ile frengistanda seyir ve seyâhat ettiğim halde, ne o krallar huzurunda ve ne Acem Hanları önünde vallahilâzim bir kara rakı ve şarap içmemişimdirö. Allah'a hamd olsun, çocukluğumdan beri Cenâb-ı Hak böyle nasib edip, yolum seyahata düşüp, dünyayı dolaşmaktayım. Heinen Cenâb-ı Hak sıhhat vere...

Bu Dergezin şehri içinde seyir ve safâlar ederken 1066 (1655) muharreminin onaltıncı günü aşure gününde de bulunduğumuzdan Dergezin Hanı dellâllar bağirttirarak aşure yemeği cemiyeti oldu.

**Nevruz aşure gününün beyânı ve
Hazret-i Hüseyin'in şehid edildiği:**

Adı geçen ayın onbirinci günü, Han, Dergezin şehri dışında nice yüz çadırlar ve otağlar kurup, şehrin âyân ve büyükleri çadır ve ağırlıkları ile orada kalınca, o geniş sahrada çeşitli çadırlarla güyâ lâleliğe döndü. Şehrin aşçıları, eteklerini bellerine dolayıp, aşure ve nice çeşitli kokulu yemekler pişirmeğe başladılar. Bir taraftan dahi han bütün ihtişamıyla sūr ve nakkareler çalarak gelüp, otağında durunca bütün muhterem büyükler hanın otağına kat kat toplanıp, hanın çadırının önünde diz dize olup, oturdular. Ve Hazret-i Hüseyin'in şehidliğinin anılışını dinlemeğe hazırlandılar. Sonra meydana dört ayaklı sedefkârî bir kürsü getirip, beş basamak bir merdiven kurdular. Oradan çadır arkasından, başı kocaman, uzun kulaklı, deve dudaklı, ayakları dolaklı, gözü sürmeli, sakal ve bıyığı olmayan çirkin manzaralı iğrenç çehreli şeyh adıyla bir münasebetsiz görününce bütün ihtiyar ve genç ayağa kalkıp, selâm verdiler, şeyh selâm alıp, kürsüye çıkarak evvelâ bir fâtiha, sonra şâha ve mecliste hazır bulunanlara duâ edip, şair Bağdadlı Fuzûlî'nin (Maktel-i Hüseyin) adlı eserini okumaya başladı. Kûfe'de Kerbelâ şehidleri bahsine gelince kimde can kaldı... Acem askeri içine bir müthiş feryad koptu ki, güyâ mahşer günü idi. Hepsi bir ağızdan (ey yarı garı şâh Hüseyin ve ey mücâhidanı Bedir ve Hüneyn, refikan-ı cedd-ül Haseneyn) deyu ağlayıp, durdular. Güyâ herbirini sar'a tutardı. Bu sırada yedi sekizyüz kadar berberler, ellerinde usturaları ile gezmeğe başladılar. Berberlerin ellerinde balmumları yanmış ve pamuklu fitiller hazır idi. Bu kerre bütün mecliste hazır olanlar (Kimi başı açık, kimi göğsü perişan, kimi yaralanmış, kimi dertli) beytine uygun düşerek, (ya Ali, ya Hüseyin) diye vecde gelüp, gözleri kan çanağına döndü. Ve hazır oldular. Han:

«Ey evliyâ akam, kalk gör ki, neler témâşâ edesin»

Dedikte, hakîr oturup, seyretmeye hazır oldum. Şeyh

kürsü üzerinde Makteli Hüseyin'in şehidlik faslına gelince kürsünün arkasındaki perde açılıp, bir adam, bir yeşil sarıklı, İmam Hüseyin şekline girüp, meydana çıkınca cümle halk gördüler ki, İmam Hüseyin kılığındaki adamın gerdanından kanlar akıp, mübârek başı gerdanından ayrılıp, bir san'at ile Hazret-i Hüseyin'in kanı fıskiye gibi akarak bu şekilde Hazret-i Hüseyin'in evlât ve torunları meydana gelince Allah'ın azameti, bütün ehl-i beyt hânedanı muhipleri feryad ve figan ile «Vah Hüseyin, Şâh Hüseyin» deyüp, sine ve bazularını selmâniler tuttu. Selmâniler de bazı ve sinelerine usturlar vurup, şerha şerha göğüslerini sırim sırim edüp, Hazret-i Hüseyin aşkı için kanlar aktardı. Bazı usta selmâniler, nice bin kimsenin başlarına (Aşk-ı Hüseyin) diye yaralar açarlardı. Nice yüz adam kanını akıtmak için Hazret-i Peygamberin Uhud gazasında şehid olan mübârek dişi için, niceleri dişlerini çıkartırlardı. Sözün sonu, o gün aşure gününde Dergezin kazası insan kanıyla reknlenip, lâle rengine döndü. Bütün âşıklar ve sadıkların yaraları üzerine yaralar açıldı. Herbirinin göğüs ve kollarından kanlar aktı. Bu hayhuydan sonra bütün dostlar kanlarını akıtarak bir sultânî tevhid etmişlerdir ki, hepsi mest ve hayran olmuştu. Tevhidden sonra meydana peçeteler gelip, nice bin sahanlar, kokulu aşureler ve yemekler, safranlı pilâv ve zerde ve buryanlar getirdiler. Bütün oradakiler yediler. Kerbelâ şehidlerine duâ ettiler. Bu sahrada o gün nice bin yerde aşure, ve diğer nefis nimetler yenilüp, ikindiden sonra Dergezin şehrine gittiler. Bu dahi bu çeşit bir mesiredir ki, seyre değer.

Bu şehrin kavunu Diyarbekir ve Beypazarı ve Bühtan kavunlarından daha lezzetli, sulu ve hoştur. Gayet uzun ve iri olur.

Dergezin şehrinin vasıfları:

Peygamberin hicretinden sonra 38 tarihinde Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında Hazret-i Sâriye el-Cebel fethidir. Sonra 941 (1534) tarihinde Süleyman Han'ın Rüstem Paşası

fethidir .Sonra 955 (1584) de Murad III.'ün serdarı Cağaloğlu Sinan Paşa marifetiyle fetholunmuştur. Sonra mâlûm olduğu üzere zamanımızda 1039 (1629) tarihinde Dördüncü Murad'ın veziri Hüsrev Paşa Hemedan'ı fethettiği vakit bu Dergezin'i dahi kuşatıp, kale altında çadırlarını dikip, on gün bekleyip, Dergezin sahrasının dört tarafında Avadan kasabalarında ve dağlarındaki mağaralarından nice bin katır ve deve yükü ve bâkire kız ve kadın çıkarıp, orduya getirdi. Şehir varoşunun yer altı mağaralarından dibâ, şip, zerba ve kemha ve hara çıkarıp, Müslüman gazileri ganimetlendiler. Sahra ve dağlarda olan kasaba ve köyleri yakıp, İranlılara bu kadar hüsrân ve zulm ve ziyan oldu ki, tarifi mümkün değildir.... Acemler bu hali görüp, (Aman, aman ey Osmanlı gazileri) diye toptan itâat edüp, nihayet 1039 senesinde Dergezin şehri Osmanlıların eline girip, serdâr-ı muazzam Seheran Hanını yedibin İslâm askeri ile mhuafazacı tayin edip, kendileri Bağdad'a gittiler.

Buradan yine doğuya giderek Pilever kalesine geldik.

Pilever kalesi:

Yapıcısı Şehrîzur hâkimi, Moğolların Pilever Hanıdır. Bir yüksek tepe üzerinde dörtgen şeklinde bir küçük kaledir. Amma havalesiz olmakla gayet sarpdır. Dergezin toprağında darogalıktır. Dörtüyük kadar kale nevkerleri vardır. Kâfi miktarda cephânesi, topları, doğuya açık bir kapısı vardır. Bu yüksek kale Bağdad'ın kuzeyinde Cem-cemal kalesi yolu üzerindedir. Aşağıda bin evi, câmi ve hamamı ve varoşu vardır. Buradan doğuya ilerleyerek Denaver kalesine geldik.

Denaver kalesi:

Bu dahi Irak toprağında, Dergezin hükmünde bir tepe üzerinde bâdem şeklinde kayadan bir güzel binadır. Aşağıda beşyüz evli, câmi, han ve hamamlı, pazarlı kasabası vardır. Bu dahi kelenderlik hükmündedir. Bu kale ile yukarıdaki

Pilever kalesi 944 (1585) tarihinde Üçüncü Sultan Murad'ın veziri Cağala-oğlu Sinan Paşa tarafından bir anda fethedilmiştir. Buradan kibleye gidüp, (Cemcenab) kalesine geldik.

Cemcenab kalesi:

Yapıcısı İran kiserâlarından (imparatorlarından) Melik Perviz Cemcenabdır. Anın adıyla anılan bir güzel ve sanatlı kaledir. Burada olan hendese üzere yapılmış incelikler ve çeşitli sanatlar, icad üstüne icad edilmiştir. Alçak bir tepe üzerine altıgen şeklinde Süleyman mührü üzerine tarholunmuş bir güzel kaledir. Etrafı üçbin adımdır. Kale içinde üçyüz ev vardır. Üçyüz tülüngü neferleri ve Bağdad tarafına bakan bir kapısı vardır. Başka hanlıktır. İki bin nevkere ve oniki hâkime hâkimdir. Eli altında yüzseksen parça kasaba vardır. Sûrunun dibinde bağlı bahçeli, akar sulu câmi, han ve hamamlı, bin kadar toprakla örtülü, mâmur kasabalar vardır. Pazarı dahi mâmurdur.

Oradan doğuya Destpol kalesine geldik.

Destpol kalesi:

Yapıcısını bilmiyorum. Amma Moğol dilinde despol, çolak adama derler. Acem Irak'ı toprağında bir ağaçlık ortasında ve Cenab nehri kıyısında bir güllük vâdi içinde yuvarlak kayadan bir güzel binadır. Hendeği, bir kapısı, nevkerleri vardır. Amma evleri dardır. Cemcenab hanlığı hükmünde kelenterliktir. Kale altında binbeşyüz evli, hanlı, hamamlı, câmili, çarşılı ve pazarlı ve süslü varoşu vardır. Bu Destpol kalesinin, Cemcenab kalesinin dahi fatihi 994 (1585) tarihinde Cağala-oğlu tarafındandır. Buradan doğuya giderek (Kasr-ı Şirin) denilen yere geldik.

Kasr-ı Şirin:

İlk yapıcısı Nûşirvan kiserâlarından Melik Perviz'dir. Sonra Harun Reşid'in yıldız kadar temiz kızı, Şirin adlı

namlı bir kız burada bir köşk yaptırmakla o kerem sahibi kızın ismiyle anılıp, Kasr-ı Şirin derler. Yoksa tarihlerde eski adı Kasr-ı Pervîz'dir. Hâlâ Acem-İrak'ında Bağdad'a yakın ve güneyi çöller içinde garip kalmış bir şirin köşk iken karga yuvasıdır. Bu şehir Harun Reşid zamanında o kadar mâmur imiş ki, bağ ve bahçeleri bir menzil yere varmış... Hâlâ bina eserleri görülür. Timur, harab ve yebab etmiştir. Bu şehir, Kasr-ı Şirin ile Hemedan ve Hilvan şehirleri üçü saçayağı şeklindedir. Kasr-ı Şirin'in doğu tarafında Kavzin şehri yakındır. Hâlâ harab olmaktadır. Evvelce müstahkem bir hisar ve sağlam bir yapı imiş.. Etrafı tam onikibin adımdır. Hâlâ eserleri görülür. Yirmi yerde kapı alâmetleri vardır.

Burada Bağdad vâlisi Murtazâ Paşa Hazretlerinin Bağdad'dan Decilân arkını temizletmeye gittiğini duyup, bu Kasr-ı Şirin'den doğu tarafa atlanup (atlara binip), ava çıkıktık ki, gördüğümüz yerleri beyan edelim.

Evvelâ doğu tarafında (Dokuzolam) adlı temiz suyu, atlar ile geçtik. Bu Demavendi Elvend nehri Cemcenab dağından çıkup, Diyâle nehrine karışır. Oradan Şattülarab'a akar. Onu geçüp, yine doğuya gidip, Hilvan'a vardık. Bu şehrin yapıcısı Osmanlılardan Süleyman Handır. Sonra Timur harab etmiştir. Hâlâ Bağdad toprağı hududunda has kasabadır. Buradan yine doğu tarafa giderek meşhur Kazvin şehrine geldik.

Eski Kazvin şehri:

Müdekkik Rum tarihçileri ve anlayışlı nüktecilerin sözleri üzere Hallikân tarihinde, Târih-i Avan da, Târih-i Hatat da, Takvim-ül-Büldan da bu şehrin isimlerini yazmışlardır. İlk ismi Kazvin'dir. Amma Acem zarifleri (Kazbin) derler. Fars nâzikleri (Gazvin) derler. Acem Tülünklüleri, (Kazmin), Arab şâirleri (Gazmin) şehri, Horasanlılar, (Karmin kasabası), Hind lisanında (Kâzimin) derler.. Moğol dilinde (Kazmon) denir.. Hülâsa şehir eski olduğundan muhtelif dillerde her birinde başka bir isimle anılır. İlk yapıcısı, Acem

müverrihlerinin sözüne göre tufandan sonra Hazret-i Nuh Aleyhisselâmdır. (Nuh âyende) yâni Nihavendi yaptığı yerde oğlu Yâfes, bu şehri yapıp, Yâfes demişlerdir ki, hâlâ İbrânî dilinde adı Yâfes'dir. Buhtunnasır, bu ülkede çıkıp, Hazret-i Yahyâ Aleyhisselâmın kanını istemek için Benî İsrâil üzerine gidüp, Şam-ı, Beni Kenan'ı ve Safed şehrini, Taberistan şehrini, Askalan şehrini, Filistin toprağını, Hâsan şehrini hep harab ve yabak edüp, nice kerre yüzbin Yahudi kanını dökmüştür. Hazret-i Danyal'î de Safed şehrinde bulup, onu da yakalayıp, esir etmiştir. Tükenmez ve hesabına kulların aklı ermeyecek kadar çok ganimet mal ile dönüp, bu Kazvin şehrine gelmiştir. Bu kadar ganimet malı ile Kazvin şehrini (Yâfes Nebi makamıdır) diye o kadar imar etmiştir ki, Hemedan, Dergezin, Hilvan şehirleri, bu Kazvin şehrinin birer mahallesi imiş. Günahı söyleyenin boynuna...

Sonra Buhtunnasır (Allah'a hamd olsun, Hazret-i Yahyâ'nın kanını Yahudi kanından aldım) diye Hazret-i Danyal'î azad edüp, iman getirüp, bir büyük kilisede Danyal nebiyi kadı yapar. Hâlâ Kazvin ahalisi o kanaattedirler ki, Hazret-i Danyal ziyâret yeri olan Kazvin şehri kenarında gömülü olup, Hemedan şehri peygamberler makamı ve Arz-ı Mukaddestendir derler. Arz-ı Mukaddes olsa uzak olmaya.. Amma bu zayıf kul, (Evliyâ), Hazret-i Danyal'î Adana şehri yakınında Tarsus kalesi içinde Âl-i Abbas yapısı bir binada gömülü bilirim. Hâlen ziyâretgâhdır. Sonra Buhtunnasır mürd elur.. Danyal kilisesine gömülmüştür. Hulâgû, Bağdad şehrinde Abbasilerden El Mu'tasım Billâha giderken Kazvin şehrini haarb etmiştir.

Sonra Irak şâhlarından Erdişir Babik imar etti. Sonra yine Timur 791 (1388) tarihinde harab edüp, Bağdad'a mâlik olmuştur. Sonra yine Şirazlı Şâh İmadüddin öyle imar etmiştir ki, Buhtunnasır'ın baht ve rahatını unutturup, Irak şâhları payitahtı eyledi. Nihayet Süleyman Han, (Fetahnel Irak) tarihinde 941 (1534) tarihinde Bağdad'ı fethedince

Kazvin ahalisi dahi uzağı görüp, Sultan Süleyman Hanın atının ayaklarına yüz sürüp, Kazvin kalesi anahtarlarını teslim eylediler. Eyâlet yazılıp, beylerbeyilik yaptılar. 992 (1584) tarihinde Acemler istilâ edüp, sonraları yine Üçüncü Murad devrinde Cağala-zâde Sinan Paşaya itâat ettiler. 1032 (1622) tarihinde tekrar Acemler istilâ edüp, diledikleri gibi idare ederken 1039 (1629) tarihinde Dördüncü Murad Han zamanında Yiğit Hüsrev Paşa Hemedan, Dergezin, Hille. Bağ-ı Cenân'ı fethedüp, bu Kazvin ahalisi Hüsrev Paşanın ayaklarına hediyeler getirüp, itâat ettiler. Üzerlerine Adana pašasını bekçi koyup, Bağdad'a döner. Allah'ın hikmeti, Bağdad'ın fethi nasib olmayıp, Tokat kalesine varır. Hasta yarken Hâfız Paşa hatt-ı şerif ile Hüsrev Paşayı şehid edüp. Anadolu'ya gider. 1048 (1638) tarihinde Dördüncü Murad. Acem elinden cennete benzeyen Bağdad'ı fethedüp, İmam-ı Âzam Hazretlerinin mübârek mezarını Acemlerin elinden kurtarıp. Hemedan, Dergezin ve bu Kazvin şehirlerine bakmayup, İstanbul'a geldi. 1049 (1640) tarihinde Murad Han vefat edüp, o zamandanberi bu Kazvin şehri Acemler elinde kalmış ve öyle mâmur olmuştur ki, güyâ cennet kokulu Şam ve temiz toprakı misk-i anber kokan bir şehir olmuştur.

Kazvin şehri Acem Irak'ında, temiz Bağdad toprağında komşu bir büyük hanlıktır ki, burada han'ı, Şâh Şafî kulu Cığalı-Ali Han idi. Hürmüz toprağından söz sahibi bir namlı han idi ki, benzeri az bulunur. Oniki hâkimi olup, İran kanunu üzere hükümeti altında onlar da hâkimdir. Ve eyâletinde üçyüz kırkbeş büyük kasabaya mâliktir. Her biri bir bender şehre benzer kasabalardır. Mollası, müftüsü, nakibül-eshrâfı vardır. Câmi ve mescitleri ikiyüz kadardır. Münasib beyit:

Hat gelse nola ebru-yu pertab yerinde

Mescit yıkılırsa nola mihrab yerinde

Anlamı üzere câmi ve mescidinin mihrabları yerinde ise de cemâatin yerinde yeller eser.

Evvelâ Baytamur eski câmidir. Avlusunda bir su akıp, eğer cemâati olup, abdest alsalar bu sudan abdest tazelerler. (Şehristan câmii), Abbasi halifelerinden el Muktedir Billahındır. (Save Han câmii), minâresiz bir aydınlık câmidir. Mihrab ve minberi gayet sanatlıdır. Dihek câmii, bu mübârek câmii, Dihek kalesini yapan Abbasilerden Şeyh Dihek Hazretleri yapmıştır. Bu nurlu câmide bir rûhâniyet görülür ki, başkalarında görülmemektedir. Bütün ziyâretçilerin vücuduna titreme verir, bir Sünniler ibâdet yeridir. Şiiler dahi bu câmiye inanırlar. (Müşk câmii), bu câmi, gayet büyük olup, Kazvin şehrinin eski hisarına yakın bir ibret verici büyük câmi idi. Kible kapısı gayet acâip ve seyri vâcip, bir kapıdır ki, târif edilemez Rum ve Acemde bu hakir böyle bir büyük kapı görmedim. Nice bin hendese ilmi üzerine bina edilmiş hayal mahsulü san'atlarıdır. Amma geçmiş hükümdarlar için bu câmi içinde bir maksûre vardır ki, insanoğlu onu görünce şaşırıp kalır, dil ile tâbir ve kalem ile tasvir edemez. Bu nurlu câmiin yapıcısı Kazvin şehrinin dördüncü yapıcısı Şâh İmadüddin Hazretlerinin kölesi olan (Hama' Yas) dır. Acem tarihçileri bu câmiye, bir deve yükü altun sarfolundu diye yazmışlardır. İşte bu mübârek câmi, öyle cennete benzer bir gönüü âcî ibâdethâne iken cemâatten garip kalmıştır. Mihrab üzerinde olan büyük kubbesi göğe baş uzatmıştır. Bütün kubbeler, her diyârda sürâhi biçiminde yapılmıştır. Amma bu yüksek kubbe, dünya gibi yuvarlak ve boşluğunda o kadar çeşitli kıvrımlar kazılmış ve çeşitli sedefkâri mermer sütunlarla ve kıymetli taşlarla süslenmiştir ki, adamın gözü kamaşır. Bu hakir, bu kadar çok seyâhatimde bütün eserlere dikkatle baktığım vakit, Budin serhaddinde, Estergon kalesinin iç hisarındaki Kızılelma câmii kubbesi ve bir de Kazvin câmii kubbesi acâip ve garip eserlerdendir. Güyâ ki:

Reeynâ câmi-üd dünya cemian

Velâkju mâ reeynâ misle hâzâ

Yâni (bütün dünya câmilerini gördük, fakat buna benzerini görmedik) beyti bunun hakkında söylenmiştir.

Dağa nice câmiler vardır. Amma hepsinin yüz suyu bu nurlu câmidir ki, insanoğlu onun yapısını târiften âcizdir.

Kazvin kalesi imâreti:

Bir geniş verimli sahrada engelsiz, dörtgen şeklinde yontma taşla yapılmış yeşil başlı bir kaledir. Bunu evvelâ Erdişir Babik yapmış, sonra Gıyâsüddin Şâh tamir etmiştir ki, yukarıda anlatılan câmi yakınında, kalenin kafesli kapısı üzerinde yapıcılarının isimleri ile seneleri yazılmıştır. Bu kapının dış tarafında olan büyük mezarlıkta nice bin geçmiş bilginlerin mezarları vardır. Bağdad kapısı dahi kale kapılarındanır. Birkaç medrese, tekek ve mektepleri vardır. Çeşmeleri varsa da çoğu dolaptan at ve öküzler ile su çekerler. Sebillerinden Yasavul Ağa sebili, Kuli-Han sebili, Vâiz sebili, Hoca Hüsam sebili meşhurlarıdır. Bu şehirde akarsu yoktur. Fakat şehir içinde çarşı yanında (Bay Timur Han) câmii avlusundan bir su çıkar ki, Danyel nebî mucizesidir. Âb-ı kevsere benzer. Amma ahalisine yetişmez. Üçyüz adet sarayı vardır. Bunlardan hanlara mahsus Aramgâh, Mollacah sarayı, Münşi sarayı, Şahbender sarayı, Ağa sarayı meşhurdur..

Çarşısı:

Kelenter Ağanın anlattığına göre ikibin altmış küçük dükkânı vardır. Niçesi kârgir binâdır. Amma bedestanı, kahvehâneleri, berber dükkânları çok temiz ve süslüdür. Bunlardan başka onyedibin adet bağ ve bostan kuyuları vardır ki, her biri birer âb-ı hayattır. Şehrin bütün imâretleri bu kuyularla sulanır.

Bilginleri, tabib ve cerrahları:

Bu Kazvin şehri on adet büyük şehrin yüz suyu olmakla her diyârdan birer hakikî usta tabib ve cerrah mevcuttur. Amma bilgide, Genç-Ali doğrusu veli, cerrah levend dahi

emsalsizdir. Şehir içinde oturan kimseler şâh Kürdleri ve Deylem kavmidir. Hakîr bu şehirde iken yirmiiki adet divan tertip etmiş şairleri var idi. Meşhurları; Humâî, Kâşânî, Pençâhî, Yâri, Farzî, Keşânî, Sabâî, Vâizi, Hatâî'dir. Kendileri ile tanıştığımız dostlar ve kardelşer Can-Ali, Yar-Ali, Kurban-Şâh, Rıza Akay, Yezdankâr gibi iyi dostluğa mâlik ah-lâklı, selim ve mert kimselerdir. Bura halkı içinde budala ve melâmiyundan nâl sahibi kimseler de vardır. Bilhassa (Sün-celi Dede)'nin nice kerâmetleri görülmüştür.

Elbise:

Erkekleri başlarına alaca serbend, beyaz dülbend sarıp, elvan basma ve boğasi giyerler. Kadınların yüzleri duvaklı ve örtülü, peçeli olup, üzerine beyaz ve ayaklarına elvan çiz-me giyerler.

Erkek ve kadın isimleri:

Çoğunlukla halkının lakabları, Ali Beşnu, Kuli Sünce, Mirza Celi, Haydar Kuli, Acez Aka, gibi olup, kadınlarının lâkabları, Seme hanım, Hüveydâ, Mâhiye, Huma gibi isimlerdir.

Köle ve câriyelerinin isimleri:

Ferraç Gulâm, Serend Gulâm, Elvend Gulâm, Budak Gulâm... Câriyeleri, Zübeyde, Dem saz, Câresaz, Mehpâre, İşve-baz, Şehnaz gibi isimlerdir. Ahalisi ârif, zarif, fasih ve belîğ olduğundan birbirlerine nazikçe fârisice söyleşirler. Amma arapça dahi bilirler. Havası mutedil olduğundan ahalisi ço-ğunlukla beyaz renkli, kavi bedenlidir. Bazan buğday rengi olup, boyları ortadır. Nimetleri dahi bol ve çoktur. Kazvin şehri delikanlıları Acem Irak'ında Kaşgar ve Horasan'da be-ğenilir olup, güzellikte hiten âhûsu gözlü, nurlu yüzlü gençlerdir. Havası gayet lâtif olup, sabah rüzgârı seher vaktinde esince, insan ebedî hayat bulur. Damlarında uyuyanlar safâ ederler.

Ürünleri, yiyecek ve içecekleri:

Yedi çeşit iri daneli buğdayı, yağlı arpası, börlüce, lüb-yası, iri dâneli ve çok olur. Has beyaz pamuk gibi çağıl ekmeği, livâşe ekmeği, Hemedan kâkesi, turaç böreği, mastaba çorbası, bazlaması, aşurası ve darı şarabı hiçbir yerde yoktur. Kırk türlü armudu olur. Sulu üzümü, bâdemi, şeftalisi, karpuzu ve hindivanesi, gayet beğenilir. Evvelce şehirde yediyüz imâret varmış. Şehir hükümdardan hükümdara geçmekle harab olup, yedi tanesi kalmıştır.

Gezinti yerleri:

Gerçi şehrin her tarafı mesire yeridir amma, yetmiş yerde hususi ve muayyen gezinti yerleri vardır ki, her biri birer cennet bahçesidir. Meşhurları, Hezarbağ, Çarbağı Şâhan, Koyah bâğı, Şâhan, Hıyâban ve Mendimah bağlarıdır.

Bağları:

Hoca Bâli'nin anlattığına göre, tam onyediyüz bin bağ ve bahçe vardır. Suları az olmakla yağmur ile yahut sakaların su kuyularından götürdükleri sular ile sulanır.

Lisan ve istilâhları:

Bütün halkı Kürd lisanı, Türkmen, Farsca, Arapça ve Pehlevî lisanı bilirler. Amma nevkerleri Moğol lisanı lehçesine göre konuşurlar. Bu dil de inşallah yerinde yazılacaktır.

Kazvin Şehri Acâiplikleri :

'Bu şehrin nice bin yıldanberi bir Yahudi mezarlığı vardır ki, içinde hiç bir binâ eseri ayakta duramaz. Meselâ bir yahudiyi gömmek isteseler, bir taşı bir taş üzerine koyamazlar. Hemen taşlar yerin dibine geçer. Binâdan asla bir eser maydanda kalmaz. Hemen bir vahşetli vâdidir. Bu Kazvin

şehri halkının bir atının veya bir başka hayvan veya davarının karnında hastalık olup, ölüm derecesine gelse, adı geçen hayvanları, ağırlı hâlinde bu mezarlığın etrafında bir kaç defa doladırsalar, Allah'ın emriyle o hayvanların sancısı defolur. Gayet tecrübe edilmiştir.

Bir de bir bağda eski bir su kuyusu vardır. Hâkimler, kaatil ve suçlu zannolunan kimseyi kuyunun kenarına bağlarlar. Eğer herif hakikaten suçlu ise kuyudan siyah bir duman çıkıp, kötü bir koku duyulur. Bunun üzerine herifi katlederler. Kuyudan duman falan çıkmazsa adamı salıverirler.

Yine hazreti Daniyal kilisesi yakınında bir bağda eski bir su kuyusu vardır. Hâkimler çalmış olan harâmîyi bu suyun kenarına koyarlar. Eğer herif hakikaten hırsız ise kuyudan (budur budur) diye bir ses iştilir. Günahsız ise kuyudan hiç bir ses gelmez. Herifi salıverirler.

Kazvin Şehrinin Tamamlanması :

Bu şehre Deylem şehri yakındır. Bağdad, kible tarafındadır. Kazvin'den doğu tarafa Isfahan on konaktır. Yol üzerindeki ulu şehirlerin birincisi Sâve ve Kum şehridir. Bu Kazvin, eski taht merkezi imi. Hâlen bir Şah tahta oturmakta, önce bu Kazvin şehrine gelip, oturmadan müstakil pâdişâh olamaz. Erdebil şehrine gidüp, bütün atalarını ziyâret edüp, beline kılıç bağlamak İran kanunudur.

Kazvin Şehri Ziyâretgâhları :

Hazreti Daniyal ziyâret yeri: Vâkiâ kubbe ile örtülü değildir amma nurlu mezarları üzerinde bir büyük taş örtülüdür ki, bu çeşit rengârenk bir bükalemun renkli taş görülmemiştir. Üzerinde İbrâni ve Yunanca nice yazılar yazılmıştır. (Nuh aleyhisselâm oğlu, Yafes oğlu Hamis ziyâreti): Buna ora hristiyanları çok itibar ederler. (Kazvin'in yapıcısı Şah Gıyâsüddin ziyâreti), (Emir zâhid ziyâret yeri); bir kafesli câmidir. (Cand Mah hanım ziyâreti) Harun Reşid'in

kızı olup, bir yüksek kubbe içinde gömülüdür. (Ferruhzad oğlu Efkendeşah ziyâreti): Bağdad hâkimi iken burada ölmüştür. (Büyük Karafe ziyâret yeri): Kazvin surunun kafesli kapısı yakınında mezarlıktır ki, mezar taşlarında olan tarihlerini bir adam bir senede okuyamaz. Bu sükûn içindeki vâdide nice yüzbin büyük evliyâ ve şeyhler ve nice bin yazarlar, müfessirler, muhaddisler vardır ki, yazılması mümkün değildir. Hatta (Kân-i Ashâb) adlı bir yeri vardır ki, duâ kabul olunan o mahalde üçbin mübârek sahâbe gömülüdür. Çünkü gece ve gündüz burada nur parlayıp, gecesi aydınlık gündüz olur. Buraya yakın şehitler ziyâret yeri adında bir mezarlık vardır ki, her cumâ gecesinde nice yüzlerce zâhidler bu duâsı kabul olunan yere gelüp, o uzun kimseler herkesin gözü önünde apaçık, nuru görürler, ulu bir yerdir. Kaddesanallahu sirrehüm-ül-aziz, ridvânullahi teâlâ aleyhim ecmain...

Bu şehri seyir ve temâşâ edüp, Han'dan ihsanlar alıp, kuzeye altı fersah gidüp, Elemut şehrine geldik.

Elemut Şehri :

Kazvin hükümünde kelenterliktir. Kalesi görülür bir yerde dörtgen bir şeklide uzunca bir sultânî kaledir. Yapıcısı Hazreti Mut Sultan olduğundan (Mut kalesi) demişlerdir. Büyüklüğünü bilmiyorum. Ama küçük olup, etrafında hendeği vardır. Üçyüz dizçöken neferleri, kâfi miktarda şâhî topları vardır.

Dış varoşu :

Dış kalesini 246 tarihinde (Zeyd el Bâkır oğlu Hasan) yapmıştır. Orta kaleyi kuşatmıştır. Beşgen şeklinde kavi bir kaledir. Güyâ Tebriz yakınında Rûmiye'nin toprak kalesidir. Etrafı altıbin Mekke zira'ıdır. Onbin adım yer eder. Bir kaç derin hendeği vardır. İki kapısı vardır. Kibleye Kazvin kapısı, doğuya Deylem şehri kapısı olup, kalenin içinde

altıbin ev vardır. Bir kaç câmi ve mescitleri, hamamı, ve kâfi miktarda Şah çarşısı vardır. Kazasında elli yedi parça mâmur, büyük şehirleri vardır. Bazı kentlerinde mâmur kaleleri vardır. Amma bunlara varup, gözümüzle görmediğimizden bilgimiz olmamakla yazılmadı. Şu kadar ki, bolluk ülkedir. Buğdayı çok yetişirse de ekmeği esmer renklidir. Meyvesi, hadsız ve hesapsızdır. Oradan doğuya hareketle meşhur Deylem şehrine geldik.

ESKİ ŞEHİR, BÜYÜK, BİLGİNLER YATAĞI DEYLEM KALESİ

Acem Irak'ından Kazvin toprağında hâlâ sultanlıktır. Bin neferi vardır. Sultanı Pir Yar Sultan'dır. Yapanı Akbâsilerden Elmüstekfi Billah'dır. Elmüstekfi Billah, gayet gazaplı bir hükümdar olduğundan oğlunu bu şehre sürgün edüp, hapsedmek için, işbu kaleyi yapmıştır. Onun için adına Deylem kalesi denilir. Hâlâ Irak Deylemi derler. Yâni Irak zindanıdır. Bu, Acem Irak'ı Deylem'idir. Amma Arap Irak'ı Deylem'i, Kudüs yakınında Kerkük kalesidir. Anadolu'da hapishane Rodos kalesidir. Acem diyârında Deylem, kahkaha kalesidir. Kırım diyârında Menküb kalesidir. Leh diyârında Kamañça kalesidir. Budin diyârında Usturgun kalesidir. Alman diyârında Pozen kalesidir.

Adı gecen kaleler, hep, yazılan diyarların en kötü yerleri gibidir. Amma bu Irak Deylem'i hepsinden şiddetlidir. Büyüklükte Surh-bid kalesine benzer Deylem dağı eteğinde bir alçak tepe üzerine gösterişli bir Irak hapishane kalesidir. Ayağı varoşu ancak ikibin evdir. Amma binaları çok eskidir. Halkı bilginler olmakla her hükümdara itâat edüp, şehir de tabii olarak yağma olunmayıp, eski yapı üzerine öylece kalmıştır ki, gayet köhne yapılı güzel evleri vardır. Câmi, han, hamam ve Şah çarşısı vardır. Havası gayet lâtif olduğun-

dan necip, reşid, delikanlıları ve Aristo gibi şafii mezhepli adamları vardır. Deylemi tefsiri sahibinin dahi doğduğu yer bu şehir olduğundan (Tefsir-i Deylemi) derler. Bağ ve bahçesi meyvası çoktur. Buğdayı iri danelidir. Kırmızı renklidir. Fakat ekmeği çok lezzetlidir ki, güyâ Hemedan ekmeğidir. En alâ ve lâtif buğdayı, Elemut kalesinin bulunduğu (Dud-yar) nâhiyesinden gelir.

Perviz Kalesi :

Perviz-Şah zamanında mâmur olmuş bir büyük şehirdir. Nice hükümdardan hükümdara harâmîlik ile alınıp, kaldığından (Lusus kalesi) derler. Aslında adı, (Pervizabad) kalesi idi. Timur Han, harab etmezden evvel bu kalenin vâsıflarını Acem müverrihleri şöyle yazmışlardır.

(Bu kale hemen bir büyük köşk olmak üzere yapıлып, on iki tabaka idi ki, beş menzil yerden hazreti Ali kerremallahu veçhenin mübârek mezarları görünmek üzere bu derece yüksek yapılmış idi ve bütün katlarında oniki bin pencereleri vardı.)

Hâlâ yapı eserleri görülür. Irak toprağında Acem Kazvin'inde başkaca sultanlıktır. Bin nefer nevkere mâliktir. Kazalarında Kisi ve Mcval aşireti oturduklarından o kadar mâmur değildir. Kalesi dahi bunun gibi mâmur değildir. Ve burada bir nurlu câmi vardır ki, binasının yapılışı ve aydınlığı cihetinden misli meğer Dımışk kalesinde Emeviye câmii ola... Amma cemâati yok. Şiiler içinde garip kalmıştır. Şehri, Esedâbad kalesine yakındır. Hemedan ve Kazvin şehrine de yakındır. Sahrasında tâ Diyâle nehrine varınca-ya kadar pamuğu ve tahılı çoktur. Ve halkı tamamen şiidir. Hepsi harâmi ve kemankeşdir ki, 'bir kırçıl harâmisi on adamdan yüz çevirmez. Cür'etli hırsızlardır. Harâmi kalesi tesiri ile çoğunlukla halkı hırsızdır. Çerkez kavmi gibi sürmeden gözü çalub, sürme gözde kalır. Tâ bu derece harâmi ve haramzâdedirler.

Kasr-ı Lûsus (Harami Köşkü)**Ziyâret Yeri :**

Evvelâ Kazvinli Şeyh Şücâüddin ve Şah Mansur ve Tirmizli Hazreti Ali baş ziyaretgâhdır. Oradan kibleye giderek Esedâbad kalesine geldik.

Esedâbad Kalesi :

Acem Irak'ında Hemedan, toprağında bin nevkerli sultanlıktır. Hemedan'dan Irak'a giderken iki konaklık yoldur. Esedüddin-i Kermâni adlı bir Şah yapmakla Esedâbad kalesi derler. Kalesi bir vâdide dörtgen şeklinde san'atlı bir kaledir.

Güzeller Şehri**Bağ-ı Cenan Kalesi :**

Acem Irak'ında Musul toprağı ile Hemedan arasında bir sarp ve ormanlık içinde bir yalçın yüksek tepe üzerinde Samanyolu gibi göğe baş uzatmış yüksek tepeli bir kale, bağ-ı Cenan'dır. İlk yapıcısı Memun Halifedir diyorlar. Amma kapsının üst eşiğinde (Şah-ı Şahhan Şah İsmail) diye yazılmıştır. Burasını 941 (1534) tarihinde Süleyman Han veziri Rüstem Paşa fethetmiştir. Sonra Acemler istilâ etmişlerdir. Sonra 993 (1585) tarihinde üçüncü Murad sırasında Cağala-zâde Sinan Paşa tekrar fethetmiştir. Ve yine Acemler fethederek 1039 (1629) tarihinde dördüncü Murad'ın veziri Hüsrev Paşa, deniz gibi askerle Dergezin, Cemcenab, Pilever kalelerini fethettiği vakit, bu Bağ-ı Cenan kalesini kuşatmak istediği vakit, gördü ki bunun muhasarası güç bir işdir, hemen göz yumup, bütün askere çapul ve çapkunlar, Bağ-ı Cenan sahrasında olan (Ciğ - Ali) denilen kaleye varıncaya kadar sekiyüz kadar şehir gibi köyleri yağma, alan ve talan ve halkını perişan edüp, çok para ile ulaştıklarını kaledekiler görünce, amana düşüp, kale anahtarlarını serdara teslim ey-

lediler. Falu hâkimi Ali bey, muhafız olarak tayin olundu. Yiğit vezir oradan Irak'a geçüp, cennet gibi Bağdad'dan fethsiz dönünce, bu kale dahi Osmanlı istilâsından kurtulup, şimdi Acem elindedir.

Sonra bizzat Bağdad fatihi Dördüncü Sultan Murad Han, Irak'ı fethederek Hemedan, Dergezin ve bu Bağ-ı Cenân taraflarına bakmayıp, İstanbul'a dönünce, Cenâna vâsıl olmuş, yâni vefat etmiş. Ve kale ise artık ebediyen Acem elinde kalarak gitgide mâmur olmaya yüz tutmuştur. Başkaca Han'lık olup, Han'ı üçbin nevkere mâliktir. Müslüman Molla ve Hocası, fakîhi, oniki hâkimi vardır.

Buradan kıbleye giderek (Yasavul) kasabasına geldik. Beş yüz evlidir. Yine kıbleye giderek (Çiy-Ahmet) kalesi sahrasında (Badanalıca) kasabasına geldik. Evvelce Şehrîzur hükmünde imiş. Hâlâ Mihriban hükmünde sekizyüz evli bîr büyük kasabadır. Buradan yine kıbleye giderek Mihriban kalesine geldik.

Mihriban Kalesi :

Serdâr-ı Muazzam Hüsrev Paşa, Hemedan ve yakınında-ki kaleleri kuşatarak aman ve zaman vermeden onyedî parça sağlam kaleyi cenk ile fethederek kendileri Çiğ-Ahmed ve Hille kalelerini tâmir ederken Mihriban kalesi üzerine yağma için Rumeli eyâleti ile Arnavud beyi Yusuf Paşayı Haleb paşası Çerkez-Mehmed Paşayı, yeniçeri ağasıyla kırk oda kapı-kullarını dördür bölük sipâhileri ile kâfi miktarda topçu ve cebecileri ve seksen adet şâhi topları, kırkbin askerle kuşatmak üzere gönderir. Asker kale altına giderek çadırlarını kurarlar. Şah tarafından ellibin seçme asker, silâhlı olarak (Zeynel Han) adlı Hanlar Hanı, Osmanlı askeri karşısında rengârenk çadırlarını kurar. Sonunu düşünen serdar, o anda Hüsrev Paşaya haber gönderüp, imdat ister. Serdâr-ı âzam ise onbin kadar seçme (Menem diğeri nist) diyen şecaat sahibini imdat için gönderir. Zeynel Han ise bu kadar askere karşı durur. Vukua gelen cenkte önce Acemler üstün

gelir gibi olurlar ve ordunun bir tarafıdan girerler... Ganimet malı çapuluna düşüp, yüzlerce çadırları ellerine geçirirler. Halil ve Hüseyin Paşalar bu hâli görüp, (Oldu olacak amma, serdar Hüsrev Paşaya ne cevap verelim?) diye bütün gaziler dalkılıç Acemler üzerine yürüyerek Aceme asla göz açtırmayıp, şiddetle cenk ve kavgaya başladılar. Bir taraftan Rumeli eyâleti gazileri de topları ile hücum ederler. Acemler iki asker arasında kalarak başını kurtarmak derdine düşüp, ve bu sahrada hücumun şiddetinden beş yerden bozulup, Mihriban nehri üzerindeki Şah köprüsüne can havliyle yetişirler. Osmanlı askerleri de arkalarından kovup kırarlar. Köprüden geçerken niceleri düşüp, suda boğulur. Bu büyük cenkte asker pek çok ganimet malına nail olur. Hattâ bir asker bir katar deve yükü mala malik olmuş da (Acaba ben bu kadar malı neylesem gerek?) diye serseri gezermiş.... Sonra gaaziler ganimet almış olarak orduya gelerek vezir divanında bütün iş erlerine derecelerine göre hürmet gösterilüp, şenlikler ile serdâr-ı muazzam Mikriban kalesi üzerine gidip, Çiğ-Ahmed kalesinden doğuya iki konakta gelerek kaleyi muhasara eder ve askeri metrise döker. Asla aman vermeyüp, 1039 (1629) tarihinde fethederek kale içine Maraş paşası Süleyman Paşayı muhafazacı olarak tayin eder. Sonra yine serdâr-ı muazzamlık ile Bağdad'a gidip, Allah'ın emriyle meyus ve fetihsiz geri dönüp, Musul kalesine gelerek orada bir yüksek kule yapar. Sonra Şehrizur kalesini tamir edüp, o kışı Tokat'da çıkarırsa da orada şehid olup, ahirete gider. Beri tarafta Acemler Allah'a şükrederek şenlik ederler. Sonunda 1048 (1638) senesinde Dördüncü Murad bizzat Bağdad'ı fethederse de ondan ötesine aldırış etmemekle Mihriban kalesi Acem elinde kalır.

Mihriban kalesi :

Şimdi Acem elinde olup, Irak toprağında başkaca hanlıktır ki, Hanı dörtbin nevkere mâliktir. Zamanımızdaki Hanının adı (Tablar Han) olup, Kehrevan toprağında şecaatli,

yiğit bir zat idi. Mihriban şehrinin mollası, İslâm hocası, şerifler şerifi, kelenteryi, münşisi, darogası, yasavul ağası, dizçöken ağası, şahbenderi, velhasıl oniki hâkimi vardır. Ve dâr-ı cenan ile bunun arası iki konaktır. Buradan hareketle (Sine) şehrine geldik.

Eski Sine Şehri :

647 tarihinde Kürdistan hâkimlerinden Emir Gıyâsüddin yaptırmıştır. Bundan sonra hükümdardan hükümdara geçmiştir. Irak toprağında, Bağdad'ın doğu tarafında, geniş bir sahrada temiz toprak ile örtülü bir sûr ile çevrilmiş bir şehir olup, hâlâ Acemler elinde sultanlıktır. Kalesi Bağdad, Musul, Şehrizur hududunda olmakla mâmur olup, içinde üçyüz kadar darca evleri vardır. Kale içinde bir câmi, üç buğday anbarı olup, diğer eserleri ve binası şehir dışındaki varoştadır.

Sine şehrinin varoşu:

Etrafı toprakla yapılmış sûr olup, etrafı onaltıbin adımdır. Kavice hendeği ve iki kapısı vardır. Bağdad kapısı kibleye, Musul kapısı kuzeye bakar. Sûr içinde altıyüz ev olup, hepsinin mükellefi sultan sarayı ve molla evidir.

Oniki zâbiti var. Hanı, hamamı, kâfi derecede dükkânı vardır. Etrafı çöl olmakla bağı azdır. Eski zamanda bu kale çim ile yapıldığından zamanla harap olmuş, sonra 1039(1629) tarihinde Dördüncü Murad'ın veziri Hüsrev Paşa Bağdad üzerine serdâr-ı muazzam olunca bu Sine şehrine yakın gelecek, kale içine kapanmış olan Acem askeri savaşa tâkat götüremiyerek, kaleden kıymetli mallarını alıp, cephânelerini bırakarak kaçarlar. Hüsrev Paşa da deniz gibi askeriyle kalenin altında çadırları dikip kaleyi temâşâ ederken görür ki. Bağdad fethi için gerekli mühim bir kaledir, ve Bağdad'ın doğusunda sığınılacak bir yerdir, her surette Bağdad'ın imdadına faydalıdır, amma pek harap olup kale denecek yeri

kalmamıştır. Derhal deniz gibi askerine kol kol ferman edip, ve o diyarların değerli yapıcı ustalarını getirip bir büyük hendek kazdırır. Macun gibi kerpiç kireç ile bir kale yaptırmağa başlar. Tam bir ayda kerpiçten bir güzel kale yaptırır ki, dil ile tarif olunamaz. Cephâne ve ağırlık gibi eşyasını bu kaleye ağız ağıza doldurup, kalesini cephânelerle doldurarak hazır edip Halil ve Zülfikar Paşaları ve nice beyleri muhafazasına memur eder.

Kendileri Bağdad üzerine yürürler ise de, muvaffak olmadıklarından Acem sâhı fırsatı kaçırmayıp, bu kale ile Çik-Ahmed kalesi üzerine Irak askeriyeye gelüp, daha cenk başlamadan, kale içinde kusatılmış olan asker kaleyi cephâne ve mühimmatı bırakıp kaçarlar. Bu asker Musul kalesine varıp serdar Hüsrev Paşaya haber verdikleri vakit, paşa diğer beyleri ve esirleri yanına çağırıp,

«Bre mel'unlar! Ben size vakit Allak'tan bu kadar hesapsız cephâne verdim. O Sine kalesini ben öyle sağlam yaptım ki, bir ay muhasaraya dayanırdı. Bari üç gün cenge dayanaydınız. Allah'ın emriyle iki günde ben imdada giderdim. Niçün cenk etmeden Sine kalesini bu kadar mal ile düşmana verdiniz?»

diye iş başında olan kimselerden çadır önünde yüzelli adamın kellelerini gövdelerinden ayırdı.

O zamandanberi Sine kalesi Acemler elinde kalmışken, 1047 tarihinde Bayram Paşa Şam eyâletinin kırkbin seçme askeriyeye Ahmed Paşa öncü olup bu Sine kalesi altına gelince yetmişbin İran askeriyeye Küçük-Ahmed paşayı karşılayup cenge başladılar. Allah'ın hikmeti, Küçük-Ahmed paşa tahtirevan içinde hasta iken başsız buğsuz İslâm askeri içinde cenk iderek, sonunda bizim asker bozuldu. Kırıla kırıla pek az kimse kurtuldu. Hâlâ Sine kalesi Osmanlı şehidlerinin kemikleri üç yerde tepe tepe yığılmış durur.

Buradan hareketle (Kum) şehrine geldik.

Kum şehri:

İlk yapıcısının, Acem kistrâlarından Nûşirvan Âdil olduğu, içindeki yüksek bir sütunun üzerinde resmedilmiştir. Bu şehre (Kamer-ül-Kum) da derler. Hakir seyâhatim sırasında Kırım'da Akkırman yakınında bir (Kamer-ül-Kum-i Rum) deryâsı gördüm.. O da bu da önceleri cinler hükmünde imiş!. İnşallah yerinde bu da yazılır.

Ama burayı Meval ve Beni-kes halkı istilâ edip mâmur olmasına engel olurlar. Nûşirvan'dan sonra 254 târihinde Me'mun Halife de mâmur etmiştir. Sonra Şâh Giyâsüddin. Timur Han-zâde Yakub Şâh mâmur etmişler ise de, sonra Süleyman Han ve Murâd III. devrinde fethedildi. Amma yine Acemlerde kaldı.

Süleyman Han devrinde, 954 senesinde Elkas Mirza tahrib etmiştir. Bu tahribinin sebebi şudur:

Elkas-Mirza'nın büyük kardeşi Şâh Tahmasb, İran şâhı olunca, küçük kardeşi Elkas-Mirza'ya Şirvan Şemâhi hükümetini verirse de, Elkas, şâhlık iddiasında bulunur. Sonunda Mirza Elkas'ın, Şâh Tahmasb'a emniyeti kalmayub Kıpçak vilâyetinden Kırım'a, oradan gemi ile Osmanlı ülkesine gelüb Süleyman Han'ın tahtının ayağına yüzler sürüb, bir büyük sarayda misâfir edilir. Sonra Türkmen diyârından ve diğer yerlerden Elkas Mirza'ya seksenbin kadar dirinti asker verilip Bağdad diyârına, oradan Hemedan, Dergezin ve bütün Azerbaycan'ı harâb ederek nice hazineler ve Kaarun defineleri elde ederek Haleb kışlağında yetişip Sultan Süleyman'ın tahtını öper. Ve birçok hediyeler takdim eder. İşte o asırdanberi bu şehir Elkas-Mirza darbesinden dolayı mâmur olamamıştır.

1600 kadar su kuyuları var. Bir tarafı çöl olmakla akar suyu yoktur. Bütün imâretleri kuyu dolapları ile sulanır. Bilginleri ve şeyhleri, başka diyâr halkındandır. Şehir halkı hep Şiidir.

Şehir. Batlamiyos'un dediğine göre ondokuzuncu iklimde bulunmaktadır. Havası çok sıcaktır. Yiyecek ve tahıllıdan buğday ve arpası az olur. Çoğunlukla Hille'den gelir. Amma her nimeti lâtif ve hele helvası pek güzeldir. Fındığı, fıstığı pek çoktur. İçeceklerinden Şiraz şekeri, şerbeti ve ab zolesi, narı, müsellesi çok lezzetli ve güzeldir.

Bin kadar bağ ve bahçesi olup eski zamandanberi herbiri çeşitli maksûrelerle ve avlu ve oturacak yerlerle süslüdür. Ser-i Cem bağı meshurlarındandır. Bu şehir Hemedan'ın doğusunda ve beş konak yakındır. Eski zamanda kuvvetli kale ve büyük duvar imiş. (Kasr-ül-lüsus : Harâmiler Köşkü) şehrine de yakındır.

Buradan kalkarak (Kâşan) şehrine geldik.

Kâşan şehri:

Müverrih Makdisi, buralarda seyâhati sebebiyle güzelce tasvir etmiştir. İlk kurucusu Menûcehir'dir. Zelzeleden harap olmakla nice sene terk edilmiş olarak kalup, akrep ve çiyân yeri olur. Sonra su ve havasının güzelliği yüzünden Irak toprağında böyle bir büyük şehrin harap kalması doğru görül-meyip, 243 senesinde Emir-ül Mü'min'in Hârûn Reşid'in hatunu Zübeyda hanım, Karun hazinesi sarfedüp, bu şehri öyle mâmur eder ki, güyâ şehir Lâristan olur. Sonra bu Kâşan şehri dünya içinde nice hükümdardan hükümdara geçüp, kâh mâmur ve kâh harap olup, sonunda Bağdad halifesi El-Müstansır Billâh üzerine Moğol kavmi gelüb, Bağdad'ı ele geçirince bu Kâşan'da Akaçay adlı bir veziri hâkim edüp, öyle imar eder ki, güyâ Dımşk-ı Şan olur. Sen padişâh olan (İncül Şah) Bağdad'dan Kâşan'a gelir ve o suretle İncülluların hükûmet merkezi olarak mâmur olur. Moğollar şahlara inçulyan derler.

İnculyan üç neferdir. Üçü de bu Kâşan'da katledilmiştir. Halen Kâşan dışında yüksek bir kubbe içinde gömülü bu-

lundukları bir yer Moğol İnçulyanı diye meşhurdur. Amma Moğol kavmi bu şehre kendi dillerince (Kasvat) derler idi. Kürdler (Keşav) derler Hindliler (Kerdiman) yâni akreb diyarı, Araplar (Kâsiban) yani (Kâr edici). Çağatay dilinde (Keşan), Acem dilinde (Kâşan) ve Kâşan derler. Çünkü kaf ile kef harfinin ağızdan çıktıkları yer birbirine yakındır. Amma doğrusu Kaşan'dır. Şehrin eski adı Kılman'dır. Sonra Zübeyde hanım, 452 haftada tamamladığından Kaşan kelimesi de ebced hesabıyla 452 olduğundan böylece isimlendirilmiştir. Sonra 791 tarihinde Timur Han Irak'a sahip olunca, zâlimce usulü üzere her diyarı harab ederken bu Kâşan'a yazığı gelüb (acıyıp) oğlu Yakub şâha ihсан ederek payitaht yaptırmıştır. Sonra da Süleyman Han fermanı ile Şah İsmail'in oğlu El'kas-Mirza bir takım şahıslarla gelip hem bu Kâşan'ı hem de Hemedan'ı harab etmiştir. O asırdan beri fazlasiyle mâmur olmaya yüz tutmuş olmakla biz dahi deryâdan katra, güneşten zerre yoluyla tavsif etmeye başlayalım:

Kâşan kalesi:

Menücehr'in yapısı olan Kın kalesidir. Kâşan şehri görünüşde bir sahralı vâdide olup, kbrle tarafında Kın dağı vardır ki, göge baş uzatmıştır... Bunun eteğinde iki fersah kadar uzakta çimenlik ve gülistanlı, bostanlı bir yerde dörtgen şeklinden uzunca olmuş ve bir çeşit toprakla yapılmış bir kaledir ki, güyü Kıbrıs adasının Magosa kalesidir. Etrafı onüçbin yediyüz adımdır. Bu hesabı kale duvarı üzerinde sayılmıştır. Amma dış hendek kenarı ottur. Gayet derin hendeki vardır. Hendeğin dibi gayet temizdir. Duvarının yüzü, yağmurdan ve diğer âfetlerden bozulmasın diye baştanbaşa horasan ve kireçle sıvanmış, beyaz ,inci gibi görünür bir kaledir. Duvarının yüksekliği dibden 80 yüksek zira'dır. Enliliği yirmi zira' kadardır. Üzerinde nice süvariler cevğân oynayıp, oyunbazlık edebilirler. Bu şehir biraz Kum şehrinde küçükcedir. Suları hep (Kın Kaban) dağından gelüb, Domatiz nehri ile bir olarak şehrin bütün imâret, bağ ve bostan

ve gülistanlarını sular. Bu şehir ondokuzuncu iklim enliliğünde bulunmuştur. Bu şehirde akrep ve çiyân pek çok bulunur. Bütün ahalişi iş ve dükkân sahibidir ki, burada işlenen harp âletleri ve silâh takımları hiç bir yerde görülemez. Doğrusu bu şehir halkı bu cihetten çok mârifetlidir. Buranın âlûy-ı necârisi? kaz yumurtası bir yerde bulunamaz. Armudları, muşmuşu gayet sulu ve lezzetlidir. Bu şehirde akrep çok olmakla bazıları (Gejdüm şehri) derler. Öyle akrep olur ki her biri güyâ Rum denizinde olan yengeç hayvanı kadar olur. Kuyruğunu kaldırıp yerde olan haşaratı avlamaya gittiği vakit Keler gibi seyirdüp, avlar. Katırı tırnağından, deveyi tabanından soksa aman zaman vermez helâk eder. Allah'ın hikmeti, Hârûn Resid'in karısı bu şehri imar ederken cihanı dolaşan bir kâhin bulup, bu akrep için bir tılsım ettirerek (Navan) denilen kilise'de gömdürmüştür. O tılsım üzerinde vefk ilmine göre «Misafirim, müsafirim» diye yazılıdır. Hâlâ bir şehir adamı veya bir gurbet adamı bu şehre girerken üç kere «Misafirim, müsafirim» diye bağırarak girse Allah'ın emriyle kendisine bir zarar gelmez. Doğrusu bu gibi zararlı hayvanlar ne kadar can sıkar. Hattâ bizim seyâhat arkadaşımız (Horasani Baba Abdi) Anadolu diyarlarından Balıkesir şehrinde pire derdinden rahatsız olunca şikâyet kılıklı bir manzume yazmıştır. Ve Kâşan'ın akreplerini de anmıştır...

Ne pire her biri bir yerden ederse hücum
 Ne pire bilmez aman, vermez aman cana kıyar
 Pire bir heyet ile halka hücum eyler ki,
 Devi de bağlasalar eyleyemez bunda karar
 Böylece bir pireyi görseler idi Bi-Şek
 Ehl-i Kâşan der idi akrebe rahmet herbar
 Balıkesird'e hudâ Abdi'ye kılmazsa medet
 Pireler anı şehid eyleyecek zâr-ü nezâr

Geçmiş hükümdar ve sultanların ziyâretgâhı:

Bizzat Hazreti Ömer (R.A.) Basra'yı Hariciler elinden alınca bütün ashab-ı kıram ile Hazreti Halid Bin Velid, bu

Kâşan şehrine gelerek büyük cenk yaptığı vakit, nice sahâbe-i kiram ve muhacirler ve ensar burada şehid olmuşlar.. Sonra Kâşan'ın fethi Esved Bin Mikdad eliyle nasib olup, nice seneler ashâb-ı kiram elinde kalmakla mâmur olup, nice ashâb evlâdı (Karane-i Arab) denilen yerde gömülüdür.

Bu şehri iyice seyrettikten sonra doğuya mâmur kasabalar içinde giderek (Zilbezen) kasabasına geldik. İkibin evli bağlı, bahçeli, bir kasabadır. Oradan yine doğu tarafa giderek (Cerbankan) şehrine geldik.

Cerbankan şehri:

Nüşirvan Adil'in emirlerinden Hâtem Tai adlı Arabın kardeşi Emir Cerbankan yapısı olduğundan (Cerban han) adıyla meşhur olmuştur. Moğollar bu şehre kan derler ki, Çince ve Moğolca kan, hâkim mânâsıdır. Burası Irak toprağında ve Acem şâhi idaresinde, Kâşan eyâletinde başkaca sultanlıktır ki, bin kadar seçme nevkere mâliktir. Suru harab ise de şehri mâmurdur. Bütün etrafı toprak hendektir. Etrafında ondört kapısı vardır:

Mihriban şehri kapısı, Isfahan şehri kapısı, Kâşan şehri kapısı, Sâve şehri kapısı, Demâvend şehri kapısı, Bağdad şehri kapısı, Deylem şehri kapısı, Dertenek şehri kapısı, Elemt şehri kapısı ve diğerleri.... İşte bu kapılar içindeki süslü şehirde bütün yedibin kadar mâmur evler vardır. Ve tamamı yetmiş mihrabdır. Câmî ve hamamları, han, çarşı ve pazarları gayet mâmur ve süslüdür. Halkı hep şiiilerdir. Amma Acem zarifleri ve ârifleri sayılsalar lâyıktır. Hepsî nüktedan, fârisî bilür kimselerdir. Bilhassa çocukları gayet necip ve reşid olur. Mekteplerinde hece harfleri şu şekilde okunur:

Acem diyârındaki harflerin hecelenmesi:

Evvelâ (Elif) bile elâüblü elâel elli el üb. (B) bile bala-bil, bel belâ bül bül ve li bülbüf. (T) tie telâ tel tetel ve tela-tej telli tel tüt. (S) sile selâ sesel ve selâ sel ses. (C) cem cemle celâ cel ve celâ cel celli cel cüş. (H), ha hale hale hâl

ve halâ hah hahal hah ev ilâ... İşte yirmidokuz hece harfleri böyle okunur.

Amma bu hece harfleri irâb-ı muaccemesi ile şöyle okunur:

(Elif) zir «E» zir «i», piş «ü». (B) zir «b», zir «bi», piş «bü». (T) zir «t», zir «ti», piş «tü». (S) zir «si», piş «sü». (C) zir «c», zir «ci», piş «cu». (H) zir «h», zir «hi» piş «hu»...

Ahalisi:

Bu şehrin ahalisi bir çok garip ve acâip ilimlere ve felsefeye vâkıftırlar, amma koyu şiilerdir. Kalemkâri ve halkâri iki peşli kaftan giyüp. başlarında tac-ı revaç, ayaklarında yeşil don ve yeşil kemha paypuş (pabuç) gezerler. Halkı ekseriya edvar bilgisine göre hânendeler dir ki, her biri iyş ve tarab yerlerinde ellerine bir daire alıp, oniki makam, kırksekiz terkiib, yirmidört usul ile fasıl yaparlar. Dinleyen ebedi hayat bulur. Çoğunlukla murabbaları Herasan tarzı üzere bestelenmiş olup, güfte ve bestelerinden bazı münasipleri şunlardır.

Sabâ makamı ve eyfer usulüne göre karcıka bestesi:

Tebriiz'in bağı güzel ey canım
Bahçesi, dağı güzel ey canım
Dün isittim ki rakibim ölmüş
Bu haber dahi güzel ey canım

Irak makamında, semâi usulünde ve Lâristan tarzında:

Ne havay-i bağı ve ne saz ne kenarı keştimârâ
Heme hayretem bih dehkâan-ı hemedan bihişt mârâ
Dergezin bihişt mârâ, Şehriban bihişt mârâ
Dir, dîrten, ten, tanaterni,
Tellere tellere tani tani, tani tani

İşte bu şekilde sahralarda köşe köşe söz ve saz yaparlar.

Bu şehre, Kum şehri bir konak uzaktır. O yol üzerinde bu şehir dışında mezarlık vardır ki, «Kimi Cemdir, kimi Dâ-

ra yatan mevtâyi söyletsen» mısraı üzere nice sultanlar ve Kaanlar orada gömülüdür. Bilhassa (Kırklar makamı), (Hazreti Hızır makamı), Penç Hüseyin makamı). (Ricalül gayb). (Ümenâ makamı). (Nücebâ makamı) gibi ziyâret yerleri da hi çoktur.

Buradan doğuya meyillice gidüp, eski Sâve şehrine geldik.

Eski Sâve şehri:

Bunu müverrihler Nûh Nebi yapmıştır diye gösterirler. Ve (Ka'dı Sâve) derler. Ka'd, arapça şehir demektir. Güyâ bu şehir o zaman öyle mâmur imiş ki, uzunluga ve enliliğine büyüklüğü üç günde dolaşılırmış. Sonra Hazreti Peygamberin doğuşundan altıyüz sene evvel ve Hazreti İsâ zamanına yarı rastgelen bir zaman Buhtunnasır Yahya'nın kanını istemek için çıkup, bu Sâriye şehrine gelerek ikiyüzbinden fazla Yahudiyi öldürtüp, şehri de harab eder. Sonra Şâh Yezdigird, burayı mâmur etmiştir. Hâlâ Irak toprağında Kâşan hükmünde, başkaca sultanlıktır ki, bin adet seçme yiğide mâliktir. Molia, hoca, nakib ve oniki hâkimi vardır. Amma kalesi harabdır. Eskiden toprakla yapılmış ve hududun sonunda olmakla sûru harab ve toprak olmuştur. Amma dışarı şehri tamamı beşbin adet yüksek ve alçak anber kokulu toprakla örtülmüş mâmur evlerdir. Velhasıl bütün hayır ve inâretleri Kum şehrine benzer. Bu şehrin suyu ve havası ve ahalisinin güzelliği ve tençürüstlüğü Hemedan'dan sonra diğer bütün şehirlere tercih olunur. İçlerinde bir çok sünniler vardır. Çar-yârı güzine sövmedikleri gibi sövenleri de ebediyen azil ve şehirden sürmek için ellerinde şah fermanı vardır. Bu şehrin vasıflarını lâyık olduğu şekilde yazsak uzun bir müsvedde olur. Amma iyiliklerinden iki şeye aşkolsun. Evvelâ bu şehir halkı hep askerdir ki, hiç bir şeye ihtiyaçları yoktur. Bir de zapt ve rapt, narh ve harç kanunlarına aşkolsun... Her gece bütün dükkânları açık kalıp, herkes evlerinde hiç korkusuz yatarlar. Bekçiler ve gözcüler sabaha kadar

gözcülük edip, dururlar. O kadar mazbut bir şehirdir ki, içecek ve yiyecek gibi şeyleri bahçesinde ve dükkânlarında bile el uzatmazlar. Bir de bu şehrin yumurtası, pişmiş tavuğu, çorbası, pilâvı, herisesi hep tartıyla satılır. Asla ve kat'iyen kile ve şinlik ve peymâne kullanmazlar. Bu suretle halkının yeminleri vardır. Öyle bolluktur ki, bir gez buğday danesi yarım Abbasiye (İran parası), bir batman beyaz ekmeğin bir Tiflis katıgısidir. Bir şık tereyağı üç katıgiyedir. Bütün halkı bilgin ve müdekkik olduklarından çok hesabidirler ki, iş ve kazanç içinde bir dâneye varıncaya kadar hesap ederler. Ve «Şeyh Safi Kanunudur» diye şah narhları üzere verirler.

Bu şehrin narh ve ölçülerinin miktarı:

(Gez, 748800 dirhemdir.). (Şık 62400 dirhemdir.), (Kafiz 12480 dirhemdir.). (Bir kafiz 12 sa'dır). (Mekûk 1560 dirhemdir.). (Sa' 1040 dirhemdir. (Müd 520). (Mütñ 260 dirhemdir.), (Rıtl 130 dirhem), (Stad 600 dirhem). (Dirhem 33 arpa ağırlığı), (Kırat, beş arpa ağırlığı)... Uzunluk bakımından (Fersah) onikibin adımdır. (Mil) dört yüz adımdır. (Adım) dört ayaktır. (Bir ayak) ucuca yirmi arpa boyudur. (Havka arşını) üç karış iki parmaştır. (Mimar arşını) bir hayyat zira'ı ve üçte birdir. (Mekke zira'ı), Mekke-i Mükerreme tamir edildiği vakit icad olunmuştur ki, birbuçuk terzi zira'ıdır. Bu hesap ve kitaplardan Sâve şehri halkı rakam ilminde dahi güyâ Hintli Feyzullah'dır.

Bu şehirden yine doğuya giderek (Haydarkan) kasabasına geldik. Yüz evli, câmi ve hanlı, bir büyük kasabadır ki, buradan güneye giderek (Sultan Duza') kasabasına geldik. Kaşan hanlarının hası olup, bin evli bir mâmur kasabadır. Buradan yine güneye giderek, meşhur (Rey) şehrine geldik.

Meşhur Rey şehri:

İran tarihçilerinin söylediklerine göre bu şehri ilk yapan eski İran ve Turan şahlarından (Kiyomers Şâh)dır. Za-

manla her taraftan bağı dağı zarara uğrayıp, harab olmaya başlamışsa da (Höşeng Şâh) yeniden yapmıştır. Öyle mâmur olmuş ki, eski Bağdad, bunun yanında kasaba kadar kalmaz. Dünya hâlî.. Nice hükümdardan hükümdara geçmiş ve hâlâ Irak toprakında ve Acem hükümünde Demavend dağının batısında bir ferahlık verici çimenlik içinde Bursa şehri gibi dalgalanup, kat kat irem bağı şeklinde süslü gönül açıcı mâmur bir şehirdir. Bu mâmur şehrin doğudan batıya uzunluğu tam iki fersahdır. Yâni yirmidörtbin adımdır. Tire ve Manisa şehirleri gibi uzuncadır. Amma enliliği yarım fersahdır. Şehrin batı tarafında ve iki merhale yerinde (Akra dağı) vardır ki, Kürdistan hudududur. Sâve şehri bu şehrin doğu tarafında ve üç konak yerededir. Amma biz yavaş yavaş iki konakta geldik.

Hâkimleri:

Han'ı yedibin kadar nevkere maliktir. Şehir mollası, namlı hocası, mübârek seyidler şeyhi, eşik ağası, mihmandarı vardır. Bu hâkimler şehir içinde hakikaten adâlet icrâ ederler.

İmâret ve hânedanları:

Vâkiâ diğer memleketler gibi kalesi mâmur değildir amma şehri gayet mâmurdur. Dokuzbin sekizyüz kadar kapı sayılır ki, bağı bahçeli hânedanlardır. Her kapı içinde en az onar, onbeşer ev bulunur. Binaları hep kerpiç ile yapılmıştır. Kapı ve damları temiz toprakla örtülüdür. Amma şehrin dört tarafında duvarı ve derin hendeği vardır ki, bu cihetle âsilerden emindir. Etrafında sekiz adet kapısı vardır. Fakat cümlesi ağaçtandır. Şehrin caddeleri gayet dardır. Çünkü Arap ve Kürd âsilerinin korkusundan yollarını dar yapmışlardır... Bir taraftan düşman şehre girerse yollarda sıkışıklık ve zahmet yüzünden âsiler geçerken her evin damından ve pencerelerinden sofa ve şahnişinlerinden ev sâhipleri, ok tü-

fenk, sapan taş atarlar... Ve o şekilde düşmandan intikam alırlar..

Şehrin her evi Sakız adası evleri ve Haleb evleri gibi kaleye benzer yerlerdir. Şehir içinde yüzon adet çeşmeleri vardır ki, gelip geçen ve misafirlerin hayvanları içer. Amma şehir halkının tabiat sahibi olanları kuşu suyu içerler. Kerbelâ şehidleri aşkına yetmiş yerde sebilhâneleri vardır. Bilhas- sa (Şah Sebili) gayet mâmurdur. Bu şehire, batı tarafındaki Demavend dağından iki küçük nehir gelüp, şehrin bağ ve bostanlarını ev ve imâretlerini sular. Akarsuları Demavend dağının demir mâdenlerinden gelmekle makbul değildir. Bu yüzden şehir içinde dokuzbin âb-ı hayat gibi su kuyuları vardır. Bu (Rey) şehrinin havası diğer şehirler gibi makbul değildir ve çok sıcaktır. Yaz ve kışta bütün halkı damlar üzerinde her gece yatak serip, üzerinde yatarak serinlerler. Gecesi gayet lâtif olur. Bu şehrin etrafında kazılan nice yerlerde kıymetli Dedahşan lâ'li ve yakutu ve Seylan yakutu çıkar. Bu şehrin tarla ve bostanları (Demavend dağı)ndan gelen sularla sulanır.

Demavend dağı yaylası:

Burası yüksek bir dağ olup, eski zamanda yedi adet sağlam sūr ile mâmur edilmiş ve Demavend kalesi adıyla dünyaca meşhur olmuştur. 995 (1586) tarihinde Üçüncü Murad Han veziri Cağala-zâde Sinan Paşa, Demavend kalesini yedi günde fethedüp, yerle bir etmiş ve Demavend dağından beşyüzbin koyun sürmüştür. Hâlâ yine bu yaylada on kerre yüzbin kadar hayvan makulesi şeyler bulunur. Bu yaylanın doğu tarafında yaylayan Avşar, Kehrani, Dembuli, Dumdumi, Türkmenlerinden yayla haklarını, Acem şahı tarafından tâyin edilmiş olan Rey şehri han'ı alır. Amma yine bu Demavend dağının kıblesinde ve batısında yaylayan Arab ve Türkmen ve Zaberî Kürdlerinden yayla hakkını imâdiye hâkimi ile Akra Beyi alırlar. Bu derece verimli bir büyük dağ olup, demir madenleri pek çoktur. Bu yüzden suları faydasızdır. Bunun kuzeyinde Akra dağı vardır.

Akra dağı:

Doğrusu (Akra') dağıdır. Bu da Rey şehrinin kuzey batısına meyillice olup, üç konak uzak bir ağaçsız ve çıblak Akra' dağıdır ki, Akra beyi ile A cem arasındadır. Evvelce buradan İmâdiye'ye giderken bu Akra dağında durmuştuk. Molla Kârzuni bu dağda altın madeni vardır amma Kürd şehirlerinde olmakla halis altın husule getiremeyüp, masrafı çıkan altına değmez demiş idi. Meğer yalan iniş.. Bu hakir. Rey şehrini seyrederken Akra' dağından yedi katar katır yükü altın Rey'e gelüp, Han, tızap ile suya çeküp, sonra kuvvetli ateşte eridüp, bir yumuşak halis altın husule getirdi ki, târif olunamaz. Han, yine o katırlarla Şah'a gönderdi. Bu Rey şehri etrafında bir imâret temelini kazsalar, altından beş on veya onbeş parça kıymetli lâ'l ve yakut taşları çıkar.

Garip temâşâ:

Bu şehrin içinde ve dışında her sene birer ikişer define çıkar. İşte bu sebeple nice Allah'ın kulları iş ve kazanç peşinden avare olup, gece gündüz Ferhad gibi çalışarak define bulmaya çalışmaktan kendisini derbeder edüp, böylece vücutlarını mahvederler. Bunun bir fenalığı da odur ki, burada define vardır diye bir eve nice yüz adam düşüp, Ferhadvâri kazmalar vurup, bu mâmur şehri eski Mısır gibi harab ve baykuş ve karga yuvası etmektedirler.

Rey şehri ziyâreti:

Hazreti Ömer'in (R.A.) halifeliğinde seçme sahâbelerden nice muhâcirler ve Ensar bu Rey şehrinde otururlardı. Sonunda ölenler bu şehir yakınında gömülmüşlerdir. Hâlâ ashâb-ı kiramın mezarları şehrin kible tarafında büyük ziyâret yeridir. Şah Ruh kay ziyâreti), bir yüksek kubbede yatmaktadır. (Selman-ı Kûfi ziyâreti), sakaların piri olup, Hazreti Ali belini bağlamıştır. Yüzotuz yaşında vefat etti. Bu şehir dışında bir kubbede gömülüdür.

Bu Rey şehrini bu şekilde seyrettikten sonra batıya, Demavend dağına kibleye meyilli tarafına gidüp, Ali kendine geldik. Rey toprağında kelenterliktir. Onu da geçüp, bir ferahlık veren gönül açıcı cennet bağı gibi ağaçlık içinde pınarlardan su içerek gidüp, Demavend dağına kalesine geldik.

Demavend kalesi :

Evvelce burada Abbasi halifeleri bir kale yapmışlar. Amma kerpiç bina olduğundan zamanla berbad olur. Sonra 995 (1586) tarihinde Üçüncü Murad veziri Cağala-zâde Sinan Paşa serdâr-ı muazamlık ile Bağdad'a gelüb oradan deniz gibi askerle Cemcemal yoluyla Azarbeycan'da Dilâviz şehrine doğru gidince Rey, Kum, Kâşan, Dergezin, Hemedan, Mihriban, Bâğ-ı Cenân, Lûsus, Gazvin, Cemcenap, Şehriban ve Tebriz şehirlerine varıncaya kadar bütün kale ve büyük şehirlerini yağma etmeye ahdetmişti. Çünkü evvelce Serav kalesi atlında bozulmuş ve bu aldığı kötü namın intikamını Acemden almak için Bağdad'dan asker çeküp, bir çok kaleleri geçüp Demavend dağına gelince gördü ki, Bağdad ile Hemedan ve Tebriz yolları üzerinde korunulacak bir kale yoktur, nihayet bütün gaazilerle müşâvere edüp, adı geçen Demavend dağına sağlam bir sûr yapılmasını münasip görüp, bir kale binasına başlarlar. Kendileri dahi askerle o taraflardaki altmış parça kadar kaleleri fethedüp, tâ Tebriz şehrine varıncaya kadar bütün kasaba, köy ve şehirleri yakıp, yıkup, toprakla bir ederek, bütün İranlıların vücutlarını dünya yüzünden kaldırmak istemişlerdir. Bu kadar yağma olunan şehirlerden öyle çok mal elde edilmişti ki, hesabını ancak Allah bilir. Bütün Müslüman gaazileri o kadar ganimet malı almışlardı ki, evvelce Serav'daki, bozgunluklarının yüz kerre yüzbin kat Acemden intikam alınmıştı. Hâlâ Acem diyârında cüstandır.

Sonra Serdâr Cağala-zâde, yine Bağdad tarafına yöneldikte nice sağlam kaleleri de fethederek yapılmasına başlanan Demavend dağına kalesine gelince henüz daha tamamlan-

mamış olduğunu görüp, zaferler kazanmış olan asker ile tam bir çalışma neticesinde 995 (1586) tarihinde Demavend kalesinin yapımı bitmiştir. Kaleye üçbin adet nefer ve yetmiş adet top ve nice bin çeşit cephâne koyup, kendileri de Bağdad diyârına gitmişlerdir.

Demavend dağı kalesinin şekilleri:

Demavend eteğinde bir yüksek tepe üzerinde bir yüksek kaledir. Amma bu da çim toprağı ile rıhtım olmuş bir büyük kaledir. Lâkin etrafında hendeğı yoktur. İki kapısı vardır. Biri Rey kapısı, biri Bağdad kapısıdır. Kale içinde hâlâ üçyüz ev ve Üçüncü Murad câmisi, han, hamam, kâfi derecede dükkânlar vardır. Kalenin etrafı ikibin adımdır. Acemlerin elinde Rey şehri hükmünde sultanlıktır. Bin adet seçme nevkere mâliktir. Suyu ve havası, bağ ve bahçesi çeşitli süslerle süslenmiş maksûreli irem bahçeleri vardır. Bütün halkı şii mezhebindedir.

Demavend dağı:

Bu dağ da Bisütun dağı ve Elvend dağı gibi bir yüksek dağdır. Nice yüzbin hayvanlar otlaklarında otlayıp, beslenirler. Bu dağ üzerinde Arab, Acem, Türkmen, göçebeleri yayla fasılları edüp, Rey han'ına ve Bağdad vâlisine yayla hakkı verirler. Oradan yine Demavend sahrası içinde mâmur kasaba ve şehirlerden geçerek beş saatte Şâh köprüsü konağına vardık. Bu köprü Acem diyârında (Şâh Beli) adıyla meşhur bir köprüdür ki, dokuz adet kemeri, kisrâ kemerine benzer. Demavend ile Bisütun dağı tarafından gelen nehirlerin hepsi bu büyük köprünün altından geçerler. Bu ibret verici köprüden geçüp, Bisütun dağı eteklerinde (Sürh Bid kalesi) sahrası içinde üç konak gidip, dördüncü günü Kermanşah kalesine geldik. Bu kale Şâh İsmail'in yapısı olup, vasıfları evvelce yazılmıştı. Buradan Nihavend, Kum, Kâşan diyârlarını seyredüp, tekrar Kermanşah kalesine gelmek icâbetti.

Çünkü bu Kermansâh, Hemedan'a üç konak olup, Bağdad yolu üzerindedir. Lâkin bu hakir, buraları dolaşmak için yedi gezegen gibi ülkeleri gezip, Kermansâh'dan güneye üç saat gidüp, Fecar Han kasabasına geldik. Burası bin evli câmi, han ve hamamlı bir güzel kasabadır. Oradan yine güneye yedi saat gidüp, Sehrab kasabasına geldik. Burası Kermansâh toprağında beşyüz evli ve bir câmili kasabadır.

Oradan yine güneye giderek beş saatte Sürhle kasabasına geldik. Üçyüz evli köydür. Oradan yine güneye sekiz saat giderek (Tâk-ı Giray) kasabasına geldik. Eski zamanda Hulâgû Han Bağdad'ı elde edince oğlu Giray Han adlı şehzâde, buranın avlarından hoşlanarak bir şehir yapıp adına da (Tâk-ı Giray Han) demiş. Hâlen o kadar mâmur değil amma, nice yerde Tâk alâmetleri vardır. Dördüncü Sultan Murad'ın baş kumandanı olan Hüsrev Paşa Hemedan ve Dergezen'i harab ederek Bağdad üzerine gelirken, bu Tâk-ı Giray'a uğrayıp, (Yeni imam) adlı yol ile takları harab etmiştir. Hâlâ o zamandan beri yarım kalmıştır. Dertenek kalesi sınırında bin evli bir câmili, han ve hamamlı kasabadır. Buradan kalkup, güneye iki saat giderek (Dertenek boğazı)na geldik. Neûzubillâh bir korkunç ve tehlikeli yerdir ki, geçen tüccarın yükleri burada develerden ve katırlardan yıkılıp, toprağa düşer. Ve piyâde adamlar zor geçerler. İki tarafı göğe baş kaldırmış şahin ve zağanos kuşu yuvalarıdır. Dördüncü Sultan Murad Bağdad'ı fethedüp, İstanbul'a geldiği vakit vezir-i âzam Kara-Mustafa Paşa ile Diyarbekir vâlisi Melek Ahmed Paşa buraya gelüp, Acem Şâhı ile bu Dertenek boğazında hudut kesüp, hâlâ boğaz ağzında bir yüksek sütuna iri yazılarla sınırnâme yazmışlardır ki, bir mil uzunluğunda bir mermerdir. Oradan içerisi Osmanlı tarafının Bağdad sınırıdır. Dış tarafı Acem şâhı hudududur.

Bu boğazın ağzından ve şâh gedüğinden deve damları kadar uzun, mahzen ve mağaralar vardır ki, Acemler buraya cenk sırasında zahire doldururlar. Bu boğazı selâmetle geçüp, beş saatte Dertenek kalesine geldik.

Dertenek kalesi vasıfları :

İlk yapıcısı Nüşirvan Adil'dir ki, Irak toprağının Moğol, Özbek, Hint Tatarlarından muhafaza için bu dar boğaz ağzında yapmıştır. Hâlen Sultan Süleyman kanunu üzere Bağdad toprağında başkaca sancak beyi merkezidir ve yüz kadar askeri vardır. Beyinin geliri dört yüz otuz bin akçadır. Alaybeyisi, çeri-başısı vardır. Köyleri, beylerine has kaydolunmuştur ki, doksan parça köyünden senede beyine yirmi kese kadısına beş kese hasılı olur. Kale dizdarı, üç yüz kadar kale neferleri muhtesibi bac memuru, şehbenderi vardır. Buradan yine kibleye giderek dokuz saatte Derne kasabasına geldik.

Derne kalesi vasıfları:

Yezdigird Şahın yapısı olup, o asırda büyük şehir imiş.. Sonra Timur harab etmiştir. Sonra yine mâmur olmuşsa da 1039 (1629) tarihinde Hüsrev Paşa harab etmiştir. Hâlâ Osmanlı elinde mâmur olup, Süleyman Han kanunu üzere Bağdad eyâletinde sancak merkezidir. Bin kadar askeri vardır. Beyinin hası 406.931 akçadır. Kadı ve dizdarı, neferleri, muhtesibi, şehbenderi, bac memuru vardır.

Oradan yine kibleye gidüp, (Hankah-ı Kebir — Büyük Hankah) konağına geldik. Derne sancağı hükmündedir. Evvelleri gelip geçen için bir tekke imiş. Sonra buraya bin kadar evler yapıp, mâmur edilmiş. Birkaç câmi, han, hamam, küçük bir pazar ve dükkânları vardır. Oradan yine kibleye giderek altı saatte (Hankah-ı Sağır — Küçük Kankah) konağına geldik. Geniş bir düzlükte büyük bir handır. Derne sancağı toprağında yol üzerinde küçük bir handır. Etrafında beş yüz evli mâmur bir köy vardır. Buradan kibleye giderek sekiz saatte Hârûniye kasabasına geldik. İki yüz kırkdört tarihinde Halife Hârûn Reşid yaptırmakla adına Hârûniye dediler.

Buradan yine kibleye giderek Keylan kasabasına geldik.

Bağdad eyâletinin Acem toprağı tarafında kaşkaca sancak oeyi merkezidir. Beyinin hası ikiyüzbin akçadır. Yüzelli akça pâyesi ile şerif kazadır. Eski zamanda (Ceylan) adında bir kasaba idi. Hazreti Şeyh Abdülkadir'in asıl vatani olduğundan adına (Abdülkadir Geylânî) derler. Amma Keylân değil. Çünkü Keylan, Acem diyârının kuzeyinde Şirvan ve Şemahî vilâyeti yakınında Hazer denizi kenarında, Demirkapı kalesine yakın bir büyük limandır. Buradan Alsalih sancağına geldik. İlk yapıcısı Alî Salih'tir. Başkaca sancak olup, beyinin hası ikiyüzbin akçadır. Yükkelli akça pâyesiyle kazadır. Uzun Bayındırlar zamanında büyük ülke imiş. Şimdi mâmur değildir. Ekseri köyleri Bağdad askeri mevâcibine (maaşlarına) aklâm kaydolunmakla bir paşa ağası iltizam ederek on akçaya zapteder. Buradan (Karadağ) hükûmetine geldik. Irak toprağında Basra gibi yurtluk hükûmettir. Beyinin hası sekizyüzdörtbin üçyüzsekseneyedi akçadır. Buradan (Cengüle) kasabasına geldik. Irak toprağında bir sancaktır. Beyinin hası ikiyüzbin akçadır. Bu sancaklar Derne ve Dertenek sancakları münasebeti ile yazıldı. Ve yine (Hârûniye) ye geldik.

Oradan kibleye gidüp, Yakobe toprağından geçerek mâmur köy ve tekkeleri geçüp, yedi saatte eski Şehriban kalesine geldik. İlk yapıcısı Nûşirvan'ın kızı Banûy-u Cihan Şehribanû'dur. Amma doğrusu Irak, Medâyin, Kûfe, Arab ve Acemin Dar-üs-elâm gibi irem bağıdır. Bağdad'ın iki konak doğusunda Diyale nehrinin karşı tarafında uzakça bir ferahlık verici düzlükte yeryüzünü süslemiş gülistan ve hurmalıklı bir şirin şehirdir ki, bütün eski sultanların hasret çektikleri yerdir.

Buradan (Zenk-âbad) kasabasına geldik. Eski zamanda Hârûn Reşid'in halifelğinde (Hazinedâr Zengi) adlı şahıs yapmakla adına Zengâbad derler. Hâlen Bağdad eyâletinde başkaca sancak beyi hükmünde olup, bin adet askere mâliktir. Beyinin hası ikiyüz yetmişbin akçadır. Adâlet üzere onsekiz kese tutar. Timar ve zeâmeti, çeri-başısı ve alay-beyisi

vardır. Yüzelli akçalık kazâ olup, yetmiş parça köyü vardır. Bağdad askerine aklâm kaydolunmuş hasdır. Paşa ağalarından bir namlı kişi ikiyüz adamları ile bu hası zaptedüp, kırk yük akça hasıl eder.

Buradan kibleye meyillice beş saat gidüp, kızıl Rabat kasabasına geldik. Bağdad eyâletinde Zeng-âbad sancağı toprağında nâhiyedir. Bağdad askeri için dokuzyüz akçalık hasdır. Paşa tarafından bir ağa gelüp, onbeş yük akça tahsil eder.

Buradan (Yakube) kasabasına geldik. Bağdad toprağında Bağdad askeri aklâmına kaydolmuştur. Paşa ağalarından biri yetmiş keseye iltizam ile alıp, yüz kese hasıl eder. Oradan kibleye gidüp, (Bayat) sancağına geldik. Süleyman Han kanunu üzere başkaca sancaktır. Beyinin hası ikiyüzbin akçadır. Temiz toprağında tımar ve zeâmet olmadığından alay beyi ve çeri-başısı yoktur. Yüzelli akçalık kazâdır. Yediyüz akçaya bir paşa ağası iltizam eder.

Oradan kibleye doğru gidüp, (Yeni kasaba)ya geldik. Irak toprağında olup, başlıca sancak beyi merkezidir. Mirli-vâsının hası ikiyüzaltmışbin akçadır. Tımar ve zeâmeti, alay beyi ve çeri-başısı olup, yüzelli akça pâyeli kazâdır. Seksenaltı adet mâmur köyleri vardır. Buradan gidüp, Kerend kasabasına geldik. Irak toprağında olup, başlıca sancak merkezidir. Beyinin hası 23926 akçadır. Nâhiyesi Bağdad askerinin hasıdır. Buradan da (Kıraneye) kasabasına geldik. Bağdad eyâletinde başkaca sancak beyi merkezi olup, beyinin hası ikiyüzbin akçadır. Yüzelli akça pâyesiyle kazâdır. Köylerini, paşa ağaları zapteder.

Buradan da hareketle 1066 (1655) tarihi rebiülevvelinin pazartesi gününde, yâni Peygamberin doğduğu günde cenete benzer Bağdad şehrine girüp, Irak Vâlisi Kara-Mustafa Paşa Hazretlerinin huzuruna varup, el öperek Melek-Ahmed Paşa efendimizin muhabbetli mektupları ile hediyeleri olarak gönderdikleri murassa' kılıflı kılıcı ve bir adet cevâhirli

hançeri, bir adet çarkab tirkeşi verince Murtazâ Paşa çok hoşlandı ve hakire:

«Evlîyâm, hoş geldin ve safâ geldin. Tâ Tebriz'den çıkup, biraderimizi Acemlerin elinden kurtarıp, bu tarafa doğru geldiğinizi çoktan işittim.»

dedikte hakir:

«Evvelâ arkadaş, sonra yol anlamı üzere Ali ağa kulunuz ile beyefendi kardeşiniz münasip arkadaşlar olduklarından ve sultanın Bağdad'da olmayıp, Dicle arkını temizlemeğe gittiğinizden birkaç gün Acem diyârında Hemedan, Dergezin, Kum, Kâşan ve diğer yetmiş yedi parça büyük şehirlerde eğlenip, gezüp, bu kadar büyük şehirleri seyir ve temâşâ ettim. Ve sultanımın mübârek yüzünü görüp, aziz biraderinizi getirerek hizmetinizde bulunduk.»

dedim. Paşanın Ali ağası ve kardeşi gelüp, yer öptüklerinde hemen Murtazâ Paşa ayağa kalkıp, can beraber küçük kardeşini bağrına basıp, sırtındaki samur kürkü kardeşine giydirdi. Bir kürk de Ali ağasına ve bir samur kürk de hakire giydürüp, Mercâniye medresesi yanında bize bir konak ve bütün yiyecek ve içeceğimiz için de üç aşçı tâyin etti. Yedi adet odalarımızı kalemkârî basmalarla, halılar ve Mardin yastıkları ile döşeyip, bir kese de hamam akçası verdi. Gece gündüz kendilerinin has nedimlerinden olup, Bağdad kalesini dahi temâşâ ederek gücümüzün yettiği kadar hâsıl ettiğimiz bilgileri yazmaya başladık.

BAĞDAD'IN KURUCULARI

Arab, Acem, Hind, Sind ve Rum müverrihleri ve anlayışlı nüktedan kulların söylediklerine göre Tûfandan sonra Ays evlâdından (Hermdad) adlı bir hükümdar bu büyük kaleyi ve sağlam yapıyı yapıp, kendi adı ile isimlendirerek Herm-

dad demiştir. Hâlâ mâmur olan bu Bağdad'dan aşağıda eski Bağdad dedikleri, o şehrin harabesidir ki, Şattülarab kenarında tâ Diyâle nehrine varıncaya kadar iki günlük yerde bu şehre ait eserler görülür. İnsan, harâbeleri içine girse kaybolur. Eski tarihçilerden Makdisî, bu Irak toprağının yazılışında bilgisini gösterip, adı geçen eski Bağdad'ı yâni Hermdad'ı böyle yazmıştır: Irak toprağı hudududur. Uzunluğu Tekrit şehriden tâ Savan şehrine varıncaya kadar idi. Enliliği, Kadisiye şehriden Hilvan şehrine varıncaya kadar olup, ayrıca sınırları varmış. Hermdad şehrinin merkezi Şattülarab kenarından doğuya iki yolla Diyale nehrine varırmış. Uzunluğuna ve enliliğine böylece büyük bir şehir idi. Ve şehrin ortasında tâ Diyale nehrinden üç adet kanal gelüp, akardı. O asırda bütün Irak toprağında Şatt nehri, Fırat nehri ve Diyale nehrinden, tamam yedibin kanal akıp, Irak toprağını sularmış. Bu Hermdad'ın ortasında bir puthâne varmış ki, bütün kubbeleri üçbin adet yüksek sütun üzerine kurulmuş olup üçyüzaltı kubbesi ve bunun içinde yedibin kadar hademesi varmış. Van nehri dahi Kürdistan dağlarından gelüp, Dicle nehrine karışmış. İsa nehri içinde ve Serap nehri kenarında nice bin un değirmenleri dönüp, yine bu nehirler üzerinde nice gemiler yüzerek Hermdad şehrine tüccarlarla satılık mallarını getirirlermiş. İşte ne derecede büyük bir şehir olduğu bundan malûm ola.. Bu şehir içinde hususî ve umumî hamam altmış bin kadar imiş!?

Hattâ Cerir Taberî dahi bu eski Hermdad'ın kırkbin sirmakeşi ve altıbin altın dökücüsü vardır. Başkaca çarşı ve pazarı ve nice kerre yüzbin dükkânları ve nice yüzbin imâret eserleri buna kıyas oluna... Amma bu şehir şimdi yılan ve karınca yeri, baykuş ve karga merkezi olup, ancak bina eserlerinden «Tâk-ı kisrâ» adlı bir binası kalmıştır. İnşallah yeri gelince yazılır. Hâl ehli olanlar bu köhne şehrin harabeliğinden ibret almak gerektir.

Harab olmasının sebebi :

Bu Hermdad şehrinde bir zaman Yahudiler çoğalmakla Buhtunnasır, Yahya'nın kanını istemek için meydana çıkıp, evvelâ bu şehrin cuhudlarını kırıp şehri de harab etti. Altıyüz sene kadar bu hâl üzere harap kaldı. Hazreti Peygamber'in doğuşu sıralarında Nûşirvan bir çok hazineler elde edip, bu eski Bağdad'da Tâk-ı Kistrâ'yı yaptırdı. Bu Tâk-ı Kistrâ, bir emsalsiz yüksek köşk olup, bütün Irak sultanlarının yaylak yeri idi. Hazreti Peygamber sâadetle Mekke-i Mükkerreme'de ana rahminden ayrıldığı mübârek gecede bu Tâk-ı Kistrâ yıkıldı. Ve Urfa şehrindeki Nemrut ateşgedesi söndü. Trabzon'daki üçyüz tılsım yere geçti. Ve Kırım diyârında Kief kalesinde tunçtan bir atlı süret yıkıldı. Velhasıl Peygamberin doğduğu gece yetmişbin âlâmet zuhur etti diye bütün müverrihler bildirmişlerdir.

Hususiyle Rum Yanvan Makdisi tarihlerinde daha açık surette beyan edilmiştir. Çünkü bazı hristiyanlar Peygamberi inkâr etmezler amma yalnız Arab kavmine gönderilmiştir derler. Beri taraftan Nûşirvan Peygamberin zamanında Bağdad hükümdarı idi. Peygamber'e inanıp, Hâtem Tay adlı Arap beyini hediyelerle Hazret'e gönderüp, mübârek ağzıyarlarını rica etmişti. Hazreti Peygamber dahi ricasını kabul buyurmuş ve ağzıyarını zemzem suyu ile karıştırıp, göndermişti. Hâtem Tay dahi Nûşirvan'a götürüp, Nûşirvan'da Hazretin ağzıyarını kireç içine koyup, Tâk-ı Kistrâ'yı tâmir etti. Bugüne kadar ayakta kalmıştır. O sene Hazreti Peygamber henüz yirmi yaşına basmışken Nûşirvan ve Hâtem Tay adlı Arab emiri öldü. Allah'ın hikmeti, Nûşirvan öldüğü saatte bir büyük deprem olup, bütün halkı ile eski Bağdad yıkıldı. Bu yer uğursuzdur diye yirmi sene kadar boş yatıp. Hazreti Peygamber'e kırk yaşında nübüvet geldiği vakit (Bağ Bin Dad Bin Ankeyüd-Dâreyn) ki, Amalika meliklerinden idi, Peygambere gelüp, Bağ ve babası Dad, Peygamber huzurunda imâna gelerek Melik Bağ bir kale yapmaya Peygamberden izin istedi. Hazreti Peygamber dahi izin verüp,

(Dâr-ı niamle naimle dâr-ı Bağdad ola..) buyurmuşlar. On-
dan sonra Bağ ve babası Dad Irak'a gelüp, hâlâ şimdiki Bağ-
dad'ın temeline başlayıp, Peygamberin nübüveti gününden
tâ Hicretten bir evvelki sene tamamlanıp Bağ ve babası Dad
yaptıkları için (Bağdad kalesi) dediler.

İkinci yapıcısı Nûşirvan'ın oğlu Taedar Hürmüz'dür.
Kisrâ hükümdarları bu taçlı hükümdarlarla son buldu.
Amma Gürcistandaki Dadyan kavmi dahi kisrâlardan olmak
iddiasındadırlar.

Üçüncü yapıcısı Emevi sülâlesinden Mansur Devâniki-
dir. Genişletti ve gayet mâmur etti. Bu Mansur Devâniki ga-
yet hasis, alçak ve nekes olup hasislik ve alçaklığından bir
danıkı bile hesap ettiği için Mansur Devâniki derler. Vâkiâ
zâlim halk öyle derler amma Emevi sülâlesinden böyle bir
cömertlik ve hayır sahibi gelmemiştir. Bu Bağdad kalesini
genişlettikten sonra Mekke-i Mükerreme'ye varup, Mekke
haremini ve bütün kubbelerini yeniden genişletip, ve iki
adet yüksek minâre inşa edüp, hâlen Harem-i Şerif etrafın-
da yedi yüksek minâre olmuştur ki, her biri dörder beşer şe-
refeli minârelerdir.

Sonra Devâniki, Hazreti Peygamberi rüyâda görüp:

«Yâ Mansur, benim şefâatime gel.»

derler. Allah'ın hikmeti ertesi gün Mansur Devâniki ölür.
Mekke-i Mükerreme dışında kuzeyde (Bâb-ı Muallâ) adlı
namlı makamda kubbe içinde gömülür. Rahmetullahialeyh.

Dördüncü yapıcı Abbâsî halifelerinden Abbas oğlu Ali
oğlu Mehmed oğlu Abdullahdır.

Beşinci yapıcısı, 244 tarihinde Emir-ül Mü'minin Hârun
Reşid'dir. Altıncı yapıcı Halife Me'mun'dur ki, Bağdad'dan
Mısır'a varup, Cize tarafındaki Herm dağlarından Kârün de-
fineleri çıkarıp, o bol define ile Bağdad'ı cennet haline çevir-
di. Sonra artan para ile Yunan ülkesine sefer edüp, Adana
şehrinin batısında altı saat yakın Tarsus şehrini frenk elin-
den zorla zaptedüp, sonra kaleyi tâmir ederken öldü. (Câ-

miinur) adında bir nurlu câmi sahasında yatup, mermer sandukasında tarihi yazılıdır. Sonra bu Bağdad şehrini yine Abbasilerden El Mustansır Billâh halife iken, düşman avlayan Tatar kavminden Hulâgû Han, Bağdad'ı istilâ edüp, halifeyi ve yetmişbin hatunun karnını yarıp, katledüp, Bağdad cennet gibi iken harab-âbad oldu. Bu Bağdad'a Kürdlerden Şam emiri Nuriüddin şehid mâlik olup, Bağdad'ı genişletip, tâmir etti. O sene Hazreti Peygamberi rüyâsında görüp, «Ye-tiş yâ Nuriüddin, benim cesedimi düşmanlar almak isterler» deyince derhal Nurüddin, Şam'dan ilgar ile yedi günde Medine'ye gelüp, Peygambere el koymak isteyenleri katledüp, Peygamber kabrinin altı tarafını tunç ile kaplayıp, Resûlün kubbesini ve Medine kalesini yapmıştır. Sonra bu da ölmekle mezarı Şam içinde mahkemeye biçişik bir nurlu kubbe içinde örtülüdür.

Ondan sonra Azarbaycan şahlarından Gıyasüddin Şâh mâmur etmiştir. Sonra İran, Turan, Irak ve Azarbaycan diyârı hükümdarları dönüp, niceleleri Bağdad'ın yolunda nice şahlar tac sahibi olup, her şah Irak'a mâlik olmağa tam mânasiyle gayret ederdi. Sonunda 793 tarihinde Timur, onsekiz şahlık yeri eline geçirüp, oniki Şâh'ı özengisinin yanında piyâdece yürütüp, Bağdad üzerine geldiği vakit aman ve zaman vermeyüp, Bağdad'ı eline geçirüp, mâmur etti. Sonra şehzâdesini Bağdad'da yerine koyup, Timurşah Yıldırım Bayezid Han üzerine gidüp, sonunda Timur elinde Yıldırım Han bozulup askeri perişan oldu. Hemen Yıldırım Han bizzat Tatar askeri üzerine dalkılıç olup, girerse de hikmet-i hudâ bir iş göremez. Attan tekerlenip, sonra Yıldırım Hanı Tatarlar Timur'un huzuruna getirirler. Timur:

«Öyle olur biredir, bu baht hâlidir.»

diye gönül alıcılıklar yapar. Sonunda Timur, kendisini hapseder ve hapisteyken hummây-ı muhrikadan vefat eder. Sonra Çelebi Sultan Mehmed, Timur'a yetişip, Tatar askerine öyle bir kılıç vurur ki, Timur Şâh tek başına diyâr-ı Ho-

rasan'a düşüp, ölür?! Sonra Bağdad'da, evlâtları Irak hâkimi iken nihayet Akkoyunlu Kara-Yusuf Şâh Bağdad'ı alıp, mâmur eder.

Bir de Akkoyunlulardan Uzun - Hasan Şâh, Irak'a Şâh ve sâhib olur. Sonra 905 (1499) tarihinde Şah İsmâil çıkup, 930 (1523) Irak'a sahib olur. Şah İsmâil Diyarbekir'i kuşatıp, orada kuşatılmış olan Karakoyunlu (Emir Şah beyi) mecburen kaleyi teslim eyledi. Şah İsmâil dahi Diyarbekir eyâletini (Ostacı Mehmed Han)'a verüp, oradan Mardin kalesini fethedemeyerek Musul ve Şehrizur kalelerini fethedüp, Bağdad'a gider. Bağdad'da Uzun-Hasan evlâdından olan büyük emir Yarbey Han Şahın cengine karşı koyamayacağını bilüp, Uzun - Hasan evlâdından Yakub oğlu Murad ile Bağdad çölünden (Ane) ve (Selme) kaleleri üzerinde Şam'da Mısır Sultanı veziri Sinan Han'a varup, sığınır.

Beri tarafta Şah İsmâil Bağdad kalesini boş bulup, cenk-siz ve kavgasız ele geçirüp, hükümeti Hadım Emir adlı namılı Han'a verüp, Bağdad'ı mâmur eder. Bağdad hükümeti 926 (1519) târihinde Zülfikâr Han'a geçer. Meğer bu Han canı yürekten Sünnî imiş. El altından Sultan Süleyman Han'a haber gönderüp derhal ulaklarla Şam, Haleb, Diyarbekir ve Maraş valilerine emir verirler. Onlar dahi kalabalık asker ile lgar edüp, gelirken kötü niyetli Şah bu işden haber alıp, zavallı Zülfikâr Han'ı adamları ile birlikte şehid ettirerek yeniden Irak'a mâlik olur. Hanlığı (Aleşker Han)'a ihsan edüp, halifetülhulâfa lâkabiyle isimlendirerek eline ferman verir. Nihayet 930 (1523) tarihinde oğlu Tahmasb Şah tahta geçer ki, «Saltanat şüd, câyi peder girifti, zıl» lâfızları cüius tarihidir. Süleyman Han'ın korkusundan Bağdad'ı o kadar mâmur ve sağlam yapar ki, gûyâ İskender seddi olur. Ve Bağdad içinde kırkbin dizçöken asker koyarak gûyâ rahat oldum der. Amma (kul tedbir eder, Allah takdir eder).

Çünkü Bağdad Acemler elinde kaldı, Şii nevkerler hazreti Abdülkadir Ceylânî, Kasap Cömert ve diğer büyük ev-

liyânın Bağdad içinde gömülü olan Hazreti İmâm-ı Âzam hazretlerinin mübârek mezarlarını Osmanlı imamlarıdır diyerek harab edüb, ahır yaparak atlar bağladılar. Belki mübârek mezarından imamın cesedini çıkarıp, Şatt nehrine atmaya çalıştılar. Heman bir gece kırk kadar büyük evliyâ, Süleyman Han'ın rüyâsına girüp:

«Yâ Süleyman, bizi Acemler elinden kurtarmak için Bağdad'a gel ki, Irak Bağdad'ı ve Azerbaycan hep senindir.»

deyince hemen Süleyman Han uykudan uyanıp, rüyâyı Şeyhülislâm Ebussuud efendiye nakledince müftü:

«Fırsat ve muvaffakiyet senindir pâdisâhım. Allah mübârek eyleye... Heman Bağdad'a gidin.»

Der. Ve maktul İbrahim Paşayı kırkbin seçme askere Serdar-ı Muazzam edüp, Bağdad'a gönderir. Arkasından kendi yüzbin müslüman gaaziler ile ordunun önünde giden başkumandana yetişüp, bütün deniz gibi askerle Tebriz şehrine girince bütün Tebriz bilginleri ve âyanı, «Hayır mukaddem ey Süleyman Şah» diye Kanunî Süleyman'ın karşılmasına çıkup, ayaklarının altına ipekler sererler. Bey ve fakir, ihtiyar ve genç atının ayaklarına yüzler sürüp, Tebriz'in yağma edilmemesini rica ederler. Derhal Süleyman Han, Rumeli valisini Tebriz şehrinin muhafazasına tayin edüp, yağma ettirmez. Sonra Tebriz'den kalkıp, bir kaç menzilde Sultâniye şehrine gelirler. Bütün ahalisi itâat eder. Oradan kalktığı gün bir kar ve tipi ve boran olur ki, yağmur ve karın fazlalığından, siyah çamurun çokluğundan ne çadır kurmaya yer ve zaman var, ne yol belli ne cadde var ve ne de ot vardır. Sonunda yüzbin dert çekerek bütün müslüman gaaziler ile (Karakan) kalesi altında çadırları kurup, kale ahalisi anahtarını Süleyman Han'a teslim ederler. Oradan da nice bin güçlükler çekerek ve Karakanlar yutarak Karakan derbendini geçerler. Ve Süleyman Han Isfahan hududundan Dergezin ve Hemedan'a, oradan birkaç konakta Kasr-ı Şirin'e oradan (dokuz olum) adlı büyük nehrin ke-

narına inerek çadır kurarlar. Bağdad Han'ı Tekeli - Mehmed Han meğer sünnilerden ve Osmanlıları sevenlerden imiş... Süleyman Han'a bir kâğıt gönderir:

«Pâdişâhım! Hazreti Peygamberi rüyamda gördüm. Benim mezhebimın sahibi İmâm-ı Âzam'ı Sultan Süleyman, mülhid ve zındıkların elinden kurtarmağa gelmektedir. Heman Bağdad kalesini ona teslim et ki, bu kadar Allah'ın kulları ayaklar altında kalmasınlar diye buyurdular. Hazret-i İmâm-ı Âzamı, Abdülkadir Ceyfânî hazretlerini rüyamda gördüm. Süleyman Han'a kaleyi teslim eyle dediler. Pâdişâhıma Bağdad kalesini Allah mübârek ede. Siz âzametle Bağdad'a yakın gelince ben bir tarafa çeker giderim.»

diye Bağdad Han'ından haberler gelince Süleyman Han bu rüyâyı kendi temiz rüyâsına uygun bulup, hemen Serdar-ı Muazzamı ellibin seçme asker ile askerın öncüsü yapıp, Bağdad üzerine gönderdi. Arkasından kendileri dahi saâdetle hareket ederler. Nehri geçerken taşkınlığa rast gelerek nice yüz katır yükü eşya ve ağırlık suya batar. Amma Allah'a şükür bir cana zarar gelmez.

Bu sergüzeşti serzergâranı Dergâh-ı Âli (Dergâh-ı Âli kuyumcubaşısı) aziz babamız Derviş Mehmed ağayı Zilliden işittik. Çünkü o gazalarda beraber oldukları cihetle işlerin doğrusunu biliyorlardı.

Serdar-ı Muazzam Bağdad'a varınca Bağdad hâkimi Mehmed Han, çoluk çocuğu ile gemilere binüp, Basra tarafına gider. Acem nevkerleri dahi Diyâle nehrini geçüp, (Derne) ve (Dertenek) taraflarından Fâris diyarına Kum ve Kâşan şehirlerine doğru giderler. Cesur serdar bu ahvâli işitince iki gün ilgâr edüp, bismillâh ile İmâm-ı Âzam yanından 941 (1534) tarihinin cumadelulâsımın yirmidördüncü günü Bağdad'a girüp, şehri süsleyerek bütün burç ve bârularını İslâm askeriyle doldurup, duvarlarının üstünü tuğ, alem, sancak, bayrak ve flandırılar ile süsler. Üç yaylım top ve tüfenk şenlikleri edüp, kale anahtarlarını sevinç haberleri ile Süleyman Han'a gönderir. Süleyman Han dahi aynı ayın yir-

mialtıncı günü deniz gibi askerle, büyük alay ile gelirken önce İmâm-ı Âzamı ziyâret eder. Ve kaleye girerken top ve tüfeng şenliklerinden Bağdad kalesi Semender kuşu gibi Nemrut ateşi içinde kalır. Abbâsi sultanlarının taht şehri olan saray, şimdi de Âsi Osman'ın tahtı olur.

Derhal İmâm-ı Âzam ve Abdülkadir Ceylânî'nin mübârek mezarlarının tâmiri için yüzbin altın sarfı ferman olunur. Ve Süleyman Har. Bağdad'da olan büyük Evliyâyı hep ziyâret ettikten sonra Kerbelâ sahrasında imam Hüseyin (R.A.) ve Kûfe şehrinde Hazreti Ali kerremallahu veçhe hazretlerini ve nice yüz Kerbelâ şehitlerini ziyâret edüp, adı geçen ayın yirmiyedinci günü tekrar saâdetle Bağdad kalesine girerken, büyük alay olur. Bağdad'da tam üç ay kalıp, Bağdad kalesini çeşitli sağlam burç ve tabyalarla öyle tahkim eder ki, güya Kahkaha kalesi olur. Ve vezirliği Rumeli vezirine verüp, Rumeli eyâleti askeri de toptan kapıkulu kaydolunarak tamam yetmiş ikibin asker muhafazacı koyup, kendileri de İmâm-ı Âzam ve diğer büyük evliyâyâ vedâ ziyâretini de yaptıktan sonra tekrar Bağdad içine girüp, bu tarihi celi yazı ile İmâm-ı Âzam kapısının üst eşiğine yazdırır:

Fetahnal Irak (Sene 941)

Başka bir tarih :

Geldi burcu evliyâyâ Pâdişâh-ı namdar. (Sene 941)

Daha nice tarihleri varsa da hakîr bu kadarla yetindim. Sonra Süleyman Han Irak'tan İstanbul tarafına hareket ettiler. Ondan sonra Bağdad kalesi, Osmanlı elinde mâmur iken 1031 (1621) târihinde Sultan Mustafa'nın tahta çıktığı sırada asker tarafından çeşitli fesatlar yapıldı ve dünya fesad ile doldu. Ve Kara-Mazak'ın reyile Davud Paşa Sadrâzam oldu. Sadrâzam olan bu adam, herkese istediğini verirdi. Bu yüzden pâdişâh hazinesinde para kalmadı. İstanbul içinde zenginlerin evlerini basıp mallarını almağa başladılar. Nihayet işlerin sonunu düşünen bilginler birbirleriyle

konuşup, Davud Paşayı sadrazamlıktan azlederek, Mısır'dan azlolunan Kara Hüseyin Paşaya sadrazanlığı verdiler. Ama askere verilecek ulûfe parası kalmadı. Bu da, gününde «Hazineyi telef ettin» diye azledülüp, mühür Lefkeli Mustafa Paşaya verildi. Üç günde onu da azlettirip vezirliği Gürücü Mehmed Paşaya verdiler. Evvelce üç kere kaymakam olmuş tebirli bir adam iken, Kara - Hüseyin Paşa asker eşkiyaları ile birlik olup, tekrar Kara - Hüseyin Paşayı sadrazam yaptılar. Bu sırada Acemler fırsat bulup, Bağdad taraflarında nice şehirleri ellerine geçirdiler. Beri tarafta ise Kara - Hüseyin Paşa öyle zâlim oldu ki, güyâ Dahhâk Mâri idi. (1)

Hattâ bir gün divanda bir beylerbeyini halkın gözünde aşağı alup, bin değnek vurdu. Yine İzmir'den azlolunan bir mollaya divanında bin kamçı vurdu .

Bağdad Destanının Başlaması :

O sene Bağdad'da da nice yerli kulu (askeri) ve kapıkulları (yeniçeriler) arasında cenk, kavga, harp olup, bazan Bağdad paşası üzerine top çeküp, büyük cenk ederlerdi. Hâsılı orada da biteviye karışıklık eksik değildi.

Hâfız - Ahmed paşa da Diyarbekir valisi iken Bağdad eyâletini isteyüp, (Bağdad içinde olan eşkiyâyı toptan katiederim) diye devlet kapısında Merre - Hüseyin Paşaya arzeder. Mere - Hüseyin Paşa da Hâfız Paşa'nın, Bağdad'ı bu yüzden istediğini Bağdad âyanına gönderdiği te'dib mektuplarında bildirir. Bağdad'ı da Hafız - Ahmed paşaya verdi.

Hafız - Ahmed Paşa Bağdad'a yakın vardığı zaman, Bağdad'ın bütün söz sahibi olan Bekir - Subaşı denilen şâki,

(1) Dahhâk Mâri, Cemşid'in yerini almış olan, İran İmparatorlarından ünlü bir zâlimdir. Tutulduğu bir hastalık için, sabah akşam, günde iki çocuk beynini ilaç olarak kullanırdı. Sıra Gâve adlı demircinin çocuklarına gelince önlüğünü bayrak yapıp isyan ederek, Dahhâk'ı düşürmüştür. Mar, yılan demektir. Dahhâk'ın, iki omuzbaşlarında, yılan benzeyen iki yara var imiş...

Hafız Paşanın geleceğinden korkuya düşüp, Bağdad'a kapanarak cenge hazırlandı. Ve bir taraftan da Şâh'a haber gönderdi ki:

«Şâhim, Bağdad senindir, yetiş!»

Bir taraftan da Mere - Hüseyin Paşaya haber gönderip, her sene yüzbin kuruş vermeyi taahhüd etti. Fakat kaleye kapandığı haberi gelince heman Sadrazam Mere - Hüseyin Paşa, Çopur Bekir'e iki dönüm ile Bağdad eyâletini verdi. Harput beyi İbrâhim bey, babamızın evinde misafir iken, Çopur Bekir paşanın emirlerini ve hatt-ı şerifleri Bağdad valiliği müjdesiyle götürmüştür.

Amma beri tarafta (Bekir - Subaşı) ağa Bağdad'a kapanıp, Şah'a haber gönderdiği için derhal Bağdad etrafına yakın olan Hanlardan, Sultanlardan yetmiş bin adet Şah askeri Bağdad altına gelüp, durdular. Bu kerre kale içinde kapanmış olan Çopur Bekir ağa, Osmanlılara haber gönderüp, Bağdad eyâletinin kendisine verilmesi haberini beklediğinden, Bağdad'ı Şah askerlerine vermeyüp, cân-ı gönülden Bağdad'a kapandı. Acem askeri de hemen cenge başlayup, top, tüfenk, lağım lar ile harbe devam etti. İki taraftan siddetle harb olunmakta iken Hafız - Ahmed Paşa (Bağdad eyâletine vali oldum) diye gelmekte idi. Bağdad'a kapanan Bekir Subaşı kızılbaş ile büyük cenk etmekte idi. Bu sırada Allah'ın hikmeti, Bekir Subaşı'nın bir veled-i zinâ piç oğlu cenk sırasında Bağdad'ın iç kalesinin gizli kapısını açup, kızılbaş askerini kaleye doldurup, Acem askeri ile doldurdu.

1033 (1623) tarihinde Sultan Mustafa zamanında ve Mere - Hüseyin Paşanın sadrazamlığında Mere'nin kötü tedbirleri ile Bekir Subaşı denilen mei'unun elinden Bağdad, Acem eline girüp, birinci Şah Abbas (Onikinci hâkim) oldu.

Sonra Bekir Subaşı gördü ki, Bağdad gibi bir çok kuvvetli kale ve bütün pâdişahların hased ettiği, Abbasi halifelerinin hükümet merkezi Bağdad gibi gönül alıcı bir şehrin bu yüzden elinden gidüp, Acemlerin eline girmesine taham-

mül edemeyecek, ve Şah Abbas'ın meramına erdiğine tâkat getiremeyecek... Bir yolunu bularak Bağdad'ı Şah'ın elinden kurtarmaya çare bulmak için müdârâ ve dalkavukluğa başladı. Ve Şah ile güzel geçinmek yolunu seçmeyi düşündü ise de Şah Abbas kendisini huzura çağırıp:

«Ey adı yaman kişilerin adaşı! Sen, kayzer toprağı Şâhı Osmanlının çöregini çiyniyesin... Ona âsi olup, Irak'a ben müştak iken kapanasın... Bana haber gönderesin... Ben geldiğim vakit benimle savaş edesin! Bu gidinin gözlerine mil çeküp, başına kızgın taş koyup, ateşin ağzından getirin!»

Dedikde, kılıcı iyi kullanan usta amansız cellâd, Şâh huzurunda Bekir ağaya, Osmanlılara hiyânet edüp, kaleyi verdiği için yedi günde yüzyetmiş parça işkence âletini Bekir Subaşının başında ve vücunda icra edüp, sekizinci gün kellesini yere yuvarlamışlardı (1). Sonra Bekir Subaşının oğlunu getirüp:

«Sen yahşilik edüp, kale kapısını açup, beni Irak'a sahib ettin! Onun karşılığında ben de sana mükâfatını vereyim.»

Diyerek ölünceye kadar Bağdad'ın gidi-başılığını hakaret olarak verdi. Yakın zamana kadar o veled-i zinâ, dinsiz, hayatta olup, deyus - başılığı ile başlıbaşına öldü. Bu şekilde Şah Abbas Bağdad'a mâlik olup, imar etti. Sonra Şâh, altmış

(1) Naimâ'da bu vaka daha başka türlüdür: Naimâ'dan aynen: (Sonra, Bekir Paşayı (Bekir Subaş'yı), bir demirden kafes içine koyup, yedi gün yedi gece uyutmayıp azab etti. Cümle malını söyletip aldılar. Sonra meydana getirüb bir ateş yaktılar. Elbisesini soyup ateşe karşı, yağı akıncaya kadar yakup, bütün malını söylettiler. Oğlu ise, elinde kadeh, babasının karşısında Şah ile beraber şarap içüp, babasının yandığına gülerdi. Sonra Şâhın emriyle, bir kayığın etrafına neft sürüp, Bekir - Subaş'yı içine koyup ve kayığa ateş verip Şat nehrine saldılar. Bağdad önünde kayıkta yanarak öldü.

bin askerle Kasım Han'ı Musul kuşatmasına gönderüp, Musul beylerbeyi Hüseyin Paşa Kasım Han'ı (Kızıl Han) adlı mahalde karşılayıp, büyük savaş edüp, Allah'ın emriyle Hüseyin Paşa bozulup, Kızıl - Han'da kapandı. Bu kere Şah amanı ile Kızılkale'den asker çıkarıp, yine Şâh, verdiği amanı dikkate almayıp, kahbelikle Hüseyin Paşayı katletti. Bu suretle Musul kalesini elde edip, daha nice kalelere sahib oldu.

Istanbul tarafında da günden güne isyan ve ayaklanma, yeniçeri ve sipahiler tarafından yapılmakta idi. 1033 (1623) tarihi zilkadesinin ondördünde Ahmed Han oğlu Dördüncü Sultan Murad, Osmanlı tahtına çıktı. Ve önce Vezir-i Azam'ı iken Kemankeş Ali Paşayı katledüp, o sene Çerkez - Mehmed Paşayı sadrazamlık mührü ile Abaza Paşa üzerine serdar edüp, Abaza Paşa 1034 (1624) tarihinde mağlûp olup, Erzurum kalesine kaçtı.

Üç sene Murad Han kâh Edirne, kâh Bursa'yı ziyaret ederek, zorba eşkiyaları katlederek İstanbul'u eşkiyadan temizledi. 1035 (1625) tarihinde Hâfız - Ahmed Paşayı Bağdad üzerine serdar edip, gönderdi. Hafız - Ahmed Paşa, dokuz ay Bağdad'ı muhasara eylemiş ise de Şah, Bağdad'ın imdadına koştuğundan Hâfız Paşa fethedemeden geri dönmüştür ki, yine bu kitabımızda yazılmıştır.

Serdâr-ı muazzam Hâfız Paşa eli boş olarak 1036 (1626) tarihinde Bağdad'dan geri dönünce Sadrazamlıktan azlolunup, Halil Paşa Vezir-i âzam oldu.

1036 (1626) tarihinde Dişlenk - Hüseyin Paşa Abaza üzerine memur olup Kars kalesini kurtarmaya gitti. Abaza Paşa, eliyle Dişlenk-Hüseyin Paşayı katletti. 1038 (1628) tarihinde Hüsrev Paşa vezir-i âzam ve serdâr-ı muazzamlık ile Abaza üzerine gitti.

Ahıska, Kars, Erzurum, kalelerini fethedüp, Abaza Paşayı yakalayarak devlet katına götürdü. Yine Abaza Paşanın suç defterine Sultan Murad Han af kalem çeküp, Bosna eyâletini ihsan eyledi.

1039 (1629) tarihinde yiğit Hüsrev Paşa yine Sadrazamlık mührü ile Bağdad üzerine Serdâr-ı muazzam olup, Hemedan, Dergezin, şehirlerinden başka yetmişaltı parça Acem şehirlerini harab ve hebab etmiştir ki yukarıda yazılmıştı. Amma Allahın emriyle Bağdad'ın fethi Hüsrev Paşaya da müyesser olmayıp, kırk gün gece gündüz yapılan cenk, meyvasını vermedi. Acem askeri, kale içinde dinç olup, Osmanlı bahadırları ise yetmişaltı parça sağlam kaleyi fetih ve şehirleri yağma etmekten yorulmuş ve gayretlerine usanç gelmişti. Çünkü bütün asker ganimet malı ile doyup, her biri Kaarun hazinesine mâlik olmuş idi. (Tok arslan avlamaz) dedikleri gibi bunlar da Bağdad'a o kadar şiddetli hücum etmediler. Kış yaklaşup, top çeken camuzlardan bir çoğu da telef olduğundan bütün vükelâ ve vezirler müşâvere edüp, (Her işin kararlaştırılmış bir vakti vardır) deyüp, kuşatmayı kaldırmayı münasip gördüklerinden 1040 (1630) sefer ayının yirmiyedisinde Bağdad'dan asker hareket eylemiş ve yolda Hille kalesine kâfi miktarda muhâfız bıraktıktan ve Musul kalesini de tamir edüp ,ona da muhafazacı koyduktan sonra Serdâr-ı Muazzam gelüp, Mardin'de kışlamıştı.

Hüsrev Paşa Erzurum, Nahcivan, Tebriz, Erdebil ve Hemedan'dan yine Bağdad üzerine gitmek fikrinde ise de Sadrazamlıktan azlolunup, tekrar Hâfız - Ahmed Paşa sadrazam oldu.

Hüsrev Paşa Tokat kalesine gelüp, orada hasta yatarken Hâfız - Ahmed Paşanın kışkırtmasıyle mağdur olarak şehit ettirilmişti. Nâşı İstanbul'a naklolunmuştur.

1040 (1630) tarihinde Hâfız - Ahmed Paşa da divanda asker önünde parça parça edilmiştir. Recep Paşa sadrazam olmuştur. Yine 1040 (1630) tarihinde Süleymaniye'de bulunan bizim velinimetimiz Boşnak Defterdar Mustafa Paşayı katlettiler. Ve at meydanında ayaklarından çınar ağacına astılar. Ve yeniçeri ağası olan Hasan halife, Müsâhib Müsâ Çelebi'yi öldürmüştü. Ölümüne tarih:

Müsâ'ya cemâliyle tecelli kıla bâri..

(Sene 1040)

Eyüb'de gönüliüdür. Bundan sonra Recep Paşa da katl olunup, yirmi bin kese parası çıktı. Tabanı Yassı Mehmed Paşa sadrazam oldu.

1044 (1634) tarihinde Ramazân-ı şerif ayının yirminci cumartesi günü bizzat Murad Han Revan kalesine gidüp, yedi günde adı geçen kaleyi fethetmiştir. Koca Kenan Paşaya da Ahıska kalesini fethettirmiştir. Yine Murad Han bizzat Revan, Nahçıvan, Azarbaycan, Evcan gibi yetmiş parça büyük şehirleri ıetih, yağma ve talan edüp, Van'a gitmiş, oradan Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Bitlis ve diğer o taraflarda bulunan birçok kaleleri zaptederek Diyarbekir üzerinden İstanbul'a dönmüşlerdir.

Bu sırada Erzurum muhafazasında bulunan Tabanı Yassı - Mehmed Paşadan haber geldi ki:

«Yolunu şaşırmiş olan Şâh, Murtaza Paşa elinden Revan'ı alıp, Revan'dan aman ile çıkan islâm askerini de kırıp geçirmişti.»

Bu haber üzerine Mehmed Paşa sadrazamlıktan azlolunup, 1047 (1637) tarihinde Bayram paşa sadrazamlık mührü ile Bağdad üzerine serdar olup, giderken yolda öldüğünden nâşını İstanbul'a getirüp, avret pazarındaki türbesine gömdüler.

Sonra 1047 (1637) tarihinde sadrazamlık mührü, Diyarbekir vâlisi Tayyar Mehmed Paşaya gidüp, Bağdad fethine teşebbüs olundu. 1048 (1638) tarihinde bizzat Sultan Murad Han Konya, Kayseriye, Haleb, Musul yolu ile Bağdad'a gitmişlerdir. Bağdad'a varınca Bağdad dışında otağlarını kurmuşlardır. Yeniçeri ağası Küçük - Hasan Paşaya emir verüp, Bağdad'ı dört taraftan kuşattırmiş bir anda askeri metrislere sokmuştur. Kalede kuşatılmış olan Acemler bu hâli, bu harikulâde sürati görüp, hayrette kalmışlardır. Meğer diğer serdarlar kaleyi kuşattıkları vakit beş altı günde ancak metrislere askeri sokabilirmiş. Acemler ise bunu eskî kuşatmalara kıyas edüp, bir tüfenk bile atmayıp, göz yumarlar. Sadrazam bir taraftan, diğer serdarlar da diğer taraftan ars-

ian gibi hücumla başlayınca Acemler başlarına gelecek belâ-yı anlamışlardır. Muharebe o kadar şiddetlenmiştir ki, adam kanı sel gibi akmaya başlayıp, nehir hâlini almıştı. Nice bin araplar, küheylân atları üzerine mızrakları ile çölü muhafaza edüp, nice bin deve yükü zahire getirerek İslâm askerini doyurmuşlar idi.

Koca - Haleb Han'ın biraderi Pertev Han'ın rivâyeti üzere Bağdad içinde kuşatılmış olanlar Şâh Defteri ile, Şâh çöregini çeken onbir Han vardır. Bunlardan başka yetmiş adet Şah malûmu, Şah Safi elinden câm çekmiş ve câm içmiş sultanlar vardı. Şeyhülislâmı, nakib-ül Eşrâfı da vardı. Kırkbin tülüngü neker diz çöken, yetmişbin Şah çörekli olup toplam olarak yüzonbin kadar askerî vardı. Otuzbin kadar da Acemden esnaf vardı. Osmanlı askerî de yüz yetmiş bin kadar olup, kırk gün kırk gece durmadan cenk edüp, iki taraftan top, tüfeng, humbara, barut ile dolu freng tulumları atılıp, bir dakika bile ara verilmemişti. Onaltı adet lâğım atılmıştı. Nihayet kırkıncı gün tamam olunca sadrazam Tayyar Mehmet Paşa şehid olup, Kara - Mustafa Paşa sadrazam oldu. O anda Bağdad üzerine öyle şiddetli hücum olmuştur ki, düşmanın başlarını kaygılı aşa uğrattı. Gördüler ki çare yok... Heman burçlar üzerine beyaz aman bayrakları diküb, (el - aman el - aman) diye bağrısmaya başladılar.

Heman kaleden beş adet Han, boğazlarına kılıçlarını asup, sultan Murad Han'ın huzuruna çıktıkları vakit gördüler ki, vezîr-i âzamlık yerinde başka adam var. Han'ın biri «Tayyar Mürd ref» der. Ondan sonra Murad Han'ın huzurunda yere kapanup, kale anahtarlarını teslim ettiler ve aman ile çıkmağa üç gün mühlet istediler.

Murad Han mühlet vermeyüp:

«Çıplak ve silâhsız, bu dakikada kaleden çıkup, bir tarafa gidin!»

Dedi, Bu Han'lar, Murad Han huzurunda rehin kalıp, kale içinde islâm askerinin herbiri bir tarafa ağlaya inleye

serseri kaçmaya yüz tuttu. Bir takımlar da iç kaleye ve karanlık kapıya kapanıp, tekrar cenge başladılar. Allah'ın hikmeti, o sırada düşman askeri cephâneye ateş verüp, nice bin düşman ve nice yüz müslüman gaazilerinden savaştı askeri havaya uçurdu. Bunu gören asker sabredemeyüp, askerinin içinden «Tiz düşman kırılınsın» diye bir ses çıkar. O anda Acem askerinden kırkbin kadarı kılıçtan geçirilmiştir. Kılıç artıkları da her biri bir tarafa perişan olup, bir çoğu da nehirde boğulmuştur. Bu cengte seksenyedibin kadar Acem askeri ölüm şerbetini içtiklerini kendileri rivâyet ederler.

«Hûda, hakiki müntakimdir»

Murad Han 1044 (1634) tarihinde Revan'ı yedi günde fethedüp, Revan içine Mustafa paşa maiyetinde olarak yirmibin asker koyup, kendileri İstanbul'a döndüklerinde Şâh, Revan üzerine gelüp, Murad Han'ın yedi günde aldığı Revan'ı yedi ayda güçlkle geriye aldı. O da, Serdar Murtaza Paşa'nın şehit olması yüzünden aman ile aldı. İslâm askeri sefil ve perişan her biri bir tarafa çekilmekte iken, yolundan sapmış olan Şah yemininde durmayıp, onikibin günahsız kılıçtan geçirmiştir. Gör, aziz ve intikam alan Cenab-ı Hakki ki, üç sene sonra seksen yedibin askeri Bağdad cenginde kılıçtan geçmiştir. (Men dakika dukka) demişler.

Sözün kısası, 1048 (1638) tarihinde Sultan Murad Bağdad fâtihi olup, hutbesinde «Mevlâna hâdim-ül Haremeyn-i şerifeyn» ve «Mevlânâ mülûkül Arab vel irakeyn» şeklinde okunmuştur. Ve sikkeyi bu yolda bastırmıştır.

Bağdad'ı yedibin mühendis yapıp, öyle sağlam istihkâmlarla kuvvetlendirmişlerdi ki, Bağdad Bağdad olalı bu inâreti yeni ve birinci defa olarak görmüştü. Ahalisi adaletle gönül şenliği etmişlerdir. Fâtil ve yapıcı ve onikinci sâhibi sultan Murad olmuştur.

Bağdad'ın burç ve bârularını ve tabyalarını imar edüp, tamamladıktan sonra imâm-ı Âzam efendimizin kalesini Süleyman Han'ın yaptığı üzere kubbesini ve nurlu mezarının kafeslerini bütün hâlis gümüşten yapmış ve nice yüz hâlis altun ve cevâhirden ve hâlis gümüşten kandillerle süslemiştir. Saâdetlü kapısının iki tarafını ve alt ve üst eşiklerini hep hâlis gümüşten yaptırıp, merhum babamızın el işiyle bütün gümüş ve altun evâni yapılmıştır. Nice şamdan ve buhurdan ve nice bin kıymetli avize ile güzelliğini bir kat daha arttırmıştır.

Bağdad fethi sırasında babamız Dergâh-ı Âli kuyumcu başısı idi. Bu İmam-ı Âzâmın makamının imam ve hatiplerini, hademelerini, ve kale neferlerini hep pâdişâh hazinesinden maaşlandırmıştır. Bağdad hükümünde hazreti Abdülkadir Ceylânî kubbesini ve İmam Musa Kâzım türbesini ve Akkapu yakınında şeyh Şahabettin Sühreverdi makamını ve daha buna benzer birçok makamları imar etti. Bağdad şehri ni aydınlık ve mâmur edip, başka işler gördü. Evvelâ yaptığı binaların üzerine ve Bağdad kapılarının üst eşiklerine, alâmetim olsun diye Bağdad fethine ait san'atlı tarihleri beyaz mermerler üzerine celi hat ile kazdırdı. Ve hâlis altın ile yazdırdı. O tarihlerin son mısraları :

Güş idüp, cevri iderken veçhi tarihin hayal

Eyledi hâtif bu beyti gevheri güş-i fuad

Asker-i şâhı düşünce fethine târih olur.

Aldığı Bağdadı adüvden ceng ile sultan Murad

Bağdad'ın ak kapısı üzerinde. Şeyh Şahâbüddin tarafına cirit attığına tarihtir. Cevri güftesi:

Dedi tarihin görüp, cevri
Âferin ey dilir-i sâm-akran

Başka efzünü güftesi tarihi:

Ey fuzuni feth-i Bağdad'a aceb tarihtir,
Dört adet hân kim çıkınca belde-i Bağdad'dan

Bu sanatlı tarih ta'miye yoluyla denilmiştir ki, şiir ne-zâketi vardır. Acemler ağzından diğer tarih:

Şah-ı Iran görügör olsun atan
Hob ve Yahşi kalmadı imdad hey
Hey Halef Han ı na halef, kongây-ı yezid
İttirüpsün hânemiz berbad hey
Oldu Târih Şâh Safi'nin nâlesi
Der imişkim: Vah hey, Bağdad Hey

Sonra Bağdad duvarı üzerinde Sultan Murad, arzusu üzerine dururken, Bağdad için en lüzumlu olanları görmeyi arzu edüp, Bağdad'ın dört tarafında komşu olan memleketlere askerler gönderdi ve reâyâyı itaat ettirüp, nice eyâlet ve kaleleri eline geçirdi.

Bilhassa Bağdad fetholunduğu gün Mekke-i Mükerreme şerifi şerif Zeyd Hazretlerine bir necafiyi hecin deve ile Bağdad fethi müjdesini üç günde Mekke'ye götürdü. Ve şerifden mektup ve hediyeler ile Mekke'nin anahtarını Şeybe oğullarından alıp, üç günde Mekke'den yine Bağdad'a getirdi. Bu kadar yakın yolu vardır amma Tavus gibi uçar hecin göndermek lâzımdır. Ve o yakın yoldan Hârûn Reşid'in hâtonu Zübeyde Hanım Bağdad'dan tâ Mekke'ye varıncaya kadar içi boş bir kemer yaptırmıştır ki, körler onlara yapışarak giderler... Sam yeli ve hararet şiddeti görmeyeler.

Bu hakir Bağdad'dan ve Basra'dan iki kere çöl yolu ile giderken adı geçen divarları gördüm. Hâlâ eserleri meydan-

dadır. Hatta bu yol ile necafi gelüp, Mekke anahtarı ile hediyeleri verince Murad Han:

«Allah'a hamd olsun bu mübarek senede hem Irak fâtihi olduk ve hem hâdim-ül Haremeyn-i şerifeyn olduk.»

Diye şerife bir altun yaldızlı Hil'atı tavaşi (Hadım) Sa'id ağa ile gönderdi. Sonra hediyeleri ile Basra hâkimi Efrasyab Han itâat edüp, memleketi kendine bırakıldı. Korna kalesi anahtarları dahi geldi. Sonra Umman hâkiminin hediyeleri ile yetmiş parça kale anahtarları gelüp, Zeynüddin Hana yine Umman hükümeti bırakıldı. Sonra Lâhsa hâkimi Şefi' Han'dan hediyeler ile altmış parça kale anahtarları gelüp, eyâlet kendine verildi. Sonra Yemen ve Aden imamı Yusuf-u Mısri'den hediye ve mektuplar geldi ise de asla yüzüne bakılmayıp, hediyeleri yağmaya gitti. Sonra Cezâyir Hardad hâkimi Şemsüddin Emirden ve Harmen Han'ından hediyeler gelüp, istimâletler verildi. Sonra Basra benderinin med ve cezirinde (Gelgidinde) demir atmış olan Hindistan hâkanının gemilerinden Hind pâdişâhının hediye ve mektupları geldi ki, içindeki yazı şöyle idi.

«Gazânız mübârek ola... Hepimizin imamı, imâm-ı Hümâmımızı Acem elinden kurtardınız. Cenâb-ı Hak dergâhında makbul ola... Doğrusu çok güzel hayır işlediniz. Amma sizden bir ricamız vardır. Bu da büyük sevaptır. Ricamız odur ki, bu mübârek senede Kâbe-i Mükerreremeyi örtelim.»

Mektubu okununca Heman Murad Han ateş kesilüp,

«Tiz Sıtkı efendi Hind hükümdarına bir mektup yaz. Eğer hayrat isterlerse Osmanlı ülkesinde çıplak gezen hintlileri, Hind diyârına dâvet ederek onları giydirmek, Kâbeyi örtmekten daha ziyâde büyük hayırdır.»

Dedi ve şu yolda bir mektup yazıldı:

Dil bedest âver ki hacc-ı ekberest

Ez hezaran kâbe yekdil bihterest

Kâbe bünyad-ı halil-i azerest

Dil nazargâhı Celili ekberest

Anlamı üzere Kâbe'yi örtmekten, bir sefil ayağı başı açık Hintlinin avret yerini örtmek mertliktir. Heman Hintlilerini Hind'a kâğırsınlar. Bizim memleketliyi de Hint'de bulurlarsa kırsınlar vesse-lâm.

Bu mektuplar Hind pâdişâhına, Bekir Ağa adlı bir kâpıcıbaşıyla hemen gönderildi. Amma İran tarafından ve Şah Safi'den alsa bir elçi gelmedi. Sonra Müdlice'den, Mevâliden, Kisten velhasıl Bağdad çöllüklerinden tâ Basra ve Umman'a, Cezâyir, Mekran, Lâhsa, Yemen, Mekke, Şam, Haleb, Mardin çöllerinde oturan kabileler altıyüz adet kabile şeyhleri ve emirleri küheylân at ve bol hediyeler ve kendileri gelüp, hepsine pâdişâh hit'atları giydirilüp, urban şeyhlikleri kendilerinde bırakulup, Bağdad hizmetine her an gelmeğe memur edildiler ki, hâlâ Bağdad hükmünde altıyüz adet arab kabilesi olup, dünyayı tutmuşlardır. Sonra Kûristan'ın 1060 adet aşiret beyleri ve ocaklık Han'ları bütün hediyeleri ile gelüp, pâdişâhın atının ayağına yüz sürüp, yurtluk ve ocaklıkları kendilerinde bırakıldı. Amma İmâdiye Hanı Yusuf Han ile Bitlis Han'ı Abdal Han gelmediklerinden Murad Han gâyet gazaplanıp, kemerinden kılıcını çıplak çıkarıp, silâhtar Melek - Ahmed ağaya çıplak kılıcı verüp:

«Ahmed, bu kılıç ile o iki adet gelmeyen Han'ların haklarından gel.»

diye emredince derhal Melek-Ahmed Paşa el öpüp (Bis-millâh, gazaya niyet ettim) diye kılıcı alınca Murad Han, ayağa kalkıp, sırtındaki samur kürkünü Melek - Ahmed Paşaya giydirüp, belindeki kılıç kınını Ahmed Ağanın kemerine bağlayarak der ki:

«Ahmed, sana Diyarbekir eyâletini vezirlikle ihsan eyledim. Göreyim seni Diyarbekir askeri ile Bağdad'ı nice muhafaza edersin. Ve bu iki temerrüd hanlardan nice intikam alırsın!»

Böyle dedikten sonra efendimiz Melek - Ahmed Paşayı sadrazâm Kara - Mustafa Paşaya misafirliğe gönderdi. Bağdad fetholdüğü sırada şehit olan Tayyar - Mehmed Paşanın

bütün çadır ve otağlarını, ağırlıklarını katar ve iç gülâmlarını ve yedibin seçme askerlerini üçyüz kese parası ile birlikte Melek - Ahmed Paşa'ya verüp, bir yıldız bahtlı saadetlü yiğit vezir etti ki bütün vezirlerin yüz suyu oldu.

Murad Han evvelâ mühür sahibi Kara - Mustafa Paşayı kapısı kulu ile, oniki bin askeri ile serdâr-ı muazzam edüp, Bağdad sınırını kesmeğe memur eder. Şam, Trablus Şam, Haleb, Maraş, Urfa, Adana, Karaman, Sivas, Anadolu eyâletleriyle bütün seksenbin seçme asker, vezir-i âzam Kara - Mustafa Paşa ile Bağdad dışında durup, muhafazacı kaldılar. Amma kapudan Paşa eyâleti ile Rumeli eyâleti ve Mısır beyi Çerkez Şevarib Bey pâdişah'tan izin alıp, gittiler. Amma Van, Kars, Ahıska, Erzurum ve Trabzon gibi eyâletler, serhad sonunda olmakla Bağdad altına gelmemişlerdir. Amma Bağdad vazifesinde kalan eyâlet vezirlerinin hükümetleri altında tamam beşyüz adet sancak beyleriyle kırkbin asker Bağdad içinde kalıp, bütün metris yerlerini doldurup, düzleyerek muhafaza ederlerdi.

Sultan Murad Han'ın fermanı üzere Bağdad içinde kalan hâkimleri ve kale neferlerini, evvelâ yeniçeri ağalığından azledilen Küçük-Hasan paşa vezirlikle sekizbin adamıyla Bağdad valisi olup, Bektaş Han'ın yaptırdığı saraya yerleşti. Beçyüz akçe ile bir molla tayin olundu. Şeyhülislâm ve Zeynül-Abidin efendi üçüncü hâkim olarak kaldı. Dördüncü hâkim, Nakib-ül Eşraf ve ayak nâibi, beşinci hakim, yeniçeri ağası yerine Bektaş ağa kırk oda yeniçeri ile yirmi bin tüfengli yeniçeri kaldı. Altıncı hâkim Cebecibaşı on oda cebeci yedi bin asker ile kaldı. Ve Fransa'dan da beşyüz adet frenk topçu kalıp, hâlâ Bağdad hizmetinde kayıtlıdır. Bütün zeâmetleri Şam'dadır.

Tamam ikibin topçular ve küçük büyük bin altmış tane top (Balyemez, Kolomborne, Şâhi, Saçma, Havan, Şayka, Darbezen) ile pâdişâh hizmetinde kaldılar. Bu Bağdad kalesinde olan Toplar hiçbir memlekette yoktur. Yalnız İstanbul'da, Budin'de, Akdeniz'de, Boğaz hisarlarında, Rodos kalesinde vardır. Yoksa diğer serhadlerde yoktur. Bilhassa Ak-

kapı'da, Karanlık Kapı'da, İç - kalede ve Acem burcunda, küçük - Hasan Paşa tabyasında, Mûsâ Paşa tabyasında uzun ve seçme toplar vardır ki, her biri birer kale değer. Hasan Paşa ve Zülfikâr tepesindeki toplar gayet büyük balyemezlerdir.

Sekizinci hâkim vezir kethüdasıdır. Dokuzuncu hâkim, vezir subaşı, onuncu hâkim bir tuğlu pâyesi ile mal defterdarı, onbirinci hâkimi gümrük emini, onikinci hâkimi, çavuşlar kethüdasıdır ki, üçyüz çavuşu vardır. Onüçüncü hâkimi çavuşlar emini, ondördüncü hâkimi, çavuşlar kâtibidir. Bu Bağdad eyâleti iltizam ile zapt olunduğundan yazma sırasında pâdişâh haslarından başkalarında tımar ve zeâmettir. Onbeşinci zâbiti alaybeyi, onaltıncısı çeribaşısı, onyedinci tımar defterdarı, onsekizinci defter kethüdâsı, ondokuzuncu defter emindir. Bunların zeâmet ve tımar olan beylerine hükmettikleri toprak, Süleyman kanunu üzere memleket toprağı sayılır.

Bu hâkimlerden aşağı, yirminci hâkim, yeniçeri ocağından paşa ocağında Muhzır ağa çorbacısıdır. Gerçi, kırk oda yeniçeri çorbacıları dahi vardır amma serbest değildir. Ancak kendi neferlerine zâbitlerdir.

Yirmibirinci zabit, yeniçeri ocağından baş çavuştur. Yirmiikinci zabit yeniçeri efendisidir. Yirmüçüncü zabit, ruznamçecidir. Yirmidördüncü zabit, mevkufatçı, yirmibeşinci muhasebeci, yirmialtıncı muhtasib ağa, yirmiyedinci Tâhir Subaşı, yirmisekizinci Şahbender'dir. Yirmidokuzuncusu iç kale dizdarı, otuzuncusu dış kale dizdarı, otuzbirinci İmâm-ı Âzam kalesi dizdarı, otuzikinci, şatt karşısında kuşlar kalesi dizdarıdır.

Bağdad Kalesi Ağaları ve Kulları :

Otuzüçüncü hâkim, sağ kol ağası olup, beşyüz askere mâliktir. Otuzdördüncüsü sol kol ağasıdır ki, binbeşyüz askere mâliktir... Otuz beşincisi, yerli yeniçeri ağasıdır ki, bun-

lar da yeniçeri keçesi giyen tamam üçbin adet seçme tüfenk - endazdır. Amma çoğu şiiilerdir. Otuzaltıncı hâkim, batı hisarı hisar ağasıdır ki, bin adet askere mâliktir. Otuzyedinci hâkim, yerli cebeci ağasıdır ki, bin adet askere mâliktir. Otuz sekizinci hâkim, yerli topçusudur ki, bin adet askere mâliktir. Otuz dokuzuncusu barutçu başıdır ki, tamam bin adet usta barutçuları vardır. Bütün kahve döğücüler bunlara mensuptur. Bu Bağdad'ın barutu kadar keskin barut, meğer frengistanın İngiliz barutu ola... Kırkinci zabıt, mimar başıdır ki, beşyüz adam ile kale tamirindedir. Kırkbirinci hâkim şehreminidir ki, askeri yoktur amma şehrin bütün işleri ondan sorulur. Kırkikinci zabıt, haraç ağasıdır. Bütün hıristiyanlardan cizye alıp, askere maaş verirler. Kırk üçüncü zabıt, İstanbul sipâhi kethüdâ yeridir. Amma yeniçeri serdarlığı da eder. Kırkdördüncüsü, zeâmet defterdarlığıdır.

Bu yazılanlar şeklinde Murad Han Bağdad içinde bütün seksenyedibin yediyüz asker koyup, doksan bin asker de sadrâzam Kara - Mustafa Paşa ile surların dışında kale muhafazası için bırakıp, kendileri İstanbula giderler. Sadrâzam da Melek - Ahmed Paşa ile Acem hududuna gidüp, Derne ve Dertenek hudutlarına Şah ile hududlar kesüp, iki taraftan elçiler çıkup, Kara - Mustafa Paşa devlet katına gelüp, Melek - Ahmed Paşa dahi Diyarbekir'de kalarak Bağdad tarafı tam intizam bulur.

Sonra Melek Ahmed Paşa Murad Han'ın gizli fermanı ile Kürdistan'da İmâdiye hâkimi Yusuf Han'ı ele geçirüp, nice bin adamı katlederek Han'ı Diyarbekir kalesinde hapseder. Bu sevinçli haber Murad Han'a ölmek üzere iken yetişir. Koca Murad Han,

«İlâhî Melek Ahmed, uzun ömürlü ol, düşman şerrinden emin olasin.»

Diye duâ eder ve sonra ölür.

Melek - Ahmed Paşa Murad Han'ın vefatını işitince «El-hükümülillâh» diyerek Yusuf Han'ın bin kesesini alıp, yine vazifesinde bıraktı.

Beri tarafta bu hakir, Bağdad'da Murad Paşa hükümetinde geldim. Ve Paşaya rica edüp, defterhâne-i pâdişâhiye başvurarak Süleyman kanunu üzerine Bağdad eyaletinde ne kadar sancak ve hükümet varsa onları yazdım...

Bağdad eyâleti tamam onsekiz sancaktır. Hazine defterdarı, defter kethüdâsı, tımar defterdarı ve defter emini vardır. Yedi sancağında diğer memleketlerdeki gibi zeâmet ve tımarları olan yerlere (Arz-ı memleket) derler. Hille, Zengâbad, Curasi, Rumnahye. Çengüle, Karadağ sancakları gibi onbir sancakta tımar ve zeâmet yoktur. Ancak sancağında sancak beyı hassı vardır. Bazı köylerin tarlaları beylere tahmîn üzerine has verilmiştir. Bu vilâyetlere (Arz-ı Irak) denir ki, Dertenek, Semâvat, Beyad, Derne, Mihbalâ, Vasıt, Kerend, Demirkapı, Kıranya, Keylân, Alsah sancakları bunlardır. Ve nicesi Acem hududundadır.

Bu Bağdad eyâletine tâbi olan İmadiye eyâleti, Bağdad'ın kuzeyinde bir büyük ülkedir. Hâkimi, mülkiyet üzere sahibtir. Azil ve tayin kabul etmezler. Elllerinde Hatt-ı şerifleri vardır. Ve (Abbas oğulları nesli) ndendirler. İnşaallah yeri gelince kanun ve ayınları ve şehrin imâretleri yazılır.

Basra eyâleti Bağdad'ın güneyinde, Şattül Arab kenarında büyük bir eyâlet olup, Süleyman Han devrinde hâkimleri mülkiyet üzere mutasarrıf idiler. Amma Murtaza Paşa fethedüp, hâkimi Efrasyab oğlu Hüseyin Paşa Osmanlıya itâat etmekle, Osmanlı eyâleti olmuştur. Lâhsa eyâleti, mülkiyet üzere eyâlettir. Umman, Mekran, Cezayir hâkimleri mülkiyet üzere mutasarrıf iseler de her sene pâdişâha ve her ay Bağdad vezirine hediyeler göndermeleri Süleyman Han kanunudur.

Sancak Beylerinin hasları :

Bağdad vezirinin hası on kerre yüzbin ve altıbin akçedir. Eyaletinden, Paşaya adalet etmek üzere dört yüz kese hasıl olur. Yetmiş altı parça has akıamı hasatların hepsini paşa itizam üzere zaptedüp, fayda ve zarar ne olursa kendisine aittir. Melek - Ahmed Paşa, kendi kalemiyesinden yüz kese askere maaş vermeyi kanun yapıp, Şam Trablusundan Bağdad'a gelen para İstanbul'a gider oldu .Ve kırkbin askerin buğday anbarlarını paşa zapt edüp, zarar ederse tazmin eder. Paşa defterdarı ile kırk kalem divan-ı irak halifeleri hesabına göre, Bağdad'ın her üç aylık masrafları iki bin kesedir. Seneliği 8020 kese eder. Amma şimdi indirildi derler. Bütün mühimmat ve levâzımâtı hayır ve şerri, paşadan sorulur. Büyük hükümdür. Hatta Acem diyarında Bağdad hâkimine (Halifeler halifesi) derler. Bağdad mollasının senelik hassı sekiz yük akçedir. Mansıbının dahi adâlet üzere yirmi bin kuruş hasılı olur. Yeniçeri ağasının hası üçbin kuruştur amma, ağalar yeniçeri kuvvetiyle yüzbin kuruşa kâni değillerdir. Zengâbad hası 270 000, cevariz 220 000, Hilâle hası 951 000, Rum nâhiye hası 445 000, Çengüle 200 000, Karadağ 804 387, halâ hükümdür.

Dertenek 250 000, Semavad 255 000, Derne 405 931, Dinalâ 426 000, Karahan 200 000, Keylân 200 000, Bağdad defter kethüdâsı zeâmeti 100 000, Bağdad tımarı defterdar zeâmeti 80 000, Vasıt livâsı hası 220 000, Kened livası 239 260, Napur livası 200 000.

Bağdad Kalesinin Yeri ve Şekilleri

İşbu kale Irak toprağının bir sahrası içinde Deşti Kıpçak sahrası gibi bir Tih vâdisi içinde olup, Şattülarab'ın doğu tarafında ve sahilde dörtgünden uzunca beyaz taş ve cilâlı tuğla, kireç ve horasanla yapılmış bir kuvvetli kaledir ki, dünyada bir misli daha görülmemiştir. Dört tarafının bi-

rer konak uzaklığından bu kaleye bakılsa öyle heybetli ve sağlam görülür ki, gören düşmanların ödlere parça parça olur. Harab etmeye çalışanların vücutları elbette toprak olur. Çünkü burası Hazreti Peygamberin mübarek bakışı eseri olarak tam imar edilmiştir.

Bağdad'ın Mâmurluğunun Sebebi :

Yukarıda adı geçen eski Bağdad'ı Buhtunasır harab ettikten sonra altıyüz sene harab yatıp, sonra hazreti Peygamber yirmi yaşına girdiği vakit, Nuşirvan Âdil, eski Bağdadı yirmi senede imar ettikten sonra yine büyük bir deprem olup eski Bağdad harap oldu. Bu hal üzere biraz harab kalıb, Hazreti Peygamber kırk yaşına varınca Irak ahalisinden Amalika evlâdından Bağ ve Babası Dad adlı kimseler peygambere varup izin dilediler. Bu kaleyi Peygamberin duâ ve izniyle yapıp, mamur ettiler.

Kale divarı üzerinde yavaş yavaş yürümek üzere Bağdad kalesinin dört köşesi firdolayı, yirmisekizbin sekizyüz adımdır. İkibuçuk fersahdan ikiyüz adım eksik bir kaledir. Çünkü her fersah onikibin adımdır. Bu hesap üzere Bağdad sûru, iki fersah ve dörtbin sekizyüz adım olan bir büyük kaledir. Mil hesabı üzere Bağdad kalesi yedi mil ve sekiz yüz adım fazladır. Ve her mil dörtbin adımdır. Eğer mil hesabı ve eğer adımla mak hesabı böyledir. Amma Şattularab'ın güney tarafı köşesinden Ak Kapı tarafından tâ İmâm-ı Âzam etrafındaki Bağdad kalesi köşesine gelinceye kadar kalenin hendek dışı kenarı ile Bağdad hisarının firdolayı etrafı tam otuzbin levend adımdır. Amma hendeği o kadar derin değildir. Altmış zira' kadar enlidir. Şattularab taşarak aksa Hendek su ile ağız ağıza dolar. Ak Kapı tarafı hendeği, gayet geniş ve derindir. Kale divarları bütün rıhtım binadır ki, bu kale divarının iç yüzü hep kemer kemer yapılmıştır. Hatta dördüncü Murad Han adam kafası kadar kale döven top güllerini vurduktaki mezkûr kemerlerin aralarına isabet edüp,

tuğladan güllenin büyüklüğü kadar yerden geçüp, divara başka zarar etmezmiş. Amma bütün taşdan yapılmış olsa idi top darbelerinden kale yıkılır idi. Amma Horasan'dan öyle tuğla bine yapılmıştır ki, hâlâ nice bin adam kafası kadar yerler Bağdad kalesinde içlere dert olup durur. Bu kale divarının tâ hendekten bedenlere varıncaya kadar yüksekliği altmış arşın kadardır. Ve bedenler üzerinde duvarının enliliği bazı yerde on zira', bazı yeri onbeş zira' kadardır. Ve hendeğinin içyüzü kenarı ile küçük hisar duvarı, gayet sağlam olduğundan tüfenk atılacak mazgal delikleri ile ve nice bin dirseklerle süslenmiştir. Amma bu Bağdad kalesinin güney tarafından Şattûlarab kenarında olan divarı önünde asla ve katiyyen hendeği yoktur. Bütün kapı ve duvarlarını Şattûlarab nehri dövüp, bazan Şattûlarab taşıdığı vakit, kale divarlarına zarar verir, yine tamir ederler. Hattâ Paşa sarayının nice köşklerinin kârgir payeleri Şatt nehri içinde yapılmıştır. Burada Bağdad içinde sıcağın şiddetinden kurtulmak için yer altı mahzenleri vardır. Bazı zaman Bağdad Şattı içeri girüp, bu mahzenleri de doldurur. Zira Bağdad'ın bütün mâmur yerleri Şatt kenarındadır. Bütün burç ve bârûları Şatt'a nâzır büyük konaklardır. Bu taraftan Bağdad kalesinin asla korkusu yoktur. Çünkü Şatt nehrinin karşısındaki kible tarafı, Kâbe toprağında Kuşlar kalesi toprağı bir kurşun atımı uzaklıkta büyük nehir olduğundan bu taraftan Bağdad'ın hiç pervâsı yoktur ve bu tarafta imâreti de yoktur. Bir kaç kat duvardır ki, yüksekliği elli mülkî zira' kadar yüksektir. Şatt kenarında kuzey taraftadır. Kalenin etrafında öyle kuleler vardır ki, her biri bir kahkaha kalesidir. Bu diyarlarda kulelere burc derler. Fakat bütün burçlardan sağlam ve muhkem olanı kalenin Ak Kapı tarafında ve güneyde Acem burcu, gayet sağlam büyük kuledir. İmâm-ı Âzam kapısı yakınında (Hasan Paşa kulesi) ve (Yassı Kule), (Muzlim kapı kulesi) ve Şahabuddin yakınında (Küçük Hasanpaşa tabyası) ve Zülfikâr tepesi üzerinde (Büyük Tabya) dır. Bu kuleler hep şehrin içindeki sahralarda kırkar ellişer adet balyemez toplu kulelerdir ki, her birinde biner adam

bulunup, büyük kulelerdir. Her birinde mazgal delikli dirsekler vardır ki, her biri birbirini korur.

Bağdad surunun etrafında tam yirmi dört bin beden vardır. Defalarca hesap olunmuştur. Kuşatma sırasında her bedene ikişer tüfeng - endaz lâzımdır. Bu derecede yüksek divarlardır. Her gece bu bedenler üzerinde sekiz bin adam sabah vaktine kadar (Allah yekdir yek) deyüp, nöbet bekler ve her uzun gecede kırk ağa, tam silâhlı olarak kol dolaşıp, gaflet uykusunda yatan bekçilere yüzer adet sopa vurup, cezalandırırlar. Tam silâhlı olarak hazır bulunan bekçilere de ihsanlar eden ve her gece şehrin zarifleri çenk ve çağâne, saz, söz ve mutripler ile kale bedenleri üzerine varup, sabaha kadar bir hayhuy ve helva faslı sohbetleri yapıp, Hüseyin Baykara fasılları etmeğe izin verilmişti. Ama şarab içmek yasaktır.

Osmanlı Mehterhânesi ve Kûs-u Hakani :

Evvelâ akşamdan sonra Şâfiî vaktinde sekiz kat Osmanlı mehterhânesi faslı olur ki, Mısır mehterleri faslından daha mükemmel olur. Hiç bir serhadde böyle mükemmel bir mehterhâne yoktur. Tamam kırk neferdir. Ne vakit ki iç kalede fasıl yaparlar, kuşlar kalesi aşırı ve İmâm-ı Âzam kalesinde rahatça işitilir. Ama bir büyük kûs-u hakanisi vardır. Kûs vuran usta, kûsa velvele ve debdebe edince en uzak mesafelerden bile duyulur. Çünkü bu kûsa (Büyük davul) üç ayak merdivenle çıkılır. Ve bir bakırdan işlenilmiş büyük kûs'dur ki, (Bağdad kûsu) adıyla Rum ve Acemde meşhurdur.

Bağdad kalesinin kapılarından kuzeye bakan «İmâm-ı Âzam kapısı» gayet sarp ve sağlam kapıdır. Hendeği üzerindeki köprüsü de kavidir. Hendeğe bakan büyük balyemez topları vardır. Her biri yedi başlı ejder gibi ateş saçan toplardır. Batı tarafa bakan «Karanlık kapı» kat kat demir ve kavi kapılardır ki, her biri İskender kapısı gibidir. Hendeği

ve köprüsü dahi sağlamdır. Heybetli balyemez topları vardır. Hendeğin bir sağlam kapısı da buradadır ki, Acemler burada kapanıp, büyük cenk olmuştur. Karanlık bir yerde olduğundan (Karanlık Kapı) derler. (Akkapı) da doğu taraftan Diyale nehri tarafına açılan kat kat demir kapılardır. Hendeği ve köprüsü bütün kapılardan kavidir. (Köprü kapısı) kibleye açıktır. Hendeği yoktur. Şatt kenarındadır. (Tılsım kapısı), karanlık kapı ile Ak Kapı arasında bir küçük kapıdır. Daima kapalıdır. Ama adı geçen dört kapı açıktır.

İç Bağdad Kalesini bildirelim : Evvelâ bu iç kale bu dış büyük sûrun doğusunda bir düz yerde dörtgen şeklinde taş ve tuğladan yapılmış bir güzel kaledir. Etrafında hendeği vardır. Kible tarafında şehir içine açık bir kapısı vardır. (Uğrun kapısı) vardır ve daima kapalıdır.

Dördüncü Murad Han zamanında Bekir Subaşı Celâli olarak Bağdad'a kapanıp, Acem Şâhına haber gönderdi ki, (Şâhim, Bağdad senindir. Elbette gelesin)... Şâh geldikde Celâlî Bekir Subaşı, Kaleyi Şah'a vermeyüp, cenge başladı. Celâlî Bekir Subaşının oğlu Derviş Mehmed, bu iç kalenin adı geçen hendek kapısını açıp, Şah askerini Bağdad'a koyup, Acemlerin istilâsına sebep olan uğursuz bir (Uğrun kapıdır ki, hâlâ kapalıdır. Amma büyük kapısının içinde gece gündüz bütün bekçiler, tam silâhlı olarak hazır dururlar. Bilmedikleri adamı kaleye koyma ihtimalleri yoktur. Çünkü bütün cephâne, hazine, siyah barut ve bütün sipâhi erzağı bu iç kalede muhafaza edilir. Bu kalede başkaca dizdar ve neferleri vardır. Kalenin içinde toprakla örtülü âdi evler vardır. Bir Murad Han câmii vardır. Amma ilk yapıcısı Süleyman Han'dır. Su kuyuları, cephâne mahzenleri, buğday anbarları, Şatır - Hüseyin Paşa Hamamı vardır.

Bağdad Kalesi Câmileri :

Evvelâ Bağdad şehrinde tam altıyüz altmış beş adet mihrab vardır. Bütün geçmiş sultanların câmilerinden (Hü-

lâfa câmii) kubbeli, minâreli, eski mabeddir. Köprü kapısının iç tarafında. (Hüseyin Paşa câmii) kubbeli ve iki minâreli-dir. İmâm-ı Âzam kapısının iç yüzünde (Murad Paşa câmii) tamire muhtaçtır. Murad Paşa câmii, kubbeli ve iki minâreli-dir. (Akuliye câmii) minâreli bir câmidir. (Kamber Ali câmii) minârelidir. (Şeyh Şahabüddin Sühreverdi câmii) bir minarelidir. (Saraçhâne câmii) kalabalık cemaati vardır. (Sebilhâne câmii). Korna başında (Haseki - Mehmed Paşa câmii) yeni bir câmidir ve minâreli-dir. Ama gayet ferah verici ve lâtifdir. (Şeyh Abdülkadir Ceylânî câmii) Sultan Süleyman'ındır. Kubbeli ve minareli ve bol cemâati olan bir nurlu câmidir.

Medreselerinin mükellefi (Mercâniye medresesi) dir. Saraçhânedede (Hülâfa medresesi) dir ki, hâlâ burada yeniçerilere at tayını verilir.

Dâr - ül - Kurrâları :

Altı adet dârülkurrâsi kalmıştır. Nice kerre düşman eline geçmekle bir çoğu harab olmuştur. Amma Cağala - zâde dârülkurrâsi, hâlâ mevcuttur. Evvelleri burada yetmiş kadar dâr-ül-hadis var idiye de şimdi kırk adedi mevcuttur.

Tekkeleri :

Hepsi yediyüz adet tekkesi sayılır. Çünkü her ziyâretgâh-da dinlenecek bir tekke bulunur. Bilhassa İmâm-ı Âzam, İmâm Mûsâ Kâzım, Şahabüddin Sühreverdi, Abdülkadir Ceylânî, Mevlevihâne tekkeleri meşhurdur.

Çeşmeleri :

İkiyüz adet çeşmeleri vardır. Suları sakalarla Şatt'dan gelir. Bilhassa at meydanında Murad Ağa çeşmesi meşhurdur.

Sebilleri :

Yüz adet sebildir. Ama suları yine Şatt'dan gelir. Bunlardan Haydar Çelebi sebili, Hüseyin Paşa ve Mustafa Paşa

sebilleri, Ebubekir Hoca ve Hasbullah Çelebi sebilleri meşhurdur.

Bağdad'ın Mahalleleri :

Yirmi dört adet mahallesi vardır. Başlıcaları :

Meydan, Haydarhane, Kamber Ali, Kadıl Hâcat, Tabaklar, Karanlık Kapı, Köprübaşı, Curca, Pihali, Ekmekçiler, Kurnabaşı, Balıkçılar, Cömert Kazası, Yahudiler Mahallesi.

Eşraf ve âyânı:

Bütün yüzelli adet hânedanlardır. Paşa sarayı burç dışında, hamamlı, bahçesinde çamfıstığı ağaçlı ikiyüz odalı saraydır. Yeniçeri ağası sarayı, Hasbullah Sarayı, Sadırçelebi Sarayı, başlıcalarıdır.

Hanları :

Cağaloğlu hanı, Saraçhane başındadır. Murad Paşa hanı, İbrâhim hanı, Sipâhi pazarı başındadır. Kadı mahkemesi yakınında hurmalı hanı, mahkeme karşısında Basralı hanı, bekâr hanları dahi kârgır hurmalı ve kozabaşında kereste hanı, Haleb câmii hanı...

Çarşı ve Pazarı :

İkibin adet dükkânlı pazarlı benderdir. Evvelâ bir kâgir bedestanı vardır. Uzun çarşı, Curcabaşı, Murad Paşa ve Saraçhâne, Haffaflar, Kuyumcular, Gazazlar, Karanlık kapı çarşısı, Köprü kapısı çarşısı ve diğerleridir.

Ahâlisinin renkleri :

Bütün Bağdad ahâlisinin derileri buğday rengidir. Ama fevkalâde yüz güzelliğine mâlik gösterişli ve sık sakallı halkı vardır. Civanları hep peri yüzlü ve melek manzaralıdır.

Güzellerinin medhi :

Güzellik sâhibi ve lâtif olup, kaşları yay, kirpikleri ok, gamzeleri tatardır. Merali, gazali, nurlu yüzlü, güneş gibi civanlardır.

Kibar ve âyanı :

Ebuşeker hoca Ali, Hasbullah Çelebi, Mahmud Hadid - zâde, Haydar Çelebi, Ruznameci Efendi ve diğerleri,

Tabip ve Cerrahları :

Bu şehirde mütehassız ve nabızcı tabipler pek çoktur. Ama Hakim-zâde Hanza Çelebi, Kâhhal oğlu Rıza Çelebi, Hasan Yar Çelebi, meşhurdur'ar. Cerrahlardan Mehmed Çelebi, öyle bir ustadır ki, bir yaralıyı üç günde iyi eder. Meydanda cerrah usta Ali cerrahlık ilminde ikinci filikosdur.

Şeyhleri ve Şâirleri :

Şeyhülislâm Kürd Mustafa efendi, Müftü Zeynelâbidin Efendi, Gurab Efendi, oğlu Mahmud Efendi, bilginlerdendir. Kırk adet divan sâhibi fasih ve belîğ şâirleri vardır. Bilhassa temiz lisanlı Şeyhzâde Çelebi, Bali Ziyâi Çelebi, Molla - zâde, Gurâbi Mahmud Efendi meşhurlardır.

Kadın ve Erkeklerinin Elbiseleri :

Âyan ve büyükleri, şiddetli kış mevsiminde samur, sin-cap, nâka, kürk ve atlas giyerler. Şiddetli sıcaklarda Elvan sof ve beyaz kerake giyerler. Diğer halkı çukadan kerake giyerler. Kadınları altun ve gümüş arakiye giyüp, yüzlerine örtü örterler. Beyaz lekfurî boğasi bürünüp, sarı çizme giyerler.

Su kuyuları:

Şehir içinde altıbin adet su kuyuları vardır, âb-ı hayat gibidir. Gerçi bu şehir Şatt sahilindedir amma suları Şatt-dan sakalarla geldiğinden güçlük olduğu için lezzetli kuyuları vardır.

Bağdad eyâleti yetmişbeş nâhiyedir. Yeraltında elli, yer üstünde kırk mezarlık vardır. En güzel iklimden olduğu gibi, hayır yüzünden çok geniş, köy bakımından pek çoktur.

Hamamları:

Beşyüz kadar saray ve büyüklerin hamamları vardır. Asıl umumî hamamlardan Cağala-zâde hanı yakınındaki Bektaş hamamı, Haffaflar hamamı, mahkeme yakınında Kadı hamamı, Karanlık kapı yakınında tabaklar hamamı, Abdülkadir Geylani hamamı, Peyh-Ali Hamamı, Hasbullah hamamı, Haydar Çelebi hamamı At Meydanında Şaban Efendi hamamı meşhurlarıdır.

İmâretleri:

Meşhurları Abdülkadir Geylâni imâreti, Şahâbüddin Sühreverdi imâreti, İmâm-ı Âzam imâreti, İmâm-ı Mûsâ imâretidir.

Kiliseleri:

Sekiz adet hristiyan kilisesi vardır. Frenk, Rum, Kıbtisi yoktur. Amma Yahudisi çoktur. Üç Yahudi sinagogu ve hamamları vardır. Amma meydan yakınındaki ve Curca'daki Ermeni kiliseleri gayet sanatlıdır.

Dilleri ve halkın ıstılahları:

Bağdad ahalişi çoğunlukla farsça ve arabca, kürdce lehçeleri üzere belâğatla konuşurlar. Avam tabakası ermenice ve hintçe de bilir.

San'atları ve ahâlisinin iş ve kazançları:

Her işleri makbuldür. Amma saracı meşhurdur. Hattâ Ceylân deresinden bir çeşit özengi örerler ki, adetâ sihir gibidir. Kuyumcuları, terzileri, demirci ve kılıççıları, Diyarbekirden ziyâde meşhurdur.

Asker tâifesinin bir kısmı Romahiye ve Cevariz ve diğer hizmetler yaparlar. Bir kısmı Hint, Sint, Acem ve Yemen'e giden büyük bezirgânlardır. Bir tâifesi Sultan Çarşısında san'at ehlidir.

Tahılları:

Bu temiz Bağdad toprağında Allah'ın emriyle o derecede zahire hasıl olur ki, bir başak buğdaydan seksen adet buğday danesi hasıl olur. Diğer tahıllar da bu nisbetedir. Arpa, pirinç, ful yetişir.

Seçme meyveleri:

Bağdad şehrinde üzüm bağı yoktur. Amma İmâm-ı Âzam tarafında bahçecikleri çoktur. Şehir etrafını ve bütün eyâleti hurmalıklar tutmuştur. Bağdad'ın hasday, bezray hurması meşhurdur.

İçecekleri:

Basra şekeri şerbetinin çeşitleri ve hurma şarabı gayet lezzetlidir.

İbret verici eserleri:

Nemrud dağı: Göğe baş uzatmış, dört köşe olarak yapılmış bir yapma yüksek dağdır. Nemrud'un Allah'lık iddiasında bulunduğu asırlarda yapılmıştır. Tamamen toprak ve çamurdandır. Bir kat darı sapı, bir kat toprak ve bir kat kamış kökü ve bir kat çim ile yapılmış bir dağdır ki, bu kadar bin yıldan beri yok olmamıştır.

Buradan doğuya giderek Bağdad'a yakın (Tâk-ı Kisrâ) ya geldik. Nûşirvan'ın yaylak sarayı imiş... Bina eserleri hâlâ görünür. Göğe yüzüymü arşın kadar baş uzatmıştır. Baştanbaşa tuğla binadır. Amma öyle bir tomtraklı taşdır ki, güyâ Havernak tâkı ve yapısı gibi sağlam ve kavîdir.

Şattülarab köprüsü:

Bağdad kalesinin kibleye bakan köprü kapısından, karşı Kuşlar kalesine varıncaya kadar Dicle nehri üzerinde tam kırkbeş tonbaz gemileri üzere bir seyri vacip büyük köprüdür. Karşı Mekke toprağında, köprübaşında Kuşlar kalesi vardır. Bu köprü, Bağdad'dan Kuşlar kalesine gelinceye kadar geniştir. Üç araba yürüyecek kadar enlidir. Bu köprüye Şatt içinde bentler ve sepetler ile taşlar bırakıp, yaban asması ile demir zincirlerle gemileri bağlayıp, köprü sabit kalır. Bu köprüyü Diyarbekir'den, Hısnıkeyf'den, Musul ve Cezire'den bir kelek gemisi gelse, köprü üzerinde köprücüler, köprü'nün üç dört gemisini kapı gibi açıp, kelek gemileri geçüp, gümrük önüne yanaşıp, yine köprü'nün kapılarını örterler. Sonra bütün gelip geçenler, geçerler. Bütün yiğitler, gençler, kendilerini bu köprü üzerinden Şatt nehrine atarlar. Bağdad'ın bir eğlence yeri de bu köprü başlarıdır. Kahvehâneler, mevlevihânelerle süslü, halkın geçtiği bir ibret verici köprüdür. Bütün masrafı mîridendir. Köprü başındaki bekçiler, gelip geçen yüklerden baş öşürü alırlar. Köprü'nün tamiirine ve diğer kale mühimmâtına altıbin kuruş masraf olur.

Başka bir ibret verici manzara:

Bu Medâyın toprağında bir büyük ibretli şey daha vardır ki, bu köprü başından tâ Kâbe'yi Şerife on menzilde varıncaya kadar Hârun Reşid'in hâtunu Zübeyde hanım, altından su geçen bir duvar yaptırmıştır ki, körler duvara yapışarak, Kâbeye giderlerdi. Hâlen harab olup, nice yerlerde birer ikişer konak yerde görülür.

Kuşlar kalesi:

Adı geçen köprü başında gayet büyük tuğla yapı dört köşe bir güzel kaledir. Köprü başındaki kapısı doğuya açıktır. Hendeği, başkaca dızdarı, neferleri, kâfi miktarda cephaneleri var amma diğer imâretleri dışarıdadır. Bektaşî tekkesi, Şatt kenarından Hazret-i Hızır tekkesi vardır. Bunun, (Kuşlar kalesi) adıyla şöhret bulmasının sebebi budur ki. Peygamberden evvel bu Kuşlar kalesinin bulunduğu yerde bir râhip var idi. Bu kale üzerinde bir eski kilise vardı. O papaz gayet akıllı idi. Bu kilisede bir yüksek kule yaptırıp, kulede nice bin güvercin besleyip, yeryüzünün yedi ikliminde olan patrik, keşiş, ruhbanlara, Irak ve Medâin ahvâlini yazıp, bir güvercinin boğazına geçirüp, istediği memlekete o güvercin uçup, papazın dostunun evine vararak gelen habere göre haberler alıp, boğazına askı gibi asarak hâtif gibi uçar gelirdi. O papazın her vakit bütün işi bu idi. Bu hatıra dolayısıyla (Kuşlar kalesi) ismiyle anılmıştır. Hâlâ Bağdad'ın güvercinleri meşhurdur. Bağdad ahâlisi besleyüp, Şam'a, Haleb'e, Mısır'a, Hind ve Sind'e götürüp, orada kanadına kâğıtlar bağlayıp, hapisten âzad eder gibi bırakırlar. Mısır, Yemen ve Aden'den bir anda gelirler. Bağdad tüccarı çoğunlukla beslerler. Bunlardan herbirinin beşyüz kuruşu alınıp, satıldığı çokdur. Bu kuşlar Mısır, Dimyat, Iskenderiye, Cezâyir, Tunus, Fas, Merâkeş, Yembu', Cidde, Mekke, ve Yemen'de dahi beslerler. Ve her vakit bu vasıta ile istedikleri yerlere haber gönderirler. Hakir, Mısır ve Dimyat'da Reşid de iken bir kaçını öğrendim. Güvercin ile memleketlere mektup göndermek Bağdad'daki Kuşlar kalesi râhiplerinden kalmıştır.

Başka bir ibret:

Bağdad iklimi gayet sıcak olduğundan, Şattülarap nehri hamam suyu gibi akar. Tabiat sâhibi kimseler, bir kumkumanın ağzını iyice kapatıp, kapağına ve boğazına birer ip ve birer taş bağlayıp, kumkumayı Şatt nehrinin dibine atar-

lar. Kumkumanın kapağı, bağlı ipi çekip, içine Şatt dibinden buz parçası gibi âb-ı hayat suyu dolar. Yukarı çekip içerler. Güyâ taze buz parçası komuşlardır. Hakikaten Şatt nehrinin dibi çok soğuktur. Sâde yüzünden bir kulaç kadar suyu sıcaaktır. Bağdad önünde Şatt nehrinin derinliği yirmi, onbeş, onyedî zira' kadardır.

İmâm-ı Âzam kalesi: 941 târihinde bizzat Sultan Süleyman Han, Allah rahmet eylesin, Hazretleri yaptırmışlardır. Hattâ evvelce Bağdad Uzun Hasan'ın elinde iken İmâm-ı Âzam, türbedarının rüyasına girip:

«Benim mezârım üzere sandukamı falan yerdeki mezara koy ki, orada cehennem ateşine müstahak bir kâfir gömülüdür.»

deyince, türbedâr uykudan uyanıp, imâmın öğrettiği gibi yapar. Meğer o asırda imâmın nurlu mezarında kubbe gibi birşey yokmuş.. Ancak kendileri Mansur'un habsinde iken vasiyet edip, kadılığı kabul etmediği için hapiste, seksen yaşında vefât edip, dostları kendisini sünnet üzere gömdüler. onra sultanlardan biri üzerine bir sanduka yaptırır. Adı geçen türbedâr da, imâmın rüyadaki öğretmesine uyarak sandukayı kâfirin üzerine koyup, az zamanda Şâh İsmâil Bağdad'ı istilâ eder.

«Bu imâm ne şekildir?»

diye savaşın başında imâm-ın mezarı üzerine hücum edip adı geçen sandukayı kırıp, mezarı açar, içinden pis bir ceset bulur. Ateşe yakarlar. Ve imâmı yaktım zannederler. Sonunda Süleyman Han Bağdad üzerine gelirken, bir çavuş İmâm-ı Âzam için bir rüya görür. Fetihten sonra imâmın eski mezarını (Taşkın Hoca) adlı yaşlı birisi bilirmiş, o kişi, imâmın eski mezarının yerini gösterir. Kazarlar. Hakikaten eski temel görünür ve büyük taş çıkar. O taşı kaldırırılar. Güzel bir koku yayılır ki, herkesin dimağı kokulanır. Hemen Süleyman Han, o büyük taşı olduğu gibi bırakıp toprakla doldururlar. O mezarın bir başka tarafına esas binaya başlayıp, imâmın mezarı üzerine bir nurlu kubbe yapmışlardır ki dil ile tarif

olunmaz. Bir imâret ve bir medrese yaptırıp etrafına da bir kale yaptırmıştı. Bir câmi, bir hamam, bir han, kırk elli adet dükkân, kale dizdarı ve 150 adet asker ve yetecek kadar cephânesi ve topları vardır. Kalesi dörtkenden uzuncadır. Etrafı sekizbin adımdır. Dışarıda bahçesi ve bağı varoşu mâ-murdur.

Bağdad'a, evvelce 1058 târihinde, Melek-Ahmed Paşa ile gittiğimizde bu imâm-ı Âzam makamını imâr edip kuyular kazıp, odalar yaptırdı. İstanbul'dan Kaya Sultan bir altın kandil gönderdi. Murad Han, alt ve üst eşğini, kapı kanatlarını, ve mübârek mezar parmaklıklarını hep hâlis gümüşten yaptırmakla, imâm-ın kabri güyâ Firdevs cenneti oldu. O asırdan beri bütün vükelâ ve vezirler, âyân ve büyükler birer eser yaparak çeşitli avizelerle süslemiş, güyâ Çin resim salonu olmuştur.

BAĞDAD TOPRAĞINDA, MEDÂYİN VE IRAK'TA AKAN NEHİRLER.

Bağdad'ın dibinden akan Dicle nehri, Diyarbakir'in kuzeyinde Tercil, Palu, Demirkapı, Ergani dağlarından birer kolu çıkıp birleşerek Diyarbakir'e gelir. Oradan Hısnı Keyf, Cezriye, Musul yolu ile Bağdad'a iner. Şatt nehrinin bu kısmı evvelce Diyarbakir seyahatimizde yazılmıştır. Oraya bakıla..

Ama şimdi yakınında ve dört tarafında Şatt'a karışan nehirleri ve kanalları beyan edeceğiz.

Hermasın nehri: Nusaybin kalesi dağlarından çıkıp akarak Tersar nehrine dökülür. Bu nehirle birlikte Sencar kalesi çölüne uğrayıp Tekrit kalesi yanında Şatt nehrine karışır. (**İsâ nehri**), Kûfe şehri karşısında Vehma adlı kasabada ayrılır. Nice kasabaları sularken, Fırat'tan ayrılan ve İsâ nehrinin çıktığı yer altından geçen Sarsar nehri ile birleşip, Bağ-

dad ile Medâin şehri arasında Şatt nehrine karışır. Şatt taşıdığı vakit İsâ nehri içine büyük gemiler girebilir. (**Serab nehri**) üzerinde değirmenler vardır. Zâhire gemileri bunun içinde yürüyemez. (**Melik nehri**) Fırat'tan ayrılarak Medâin altında Şatt'a karışır. (**Kuni nehri**) Fırat'tan ayrılıp Melik nehri yakınında Şatt'a karışır. Bu nehirleri Şatt'tan ve Fırat'tan ayıranlar hep Abbâsilerdir. Ve ilk evvel mâmur eden Mansur'un amcası Ali oğlu İsâ'dır. Abbâsiler zamanında şatt'ın kenarında kasabalar, köyler, şehirler birbirine bitişikti. Bu nehir içinde gemiler işlerdi. Ama şimdi tulumdan kelek gemileri işlemektedir. (**Basenka nehri**): Diyarbekir yakınında Meyyafarkın kalesinden çıkıp Cezire doğusunda beş fersah alarak Şatt nehrine karışır. Yukarı ve aşağı Zab, daha evvel yazılmıştı.

Asıl Şatt'tan ayrılan nehirler:

(**Yukarı Katul nehri**), Mütevekkil Alellah'ın yaptırdığı Kasrı Câferi adlı köyden çıkar. Irak diyârına girince Nehrevan adını alır. Abadan köyü yakınında Şatt'a karışır. (**Kavatil Selas**).. Bunların üçü de ayrılıp Selemizay kalesi altından geçip yine Dicle'ye karışırlar. (**Decilan nehri**), bu da yukarıdaki yerden aşağıda Şatt'tan ayrılıp nice köy ve kasabaları sulayıp, sonra Bataih denilen yerin altında ve doğusunda, ve batı tarafında nice kanallara ayrılıp nice köyleri suladıktan sonra çölde kaybolup, sudan eser kalmaz. Amma şimdi **Murtazâ Paşa** efendimiz, bu gördüğümüz yerde, Dicle nehri-nin yukarıdan gelen yerini kapayıp, bir konak Şatt'ın yukarısından bir kanal açıp, kendi malından tam bin kese harce-derek elli bin kadar Türkmen ve Arablar ile yedi ayda minâ-re boyu kazıp, deryâ gibi Şatt nehrini Decilan çukuruna akıttı. Kerbelâ sahrasını seyredip, nehrin sağ ve soluna 300 parça köy yaptı. Ve Irak toprağı, Abbasiler zamanındaki gibi mâmur olmakla oraya Decilan hâkimi gibi bir meşhur bey tâyin eyledi.

Bu köylerden hâlâ her sene padişâha beşyüz kese, Bağ-

dad vâlisine üçyüz kese ve Decilan hâkimine yüz kese hasıl olur. Şatt'ın doğu tarafında **Envar nehrinden** başka büyük nehir yoktur. Amma Şatt nehrine, batı tarafından hesabsız sular karışır. Bunları bana Kelekçi Hüsam adlı meşhur bir ihtiyar anlattı.

Irak ülkesinde akan nehirlerin aslı dokuzdur. **Mere nehri**, Şatt'tan batı tarafa ayrılıp, kuzey tarafında olan köyleri sulayarak **Deyr nehrine** dökülür. Deyr nehri de Meşhed-i Muhammed Hanfi kasabasında Şatt nehrinden ayrılır. **Mere nehri** ile araları üç mildir. **Sebek nehri** Şatt'tan ayrılıp Deyr nehrinden aşağı, bir günlük çölde mahvolur. **Makil nehri**, **Sebek nehrine** yakın Şatt'tan çıkıp Basra toprağını sulayarak Basra dibinde Mina şehri harabesi yakınında Übülle nehrine karışır. Bu iki nehir bir olunca, Basra altında **İneynik nehri** adını alır. Hazret-i Ömer'in halifelîği zamanında Basra feth olunduğu vakit meliki Ma'kıl bin Beşâre'nin emriyle Ma'kıl nehri, çıktığı yerden altı fersah aşağı Basra'ya geçirilmiştir. Übülle, Basra'dan aşağıya eğri gidip Ma'kıl nehri ile birleşerek Med ile Şatt'a karışır. Cezir zamanında geri çekilir.

Irak toprağında Ma'kıl ve Übülle nehirleri yarım daire gibidir. Buralara coğrafyalar (Umman Ceziresi) derler.

Yehud nehri, Übülle nehri altında ve beş fersah yakın bir yerde Şatt'tan ayrılıp Harab ve Arslan yataklarından akar. **Ebül Hatib nehri**, Yehud nehri ile araları iki fersaktır. Emir nehri, Ebül Hatib nehrine bir fersaktır. (**Mendil nehri**) de Şatt'tan ayrılıp çöldeki köyleri sular. Nice nehirler de Basra'dan aşağıda akıp Hürmüz denizine akar derler. Amma hakir Basra'dan aşağıya bir seyyahat edemediğimden bilmiyorum.

Mûsâ Kâzım kasabası: Bu mâmur kasaba içinde, İmâm Mûsâ Kâzım, göge baş uzatmış bir yüksek kubbe içinde gömülüdür ki, Hârun Reşid yapısıdır. Sandukası, kapısı ve binası halis gümüşten yapılmıştır. Nurlu kubbesinin içinde o kadar sanatlı avizeler ve murassa' kandiller ve şamdanlar

vardır ki anlatmak mümkün değildir. Büyük vakıfları olduğundan ikiyüz adet hademeleri vardır. Acem diyârından bir çok adaklar gelir. Her sene nice bin Acem vefât edip, tâ Acem diyârından naaşını getirip bura yakınına gömerler. Kasaba halkı hep İmâm Mûsâ hademeleridir.

İmâm Mûsâ Hazretlerinin mübârek nesebi, İmâm Mûsâ, bin Câfer Sadık, bin Muhammed Bâkır, bin Zeyn-el Abidin bin İmam Hüseyin, bin Hazret-i Ali Keremullahı veche ve radiyallah anhüm.

Bu bölge, Kuşlar kalesi toprağında, Şatt'ın kiblesinde ve kenarında ikibin kadar bağ ve bahçeli, hurma ağaçlı mâmur kasabadır. Karşı Bağdad toprağında İmâm-ı Âzam kasabasına karşıdır. Aralarında Şatt akar. Câmi, han, hammı, mes-cidi ve tekkeleri, üçyüz kadar dükkânları vardır. Bütün bey ve fukara ziyâretçilere nîmeti boldur, imâret-i de vardır.

İmâm Muhammed Takî ziyâret yeri: Oniki imâmın dokuzuncusudur. 221 senesinde yirmibir yaşında vefât edip atası Mûsâ Kâzım yanında gömülüdür.

Meşhur Bağdad külliyyâtının tamamlanması: Bu eski şehir, eski zamanlardan beri, bilginler topluluğu, fadillar kaynağı, dindarlar meskeni, ve evliyâ burcudur. İklimin tesirinden bütün bilginleri garip ilimlere, ve pek çok fenlere mâliktir. Küçük çocukları da çabuk anlayışlı olup, nice müteber kitabları tamamen ezberlemişlerdir. Şâirleri ve yazarları hesabsızdır.

Kadınları: Güzel yüzlü olup sözleri vezinli ve dişleri sanki incidir. Kokulu kâküllelerini büklüm büklüm ettikleri vakt, âşıkları kendi taraflarına bin can ile akıtırlar. Amma her biri Râbia-i Advîye derecesinde hatunlardır. Yıldız gibi temiz kızları, gayet perhizli olup güyâ herbiri emsalsiz inci, açılmamış bir çiçek güzelliğindedir. Babalarından başka erkek yüzü görmemiş ve erkek sözü işitmemişlerdir. Hokka ağızlı, lâal dudaklı, gümüş bedenli, nâzik endamlı olurlar. Söze gelseler, gayet fasîh konuşurlar. Yürüyüşlerinin cünbüş ve konuşmaları insanı hayran ve sersem eder.

Eski müverrihler Küfe, Medâin ve Irak topraklarını Arz-ı Mukaddesten saymışlardır. Hakikaten bir ferahlık verici sahradır ki ahali yaz ve kışta zinde gönüllü, güzel yüzlü olurlar. Sahraları, köy ve kasabaları, haliç ve kanalları, akar sularıyla mâmur ve her tarafı güllük ve hurmalık olup cennet bahçesi gibi bağları ve kafesli bostanları vardır. Hurma ormanları içinde Bebr (arslana benzeyen yırtıcı hayvan), Pelenk (kaplan cinsinden), arslan çok bulunur. Basra, Lahsa, Umman, Küfe, Nefef sahralarına varıncaya kadar hurmalıkları cihanı tutmuştur. Bağcılarının dediğine göre, yetmiş türlü hurma olur. Her sene Bağdad diyârından yüzlerce gemiler yükü hurma Hind ve Sind'e, bilhassa güzel Ahtasad hurması güyâ Yemen akikidir. Yüzbinlerce deve yükü hurmayı Arab kabileleri yükleyip, Hemedan ve Isfahan'a götürürler. Bu hurmalıkların asla sahipleri olmayıp tâ Yemen, Mekke ve Medine çölünde son bulur. Göğe baş uzatmış uzun hurma ağaçlarıdır.

Hattâ Emin Âli Efendi Bağdad Defterdarı iken bu Irak diyârının hurma ağaçlarını şu şiiriyle medheylemiştir:

Hâk-i Bağdad'ı zeyn iden şeceri
Nahl hurma sanır gören ama
Tuğladır ki kaldı menzilde
Çekilüb gitti leşker-i hulefâ

Şâir Âli, doğrusu hurma ağacını tuğa iyi benzetmiştir. Herbir hurma ağacı, minâre gibi göklere baş uzatıp gayet uzun bir servi gibi sallanır. Ne Mısır'da, ne Sudan'da, ne Telemsen'de böyle boylu hurma görmedim. Vâkıâ Medine-i Münevvere'de uzun boylu hurma ağacı olur. Ama Medine'nin kuzey dışında Hazret-i Hamza ziyâreti yolunda, bütün hurma ağaçları, birer adam boyu kadardır. İki üç senede bir dal dal hurma verip, her salkımı bir peygamber mucizesidir.

Arz-ı Mukaddeste Medine hurma ağaçları gibi kısa boylusunu görmedim. Sanki Antep diyârının üzüm bağlarıdır. Amma Bağdad'ın hurmalıkları, saman yolu gibi gökyüzüne uzanmıştır.

Hurma ağacının medhi:

Târihciler ve eski tefsirciler bu hurma ağacını Cenab-ı Hakkın kudret eliyle yoğurduğu insan çamurunun fazlasından yarattığına inanırlar. Gül Ser adlı bir güzel ağaçtır ki hâlâ Hind diyârlarında hesabsız yetişir. Bu ağacın bir meyvası olur ki, Rum'a, Hindistan'dan getirerek içindeki yağlı meyvasını yerler. Gayet kuvvet vericidir. Sonra kabuğunu biber koyacak hokka, fincan, kâse, kaşık yaparlar. Adam kellesi kadar olanını, huni kapağı gibi bir sanatlı şey yaparlar. Siyah renkli yuvarlak bir cevizdir. Dikkatle bakılırsa, ağzi, burnu, kaşları, gözleri, saçları ve bıyıkları vardır. Cenab-ı Hak, ezeli yaratıcılığını göstermek için, Adem Safi'nin çamuru artıklarından Hindistan adasında, Vakvak adında bir büyük ağaç yaratmıştır. Onun, insan şeklinde meyvaları olur. Hepsî de, başlarından asılmış gibi dururlar. Allahın emryle bu meyvalar, olgunlaşınca (Vakvak) diye bir ses çıkararak kırk günde yere düşerler. Bin türlü yaratıklar o vakvaki yerler.

Cenab-ı Hak, Âdem nebiye hayat verip davet edince, çamur artığı Kûfe'de kalıp, önce hurma ağacı Kûfe'de Tenur suyu kenarında yaratılmıştır. Onun için buralarda hurma çoktur. Boyu, Âdemoğlu gibi yüksektir. Başî var. Dağılmış yaprakları kâkülleridir. Kabuklarını kessen asla zarar etmez, daha ziyade biter, insanoğlunun da sakal ve kâküllerini kesen uzar. Amma hurmanın başını kessen, yahut beyni var, onu kessen adam başî kesmiş gibi kanlı suyu akar. Ve o hurma kurur. Allahın emriyle hurmanın erkeği, dişisi vardır. Dişi hurma kendi kendine asla hurma vermez. Erkek hurmadan bir dal, dişî hurmanın kalbine sokulsa, ağaç zevk alıp otuz salkım hurma verir. Ve her hoş salkımı kırkar ellîşer batman gelir. Dişi hurma, kadın gibi hayz görür. Ve hurma, üçbin sene yaşar derler. Zeytin ağacı da böyle yaşar.

Hurma ağacının hiç birşeyi havaya gitmez. Evler için direk olur. Ağacı, ve Mısır diyârında işe yarayan kabuğu vardır. Yaş olan yerlerinden çeşitli liflerinden ipler ve süpürge

öerler. Yaprğından hasır, zenbil yaparlar. Hakimlerin dediğine göre, hurmanın üçyüz kadar hassası vardır. Meyvası kuvvet verici, mideyi düzeltici ve hazmı kolaylaştırıcıdır. Sirkesi ve şerbeti adama hayat verir. Göz kuvvetini artırır. Eğer bu hurma ağacının ve meyvasının hassalarını yazsak uzun bir tomar olur.

Ancak bahsimize geelim.

Bağdad toprağının lâtif oluşu sebebiyle hurma ağacı uzun boylu olur Çünkü toprağına nice bin peygamberler ve nice büyük bilginler çok hayır duâ etmişlerdir. Bu Bağdad ülkesi geniş, bolluk bir diyâr olup yeryüzünde benzeri yoktur. Zira vilâyeti geniş ve mâmur, halkı her vakit memnun, binaları güzel, temiz toprağı halk arasında makbul, tarlaları çok, hayır ve bereketi fazladır.

Bu Irak toprağında nice bin aded büyük hazine, ve cevahir defineleri, pek çok ağaçlıklar ve azizler vardır. Nice yüz adet, tesiri kalmamış garib tılsımların eserleri vardır ki insan hayran olur. Hattâ müverrih Makdisî şöyle yazar:

«Medâin toprağında bir karış boş toprak yoktur ki, orada gömülü bir Kaarun definesi olmasın. Ve hâlâ, Kısra'dan başka büyük binâlardan, acâib hallerden, nice bin aded eserler, kanallar, şeddadvarî binâları vardır ki insanoğlu görünce parmağı ağzında kalır.»

Hâlâ bu diyârın tarlaları çok, hayır ve bereketi fazla, sahraları hurmalık ve gülistanlı Arz-ı Mukaddes'tir. Halkının nimetleri bol, toprağının nehirleri akar bir mâmur şehirdir ki, bütün hükümdarlar arasında hasreti çekilen bir Irak şehridir. Velhasıl bu temiz toprağın dehrin acâibliklerinden ve asrın garipliklerinden nice bin ibretle seyredilecek eserleri vardır.

NOT:

[Evlyâ Çelebi Seyyahatnâmesinin yazma, Topkapı Sarayı Bağdad nüshasının dördüncü cildi burada sona erer.]

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

(Yazma Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinin Beşinci Cildi
Burada Başlar.)

(Vallahu veliyyül Hidâye ve bihi nestâin) Elhamdü lillâhillezi şerrefena bi-şerefi sahbeti şeyhissiddîk. Ve lekaani bi-seyyâhâti seyyahinel berri ve'l-bahr ve ehlittahkik. Vassalâti alâ men câe bi'd-deli-lilhakik. Ve âlihî ve sahhîhi ve't-tâbiîn ellezine hüm kânû ehl'it-tevfiki ve't-tasdik.

Amma sonra, bu havadis defteri, cennet gibi Bağdad'dan. Hille çölü ile Musul diyârına ve oradan Kürdistan ve oradan Van'a giderken gördüğümüz kale ve nehirleri beyan eder.

Evvelâ, Allah'a tevekkel ile (Kuşlar kalesi) nden kalkarak kuzeye, Şatt nehri ile Fırat arasında (Cezire) adı verilen çöl içinde şiddetli sıcağı çiğneyerek, arslan arbedelerinin müthiş böğürtülerini işterek, iki kere de arslanlara rastgelelip koğarak altı saat sonra ziyâret yeri (Kerhi Mâruf) a geldik.

Mâruf Kerhi ziyâret yeri:

Kuşlar kalesinden bir amansız yerde büyük ziyâretgâhtır. İçinde gömülü olan zât, hattat fukaralarından, Hazret-i Osman tarikinden ulu bir zât olup mektupcuların başıdır. Hattâ birçok, hakikati seven ihtiyar hattatlar, yazdıkları mektupların üzerine şu:

Umarım bu mektubumu vâsıl ide minni ileyh

Hazret-i Mâruf Kerhi rahmetullahi aleyh

beyti yazarlar. Tecrübe edilmiştir. Mektup yerine ulaşır. Öyle itikad ederler. Bazıları ise mektup üzerine kesik harflerle «M. ayın, R, V, F, Ke, R, H, R» harflerini yazarlar. İnançlarına göre bu da tecrübe edilmiştir.

Bu nurlu mezarı ara sıra arslanlar gelip ziyâret ederlermiş. Öyle söylerler. Hattâ bir arslan her vakit mübârek mezar etrafından gitmezdi diyorlar. Ben birçok kereler ziyâret ettim. Arslan falan görmedim. Amma bu arslanlar türbe etrafında hiç kimseye zarar vermezler. Eğer türbede adam var ise, kendileri dönüp çöle giderlermiş.

Türbenin kubbesi zamanla yer yer yıkılmış olmakla 1059 senesinde Melek-Ahmed Paşa Bağdad Vâlisi iekn kubbe ve câmiini, odalarını tamir etmişti. Türbedâr, imâm, hatib ve diğer hizmetkârlarına muayyen ücret tâyin eylemişti.

Bu hayratın eski sahibi, Hârun Reşid'in haremî Zübeyde hatundur diye naklederler. Ve merhum Zübeyde hanımı da bu kubbe altında gomülüdür derler. Burası, Şatt nehri-nden ayrılmış bir kanal kenarında olup, bir minâreli, câmilî, kırk elli kadar evli küçük kasabadır.

Buradan kuzeye giderek «Telli Gûs» konağına geldik. Bu da Şatt ile Fırat arasındaki çölde Şatt'a yakın olup karşısı Şatt aşırı Bağdad toprağında halis şehir toprağıdır. Bütün bağdad vezirlerinin atları bu halis sahrasında çayırlar. Ama beri Telli Gûs tarafında çayır mayır yoktur. Buradan kuzeye çöl ile gidip Sömpeke kasabasına geldik.

Sömpeke kasabası:

Kurucusu Murtazâ Paşa efendimiz olup, bunu yaptırmakla beraber Decilan kanalını da temizletmiştir. İşte bu kanalın Şatt'tan ayrıldığı ağızda Sömpeke adı ile eski bir şehir var imiş. Zamanla şehri harab olup, kanalını dahi (Kör Hudâbende) kum ve toprak ile doldurup yaramaz hale getirmiştir. Bu mübârek senede Murtazâ Paşa kazdırıp tekrar imâr etmiştir.

(Herbeli) kasabasını da geçtik. Bu da evvelce anlatılmıştı. Buradan kuzeye doğru kasabayı geçip, yine kuzeyde (Gurâbî Âşık) kalesine geldik ki yukarıda yazılmıştır. Amma bu gece, bütün asker pürsilâh hazır durdular. Çünkü gece ya-

rısı karanlığında arslanlar bir yaban mandasını kovarak, camuslar canları korkusundan asker içine girdi. Asker ise gece baskımına uğradık sanarak büyük hay huy ile tüfek sesleri göklere çıktı. Sonunda yedi arslan ve o camus vurulup halk kurtuldu. Amma bizden de altı adam kaza kurşunuyla şehid olup, onbeş adam da yaralı olarak büyük rüsvaylık oldu. Sabahleyin şehidlerimizi Âşık kalesine gömüp, yine çöl içinde giderek kuzeye doğru sekiz saat gidildikten sonra **Tekrit** kalesine vardık. Evvelce anlatılmıştır. Burada yeniçeri ağası arkadaşımız, hakire bir küheylân Arab atı ihsân etti.

Sabahleyin yine kalkıp, kuzeye 29 saat giderek (**Acısu**) çölüne geldik. Burası evvelce yazılmıştır. Buradan da kalkıp 7 saat sonra (**Toprakhisar**) ı geçip yine kuzeye meyillice giderek 8 saatte (**Karga çamı**) nda durduk. Burada oturan Şakaki Kürdlerinden bir hayli yiyecek ve içecek alarak ihtiyaçlarımızı temin ettik.

Oradan yine kuzeye çöl üzerinden giderek 4 saatte (**Ali Hamam**)ını geçip yine kuzeye 4 saat gidilerek (**Musul**) sağlam kalesine varıldı. «**Mirac gecesini, Yûnus ve Cercis nebihlerin mezarlarında ederiz**» diye askere beş on oturak tenbih olundu. Bu hakir ise ertesi günü Musul paşasından yirmi adet pürsilâh arkadaşlar alıp, (**Telakar**) kalesine geldim. Dicle ve Fırat ceziresinde Musul ve Sencar arasında esik bir kaledir. Evvelce Musul eyâleti kalelerini yazarken bundan da bahsetmiştik. Burayı geçince Tahtkân menzili sol tarafımızda kalıp bizler ise Şatt nehri tarafına giderek o gece Arablarm çadırlarında misafir olduk. Ertesi gün dört saatte (**Kefersusa**) kalesine geldik.

Kefersusa kalesi: (Beledülhatib). İlk kurucusu Bâbiklerden, Susa adlı hükümdar olup Kefer adlı bir çiftlik yapmıştır. Sonra başka ele geçince bir kale yaptılar. Vâkiâ adı halk dilinde (Kefer zaman)dır ama, doğrusu (Kefersusa)dır. Hazret-i Yûnus nebî Musul diyârına meb'us olduğu vakit bu Kefersusa'da halkı dine dâvet edip hitâbet ettiği için (Beledetülhatib) de derler. Bu Dicle Ceziresinde üç adet Beldetül-

hatib vardır. Biri bu.. Biri Tekrit kalesi, biri de Tekrit'in çöl tarafında bir kaledir. Mâmur olanı budur.

Kalenin şekilleri: Yeri, Şatt ile Fırat arasındaki Cezire içindedir. Ama Şatt nehri kenarında kalesi bir tepe üzerinde beşken şeklinde bir kaledir. Diğer sağlam kaleler gibi mâmur değildir. Hisarın iç ve dışında Yuheni? Kürdleri otururlar. Hâkimi Cizredendir. Cizrenin ulu nâhiyeleridir. Fakat Musul'a on saatten fazla yakındır ki, aralarında Tahtkân konağı vardır. Eski zamanda bağı ve bahçesi çok olmakla hâlâ yine izleri ve alâmetleri vardır.

Bu şehri temâşâ ile güneye. Dicle kenarından girip zevk ve safâ ederek yine (Musul) kalesine geldik. O gece Mi'rac gecisini, Hazret-i Cercis'de geçirip nice dindar kimselerin ve büyük şeyhlerin hayır duâalarını alıp, sabahleyin Bağdad ağası arkadaşımız, Diyarbekir üzerinden devlet kapısına (İstanbul'a) gitti.

HAKİRİN, MUSUL'DAN KÜRDİSTAN İÇİNE GİTTİĞİM.

Evvelâ bütün Musul âyânı ile ve paşa ile vedalaşıp Musul'dan Şatt nehri üzerinde doğuya, köprüden geçip Hazret-i Yûnus Aleyhisselâmı ziyaret ve vedadan sonra, doğuya doğru yola düzüldük. Musul'un güney tarafında bir konak uzak (Elvez şehri) adlı harab şehri geçip, bu hakir arkadaşımızla Zab nehrini geçtim. Dihek kalesi yoluna giderken, bir mâmur konak içinde (Nebeveyn) kasabasına geldik.

Nebeveyn kasabası:

Musul toprağında Zab nehrine yakın bağlı, bahçeli, câmi, han ve mâmur tekkeli bir bölgedir. Hazret-i Yûnus ve

Cercis Aleyhisselam evkafı olduğundan Nebeveyn adıyla şöhret bulmuştur ki, «İki peygamber köyü» demektir. Buranın Zab nehrinden ötesi Şehrizur eyaleti toprağı olup, Kerkük kalesine ve Şehrizur'a gider. Hazret-i Ömer'in oğlu Hazret-i Abdullah (R.A.) bir sofa üzerinde gömülüdür. Kubbe ve türbedarı yoktur. Kubbe yapmışlarsa da temeli tutmamıştır. Hazret-i Abdullah Musul fethinde bulunup hâkim olmuşlardı.

Bu Nebeveyn köyünden kalkıp yine bir konakta kuzeye giderek Menar nâhiyesine geldik. Akar toprağında ve Musul hükmünde beşyüz evli saf Yezidî Kürdleridir ki neuzübillah Sünni kesmeğe fırsat ararlar. Eğer yüzlerine karşı «Şeytana. Yezide ve karaköpeğe lânet!» denilse, o dakikada aman ve zaman vermeyip adamı öldürürler. Eğer bir soğanı ayak altında ezsen, yahut bir kara köpeğı vursan, o anda o Müslümanı hemen katlederler. Hepsi silâhlı olup serçeyi kurşunla gözlerinden vururlar.

Bu Menar köyünden yine kuzey doğuya gidip dağlar içinden bir konağa giderek (**Dasni Beyi**)ne geldik. Dihek toprağında ve Musul hükmünde aşiret beylerinden ulu beydir. Musul paşasının mektubunu verince cihan onun olup bize hayli ikram etti. Bir düşüncesi hakikat, ama olgun kimse olup maiyetinde onbin seçme silâhlı Yezidî mel'unları vardır. Bunlar fevkalâde Hazret-i Hüseyin düşmanı kimselerdir. Bu mel'un kavmin içinde (Hazret Şeyh Hâdî) tekke ve ziyâretgâhı vardır.

Hazret Şeyh Hâdî ziyâretgâhı:

Bir yüksek kubbe ve büyüklüklerle dolu bir tekke olup, Kürdistan Sünnileri içinde nice yüzbin ziyâretgâh vardır. böyle mükellef ve süslü ziyâretgâh yoktur. Dasni Kürdlerinin Bâtıl inanışlarına göre: Bu Şeyh Hâdî, Kerbelâ cenginde İmâm Hasan tarafından yüz çevirip kendileriyle Hüseyin taraftarlarına kılıç vurmuş ola.. Hâşâ ve kellâ.. Bu sultan, Ashabı Kiramın seçmesidir. Hazret-i Ömer'in oğlu Hazret-i Ab-

dullah ile Musul cenginde bulunup, yaralanarak şehid düşmüştür. Burada gömülüdür. Makamını, Şam Sultanı Nuredin Şehid Hazretleri yaptırmıştır. Evkafnâmelerinde yazılıdır.

Bu azizin şehid olmasından sonra halifelik Muaviye'ye, ondan Yezid'e geçerek, Kûfe hâdisesi olmuştur. Bu Şeyh Hâdi Hazretleri Kerbelâ cenginde nasıl bulunmuş olur? Hemen bütün Yezidiler (Şeyh Hâdi bizimdir) diye makamını tamir edip ziyâret ederler. Ve birşey için yemin etseler (Şân Hâdi başı için) diye yemin ettikten sonra ona sorgu suai yoktur. Amma, bu da Cenab-ı Hak tarafından o zâta bir rahmettir. Çünkü Hazret-i Hüseyin'i sevenlerden olduğunu bilseler, Musul'da gömülü olan Cercis nebi gibi, bu azizin de külünü göğe savururlardı.

Buradan yine kuzeye Dihek kalesi sınırını geçip, bu İmâdiye toprağında Cezire sancağı sınırına ayak basıp Cudi kasabasına geldik ki evvelce yazılmıştı. Sağ tarafımızda Cudi dağı eteğinde kalıp, bizler yine kuzeye giderek Resur köyüne geldik. Cezire hükmünde olup câmili ve medreseli olduğu ve Resur köyünün, kırmızı bir sûru bulunduğu evvelce İmâdiye'den gelirken yazılmıştır.

Buradan yine kuzeye giderek Rireşu köyüne geldik. Şatt nehrinin doğu taraflarında dağlar içinde olup Cezire hâkimi hükmünde 600 evli, câmî ve medreseli, mâmur kasaba olduğu evvelce yazılmıştır. Buradan batıya, Şatt nehrinin batısında Mardin ve Musul toprağına yakın bir Şatt ceziresi içinde Cezire kalesi şehri bir konaklık yer olup, evvelce seyir ve temâşâ ettiğimizden, o tarafa gitmeyip Direşu köyünden yine kuzeye doğru dağlar içinden geçerken (Fındık) kasabasını sol tarafımızda ve Şatt kenarında bırakıp bizler şimal tarafa çıkarak Tınaz kasabasına geldik.

Tınaz kasabası:

Kürd beylerinden birinin bir oğlu yapmıştır. Kürdler (Tınaz) derler. İmâdiye ve Cudi şehri toprağında Şatt neh-

rinin doğu tarafında üç saat dağlar içinde Şatt nehrinden uzak ormanlık yüksek dağlar arasında akarsulu, bağ ve bahçeli, küçük bir cāmili, meâreseli, küçük köprülü mâmur kasabadır. Bütün halkı darı ekmeği yerler. Çünkü darısı, balı, kudret helvası ve mazısı meşhurdur ki, debbağlara her sene nice yüzbin mazi gider. Su değirmenleri çoktur.

Buradan yine kuzeye dağlar içinde 6 saat kadar giderek Mirhand vilâyeti veya Resaned kasabasına geldik. İmâdiye toprağındadır. Ama Cezire hâkimi toprağında Tımaz kasabası batısında iki saat uzak dağlar içinde bir kaya tepesi üzerinde altıken şeklinde kayadan güzel bir kaledir. Hisar içinde ocak beyi sakin olur. Dört tarafı meram bağı gibidir. Hürmalık ve gülistanlı bir kaledir. Kurucusu Abbasilerden Resaned Han olmakla kaleye de bu isim verilmiştir.

Bu kale altında iki nehir birleşip Şatt nehrine akar. Bu Resaned aşireti altıbin silâhlı askere mâliktir. Ama Sünnidirliler. Kördilan dağı buraya yakındır. Orada da onbeşbin silâhlıya mâlik Kördilan beyidir. Bunların içinde Yezidiler vardır. Buradan (**Keleki Mervan**) köyüne geldik. Eski zamanda mâmur köy imiş. Emevî hükümdarı Mervan Himar, burada Ebu Müslim ile cenkedip bozularak kaçtığı vakit, burada gemi ile bu nehri geçtiği için Kelek-i Mervan demişlerdir. Ama yine Ebu Müslim'in askeri Mervan Himar'ı birdenbire basıp başını keserek Ebu Müslim'e getirdiler. Mısır ahalişi ve Şam halkı, Himar'ın (Himar, eşek demektir) seslerinden kurtulup, Emevî sülâlesi bununla son buldu. İslâm devleti Abbasilere geçti. Sonra Ebu Müslim, bu Kelek-i Mervan şehri ahalisini, Mervan'ı kelek ile geçirdikleri için bütün Mervanlıları baltdan geçirip şehri harab etti. O zamandanberi böyle kalmış, Cezire sınırında bir harabe şekilli köydür.

Bu geçitten akan nehir, tâ Hakkâri merkezi olan Cölemerik kalesine üç saat yakın Şembur dağlarından çıkıp bu Kelek-i Mervan'dan geçip, Fındık kasabası yakınında Şatt'a karışır. Ama çıktığı Şembur dağı, ulu dağdır ve Hakkâri kavminin, kıymetlerinin yükselmesine sebep bu Şembur'da hazi-

ne bulup, Abbasilerden iken dahi şeref bulup namlı olmuştur. Burayı nehirden karşıya geçip Siird eski şehrine geldik.

Siird şehri vasıfları:

Geçmiş tarihçilerin dediklerine göre. Yazdigird Şâhn yapısı bir eski şehirdir. Hükümdardan hükümdara geçip, nihayet Hazret-i Ömer evlâdından Hazret-i Abdullah. Yezid kavminin elinden fethetmiştir. 921 târihinde Diyarbekir vâlisi ve Birinci Selim Hanın (Yavuz'un) veziri Bıyıklı-Mehmed Paşaya, Molla İdris'in rey ve tedbiri ile, bu Siird Hanı itaat etmekle memleketleri kendine ebedî olarak bırakılmıştır. Sonra han sülâlesi mahvolmakla hâlâ Diyarbekir eyâletinde sancak beyi merkezi olmuştur. Beyinin (333.883) akça hası. 7 zeâmeti, 133 timarı, alay-beyisi, çeri-başısı vardır. Kanun üzere cebecileriyle bütün sekizyüz asker olur. Beşyüz asker de beyinin vardır. Diyarbekir vâlisi ile memur oldukları sefere giderler. Amma seçme pürsilâh askerlerdir. Kürdistan askeri içinde bu Siird kavminin gece yarısı çadırlarını bulmak isteyen, oradan çağırınca, teşrifat gereğince «Dâr-ı Said» diye çağırıp öyle bulur. Şehrin Arab dilinde adı «Dâr-ı Said» dir. Burası Kürdistan ise de, halkı Arabca konuşurlar. Kürdce, türkce ve ermeni dili de bilirler. Bir şeriat hâkimi vardır ki şeyhülislâmdır. Dört mezhebden müftüleri vardır. İstanbul tarafından yüzelli akça pâyesiyile kazadır. Sipâhi Kethüdâ yeri, yeni-çeri serdarı, muhtesibi, şahbenderi, şehir su-başısı vardır.

Komşu şehir ve kaleler:

Batısında Diyarbekir kalesi dört konaktır. Yine batıya yakın Mardin üç konaktır. Yine batı ile güney arasında iki konakta Hısnı Keyf kalesine yakındır. Güneyinde dört merhale bir Cezire şehridir. Doğusunda Kefre kasabası bir konaktır. Musul, doğusunda, Siird Musul'un batısındadır.

Süird şehrinin şekilleri ve yeri:

Bu süslü şehir. Şatt nehrinin doğusunda, Şatt nehrinden yarım konak dağlar içinde uzak bir ağaçlık, cennet bahçesi gibi bir irem bağıdır. Bu bağ içinde ahşap bina az olup, hepsi kârgir güzel kubbelerle yapılmış hânedan, mâmur ve süslüdürler.

Evvelâ bey sarayı birçok sofaları ile, iç ve dış nice odalarla, bağ ve bahçeler ile süslüdür.

Bitlis Han'ı Abdal Han'ın dediğine göre yapılış talihi Sevr (öküz) burcunda olup beyti zühre-i turâbide bulunmuştur. Buğday ve pirinci, ful ve maşı, kırmızı havucu, tulğa aşu çok makbuldür. Beyaz ekmeği, levaşe denilen yufkası ve köftesi, çeşitli meyvaları, inciri, botum denilen fıstığı, dağı taşı süsleyip bütün şehirlere gider.

Bu şehri seyir ve temâşâ edüp arkadaşlarımızla kuzeye giderek (**Kefre-i Şirvan**) kasabasına geldik. Bu dahi Kefre-i Zaman gibi Kefre-i Şirvan'dur. Avâm arasında Kefre derler. Burada Diyarbekir eyâleti tamam olup bu Kefre bölgesi Van eyâleti içinde ve Şirvan hâkimi hükmünde, geniş düz yerde, bağlı ve bahçeli, akarsulu, hoş fıskiyeli, mâmur, câmi ve medreseli, han, hamam ve çarşı ve pazarlı mâmur kasabadır. Bütün Kürdistan halkının giydikleri alaca şal ve şayak hep bu Kefre kasabasında işlenir. Reâyası Yakûbi, Ermeni kefereleridir.

Buradan yine kuzeye giderek (Maden) kasabasına geldik. Burada madenler çok bulunduğundan adına (Maden şehri) derler. Kurucusunu bilmiyorum. Bu da Van eyâletinde Şirvan beyi hükmünde olup, hâkimi bir aşiret beyidir. Bağlı, bahçeli, câmi ve medreseli, han, hamam ve çarşılı kasaba olup bunun da şal ve şayağı makbuldür.

Buradan da kalkarak Allaha hamdolsun Van sahrasında Vustan kalesine geldik. Van deryâsı kenarında bağlı, bahçeli, câmi ve medreseli olup, Hakkâri hâkimi hükmünde bulunduğu evvelce yazılmıştı. Ertesi gün seher vakti yirmibeş

atımız, onbir gulâm ve Murtazâ Paşanın koştığı arkadaşlarımızla salimen Van'a girüp, Melek-Ahmed Paşa efendimizin mübârek yüzünü görüp elini öptük. Dedi ki:

«Bre oğul! Senin Tebriz tarafında oradan Murtazâ Paşa kardışımızı Dümbuli kalesinden çıkarmağa gidip Bağdad'a vararak, oradan Basra'ya varıp, yine Bağdad'a gelüp gönderdiğin mektup ile sıhhat haberin geleli sekiz ay oldu. Bu kadar zamandanberi kande idin (nerede idin?)»

Dedikte hakir:

«Vallahî sultanım, seyyahat ettiğim yerler o taraflarda çoktu. Sultanımın Acem hanlarına ihşân ettiği mektuplar elime girince fırsatır diye Murtazâ Paşa hediyelerini getiren ağa da hoş bir yol arkadaşısı olarak ele girince, Acem diyârında kırk elli parça küçük büyük şehir temâşâ edüp, Irak'ta Bağdad'a vardım. Oradan Murtazâ Paşa kardeşinizin mektubu ile Basra, Lahsa, Umman, Mekran, Katif, Cezair, Hazdat ve Hürmüz denizine oradan yine Acem diyârında Haviz, Durak ve daha nice şehirlerden sonra, yine Basra kalesine gelinceye kadar altmış parça, şehir, kale ve kasabaları seyredip, yine Medâin üzerinden Bağdad kalesine geldim. Oradan Murtazâ Paşa efendimizin Yusuf kethüdâsı ile Kürdistan'da Şehrizur eyâleti, Hamâdiye'de yirmialtı parça kaleleri ve güzel şehirleri seyredip, oradan Diyarbekir'e geldik. Oradan Bağdad yolu ile çölden yirmüç günde Bağdad'a gelüp Murtazâ Paşa ile vedâlaşarak Musul'a, oradan Hakkâri içinden Van'a geldik.

Allaha hamdotsun sağ ve sıhhatte olarak sultanımın mübârek yüzünü gördüm.»

Diye ayağına yüz sürüp Basra'dan Efrasyab oğlu Hüseyin Paşanın mektuplarını ve Murtazâ Paşa ile Bağdad âyânının ve diğer, yoldaki beylerle, Diyarbekir Vâlisi Kaçak-Mustafa Paşanın yetmiş parça mektuplarıyla, Hüseyin ve Murtazâ Paşaların hediyelerini defter mucibince teslim ederek emanetciliğimizi yerine getirdik.

Paşadan hayır duâlar alıp bu hakîre bir kese guruş, bir kat elbise, bir raht ve başka şeyler ihşân edüp, Allaha hamd

olsun konağımıza vararak bütün dostlarla müşerref olduk. Ertesi günü Murtazâ Paşa efendimizin koştığı üç bayrak sarıca yiğitlerine bu hakir üçyüz kuruş verip ve paşa efendimizden bizim sıhhatle vardığımızı dair Murtazâ Paşaya mektuplar alıp adı geçen arkadaşları Hakkârî üzerinden Bağdad'a yolladık. Sonra gece gündüz Melek-Ahmed Paşa efendimizin mübârek meclisinden bir an ayrılmayıp, sekiz ayda yaptığımız seyahatları ve gördüğümüz büyük kaleleri ve eski şehirleri, acâiblik ve gariblikleri bir bir anlatıp nedimlik edüb gecemiz kadar gündüzümüz bayram oldu.

Bu şekilde yedi gün geçtikten sonra İstanbul tarafından Sadrazâm Siyâvuş Paşanın ve Kaya Sultan efendimizin ulaklarıyla Melek-Ahmed Paşa efendimize devlet tarafından yetmiş kadar mektup geldi. Okundu. İçindekiler malûm olunca o saat Gınâi-zâde efendimize kırk kit'a mektup yazılması ferman olundu. O gece Melek-Ahmed Paşa dedi ki:

«Evlîyâm! Oğul! Sekiz aydır Handan Han'a, vezirden vezire, emirden emire gönül hoşluğu ile gezüp ulaşmak merdlik değildir. İşte merdlik odur ki, sabahleyin benim hatırım için alalacele ulaklık ile, üç gulâm alıp elbette İstanbul'a gidesin!»

Elime üçyüz altın ve belime güzel bir kılıç, koynuma cevahir zarflı bir saat verince, hakir kendimden geçüp:

«Emriniz baş üstüne!»

Diyerek hazır oldum. Ertesi gün sabahleyin paşanın mübârek elini öpüp yola düzüldüm.

1066 (1655) SENESİ ERZURUM ÜZERİNDEN ULAKLIKLA RUM'A GİTTİĞİMİZ

Van'dan üç gulâmımla sekiz adet atlara binip Bismillah diyerek kuzeye gidip 12 saatte Âmik kalesini geçip menzil beygirleri alarak (Barkiri), (Malazgird), Hanesa, Altın Halı köprüsünü geçip Hasankalesinde konakladık. Oradan

Tavukçu-Mustafa Paşadan mektup ve ihsân alıp (Erzincan) kalesinde menzil aldık. Oradan yarar beygirlerle sürücülerin namlılarını alıp Koyulhisar kalesini geçtik. Nikhisar (Nik-sar) kalesinde menzil aldık. Sonra batıda Ladik eşhrini geçip (Merzifon) şehrinde konakladık. Buradan da birer beygir alıp batıya giderek Osmancık'ı geçip, Tosya'da menzil aldık. Buradan yarar menzil beygirleri alıp, o gece yine se-girdip sabahleyin (İzmit) kalesinde menzil aldık. Burada üç saat istirahat edip ve yarar atlar alıp, gece yarısında Gek-buze (Gebze)'de menzili alarak seherle Üsküdar şehrine vardık. Oradan kayıkla İstanbul'a geçip, Van'dan çıktığımızın onüçüncü günü İstanbul'a varmış olduk. Mektuplarla, Dilber Süleyman Paşaya gelip, bir hil'at ihsân aldım. Eli boş olarak dışarıya çıkıp, ulaklığımız havaya gittiğinden belime vurup, reis efendi odasında biraz istirahat ettim. Divandan sonra sadrazâm hakiri huzuruna çağırıp, Kürdistan'ın ve Van'ın ahvalini sorarak buyurdular ki:

— Paşa kardesimize Bağdad'ı, Murtazâ Paşaya Basra'yı versek hazzeder mi idi? Yoksa İstanbul'a gelerek Kaya Sul-tandan mı hazzederdi?

Hakir:

— Van bir ceziredir. Orada efendimiz birşey tahsil edemeyip ancak masrafını koruyabildi. Züğürt adam İstanbul'a gelse, Kaya Sultan ile ne safâ etse gerek?

Dedim. Vezir-i âzam:

— Yok, yok! Paşan İstanbul'a gelmek istermiş, deyince hakir:

— Lâ vallahi ve billâhi.. Eğer Van'da ve eğer bir odalı handa oturmak paşaya, Mısır'da oturmaktan yahşidir. Çünkü dedikodudan kulağı rahatsız olur.

Dedim. Sadrazâm:

— Paşan, mühür ile Girid'e gitmekten hoşlanır mı?

Deyince hakir:

— Eğer din-i mübînden imdad bulabilirse «fermân padi-şâhımındır» diyen kullardandır.

Dedim. Vezir:

— Aferin Evliyâm! Doğrusu Melek-Ahmed Paşa adamı-
sın. Ey imdi seni birkaç günden sonra Van'a yollayacağız.
hazır ol..

Diye cebinden yüzyedi altın çıkarıp ihsân etti. Canım ye-
rine gelip, ulaklık yorgunluğunu unuttum. Oradan doğru
Kaya Sultana gelip, paşanın mektuplarını vererek nice bin
sözler söyledik. Oradan dahi ikiyüz altın ve bir kaç esvab ih-
sân alıp, o gece orada misafir kaldık. Her sabah divandan
eksik olmayıp yine Van'a gitmek üzere iken, İstanbul içinde
asker arasında ietret ve gulgule başgösterdi ki (At Meydanı
vak'ası)dır. Eğer günlük vak'alarını yazsak bir uzun tomar
olur.

1066 (1655) senesi cümadelülâsının birinci pazartesi gü-
nü idi ki vezir-i âzam Süleyman Paşa, Girid mühimmatı ile
meşgul olup Tersâne-i âmire işleriyle uğraşırken sadrazâm-
lıktan azlolundu. Bütün devlet ve saltanat âyânının reyî ile
sadrâzâmlık mührü, Küçük Sipâhi-Mehmed Ağa ile Girid'de
Deli-Hüseyin Paşaya gönderildi. Surnazen-Mustafa Paşa ka-
pudan iken, Deli-Hüseyin Paşanın yerine İstanbul'da kay-
makam oldu. Ertesi sal. günü idi ki, Kalıçeci-zâde Mehmed
Paşa defterdarlıktan arzledilip, Kara-Murad Paşanın kethü-
dâsı Karagöz-Mehmed Efendi baş defterdar oldu. Eski defter-
dar Kalıçeci-zâdenin muhasebesini görüp, zimmetinde (borç-
lu) bin kese çıkmakla hapsine fermân çıktı.

Adı geçen ayın beşinci cuma günü meşhur vak'a çıkıp,
birçok teessüf edilecek haller oldu. Bu çok kusurlu hakir o
gün hademelerimle emanet atlara binip vezir-i âzam Siyâvüş
Paşanın karşılamasına gittik. Çatalca konağını geçtikten
sonra Fener köyü menzilinde sadrazâmı durur bulup, yüzbin
sıkıntı ve güçlkle o kalabalıkta güç ile buluşup mübârek
elini öptüm ve:

«Allaha hamdolsun, sultanımı sadrazâmlık mevkiinde gördüm. Ce-
nab-ı Hak yâri kılup, her işde Allah yardımcım ve dayanağın ola!»

Diye hayır duâalar ettiğimizde sadrazâm:

— Van serhaddinde Melek-Ahmed Paşa karındaşımız ne haldedir?

Dedi. Hakir:

— Duânız hizmetindedir.

Dedim. Paşa:

— İnşallah ben onları İstanbul'a getirip padişâh hizmetinde kullanırım. Ben o şanı yüksek vezirin henüz kıymetini bildim idi.

Ve daha nice konuşmalardan sonra hakir «ziyâret hafif olmak gerektir» deyip giderken Paşa:

— Elbette her gün bize görün.. Aşiretimizdensin.. (yâni Abazasın).

Buyurdu. Hakir, el öpererek dışarıya çıktım.

Allahın büyüklüğü. İstanbul âyanı adam denizi gibi dalgalanarak gelip o kadar hediye keseler getirdiler ki, had ve hesabını Allah bilir.

Buradan kalkıp yine Çatalca menziline geldik. Orada iken sadrazâma saadetlû padişâh tarafından kılıç ve kaftan gelip, büyük alay ferman olunmuş. Siyâvuş Paşa Silistredenberi rahatsız olmakla «**Alay ile girmeye takatımız yoktur, hep şöylece gireriz**» deyip, ertesi gün büyük alay ile İstanbul'a girmiştir ki, güyâ civan kapıcı-başı, mühür ile Şam'dan İstanbul'a girmişti. Ama Siyâvuş Paşa alaydan sonra saadetlû padişâh ile birleşip ve samur hil'atlar giyip, Müslümanların işlerine öyle dikkatle baktı ki, güyâ Emir'ül Mü'minin Abdülmelik zamanı idi. Ama ne çare ki zorbaların isyanı ve taşkınlıkları daha tavsamamıştı.

Hemen o gün ikindiden sonra Gümrük-emini Hasan Paşa katlolunup, defter mucibince borcunu ödemek için bütün malı zabtolundu. Cenazesini de tutup, At Meydanında çınar dibine bıraktılar. Amma nâşını yeniçeriler, asmağa cesaret edemediler. Üç saat sonra Hasan Ağayı adamları tabut ile kaldırıp Galata'da gömdüler.

Sonra Siyâvuş Paşanın fermanı ile ,bütün öldürülen erkek ve kadınların ev ve diğer emlak ve eşyaları hükümet tarafından tane tane mezar ile satıldı.

Kasım Ağa-zâde sekban-başlıktan azledilip Keçeci-zâde Ali Ağa sekban-başı oldu. Cümâdelâhire ayının ikinci salı günü idi. Kaçan Deli Birader-Ahmed Ağa katlolundu. Azak kalesinden de askerin isyan ve taşkınlığı haberi geldi.

Adı geçen ayın beşinci cuma günü idi ki, Deli-Hüseyin Paşaya mührü götürülenler, Menekşe kalesinde oturup, denizin dalgalanmasından ve kâfirlerin çokluğundan Girid adasına geçemediler. Sipâhi-Ahmed Ağa mührü padişâha geri getirdi. Padişâh dahi Siyâvuş Paşaya teslim etmekle, Siyâvuş Paşa müstakil sadrazâm oldu. Bu aralık Deli-Hüseyin Paşa Girid adasında mührün gelip yoldan geri döndüğünü haber alınca, tımarhânededen boşanır gibi boşanıp, çoşup:

«Ben bu Girid adasında nice oturayım? Askere imdad, zahire, cebhâne, maaş yok. Öz kendi başımı alıp Cezair'e çıkarım!»

Deyu İstanbul'a feryadçılar gönderdi.

Topkapılı-Mustafa Ağa, Tersâne Emîni Salih Çelebi buldularak katledildi. Aynı ayın dokuzuncu salı günü Mimar Mustafası, Üsküdar'da Berber Yusuf adlı kimsenin evinde gizlenmiş iken minâreden müezzin görüp Siyâvuş Paşaya müjde etmekle buldurarak katledilip malı devlet namına zabtoldu.

Çarşamba günü vezirlerden Gürcü-Mehmed Paşa zorbarlar tarafından bulunup, dilini tutmadığı için Memik-zâde ve nakibüleşraf Kudsi-zâde ile birlikte Kıbrıs adasına sürüldüler.

Eğer bugünlerde olan vak'aları birer birer mufassalan yazsak (Habnâme-i Veysi) gibi bir uzun tomar olur. Biz bir işaretle yetindik. Arif olan.....!

Kara ağaların At Meydanında astıklarına târih:

«Arablar cumbulk etti» sene 1066

1066 senesi cümâdelâhiresinin onuncu çarşamba günü

Sadrazâm Siyâvuş Paşa, bu en hakir kula, emirler ve hatt-ı şerifler verip:

«Tiz, Melek-Ahmed Paşa karındaşıma yetiş! Eyâletinde alacağı kalmasin! Sonra varan emri şerifleri bekleyip ona göre hareket eylesin!»

Diye hakire ikiyüz altın yol parası verdi. El öperek dışarıya çıkıp doğru Kaya Sultana gidip, oradan da mektuplar ve harçlıklar alıp, Allaha tevekkül ederek İstanbul'dan Van diyârına yollandık.

Üsküdar'dan Gebze'ye, oradan İzmit, oradan Hendek'i geçip, gece gündüz yol alarak (Bolu nehri)ne, sonra (Çerkeş) kasabasına geldik. Oradan da güneş batarken kalkıp yolda yedi haramiye rast geldik. Biraz lâî ettikten sonra «Soyunun!» diye üzerimize dalkılıç olarak yürüdüklerinde, üç hadememle attan inip heybelerimizde olan emirleri ve mektupları gösterdik. Birisi:

«Bre nidek bunları? Altın ve cevahir var mıdır?»

Dediklerinde:

«Lâ vallahi billahi, işte bunlardır. Bu heybede donumuz ve gömleklerimizdir.»

Dedim.

«Bereket versin, biz dağ adamıyız. Bize gömlek lâzımdır.»

Diye heybesiyle beraber gömlekleri aldılar. Bir de belimdeki kılıca yapışayım derken, hakir dahi sıçrayarak alarga oldum. Silâha falan davranıyorum zannederek yedisi de üzerime tüfek çevirdiler. Hakir:

«Ey gaziler! Altında atı kalmış, yorgun argın, durgun olan adama saldırmak, yüklü avrete el vurmak gibidir. Nuru iman ehlinde yâd olmaz. Bu sizin ettiğinizi, bu dağlarda Keroğlu etmemiştir! Eğer merd-i hudâ iscniz sizden emin olalım. Ve hemen yol alıp gidelim!»

Diye güzellikle konuşunca, birisi belinden kılıcını çözüp:

«Yiğit! Bu kılıcım pek iyi bir kılıçtır. Sana yadigârim olsun! Sen

de belindeki gümüşlü kılıcı bana ver. Ben de senin yadigârını taşıyayım!»

Diye minnet eyledi. hakir (nola!) deyip kılıcı verip hepsi ile öpüşerek kardeş olduk. Allaha hamdolsun hiç bir şeyimize el vurdurmayıp oradan (Tosya)ya, o gece Osmancık'ı geçip Gümüş ve Kerkez kasabalarını geçip (Amasya)ya, oradan Çengellibeli'ni geceleyin geçip Nikhisar kalesinde menzil aldık. Oradan (koyulhisar) konağına ve aşağı uçurumdan uçarak (Keremli) köyüne geldik.

Oradan Erzincan şehrini geçip dinç atlar üzerinde Erzurum sahrasında gidip (Erzurum) kalesinde menzil aldık. Oradan doğuya gidip (Malazgird) ve (Erciş) kalelerine, buradan dinç atlar alıp Âmik kalesini geçerek Van kalesine geldik.

Şafii vaktinde uğrun kapıyı açıtırıp Allaha hamd olsun sıhhat ve selâmetle onüçüncü gün, Melek - Ahmed Paşa efendimizin mübârek yüzlerini görüp, emirleri, hatt-ı şerifleri, bütün mektupları görüp, okuyup Siyâvuş Paşanın sadrazâm olmasından cihan kadar hoşlanıp hakire bir kese kuruş, bir kat samur kafası kürk ile esvab ihsân edip:

«Evliyâm sen sağ ol! O Kâzım adlı kölen öldü. İşte sana iki Gürcü gulâm!»

Diyerek hakiri memnun etti. Konağıma yollandım. Bir hafta istirahat eyledikten sonra bir gün paşa dedi ki:

«Ulalık ile hizmetimizde bulunup bize müjde haberi getirdin. Sana Bitlis Hanı oğlumun ve Zeriki Beyinin yerlerinde bırakıldıkları na dair emirleri götürmeği hizmet vermişim. Sabahleyin durma, çünkü vakit akşamlıdır. Bitlis Hanı oğlumuzda bakaya kalmış yetmiş kese paranın tahsiline, orada olan Mataracı-başı ile bir ayak evvel mukayyed olarak tahsil edip tezce gelesin. Çünkü getirdiğin emri şeriflerle mektupların ne üslûp ile yazıldığını bilirsin!»

Dedi. Ertesi günü rebiülâhırın sonunda Bitlis şehrine yollandık.

VAN'DAN BİTLİS VE ZERİKİ'YE GİTTİĞİMİZ

Evvelâ paşadan yerinde bırakma emirlerini ve Han'a muhabbetli mektup ve hil'atları ve hediyeleri alıp hayır duâ-sı ile ve Malî Kaya Çelebi ile çıkıp güneye giderek (Vustan kalesi)nde konakladık. Buradan Van deryâsı kenarında **Ki-yar kayası** denilen yerden geçip Kuskun dağı geçerek (Tahtı Van) Han'ına vardık. Buradan Han'a, yerinde kalma emrini gönderdik. Ertesi gün Bitlis Han'ının kethüdâsı Kara-Mehmed Ağa adlı namlı orbin kadar Rojkili askeriyile, emrin karşılmasına çıkıp, büyük alay ile Bitlis şehri içinden geçip doğru han yanına varıldı, bir büyük diyan oldu. Kadri yüksek vekarlı paşanın yerinde bırakma mektupları okunup, paşadan getirdiğimiz hil'atlar Han'a giydirildi. Hayır duâ ile Han'lık sandalyasına oturunca, paşanın gönderdiği hediyeleri Ziyaüddin Han'a arz edince, dünya kadar hazzedip ipekten olanlarını vâlidesine gönderdi. Sonra Han'ın hil'at giydiğini yanımdan Bitlis kalesine işaret ettikleri vakit Allahın azameti, evvelâ kaleden sonra şehrin damlarından nice bin tüfek atılıp arkasından kaleden üç yaylım top atılarak Bitlis şehri semender kusu gibi atesler içinde kaldı. Üç gün şehirde kalıp, dördüncü gün Han'dan gitmek için izin aldığımızda, hakîre iki kese, bir samur kürk, bir Gürcü gulâm ve iki at ihsân eyledi. Bu elbise ve kürkleri hepsini bir yere Allah emâneti verip Han'dan arkadaşlar alıp Zeriki Beyine diye yola düştük.

BİTLİS'TEN ZERİKİ BEYİNE GİTTİĞİMİZ

Evvelâ Bitlis'in güneyince Senkmez(?) deresini geçip, dağlık ve uçurum yerden geçip Kefender kalesine geldik. Bitlis Han'ı hükmündedir. Oradan kibleye Bitlis deresinin aktığı yere, göğe baş uzatmış yüksek dağları bin güçlkle geçerek,

mâmur bir köyden geçtik. Buradan Zeriki Beyine, yerinde bırakılma emri getirdiğimizin haberini vererek, ertesi günü üç bin kadar seçme askerle, kethüdâsı Beşâret Ağa gelip, büyük alay olmayarak ancak bir kısım tüfekli Kürdler ile (Zeriki) kalesine girdik. Beyin sarayına girdiğimiz gibi, divan olup yüksek vekarlı paşanın emirleri okundu. Han'a hil'atı hakir giydirip, diğer hediyeleri de kendine gösterildi. Eski kaide-leri gereğince kaleden onüç parça şahî toplar atılıp güyâ şenlik oldu.

Hakire Bey. havadar bir yerde konak vermekle, birkaç gün şehirde doıştık. Zeriki hâkimliği, Van eyâletinde ayrıca beyliktir. Altıbin tüfekli askeri, yirmi adet aşiret beyleri vardır. Vâkıâ diğer Van beyleri gibi muhteşem değildir amma, derecesi yüksektir. Gaza sırasında ticaret erbabı altıyüz asker olup, çeri-başısı, alay-beyisi, yüzeili akçalık kadısı vardır. Amma müftü ve nakibuleşrâf gibi hâkimleri yoksa da, bilgileri çoktur.

Buradan yine Bitlis şehrine geldiğimiz yol ile giderek, Han ile şeref bulup, bize mükellef bir oda döşedi. Gece gündüz kendisini ve on adet arkadaşlarım ile sohbet ederek Alaha hamd olsun geçemiz kadar gündüzümüz de bayram oldu. Paşanın fermân ettiğine göre mataracı-başî ile beraber çalışıp, tamam elli kese yüksek şanlı Han'ın malından alıp paşaya bizim mallarımızla beraber üçyüz tüfeği ile gönderdim. Bitlis şehrinde yüksüz kaldık. Yeni Han'ın borcu olarak ancak yirmi kese kaldı. Amma bu hakir, bütün han-zâdeler ve aşiret beyleri ve Bitlis âyânı ile hoş geçinip, her birinden bu kadar ihsânlar görüp az zamanda dört sepet sanduka kıymetli elbise ve eşyalarla yedi baş küheylân at peyda ettim.

Allahın hikmeti, cümâdelûlânın birinci günü Melek-Ahmed Paşa efendimizin Van'dan azli haberi gelip, Van eyâleti Pehleli-Ahmed Paşaya ihsân olunmuş. Fakat çok şiddetli kış olduğundan Van'da kalıp, mütesellimin zabtettiği haberi ile, paşanın bekaya parasının tahsili için Yusuf kethüdâmızdan bir kıt'a mektup gelmiş ve «Elbette mal tahsil etmeden gelmeyesiz» demiş.

Aynı ayın onikinci günü onu gördük ki Melek-Ahmed Paşa efendimizle, 1065 senesi Ramazanının 24 üncü pazartesi günü zabtedip kaçan Abdal Han, Bitlis şehrine girip geldikte, şehir halkı karmakarışık olup:

«Hay, Melek-Ahmed Paşanın Van'dan azledildiği muhakkak ki, Abdal Han Mutki dağlarına kaçmış iken, yine Etlis şehrine geldi.. Gör bu şehire neler işler!»

Diye herkes korkusundan eski hana hediyeler götürdüler. Hemen bu hakir dahi güzel yazı ile yazılmış bir Kur'an-ı Kerim ile Abda! Han'a vardığımızda ayağa kalkıp, beni yanına alarak bir çay ikram etti.

— Pes Evliyâcığım, sen burada mısın? dedi, hakir de:

— Beli Han'ım, bu hanedânın yirmi senedenberi çöreğini yeyip çanağını tuttum. Büyük atalarından temiz Hazret-i Süleyman Evhadullah ruhu için, beni bu şehirde kendi yetiştirmen yapıp, kulluğuna kabul eyle.. Ben artık Melek Paşa kapısına gitmem!

Dediğimde, yanındaki bir çekmecenin kapağını açıp:

— İşte sana bir asevi, boyahâne.. Hergün dörder kuruş olur. Ve ben sana, müjde, zeâmet veririm. Sana câriyeler verip evlendiririm, barklandırırım.

Diye, bir Şahnâme, ve bir Gülistan kitabı ve yüz kuruş ile bir kat elbise verdi. Onu gördüm ki, Melek-Ahmed Paşanın han eylediği, Abda! Han'ın oğlu Ziyâüddin Han gelip, babasının ayağına düşerek, Melek Paşanın İstanbul'dan getirdiği (yerinde bırakma) emirini ve bütün hil'atların hepsini babasının önüne koyup dedi ki:

— Vallahi pederim, efendim! Melek - Paşa cenginde işimize başka taraftan bir kimse karışmasın için, bütün şehir halkının birliği ile beni Han istediler. Bir yıldır ki senin vekilliğini yaparım. İşte Melek Paşa dahi azlolundu. Allah, yine tac ve tahtın, bahtın sana mübârek eyleye...

Bunları söyleyip yere kapanınca, Abdal Han uzağı gören ve düşünen bir kimse idi, dedi ki:

— İmdi oğul! Ben seksen yaşına girip okumu atıp, yayımı basıp, nice kere yayımı göğe asıp, felekten namlar ve gâmlar alıp, bu gök kubbenin acı ve tathısını tadmışım.. Hâşâ sümme hâşâ bunda, sonra Han'lığı kabul edem. Hemen seni o iki aded ciğerküşe ve nürdidelerimiz, birlik olup, Bitlis hükümetini bir hoşça zabt ve rabtederek halka gülünç olman! Bana da bir ekmek parçası verin.. Validen ehlim ile bir köşecikte sizlere hayır duâlarda olayım! Kaldır şunları. Allah mübârek eylesin!

Bu sözleri söyledi. Amma ciğeri kan dolarak söyleyip, yukarıdan aşağı sözler etti. İşin sonu nice bin sözlerden sonra yemek yenildi. Eller yıkandıktan sonra Han:

— Evliyâm, bundan sonra, evvelce olduğu gibi bizimdir. Buna bir oda döşeyin ki, bana yakın olup can sohbeti eyleyek...

Dedi. Ve yine hakîr, Han'ın elini öperek odama gelip uykuya daldım. O anda rüyamda rahmetli babamı gördüm, dedi ki:

«Oğul, sana, Ahlat kalesi üzerinden bu şehirden kaçmak kolaydır. Gam yeme.. Hemen Hazret-i Kur'an-ı okumağa devam et!»

Uykumda bu halî görünce hemen uykudan uyanıp, o anda temiz abdest tazeleyip, babamın ruhu için bir hatmi şerife başladım ve üçüncü günde tamamladım.

HAKİR EVLİYÂ'NIN BİTLİS'TE BAŞINDAN GEÇEN MACERA

Bir gün, bu kusuru çok hakîr Han'ın bahçesindeki odamdan çıkıp Han'ın divanhânesinde hazine odasında sabahleyin, herkesten uzak birlik âleminde habersiz otururken evrad ve ezkârımı okuduktan sonra istirahatatta dururken onu gör-

düm ki, haremden koca Han, bir gümüş sini içinde on aded fağfuri tabaklarda emlec kebab, kebablı zeytin, karişe, saf bal, çeşitli macunlar, has beyaz gül pamuk gibi çörekler, bir kâse anberli çorba, bir kâse avşele şerbeti olduğu halde gön-dermiş, oturdum. yalnızca bir köşede yerken, harem kapısından tavâşi (hadım) Anber Ağa adlı, asık çehreli bir tavâşi, bir bohça elbise ile gelip dedi ki:

«Han'ım! Sultanım efendiz, size selâm edip (bu bohça elbiseleri-mizi giysin, ve durmayıp pa-asına gitsün! Ve Kaya Sultan yanında biz âcizi duâdan unutmasun. Elbette gitsün) diyor!»

Dedi. Bu Lokman sanatlı tavâşiden haberin doğrusunu alınca aklım başımdan gidip çeşitli fasid fikirlere kapıldım. Hemen Arab:

«Bu bohça ve elbiseleri pek saklayup, kimseye dimen!»

Diyerek açıldı gitti «Acaba böyle haber gelmekten mak-sad ne ola?» diye perişan bir halde kahvaltı yaparken, yine harem kapısı açılıp içeriden Abdal Han'ın oğullarından Be-dir Bey ve küçüğü Nurüddehr Bey, gecelik donlarıyla ve baş-larında birer arakiye kellepuşlar olduğu halde görünüp yanı-ma geldiler. Ve.

«Sabahil hayr. Evliyâ Çelebi, Nedir mübârek hâlin? Yine Han babanın gümüş sinisi ile yemek yersin! Han baba sana iltifat edüp kahvaltı göndermiş... Eğer ortak alırsan bilece (beraber) yiyelim!»

Deyip yanıma oturdular. Hakir şu:

Hep senindir cân u dil tek bir kadem rencide kıl
Yoluna nem var ise şükranedir bilmez misin?

Beytini okudum. Ve lâtife olmak için: «Bu yemek be-mindir amma, Han babanızın malı gibi yeyin. Helâl hoş ol-sun!» dedim. Hiemen Nurüddehr yemeğe elini uzatıp:

«Elhamdülillah! Han babanın Melk-Ahmed Paşa cenginde yağma «dilmemiş bir gümüş sini, ve bu fağfûri tabaklar kalmış!»

Diyerek tebessüm etti. Hakîr bildim ki imtihana çeker. Aslâ cevap vermeyip «ekele, ye'külü, eklen...» bâbını çekip (fiil çekimi) yemek yerdim. Hemen Bedir Bey dedi ki:

«Evliyâ Çelebi! İşte paşanız azlolundu. Ne idi ki maksadı, bu şehir içine öyle kılıç vurup, vilâyetimizi ve şehrimizi yokedip nice bin adamı kılıçtan geçirüp o mübârek Ramazanda öyle kötülükler etti... Şehrimizden on Mısır hazinesi yağma edildi. Âyâ Evliyâ! Bu işler Melek Paşa ve adamlarının, Van askeri eşkiyasının yanına kalır mı? Bu hal, ganimet kiselerine hayreder mi?»

Hakîr:

«Vallahi beylerim! Bu dünyada dervişler çeşit çeşittir. Ben de halk arasında bu çeşit atlı, donlu, yüklü, hizmetkârlı bir dervişim. Dünya işleri umurumda değil... Cenk oldu, vilâyet harab oldu, yağma oldu... Öyle şeyleri bilmem... Ancak bu hakîr size duâ eden bir kimseyim. Kendi konağınıza gelmiş, yirmi yıldanberi garib müştâkınızım. Allaha hamdolsun bugünkü günü şânı yüksek han hazretleri babanız, hakîre boyahâne sohbetleri veriüp چراغ etti. Artık başka şan ve şerefine ne yakışırsa onu eylen! Hâlâ bu konağın misafiriyim, size muhabbetimden gelüp âlüfte ve âşüftelik ederim!»

Diye birçok baş yumuşaklığı ederek sözler söyledim. Amma, kahvaltı mı yerim, acı zehir mi?. Boğazımdan geçmez.. Bilmez oldum. Hemen Allah ömür versin Bedir Bey:

«Evliyâ Çelebi bir memleket garibi âlem seyyahıdır. Her kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır. Her kimin ihsânını görürse onu medheder, her nerede başı hoş ise orada yemek yiyüp, sarhoş geçirir!»

Dedi. Yemek sırasında, yemek tabakları daha meydana iken Melek-Ahmed Paşanın Ziyatüddin Han'a (Abdal Han'ın oğlu olup, babası yerine Han yapılmıştı) kethüdâ ettiği Halhâlî Haydar Kethüdâ, ki kulağında küpe salları, yüz on yaşında bir gün görmüş dinç ihtiyar idi, kapıdan görünüp içeri girerek «Esselâm aleyküm beylerim, sabahlar hayır ola Evliyâm!» diye aşketti ise de Beyler selâmını almadılar. Hahîr «Sabahlar hayır olsun, ey Haydar Kerrar, ey uzağı gören gönül alıcı!» dedim. Haydar Kethüdâ «uzağı görür fikirliyim

amma, beylerim niçün bir ihtiyarın selâm ve sabahını almadılar?» diyerek arz odasında bir aşağı bir yukarı gezinmeğe başladı.

BAŞIMIZDAN GEÇENİN SONU

Hemen Haydar Kethüdâ zavallısı, arz odasında ayak gezintisi yaparken Beylerin yanında olan ocağın yanına gelip bir kere (oh tûü...) diye ocağa tükürdü. Tükürüğün serpintileri beylerin ve hakirin üzerlerimize saçıldı. Ve bazı kinayeli sözler ile beylere yukarıdan aşağıya muameleler edip «Beyler selâmımızı almadılar» diye homurdanıp durdu. Bir kere daha ocağa tükürünce ocak taşı ve Bedir Beyin başı tükürükle doldu. Hemen Bedir ve Nuriüddehr Beyler ayağa kalkıp:

«Bre vurun şu mel'un Koca'yı!»

Dediklerinde hemen benim yanımdaki dolabın kapağı açılıp Güzelderli-Mustafa Ağa, dalkılıç çıkararak ve başım ucundan sıçrayarak Haydar Kethüdâ'ya bir kılıç aşkedince, hemen zavallı Haydar, kemerinden dalhançer olup o yara ile Mustafa Ağa ile yaka yakaya gelip çekişmeğe başladılar. Derken yüklük (büyük dolab) içinden Abdurrahman Bölükbaşı ve Kanahdereîi Deîi-Mahmud kılıç yetiştirip Koca Haydar can havliyle üçüne de hançer yetiştirdi, amma kendisini de iyice döverlerdi. Zavallı koca, divanhânede bağırıp çağırıp feryad ederken sonunda, elinde dalhançer, Beyler üzerine yürüdü. Yaklaşırken çoğlanları hançer ve kılıç üşürüp zavallıyı parça parça ederlerdi. O sırada Nuriüddehr Bey hakire:

«Evlîyâm, paşanın adamıdır, sen de Han'ı seversen bir hançer vursana!»

Dedikte, bir müddet yerimden sıçrayıp başından mendilini ve kulağından küpesini ve hançerinin kını ile bıçağını

aldım. Amma samur kürkü parça parça olmuştu. Meğer zavallının daha canı varmış! Hemen hakirin ayağına sarılıp (Ah...) diye ayağa kalkınca, tekrar yere düştü.

Oda içinde Haydar Kethüdâyı içoğlanları dilim dilim ederken, kapıdan dışarıda Haydar Ağanın pabuç ve çizmesini tutan hademeleri haber alıp, dalkılıç içeriye girerek içoğlanlarıyla birbirlerine öyle satır vurdular ki, Haydar ağanın yanısıra nice canlar telef oldu. Halıların üzeri göl gibi kan keşildi. Hakir dahi bir bucakta kaldım. Üzerim kıpkızıl kan olmuştu. Sonunda bu hakir dahi «**azlık, çokluğa tâbidir**» kaidesine, beylere ayak uydurarak, af, puf ederek, leşlerin ayağından yapışıp çekmeğe yardım ederken, Haydar Ağanın konyundan saati düşmekle aldım!. Ve kapı arasında yüzüklerini aldım! Leşleri de sürükleyerek merdivenden aşağıya saray meydanına attık.

Amma hakirin aklım başımdan gitmişti. Çünkü kahvaltı yerken Nurüddehr Beyin «**Aya, bu işler Melek-Ahmed Paşave adamlarına kalır mı?**» demesi ve hanım sultanın elbise göndererek «**durmay, p gitsin!**» demesi, işi meydana çıkarmıştı. Artık dilimden kelime-i şahadeti eksik etmeyip şaşkın ve perişan kaldım. Artık içime can kaygısı ateşi düşmekle rahat uykuyu ve istirahatı görmez oldum. Ve daima kaçma hazırlığını görmekte idim. Amma ne çare ki kimseye içimdeki ni açamazdım. Hemen her gün o kış şiddetinde gulâmlarımla atlara binip kariarı sökerek at gezdirip izler açardım! Amma yine Han'ın ve Beylerin sohbetlerinde «**Haydar Ağayı şöyle çaldık, şöyle vurduk!**» diye nice zaman destanlar söyledik. Onlar da «**Melek-Ahmed Paşayı bu şehire seksenbin askerle getiren Haydar Ağa değil miydi? Cezasını buldu**» derlerdi. Ertesi günü onu gördük ki, Haydar Ağanın bütün aşireti toplanıp:

«**Kana kan isteriz. Şer' ile dâvamız vardır!**»

Diye geldiler. Bütün bilginler, din adamları araya girip, aralarını buldular. «**Melek-Ahmed Paşayı bu şehire getirme-**

ğe sebep olan kethüdâ olmuştu. cezasıdır, ona lâyıktır» diye aşiret halkı Han ile barışıp, biçare adamlarının canları boşuna gitti. Çörek aşireti ise, «Bu meselede Han'ın da hademeleri gebermiştir» fikriyle teselli olunarak vatanlarına gittiler.

O güne kadar Abdal Han, hareminden asla dışarıya çıkmamış idi. Haydar Kethüdânın aşiretinin dâvaları görülüp iş düzelince divanhâneye çıkıp, dünyadan habersiz iken bir köşede dinleyici olup bazı hüküm ve hükümet işlerine ait sözler ederdi. Bundan nice açığözler «Han'ın dimağında fesad kokusu vardır» derlerdi. Sonra Han bana hitaben:

— Efendi Evliyâm, bu Haydar Kethüdânın hâli nedir? deyince hakir:

— Karınca kanadlanınca zeval bulur. Bütün divan erbâbı onun nazarında hakaretle görülürdü. Herkese yukarıdan bakardı. Hattâ katlolundığı uğurlu günde, beylerimin ve hakirin yanına gelip, ocağa tükürdüğü vakit, Beylerimin bütün elbiseleri mülevves olup hakirin de yüzüm tükruk içinde kaldı.

Diyerek kötülemeğe başladım ve bazı şakalar yaptım. Han pek çok güldü. Hemen hakir, Han'ın o sevinçli halinde elini öpüp:

— Benim efendim, velinimetim, şânı yüksek Han'ım! Ben kırk yıldır ki âlem seyyahı ve nedim-i âdemim. Yedi iklimi dolaşmaktan usandım:

Bildim ki bu âlemde cânâneye aşkolsun

Her cânım seyrettim bu hâneye aşkolsun

Beytini söyledim ki, bu Bitlis şehrinin havası pek güzeldir. Bilhassa Han'ım bu deryânın ruhudur. Vâkiâ beni, boyahâne ile bu topraktan yükseltti. Ama bir ev ve bir câriye işi sân eyle!

Diyerek isteğimi bildirerek dizlerime
ker Ağaya hitaben:

— Ey Çâker! Var haremde
sa' pištahtemi getir gelen!

Dedi. Derhal Çâker Ağa pîštahteyi Han'ın huzuruna getirdi.

— Evliyâm.. İşte paşan bu hânedanımızın seksenbin asker ile berbad edip, Mısır hazinelik malımızı yağma edip kötülük etti. Mal ve menalden ancak bu sandukacığımı, ehlimiz olan Zâl Paşa kızı Hanım Sultan, kucağında götürüp kurtardı. Sizin paşanız dahi üzerime gelmeden yedi katar yükü hazinelerimi Suriki dağlarına kaçırmıştım. Hâlâ onlar Modiki diyârındadır. Amma, hele pîštahteye bir bak!

Diye, sandukanın kapağını açınca bir kere göz attım. Allahın büyüklüğü, içerisi elmas, lâal, yakut, zümrüt, inci, zeberced, seylan, firûze, aynülhir, balık gözü, aynûlat gibi kıymetli cevahir ile doludur. Orta gözü böyle dolu olup Şebçirağ kıt'asında yirmişer, otuzar parça, belki kırkar ellişer kırat gelir elmaslar vardı. Bu sandukanın içi frenk mînası ile altın ile mani nakşı ile işlenmiş safi murassa' bir sandukadır ki, ona sultanlar bile kıymet biçemezler. Bu hakir, san'at ve marifet eserlerinden pek hoşlandığım için, bu sandukayı görünce gözlerim kamaşıp hayret içinde, parmağım ağzımda kaldı. Han bu şaşkınlığımı görünce:

— Evliyâm, nicedir? dedi. Hakir:

— Vallahi Han'ım.. Kırkbir yıldır onbir hükümdarlık diyâr gezdim, dokuz padişâh ile dizdize olarak has nedimlik ettim. Daha böyle sanatlı, murassa' sanduka görmedim!

Deyince Han cihan kadar memnun olup:

«Ey, imdi Evliyâm... Çünkü sen bizi sevüb buradan ayrılmadın, burada kaldın. Şimdengerü. sen benim oğlumsun.. Seni oğullarıma hoca tâyin etmişim. Bundan sonra kalbini geniş tut... Buraların fetret ve taşkınlığına bakma.. Sen benim ile ol.. İstedığın bağ ve bahçede zeyk ve safâ eyle... Atam Hazret-i Abbas ruhu için ve Sultan Evha... billâhi Melek Paşaya körlük olsun diye, se... Bir kızımı nikâhla veririm. Birkaç câ... lerim. Hele şimdilik bu evin tapusunu... nde Acem ormanı şeklinde ulu, çe... li bir irem bağdır.»

Diye, adı geçen sandukadan evin hüccet ve temessüklerini (yâni tapu senetlerini) çıkarıp bu hakire ihsân etti. Hakir dahi mübârek ayağına yüzümü sürdüm. Dışarıya çıkarak bütün divan erbabına bu ihsânları gösterip, müjde ederek, pek sevinir gibi göründüm. Amma, Haydar Ağayı gözümün önünde parça parça ettikleri gündenberi yüreğinden kan gidip, hergün ata binerek, kınç kuşanıp kaçmanın yolunu düşünmekte idim.

Derdin nice düşvar idüğün herkişi bilmez

Bir ben bilirim çektiçeğim bir de bir Allah

anlamınca yiyip içmem, batar oldu. Bu hal ile hakir iki ay daha Bitlis'te durup, kışın şiddetinde bir tarafa gidemedim. Dünyayı kar basmıstı. Melek-Ahmed Paşadan Ziyaüddin Han'a mektupları gelip:

«Elbette mataracı-başı ile arta kalan yirmi keseyi tahsil edesiz!»

Şeklinde idi. Abdal Han dedi ki:

— Bu şehirden Mısır hazinesi alıp, daha bakaya yirmi kese kaldı, der. İnşallah bu kış kıyamette, Van'dan azlolunduğu için Erzurum üzerinden bu kışta gidemez. Elbette Diyarbakir üzerinden giderken bu Bitlis deresinden geçer. İnşallah Koca Melek'i, tâ Eşek deresine varıncaya kadar topa tutulmuş maymuna döndürüp bar bar bağırtayım. Ve bütün adamlarımı ağlaya inleye, çırılçıplak edip, Boynueğri-Mehmed Paşaya ettiğim gibi Melek'in başına da havruzu döküp pisliklerle üstünü başını berbad edeyim. Ve birkaç bildiğim iç gulâmlarımla bütün tuğ, tabıl ve alemi alayım...

Bu suretle yemin ettikten sonra bütün hazır olanlara sorunca, herkes «doğru edersiz Han'ım» dediler. Han hakire:

— Ne dersin Evliyâ? dedi. Hakir:

— Han'ım yine sen bilirsin.. Siz gönlü geniş bir âlicenab kişisiniz. Yine siz af ile muamele edip, size ettiğine bakmıyarak, azledilip buraya gelse bile yine evvelce olduğu gibi «pa-dişâh damadı bir şânı yüksek vezirdir. Benden de dostlara destan olsun!» diye, ettiği kemliğe (kötülüğe) iyilik edersin

ki, bütün halk sana ve Osmanlı diyârı halkı «**bin kere beğendim ey şânı büyük Han**» diye medhedeler ve Melek'e de lânet ve bedduâlar edeler!.

**Demişler iyilik eyle suya sal
Bilir Hâlik, nota bilmezse balık**

Deyince Han:

— Aferin Evliyâ! Doğrusu ekmek ve tuz hakkını bilir meydan merdisin. Allahı hakkı için içimin ateşinden (şöyle, böyle ederim) derim amma, bu hale gelince men (ben) onu ihsân ve nimet ile utandırıp tâ Diyarbekir'e varanadek zahiresini verip evlâtlarımı ve Han ettiği oğlum Ziyaüddin'i bilince (beraberinde) koşup, tâ Diyarbekir'e varanadak hizmetinde bulundurayım!

. Diye nice lâf ü güzâf etti.. Amma günden güne bu Bitlis şehri içinde nice günahsız mazlum kimselerin üzerine apaçık iftira ve zulmederek «**Sen Melek-Ahmed Paşayı bu diyâra getirdin!**» diye, Allahın kullarının çoğunu Bitlis kalesi burcundan aşağıya atarlar, kimini bağ kayalarından, Dih Divan ve deresi yârlarından aşağı atıp parça parça ederler, nicesine kılıç üşürüp, dilim dilim ederlerdi. Anck bir adama Cenab-ı Hak yardım edip, kaleden aşağı attıkları vakit, herfin gömleği yelken gibi açılıp, Allahın emriyle gömlek bir kayaya ilişip, zavallı herif asıla kalıp, hakirin ricası ile kemendler ve ipler yardımı ile yine kaleye çekilip azad eylediler.

BAZI İBRET ALINACAK MENKABELER

Evvelce Melek-Ahmed Paşa ile bu Bitlis şehrine girerken «**Simyâger Molla Mehmed**» adlı, simyâ bilgisinde üstad bir zât vardı ki, bir hamam kütüğüne binip at şekilli birşey ile uçmuştu. Bir gün hakir, o Molla Mehmed ile Bitlis'in deresi adlı yerde, şehir çocuklarının kar ve buz parçaları üze-

rinde tahok, yâni kızak kaydıklarını seyir ve temâsâ edip, çocuklar birbirleriyle kucak kucağa gelip neşelenirken, her birerleri dereden aşağı ve yukarı kayıp mârifet gösterirlerdi. Nice bin kimseler bu gençlerin böyle şen ve memnun güleş ettiklerini seyredelerdi. Bu kere yanımda olan arkadaşım simyâger molla dedi ki:

— Evliyâ Çelebi, şu kızak kayan çocukların hangisini istersin ki, yokuş aşağı kızak kayıp dereye inince, yokuş yukarı kızığı ile yanıma gelip yüzünü seyredesin?..

Hakir:

— Men (ben) şu iki eli mendilli kızakları ellerinde olanları isterim ki onları görem! dedim. Molla Mehmed:

— Men (ben) de şu iki çocuğu isterim ki, başlarında ala mendilleri ve arkalarında şayaklar giyip, altlarında kızak kayarlar. Şimdi o dört ciğerküşeleri de, kızaklarıyla aksine, yokuş yukarı bize doğru kaydırıp getirerem..

Dedi. Molla Mehmed yanımdan geriye dönüp, eteklerini başına örtüp birşey okudu. Onu gördük ki, oğlancıklar yokuş aşağı yıldırım gibi kayıp giderek başaşağı dereye indiler. Hemen hakirin ve Molla Mehmed'in bahsettiğimiz gulâmların dördü de kızaklarıyla yokuş yukarı şadırvan çıkar gibi çıkıp önümüze geldiler. Meğer gulâmlar, Molla Mehmed'i bilirlermiş. Gelip el öptüler. Yine herbiri kızaklarıyla âdet üzere yokuş aşağı. Han bağı altındaki su değirmenleri altına kayıp gittiler.

Bütün âşıklar şaşırıp kaldılar.

Yine bir defa çocuklar birbiri arkası sıra katarlanıp kızak kayarken, beri yola gelmişlerken, göz kapayıp açıncaya kadar zamanda hepsi geriye, yokuş yukarı ve aksine kayıp yıldırım gibi geri döndüler. Halk bu işe hayran kaldı.

Amma Allahın hikmeti, bu kadar çok marifete mâlik iken (kaza gelince göz kör olur) anlamınca:

Idemez def' sakınmakla kazâyı kimse

Bin sakınsan yine en son olacak olsa gerek

Beytinin anlamına göre takdirin kazasına ilâç yoktur.

Bu ibret verici temâşaları seyrederken, geriye, Han bağıının pencerelerine bakınca, pencereden bir beyaz kol görünüp hakîre «gel!» işareti eyledi. Görmemezliğe gelerek, yine çocukların kızaklarını seyre devam ettim. «Acaba bu işaret nedir?» diye düşünüp dururken onu gördüm ki, (altı kulaç) adlı bir uzun boylu sarıca geldi ki külâhı başında bir kulaç vardı. Bu, daima Han'ın önü sıra gider ve kolunda bir heybetli ve sanatlî balta taşırdı. İşte bu (altı kulaç), kaza ve kader bulutu gibi yanımıza gelip:

«Evlîyâ Çelebi! Şanı yüksek Han bağ tarafından birkaç kere kendi kolu ile size işaret etti. Bilemediniz ve bağa gelemediniz. Kalk şimdi, yalnız seni isterler!»

Deyince hakîr, kar üstünde (yâ Allah) diye kalkarken Molla Mehmed dahi beraber kalkmak isteyince (altı kulaç), kellesine öyle bir balta vurdu ki, henüz hakîr tam kalkmamıştım. Biçare Molla Mehmed'in beyni, omuzuma ve yüzüme sıçrayarak yüzüm gözüm berbad oldu. can havliyle öyle sıçradım ki, Amri Ayyar bile böyle sıçrayamazdı.

Altı kulaç, Molla Mehmed'in elbisesini alıp, leşini kayalardan aşağıya kar üzerine attı. Hakîr daki «fi emânillâh.. Bir gün beni de bu hal ile bu derelerde böyle yokederler!» diye yokuş yukarı çıkarken, onu gördüm ki, Han kendi atını gönderip «binsin de gelsin!» demiş. Hemen Allaha hamederek, özengisiz bindim. Han huzuruna çıkarak çeşitli şakalar edere, Molla Mehmed'in cenaze namazına «sihirbaz kişi niyetine» diyerek Türk lehcesiyile maskaraca ve güldürecek şekilde, saçma sapan sözler söyledim.

Molla Mehmed'in beyni ile yüzüm gözüm bulaşık iken Han'a selâm verip:

— Gazanız mübârek ola... dedim. Han:

— Bre Evliyâm, yüzüne ne oldu? dedi, hakîr:

— Sihirbaz evliyânın, duâcı Evliyânın yüzüne beyni bulaştı. dedim. Han:

— Bre Evliyâm, ben sana pencereden bir kaç kere el salmışım. Sen gelmemişsin.. dedi. Hakir:

— Ey Han'ım, ben hakir çıplak kulun, el saldiğın ne bilem.. Bir vücut görünmez, bir eldir sayılmaz.. Ben dahi ona hayranım. Ve soğuktan ben üşümüştüm. Molla Mehmed ölmeden evvel (hale daha otur, sana bir marifet daha göstereyim. Ruma varınca medhededin. Beni ferman ile Ruma çağıralar, tâ ki bende ne marifetler var görelen) diye hakiri soğukta alıyordu. Meğer Han'ım, o marifetli fakirin suçu ne idi ki öyle katlettiniz? dedim. Han:

«O dinsiz kâfir, kötü huylu, benim bu kadar zamandanberi çöregimi yeyip elimden cam cam avşeleler çekerken ekmek ve tuz, levaşe ve ekmek hakkını gözetmeyip Haydar Kethüdâ ile birlik olup «Haydar Ağa, sen Melek-Ahmed Paşa ile birlik olup bu şehre gelesin. Ben Han askeri içine bir vefk bırakırım. Han'ın askeri darmadağınık olsun., Sen Melek Paşanın kethüdâsı ol... Ben de Bitlis kadısı olam...» dermiş. Hakikaten de ben Melek Paşa ile cenkederken öyle etmiş... Benim askerim o anda karınca ve yılan gibi dağılıp, ben de Modiki dağlarına kaçtım. Allaha hamdolsun sıhhat ile makamıma gelip, mel'unu, (Altı kulaç)ın baltasıyla katlettirdim!»

Dedi. Hakir:

«Ey Hanım.. Ebu Müslim Horasanî'nin ruhu şâdolsun! ki, öyle Yezidî'nin Altı kulaç baltasıyla başını uçurdun... Ona müstahak idi. Ey Han'ım! O mel'unun suçu öyle ise bana izin ver, varıp başının üzerine bütün Kürdlerle beraber taş atıp lânet taşı ile gömdüreyim!»

Deyince, Han'ın fermanı ile bütün büyükler, küçükler toplanıp herkes attıkları hakaret taşlarıyla, leş üzerinde lânet taşından bir tepe husule geldi. Ve orada gömülü kaldı. Amma merhum, çok marifetli idi. Yedi iklimde o ana kadar öyle bir simyâ ehli görmemiş idim. Vâkıâ 1058 (1648) târihinde Dördüncü Sultan Murad Han asrında Kara-Murtazâ Paşa Şam Vâlisi iken Dürziler üzerine sefere gittiğimizde Akkâ kalesinde, bir canbaz ustası vardı ki, simyâ ilminde güyâ mirzad idi, ama bu Molla Mehmed hem müfessir, hem

muhaddis, ve hem yazar olup, bilhassa simyâ ilminde emsal-siz bir kimse idi. Evvelce Han sarayında ve Melek-Ahmed Paşa huzurunda yaptığı sanatlar tafsilâtiyle yazılmıştı. Allah rahmet etsin...

Amma bu hakir ile paşanın mataracısı zavallı bu acındırıcı hali görerek ciğerimizden kan alıyorduk. Ne çâre!

Demâdem eylediğim âh u zar elimde değil

Esir-i derdi gamım, ihtiyar elimde değil

Anlamı üzere «innâ lillâh...» deyip durduk. Günden güne kışın şiddeti artıp, yollar kapanmakta, paşa dahi Van'da azl olunmuş olarak kalıp, kapıdan dışarıya çıkamamakta idi.

Bu hakir, Han ve adamlarının yanında asla paşadan bahsetmezdim. Amma hergün atlara binip karları sökerek **Rahova** ve **Kefender** yollarını açar, Han ve diğerlerinin çiftliklerine uğrayıp bazı yemekler yiyerek yine şehire gelirdim. Han sorsa:

— Han'ım, sizin çiftliğe ve Arab Halil Ağanın çiftliğine uğrayıp, bazı yemekler yiyerek, avşeleli kuku pilâvlar yedim.

Diye, her ncreye vardım ise, doğru söyleyip asla yalan söylemezdim. Onlar da çiftlik adamlarından sordukları vakit sözlerimin doğruluğu meydana çıkardı. Bir ay daha böyle ömür yıpratıp can çektiğimi içimde sakladım. Ama yine gece ve gündüz taat ve ibadetlerle meşgul olup Kur'an okur, hadis şerifler ve Tefsir-i Deylemi okuyup gücüm yettiği kadar şer'î meselelerle de uğraşırdım. «**Mutaassıbdır. Zevk sahibi değildir**» demesinler diye Han ve evlâtları Bedir ve Nurüddehr Beylerin yanında, aşiret beylerinin arasında alûfte ve aşiftelik edip, musiki ilminden kâr, nakş, savt, zecel, amel, tasnifat, hüzmün verici şeyler okuyup çeşitli şakalar ederdim. Tâ ki hakiri, kendileriyle aynı fikirde bildiler. Artık yeni Han, yâni Melek-Ahmed Paşa, çırağı Ziyaüddin Han hakiri

kendi odasında yatıyıp bir an bensiz olamazdı (1). Amma yine onlardan Allaha sığınmışım. Çünkü içimde bir vehim vardı. Bu yüzden gece ve gündüz, hazır olarak aşağı ahırda birer arşın kalınlığı fişki üzerinde atlar eğerleriyle yatıp, adamlarım da hep elbiseleriye uyurlardı. Gulâmlarımın hepsinin silâhları yanlarında hazır idi. (Ha) desem, atlar eğerli olup, derhal binerdik

Bir gece bazı esef verici olaylar zuhur edince ok yılanı süzülür gibi, geceliğimden süzülüp, yedi kat kapıdan dışarıya, divânhaneye, uçkurumu elime alıp çıkarken gördüm ki bütün nöbetçiler derin uykuda.. Divânhaneye merdivenin yirmi basamağından aşağıya süzüldüm. Ahıra gidip :

«Bre kalkın oğlanlar! Bre tiz ata binin kabeller!»

Dedim. Hemen hançerle atın kösteğini kesip, o anda atımı gemleyüb (gem vurup) belime kılıcımı çalınca, berhudar olsun, Hüseyin adlı bir gulamım hazır olup öbürleri gözlerini oğuşturmakta ve kuşak bağlamada!... Gördüm ki onlardan fayda yok.. Meğer Kâzım da hazır imiş.. Elbisesiyle yatarmış.. Kılıncımı beime çalıp, tüfeğini alıp, atın kösteklerini çözdü. Atların kolanlarını sıkılaştırıp, hakir iki kölem ile ata binip dört kölem, altı baş atım, o kadar mal ve menâlim kaldı. Han bağından tepe aşağıya kar ve buz üzerinde şahin süzülür gibi süzülüp, aşağı değirmenler deresine indim.

«Bre Mentеш bölükbaşı kardeşim, hemen atlan!»

Deyince aklı başından gidip hemen ahırma inerek bir kantarma ile yaldak atına binip, hizmetkârı kılıncını, tüfe-

(1) Evliyâ'nın, elçilik vazifesini yapabilmek için, en tehlikeli durumlarda ne derece zekice tedbirlerle duvarını kurtardığını gördükçe, o büyük ve dünya ölçüsündeki seyyahımın zekâ, dirayet ve kabiliyetlerine hayran olmamak mümkün değildir. Melek-Ahmed Paşanın en yakını ve akrabası olduğu bilindiği halde, düşmanlarına kendini bu kadar yakın tanıtabilmesi cidden dikkate şayandır.

ğini verip, bin güçlkle Hüsrev Paşa çarşısını karanlıkta geçip, bir hayli zamanda şehirden çıkıp (**Kasap çeşmesi**) denilen yere varınca, henüz han bağında bir gürültü, fer-yat kopup tüfenkler atılmağa başladı. Biz de **Rahova** sahra-sına çıktık. Ama kar, minâre boyunca var.. Hele hakir, ev-velce her gün binerek, günlük yağın karı yol üzerinde çiğ-neyip beş altı adamlarımla yolları açardım. Hele dört kişi kâh kurt ayağı, kâh estirme, kâh seğırtip kara batarak, her an karanlıkta arkamıza bakarak, şâfiî vaktinde Van deryası kenarında (Taht-ı Van) denilen hana vardık. Meğer orada Pehlevi Ahmed Paşa'nın bir ağası yeni hâkim imiş. Melek-Ahmed Paşa'dan haber sorduğumuzda:

«Yarın Adilcevaz kalesi yanında yetişirsin!» dedi. Ha-kir: «Ağam, bâri lütfeyle.. Bizim acele ile Melek - Ahmed Paşa yanında işimiz var. Ilgar ile gideriz» diye on arkadaşı alıp, derhal atlanarak Van deryâsı kenarında karsız, kum-sal yerde seğırderek giderken, geriden seçilir seçilmez kırk atlı göründü. Beyaz kar üzerinde karakuş gibi sekerek ge-liyorlardı.

«Acaba bunlar ne ola?.. Bizim gibi kaçınıcı mı (kaçan kimseler mi), yoksa bizi koğuncu mu (koyalayıcı mı) olsa?»

Derken, yüksek karınca tepeye çıkıp gördük ki, bu görü-nen elli kadar atlıların arkası sıra yüz kadar atlı asker, ufuk-ta görünüp bir anda evvelki atlılarla birleşerek, birbirlerine girişerek, elli atının başlarını kesip mallarını aldılar.

«Bre hemen Kuskuna kuvvet, kamçıya bereket!»

Diye kaçarken, arkadaşım Mentеш - bölükbaşya dedim ki :

«Ey birader, bunlar izimizi gördüler, bize geliyorlar. Bre meded ola ki Ahlat kalesine düşelim!»

Biz de can pazarına düşüp giderken, diğer aldığımız on arkadaşlar, deryâ kenarında kaldılar. Geriye baktık.. O za-avlıların, gelen atlılarla cenge girişip öldüklerini gördük.

«Meded senden ya Allah!» Biz dahi atlarımızı kamçıladık. Hademelerimden Hüseyinim kaldı. Zâlimler yetişip başını kestiler. Biz üç kişi kalıp korkumuzdan mahmuza kuvvet verdik. Bereket versin evvelce Bitlis'te atları alıştırmıştık.

Nihayet âlemleri aydınlatan güneş bir mızrak boyu çıkar-ken Ahlat kalesine yetişip can attık. (Ve men dahalehû kâne âminen) diyerek, kaleye girerken, Hakir piyâde olup, kale kapısını kapadım Kapıcılar «Aşlı nedir?» dediklerinde «Han askeri bizi kovup gelirler!» dedim. Kapıcılar dikkat üzere olup silahlı durdular. Biz de iç kalede yeniçeri ocağından olan Ali Beşe evine can atıp gittik. Dizdar bizi görünce :

— Bre canım Evliyâ Efendi hoş geldin. Bre canım Men-tesh bölük-başı safâ geldin.

Diye bize o kadar ikram eyledi ki tarif olunamaz. Çünkü Melek-Ahmed Paşa ile Bitlis Hanı üzerine gelirken bu Ahlat kalesinde kaldığımız vakit bu dizdar ile tanışıp, paşa ile buluşturarak neferlerini yoklama ettirmiştim. Allaha hamd olsun o iyiliğimizin meyvası çıktı. Hakir:

— Bre meded, bu kışta atları sarıp sarmalayıp gezdirsinler, üzerlerine adam bindirsinler.

Dediğimde gelip (bir çıblak at çatladı) dedi. Bölük-başı ağladı. Hakir:

— Gam çekme birader; koca Melek Paşa yanına vardığımda benden sana bir küheylân at vaadolsun! Hüküm Allahın... Hemen kuşca canımızı kurtaralım, dedim. Dizdar:

— Bu geliş, bu at çatlatış, bu kışta kıyamette bu yürüyüş ne yürüyüştür?

Diye sorunca hakir, başımızdan geçeni kısaca anlattım. Onu gördük, üçyüz atlı kadar o Kürdler mel'unları, kale altına gelip dizdardan bizi istediler. Dizdar:

«Padişâhın kalesine sığınan adamları biz size nice verelim!»

Deyince onlar da:

«**Bizim Han'ımızın musabibidir. Onlar Han'ın yanında yatarlardı. Han'ın hazinesini kına yağma etti, onlar bilir. Biz onları senden iyilik ve kötülük ile ahırız!**»

Dediler. Hemen koca dizdar:

«**Hani kale gazileri atlansın! Kale kapılarını çevirsinler!**»

Deyince hakir:

— Ağam, biz kaleye girince kapıları kapadık, dedim.

Kale neferleri, beşyüzden fazla hazırlanıp, «**vurun şu gidi Kürdleri!**»

Deyince, önce onlardan kaleye yetmiş seksen tüfek atıldı. Kale neferlerinden biri şehid düşünce bütün neferler bir yaylım kurşun attılar ve birkaç şâhi top yerleştirmiş hepsi at boynuna düşüp kaçtılar. Biz de rahat ettik.

Kale kapıları açılıp onbir laşeleri kadı ve Ahlat âyânı huzurunda keşfolunup, bize arz ve mahzar verip, kaleyi kuşatan mel'unlar hakkında Melek Paşaya ve Van eyâleti mütesellimine arzlar gönderilip, onların atlarından birisi Mentеш bölük-başıya verildi. Bir de yedek verdiler. Dört at da takımı ile hakire verdiler. Bize kale neferlerinden üçyüz aded arkadaş verdiler. Vedâlaşıp Van deryâsı kenarından (**Adilcevaz**) kalesine geldik. Ahlatlılar yerine Adilcevazdan yüz aded süvari alıp giderken Van deryâsı kenarında Melek Paşanın konakcısı Canpolad Ağaya rastgeldik. Kucaklaştıktan sonra hakir:

— Bre birader! Bu padişâh tuğunu nereye götürürsün? dediğimde:

— Paşa azıclunmuştur. Bitlis üzerinden Diyarbekir yolu ile sahil olduğu için gider.

Dedi. Hakir:

— Behey birader, döndür tûğu... Yoksa bugün Ahlat kalesi yanında bizi kovar üç-dört yüz atlıya tûğu aldırıp kılıçtan geçersiniz.

Diye olup biteni anlattım. Konakçı-başının aklı başından gidip bizimle tûğu geriye döndürerek (Demirci köy) denilen yerde dört tarafına karakollar koyup. biz Ilgar ile girerek (Erciş) kalesi dibinde (Saray köy) denilen yerde Melek-Ahmed Paşa efendimize ulaştık. Huzuruna vardığımızda mecburen hakire ağlamak geldi. Yâsini şerifden. üç âyet okuyarak:

— Sen sağ ol sultanım! İşte altı konak yeri kaçça kaçça bir gün bir gecede geldim. Ve Mentеш bölük-başıyı da kaçırdım. dedim Paşa:

— Yâ Evliyâ! Bizim orada olan yetmiş keseden, berhudar ol, ellisini göndermişsin, geldi. Ya yirmi kese geride kalan nice oldu? deyince hakir:

— Bre sultanım. vazgeç.. Şimdi ne tarafa gidersin? dedim. Paşa:

— Bitlis'e doğru.. Oradan Diyarbekir'e..

Dedi. Hakir :

— Vallah efendim. Boynueğri-Mehmed Paşa gibi âleme rezil ve rüsvay, kötü namılı olursun. Bitlis'de kirdığımız adamların kanları kurumadan bu azlolunmuş hal ile ne cesaretle Bitlis'e gidersin.

Dedim. Birkaç ağalar:

— Evliyâ! Böyle bir vezire ne olur? dediklerinde hakir:

— Hay sultanım.. Bunlara eski Han yine at ve köle başışlamağa hazırlanmıştır. Onun için Bitlis'e gitmek isterler. Ama, Allah bilir, oranın adamları size kırgındır. Hele şimdi tûğu Han askerine aldırmayasız. Ona ilâç edin.

Dedim. Paşa akıllıca:

— Ya nice olur? dedi. Hakir:

— Sultanım, size haber vermeden, size vekâlet edip tuğur beş saat geriye çevirdim.

Dediğim vakit paşa:

— Hay berhudar ol, Evliyâ! Tiz, asker gidip tûğu getir-

sinler amma, bu kışta ne tarafa gidelim Evliyâm? dedi. Ben de:

— Malazgird, Ziyâüddin, Bayezid, Avnik kaleleri üzerinden ve Ahıska nududu kıyılarından, Soğanlı sahralarından, Hasankalesinden ve oradan Erzurum'a selâmetle çıkarız!

Dediğimde paşanın hoşuna gidip duâ eyledi. İkinci vakti tûğ gelip ,ertesı gün hakire bir seçme gulâm, Mentеш bölük-başıya bir samur kürk ihsân edip kapıcı-başı yaptı. Yedi gün sonra Mentеш bölük-başının üçyüz adamları gelip yazıldı. Ve Ahlat dizdarına hil'at giydirildi. Başımızdan geçenler daha uzun ise de yazmağa mecalimiz yoktur. Mevzua gelip, bıkkınlık vermeyelim.

Institut kurde de Paris

1066 (1655) SENESİ ERCİŞ KALESİNDEN İSTANBUL'A DOĞRU YOLA DÜŞTÜĞÜMÜZ

Evvelâ paşa efendümüzle (Aksaray) kalesinden kalkıp kuzeye giderek mâmur köyleri şiddetli kışta geçip (Taşkın) köyüne geldik. Erzurum eyâleti sınırında, Malazgird sancağı toprağında mâmur bir ermeni köyüdür. Buradan hareketle (Malazgird) kalesine geldik.

Malazgird kalesi:

İlk kurucusu Yezdigird Şâhidir. Acem dilinde adına (Han Gazanfer Şâh) kalesi, Moğol dilinde (Malazcird), Arablar (Sur-ı Sebu') derir ki bu da Azerbaycanlılardan Kılıçarslan'ın tâmir etmesinden kalmadır. Kürdlerden bazıları (Melazerd), bazıları: (Malazgird) derler. Bu son isim, kalenin değirmi olmasından dolayıdır. Erzurum eyâletinde başkaca sancak beyi merkezidir. Beyinin hası 100,000 akçadır. Livasında 14 zeâmet, 282 timar vardır. Alay-beyisi, çeri-başısı var. Kanun üzere cebelileriyle binbeşyüz askeri olur. Bizimle Bitlis Han'ı cenginde beraber bulduklarından biliriz ki, icabında sekizbin kadar silâhlı asker çıkarabilir. Bitlis Han'ı Abdal Han'a bunlar da kırıgın olmakla, Han askerini ilk defa bozguna uğratan bu Malazgirdlilerdir. Velhasıl seçme, kılıç kullanan askerlerdir. Buraya İstanbul tarafından iki sene müddetle yüzelli akça pâyesiyle bir kadı gelip, beher sene iki bin kuruş tahsil eder. Gerçi Kürdistandır amma halkı şafii mezhebinde olup, şeriata itaat ederler. Başka hâkimleri olmayıp, işlerin idaresi mirlivasına aittir. Amma hak ve adalet yeridir. Çünkü halkı şiddetli ve şecaatlidirler.

Malazgird kalesinin şekilleri:

Kalesi yuvarlak bir tepe üzerinde olup, kesme taştandır. Hisar içi mâmurdur. Amma ev yapısı malûmum değildir. 878 (1473) senesinde Akkoyunlu Sultanı Uzun-Hasan Bayındırı zabt etmek isterken, Fatih, Uzun-Hasan'ı bozguna uzratıp bu kale halkını da itâat altına almıştır. Sonra Bayezid Veli asrında Acemler istilâ etmişse de, 922 (1516) târihinde Yavuz Sultan Selim Çıldır cenginde Acemleri mağlûp etmiş, bu kale de o günden beridir Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Kalenin üç tarafı havalesi olup doğuya bakan bir kapısı var. Aşağı deresine inmek için kesme kayadan su yolları vardır. Bağ ve bahçesi o kadar makbul olmayıp, kalesi de yer yer, Timur'un tahribine uğramıştır. Şehri o kadar mâmur değildir. Tahminen ikibin ev, bir câmi, iki medrese, bir küçük hamam —ancak beş adam alır— bir han, elli kadar dükân, yedi aded çocuk mektebi var.

Şehir, 18 inci örfi iklimin ortasında olup kuzeyinde Erzurum üç konaktır. Kiblesinde Bitlis iki konaktan noksandır. Van kalesi, doğu tarafında olup dört konaktır. Ahlat kalesiyle Malazgird arası tam yedi fersahtır. Dağ başlarından aşma doğru yolları var. Şehrin suyu ve havası gayet yayla olup, bütün ahalisi tendürüştür. Çünkü kış, çok şiddetli olur. Şehrin içinde akan nehir, Bingöl yaylasından çıkıp gelir.

Bu şehirde kışın şiddetinden kapandık kaldık. Ve bir ay tekaüd olunmak fermân olundu. Allahın hikmeti bir gün dolu yağdı ki, her tanesi yüz dirhem tartıldı. Birçok hayvanlar telef olup, bir saat sonra paşaya bir dolu tanesi getirdiler. Tam bir okka geldi. O tane, paşaya gelinceye kadar belki elli dirhem erimştir. Şeşhâne, Süleyman mührü gibi ve kaz yu-murtası kadar bir dolu tanesi idi.

Bu şehirde paşa ile kış faslında iken, Bitlis Han'ı Abdal Handan bizim paşaya muhabbet mektupları ile hediyeler geldi. Hakirin altı baş atlarımızla, iki sepet elbiselerimizi gön-

derip dört kölemize onar altın yol harçlığı ve birer kat siyah elbise verip, hakire dahı ikiyüz kuruş ve iki kızıl katır yükü şeker işi tatlılar ve diğere yiyeceklerden ihsân göndermiş.

Muhabbet mektubunda şöyle demiş:

«Benim ömrüm kardeşim Evliyâ Efendi! Niçün korkuya düşüp o gece kaçtınız? Bilmez mi idiniz ki, bizim memleket hâli öyle olagelmıştır? İşte ihsan ettiğimiz boyahânenin gelirinden cenabınıza ikiyüz kuruş gönderdim. Allah ile ahdim olsun, nitekim bu Abdal Han zayıf ve dermansız hayattadır. Her sene gelirini size ulaştırırız. Hayır duâdan unutma!»

Hakirin temiz rüyasının

Tesirlerinden :

Bir gece Malazgird'de evimizde uyurken, âciz uykumda gördüm ki İstanbul'da imişim. Siyâvuş Paşanın vâlidesiyle, Süleymaniye'de Defterdar-Mehmed Paşanın vâlideleri başbaşa vermiş ağlaşıyorlar. Hakir «Ey vâlide efendilerim niye ağlarsınız?» dedim. Onlar «Ey Evliyâ efendi, ikimizin de oğullarımız Siyâvuş ve Mehmed İstanbul denizinde boğuldular. Bu haberi Erzurum'da sizin Melek-Ahmed Paşaya ver de, onların derdlerine derman olup, boğulmuş iken diri eylesin!» dediler. Hakir hemen uykudan uyanınca, abdest tazeleyip safii vakti olmakla, paşa huzuruna varıp selâm verdim. Aleyh alıp: «Evliyâm, Erzurum'da ne rüyâ gördün?» dedi. Hakir «Hele sultanım, Erzurum'a varalım» dedim. Paşa: «Her ne rüyâ gördünse söyle» dedi. Hakir, yazdığım rüyâyı tafsilâtıyla anlattım. Paşa:

«Sübhânallah.. Ben de demin rüyamda seni Erzurumda bize bir rüyâ anlatır gördüm. Bize (ağlamayın) diyordun. Ben de sana onun için Erzurum'da ne rüyâ gördün? dedim. Ama hayır ola. O hatunların ağlayıp (oğullarımız İstanbul'da garkoldular) dedikleri, dünya hâline daldıklarına, Allah bilir (Erzurum'da paşana söyle, boğulmuş iken oğullarımızı diri eylesin) dedikleri, adamlarımı ihya edeceğimize ve ruhları için hayır ve hasenat yapacağımıza delâlet eder. Allah bilir, bize Erzurum'dan çok haberler gelecek, hayır ola, el Fâtiha!»

Dedi. Velhasıl bir ayda, kışın şiddeti biraz sükûnet bulup, Anadolu'ya doğru gitmeğe başladık. Çünkü, berhurdar olsun, Malazgird Beyi Mehmed Bey, her gün üçerbin at yemi, ellişer koyun tayın verip, bir ay ey sahibliği ettiğinden, paşa mahcub kaldı. Sonunda Malazgird'den hareket günü paşa sırtından samur kürkü çıkarıp, Mehmed Beye giydirdi. Ve Malazgird livası reâyasına, bütün âyân huzurunda beş aded Rûmî kese ihsân edip, tûğlar Anadolu'ya doğru yola düzldü. Ertesi günü paşa da Malazgird'den kuzeye giederk (Kazköyü) köyüne geldik. Bugün, Malazgird toprağında ve bir göl kıyısında beşyüz evli mâmur köydür.

Fahta gölü : Malazgird kalesi ile Hinsi kalesi arasında bir yuvarlak göldür. Amma Malazgird'e bir konak yakındır. Bu gölde alabalıklar olur ki, Bosna-Hersek deryâsında Mostar nehrinde bu kadar alabalık olmaz. Kış mevsiminde bütün kaz ve ördekler bu gölde kışlayıp bütün Malazgird sancağı ahalisi bu kazları avlayarak geçinirler. O yüzden gölün adına da (Kaz gölü) derler. O tarafların dağlarından gelen sular hep burada birikir. Bu gölün etrafı iki konaktır.

Buradan yine kuzeye karlar çiğneyerek gidip (**Kanber Baba Sultan**) ziyâretine vardık. Burası Hinsi sancağı içinde, beşyüz evli ve câmîli bir köy olup içinde böyle bir ziyâretgâh vardır. Fakat ne ve kim olduğunu bilmediğimizden yazmağa cesaret edemedik.

Buradan yine kuzeye giderek (Hinsi) kalesine geldik. Burası evvelce Defterdar-zâde ve Seydi-Ahmed Paşa ile Süşik Beyi üzerine gittiğimiz vakit görülmüş ve yazılmıştı. Burada onbeş gün oturak olup, orada beş altıbin yerli reâya, beyin fermânı ile karlı dağları kürüyüp yolları temizlediklerinden (**Kozlu baba**) köyüne geldik. Bağ ve bahçe yüzünü görmemiş bir köydür. Ebu İshak Kazrûnî Kaddesırrahû Hazretlerinin halifelerinden ve meczubinden ulu bir kimse imiş. Rivâyete göre beş vakit namazı, Erzurum'da Ebu İshak ile kılıp, yine burada bulunurmuş.. Burası ile Erzurum'un arası dört menzildir. Nice kerametleri görülmüş..

Otuzüç tane kozdan yapıma bir tesbihi varmış.. O yüzden adına (Kozlu Baba) derlermiş. Tekkeciğinde kanaatkâr derişleri vardır.

Buradan yine kuzeye gidip (Ağzıaçık Mağara) konağına geldik. Hinsi sancağı toprağında Aras nehri kenarında mâmur bir köydür. Bu köy halkının bütün hayvanları, yaz ve kışta Aras nehri kenarındaki mağaralarda yatarlar. Bu mağaralar Temmuzda serin ve belki soğuk olmakla beraber, kışın sıcakça olurlar. Çoğunlukla ağızları açık olmakla (Açık Mağara) adını almıştır. Bunlar Bisütun dağı nümunesi denmeğe lâyük mağaralar olup, her birisine onbeşer bin koyun sığar.

Buradan kuzeye giderek vâkıâ karlar içinde yürüdük, amma hava ılık olup zarar vermezdi. Nihayet (Altın Halkalı Köprü)ye geldik.

Altın Halkalı Köprü:

Evvelce 1057 (1647) senesinde Şuşık kalesine giderken bu köprüden geçtik ise de anlatmamıştık. Bu büyük köprü, Aras nehri üzerine Melek Gazi tarafından yapılmıştır. Bir sarp ve eski yerde, göğe baş uzatmış, kayadan kayaya saman yolu gibi bir kemer atılmış ki, gök kuşağına benzer, gayet ibret verici ve san'atlıdır. Tam marifetli üstadın, köprünün üst kemerinin tepesine koyduğu, köprücükte kened denilen sert taşın ortasına, halis altında bir halka asmış.. Aras nehri üzerinde asılı durup, bir şiddetli rüzgâr halkaya isabet etse hareket eder. O halkanın da bir rezesi vardır ki adam beli kalınlığında vardır, halkası da adam oyluğu kalınlığındadır. İşte bu köprüye onun için (Halkalı Köprü) derler. Halka çok yüksek yerde olduğundan aşağıdan küçükçe görünür. Hayır sahibi bu köprüyü yaptırırken, o halkayı şu düşünce ile koymuş ki, köprü zamanla yıkılırsa, bu halkanın parası ile köprüyü tamir edeler..

Nice Kürd haramileri bu kaleye kemendlerle el atmak istemişlerse de helâk olmuşlardır. Bu köprüye yakın köy

ahalisi de halkaya bekçilik ederler. Bu köprü altından geçen Aras nehri, tâ Bingöl yaylağından gelip, Malazgird kalesine uğrayarak, oradan Hınıs kalesine üç saat yakın Çoban Köprüsü altından geçip, nice yüz köy ve kasabaya rastgelir ve Revan kalesi dibinde Zengi nehrine karışır. Zengi dahî Kür nehrine, o da Hazar denizine akar.

Bu köprüden sonra karlı sarp dağlara çıkarak aşip, yine kuzeye giderek Alvar köyünde konakladık. Pasin sancağı toprağında mâmur köydür. Buradan kuzeye doğrulduğumuzda, üzerimize Pasin sahrasının serçe başı gibi karları yağarak, **(Hasanabad)** kalesine geldik. 1057 (1647) târihinde Defterdar-zâde Mehmed Paşa asrında bu hisarı seyretmiştik. Ve defalarca buradan geçip tasvir edilmesine çalışmıştık. Şimdi burada bir gün kalıp, mutedil hava ile batıya giderek (Câfer Efendi) köyünde konakladık. Sahibi Erzurum yazarı Câfer Efendidir. Üçyüz evli bir köy olup, bütün asker diğer köylere yaftalarla tâyin olundu. Bu şiddetli kışta bu Ermeni evlerine girdiğimizde sanki ebedî hayat bulduk. Bütün bu Erzurum evlerinin damları gemi direği ile yapılmıştır ki o direklerle keran derler. Ağır çam direkleridir. Amma evleri onunla kır-langıç kanadı gibi yapıp bütün reâyâ evleri hamama benzemiştir. Ev damının ortasında bacadan açıklık gelir. Ve evinin tabanı ortasında alev alev sığır tezekleri yakıp, tenurlarında kete, herise, lahşa, kırpal çorba, sarmısaklı tarhana çorbası, toğa çorbası pişip bütün gelip gidene dağıtılır. Çünkü gayet bolluk yerdir. Her evin dört tarafında camus sığırları vardır. Onların da nefesinden evleri hamam gibi olur.

Sonra bu Câfer Efendi köyünden kalkıp yine batıya giderek **(Gümüştü Künbed)** denilen yüksek kubbe yanında alay halinde gelmiş olan Erzurum âyanı ile geçip selâmetle (Erzurum)a girdik.

Hele hakîre, onbir seneden sonra, İstanbul'dan gelip dinlenmek nasib ve mukadder olup, ahali paşa efendimizi vezirlere mahsus büyük saraya kondurup bütün ağalara, şehir içinde, **(bizim âdil paşamızın ağalarıdır)** diye konaklar verip,

katarları da Erzurum sahrasında olan Kân köyüne koydular. Bütün tayınlarımız şehirli tarafından verildi. Vaktiyle Melek-Ahmed Paşa Erzurum vâlisi iken ahali ile iyi geçindiğinden «bizim halim, selim, halûk paşa efendimiz geldi» diye, paşanın yoluna, var kuvvetlerini sarfedip hediyeler ve çeşitli tatlılar getirirlerdi.

Bilhassa vilâyet vâlisi olan Zurnazen-Mustafa Paşa İstanbul'dan bir saat kadar sadrazâmlık mührüne sahib olup, yine azlolunarak Erzurum eyâleti ona verilmiş ve gelmek üzere bulunmuştu. Erzurum mütesellimi Abdullah Ağa (Zurnazen'in mütesellimi) bir kadirbilir, sonunu düşünen, czağı gören, işilir, tedbirli, basiretli, gönül çalıcı kimse imiş.. Paşa saraya indiği saat, bütün iç ağalara, odaları ve divanhâneleri baştan ayağa altın yıldızlara garkolmuş bir halde döşeyip bir kokulu yemek ile sofraya kurmuştur ki, dil ile tarifi imkânsızdı.

Güyâ Van'dan azlolunarak Erzurum vâliliğine tâyin olunduk sandık Meğer Topkapılı-Mahmud Ağa da Erzurum'da Gümrük-emini imiş.. Mîriye ikiyüz kese borcu olduğundan İstanbul'da Defterdar-zâde Mehmed Paşa tarafından İznikli-Hüseyin Ağa adında bir ağanın yanında Mahmud Ağa mahbus imiş.. Paşa bu işi haber alarak Hüseyin Ağayı huzuruna, mütesellimin ziyâfeti başına oturtarak pek çok gönül alıcılık etti. Hüseyin Ağa gayet memnun oldu. Yemekten sonra mütesellim, paşaya bir samur kürk, on bohça elbise, üç Gürcü gulâm, üç baş küheylân at ve üç katar katır ve üç katar deve hediye çekip, paşa atlardan birisini Mahmud Ağayı habse-den ağaya ihsân edip buyurdular ki:

«Hüseyin Ağa oğlum! Gümrük-emini Mahmud Ağa sende zincir ile bağlı olup mahbus mudur?»

Hüseyin Ağa: «Beli sultanım göz habsindedir» dedikte Paşa:

«Ben o adama mal ve vücudum ile kefilim. Eğer bin kese borcu da varsa biz kefilliz. Onu bu dakikada hapisten saliver!»

Dedikte hemen Hüseyin Ağa uzağı gören:

«Nola sultanım, emriniz başımla beraber.. Kapıcılar kethüdânızı koşun, şimdi teslim edeyim!»

Dedi. Paşa:

«Hüseyin Ağa, yine burada nezaket gösterdin. Tâ ki, ben salıvermedim. Gazap üzerine salıverip falana teslim ettim demeğe vesile ola!»

Dedikte Hüseyin Ağa «dâ vallahi sultanım, bu sözler hatırıma gelmemiştir» deyince, paşa derhal «dizdar, kapıcılar kethüdâsı, Mahmud Ağayı sana teslim edip Hüseyin Ağa dahi bile (beraber) gelip bize teslim etsin, şer'isi böyledir!» dedi. Mahmud Ağayı habisten salıverip, paşa huzuruna getirdiler. Yer öpüp durunca paşa:

«On güne kadar ben burada iken beytümâl-i müslimine (devlet hazinesine) borcunu ödeyip kurtul, yoksa sen bilirsin!»

Dedi. Hüseyin Ağaya da hayır duâalar etti. Hüseyin Ağa evine gitti. Onu gördük ki Mahmud Ağa paşaya onsekiz kese nakid kuruş, yirmi kese değer kıymetli kumaşlar, yedi küheylân at, üç aded seçme gulâm ve az bulunur hediyeler getirdi. Paşa da Mahmud Ağaya bir samur kürk ihsân eyledi ve:

«Elbette borcunu öde!. Yoksa vallah hediyelerini kabul etmem!»

Diye yemin etti. Ertesi gün Mahmud Ağa paşaya sarayında bir ziyâfet tertip etti ki, iki hükümdar bir araya gelse, bu ziyâfetten dolayı mahcub olmazlardı. Çünkü bütün kokulu şehir yemekleri idi ki, ancak o kadar olurdu.

Bu ziyâfete Van âyânı ve Hüseyin Ağa dahi geldi. Yemekten sonra eller yıkanıp, paşa ayak gezintisi yaparken «bu köşk ne kadar güzel olmuş!» diye seyir ve temâşâyâ dalınca:

«Mimmâ yürsemü seyyâh-ı âlem Evliyâ, Huddâm-ı Mehmed Paşa. Sene: 1056»

Hakirin yazısını ve nakşını görüp:

«Bre Evliyâm, o sene Acem diyârına gittiğin vakit bu köşk yapıp da mı naksettin?»

Deyince hemen Mahmud Ağaya mübaşir gelen Hüseyin Ağa:

«Sultanım, hikmeti Lokman'dan haber alın.. Bu köşkü, efendimiz Mehmed Paşa oğlunuz vilâyet vâlisi iken yapıp, bütün bu kalemin nakışlarını ve lâcivere altın yıldızlarını Evliyâ Çelebi duâcınız el yazısıyla yazmıştır. Târih güfteleri onundur!»

Deyince paşa hayretle bakıp:

— Hay, hay fâni dünya! Valiahi gerçek Evliyâ'nın güftesi ve bu kalemin resmidir. Subhanallah! İşte Defterdar-zâde Mehmed Paşa oğlumuz da bu sarayda bir eser yapmış.. Değme canlar böyle eser yapamazlar. Onun için derler ki (Er ölür adı kalır). Velâhasıl hayır ile vâdolanmak için nice hayırlar yapmak gerek..

Diye bu köşk içinde gezdi. Amma güyâ kendinden geçmiş gibi gezerdi. Gözleri kan çanağına dönmüştü. Hakir kendi kendime «yine paşanın celâhı var!» deyip yanına vardım:

— Sultanım, inşallahı taâlâ İstanbul'a yakın zamanda vardığımızda bu köşkü yaptıran Defterdar-zâde —ki hâlâ Defterdar Paşadır— ile müşerref olduğunuzda hoş geçinirsiniz!

Dedim. Paşa:

— Bize onlarla ve Siyâvuş Paşa ile görüşmeği Allah gecinden versin.. Bin sene yerde yatmaktan ise, bir gün yeryüzünde ibadet etmek iyidir, Evliyâ! İnşallah biz seninle sıhhat ve selâmetle Rum mansıplarına gideriz. Defterdar-zâde ve Siyâvuş Paşa başka mansıplara gitmişlerdir!

Deyip sustu. Paşanın bu çeşit sözlerinden nice nükte ve rumuz anladım amma, yine «el mâna fî batn-ı şâir» yâni «mâna şâirin karnındadır» deyip sustum. Gördüm ki Melek Paşa eline tesbihi alıp «Allah, Allah, kaadır Allah, baki Allah. Nerede dünyada böyle köşk ve saraylar yapan» deyip Erzurum sahralarına bakardı. Hakir bu köşkten aşağıya indim. Gördüm ki Gümrük-emini Mahmud Ağanın, iki aded tatar ulakları geldi. Hemen geriye dönüp paşaya çıkarak «Sulta-

nım müjde.. Tatar ulakları geldi. Ve sultanıma iki aded mektup getirdiler.» dedim Paşa:

«Evlîyâm, işte Malazgird kalesinde gördüğün rüyâda (Siyâvus Paşa ve Mehmed Paşa vâlidelerinin, oğullarımızın garkolduğunu Erzurum'da paşana söyle) dediklerinin sebebi budur ki bana Erzurum'da (ulaklar geldi) diye haber getirdin. Bu ulaklarda çok haberler vardır. Tiz Gümrük-emini Mahmud Ağayı ve ona mübâşir gelmiş ve öksüz kalmış olan Hüseyin Ağayı ve mütesellim ağayı çağırın gelsinler!»

Derken, onlar dahi sovağı ve savatı ve belinde kılıcı ile paşa huzuruna gelip, kalpaklarını yere bırakıp, el öperek mektupları paşanın eline vererek geriye döndü.

Paşa önce Kaya Sultanın mektubunu okuyup (Elhükmü billâh, innâ lillâh ve innâ ileyhi râciün) diye ağladı. Sonra:

«Evlîyâm gördün mü? Demin sen (İstanbul'da Defterdar-zâde ile görüştüğünüzde hoş geçinirsiniz) dedik. Ben de (Allah gecinden vere) dediğimde sen hayret ettin. İşte Siyâvus Paşa sadrazâm iken ve fât etmiş... Hemen o an, Defterdar-zâde Mehmed Paşa da, Bostancıbaşı çardağında katledilip naaşı Demirkapı önüne bırakılmıştır. Mehmed Paşa boğulup ruhunu teslim ettiği an bir oğlu dünyaya gelmekle adı (Mehmet Yetimi) koymuşlar.»

Deyince, hemen bu hakirin canı boğazıma gelip ağlamak geldi ve aklım başımdan gitti. Çünkü o içi aydınlık vezirin bu Erzurum'da gümrük kâtipliğini ve has nedimliğini yapıp, bu köşkün nakış ve târihleri bahanesiyle bir buçuk senede onyedî kese ihsân ve on kese karşılık hediyeleri ve nimetlerini görmüştüm. Allah rahmetine garkede.

DEFTERDAR-ZÂDE MEHMED PAŞANIN GÜZEL AHLÂKI BEYANINDADIR.

Değerli babaları aslen Bosnalı olup, Hersek'de Novesinli idi. Eğri fâtihi Sultan Mehmed Han hizmetinde nasiblenip yüksek memuriyetlerde bulunup, nihayet Sultan Dördüncü Murad'ın tahta çıkışında baş defterdar olup padişâh hazine-

sine nizam ve itizam vermişken 1041 (1631) târihinde Hâfız-Ahmed Paşa yerine, Receb Paşa sadrazâm olduktan sonra Mûsa Çelebi ile onun himayesinde olan yeniçeri ağası Hasan Halife ve Defterdar-Mustafa Paşa öldürüldü ki, adı geçen Şehid-Mehmed Paşa, bu Defterdar-Mustafa Paşanın ciğerküsesi idi. Sonunda ellisekiz yaşında kendi de şehidlik rütbesine erişti. Amma babasından sonra ondört yaşında garib ve kimsesiz kalıp bir güneş parçası, mehtab gibi bir mahbub idi. O asırda hakikaten cihanı fethetmişti. Rûznâmecî-İbrahim Efendi, Süleymaniye'de oturan Uzun-Hüseyin Ağa ve Defterdar-Ömer Efendi, Sıtkı Efendi adlı namli kimseler, bu Mehmed Beyin babasının hademelerinden olduklarından, bu Mehmed Beyi gözetip yabancıardan muhafaza ettiler.

Tâ ki 25 yaşına basıp zülüflü olunca divan hocalıklarında, taşra kâğıt emâneti hizmetinde kullanılıp, nice sene mutasarrıf olup, nice sene divan mansıplarını zabtetti. Nihayet Sultan İbrahim tahta çıktığı vakit Anadolu muhasebecisi olup, nice zaman da bu vazifede kaldı. Sonra silâhdarlık hizmetine memur olup, o sırada Salih Paşa defterdar iken vezir-i âzam oldu. Allahın hikmeti, bu Salih Paşa, vaktiyle asılan Defterdar-Mustafa Paşanın hizmetkârı idi. Kendileri sadrazâmlık rütbesine nâil oldukları gün, eski dostluklarına binaen Defterdar-zâde Mehmed Bey çelebisini ileri çekip, yeniçeri ağası etmek isteyince, Mehmed Bey kabul etmedi. Erzurum Vâliliğini istedi. Derhal vezir Salih Paşa Sultan İbrahim Han'a telhis etti. Telhisi kabul olarak, Erzurum eyâleti üç tuğlu vezirlik ile o gece Defterdar-zâde Mehmed Paşaya verildi.

İlk defa hakir onunla, Erzurum memleketine seyahat edip, oradan üç kere Acem diyârına gittiğimizi evvelki ciltlerimizde bildirmiştik. İşte Mehmed Paşa bu Erzurum eyâletine mutasarrıf iken, Erzurum ahali emniyet ve asayiş içinde idi. Herkes kendi iş ve kazancında, zevk ve safâsında idi.

Mehmed Paşa, adl ve adalete meyilli, hak ve cevaba ina-

nır, mutasarrıf olduğu vilâyetlerde bir köy değil, bir ev bile yağma olunmadı. Adamlarına karşı gayet zabtedici idi. Herkes ırzı ile zevk ve şevkinde olup temiz ve herşeyden arınmış, kalblerin sevgilisi ve Aristo tedbirli, uzağı gören, reâyayı seven kimse idi. Gayet hayâ (utanma) sahibi, edebli olduğundan hiç kimse onun avret yerini görmüş değildi.

Rüşvet, kötöleme, arkadan söyleme ve fenalıklardan perhizli idi. Şecâat ve kuvvette akranı arasında sam ve neriman gibi idi. (İki Acem pehlivanı).. Hattâ 1057 senesinde Şuşik cenginde ve 1058 de Üsküdar'da, Kara-Murad Paşa sadrazâm iken Gürcü-Nebî, Katıncı-oğlu cenginde bu Mehmed Paşa askerinin öncüsü olup, Çarka cenginde ettiği yararlıkları hiç bir yiğit vezir etmemiştir. Meğer Gazi Seydi-Ahmed Paşa, Trabzon eyâletinde Çoruh nehri kenarında Künye kalesi cenginde inadcı Kazak ile etmiş ola..

Nihayet 31 sene ayrılığımızdan sonra vezirlik ile kâh Şam, Maraş, Maiatya ve Mora eyâleti ve nice yüksek mansıblara tâyin olunup, mağrur ve mükerrem idi. Demek Allahın emri böyle imiş!

Sonra Melek-Ahmed Paşa Erzurum'da ulakların mektuplarını okuyarak ulaklara ihsânlar verdi. Gümrük-emini Mahmud Ağanın üzerine mübâşir gelen Hüseyin Ağa ise üzüntü içinde ağlarken ona da:

«Elem çekme Hüseyin Ağa! Defterdar-zâde Efendin öldü ise Melek sağolsun! Sen ricamız ile Mahmud Ağayı habisten salıverip insanlık ettin. Karşılığında biz de seni garib komayız. Tiz kethüdâyı çağırın!» Dedi.

MELEK-AHMED PAŞANIN HÜSEYİN AĞAYA İN'AMI

Derhal Yusuf Kethüdâ gelince paşa:

— Yusuf, bu Hüseyin Ağa bizim garibimiz oldu, İstanbul'dan birer kamçı ile ulak olarak geldi. Biz buna önce bir cerke... Ama yeni ve mükellef ola... Mutfağı ve diğer beş aded

çadırı ile ola.. Bir katar katır, beş köle, takımı ile birlikte beş at.. Beş tirkeş, kılıç ve mızrakla bütün yol mühimmatını verelim..

Deyip, tez:

— Hazinedar, beş kese getir!

Diyerek, gelen beş keseyi Hüseyin Ağaya verdi. Paşa, kendi arkasından beşyüz kurusluk samur kürkünü çıkarıp Hüseyin Ağanın arkasına giydirdi. Kendisi yerinden kalkıp, Mahmud Ağanın arkasından samur kürkünü çıkarıp:

— Senin üzerine mübaşirdir, efendisi vefât etti deme, daha fazla riâyet eyle!

Diye, Mahmud Ağanın kürkünü Hüseyin Ağaya giydirip, Hüseyin Ağayı üç kürklü yaptı. Paşa, Mahmud Ağaya:

— On kese de sen ver!

Diye fermân edince, derhal Mahmud Ağa on kese, üç at, iki Gürcü gulâm ve bir katar katır verdi. Paşa:

— Erzurum âyanından her kim beni severse, garib kalan Hüseyin Ağaya riâyet eylesin!

Deyince, yedi gün içinde herif mal ve menale garkolup, neye uğradığını bilemedi. Paşadan tayınlar alıp kapıcılar zümresine katıldı. Paşa, buyurdular ki:

— Hüseyin Ağam eski kapı yoldaşların ile konup, yanana, çerke çerkeye göç, kalk!

Ve yine o gün Melek-Ahmed Paşa efendimiz bu hakir ile Vâni Efendiye ikiyüz altın ve iki keşmîri şal ve bir havlu gönderdi ise de, o zât altınları kabul etmeyip, iki aded şalı alarak, elli altınını hakîre verdi. Geride kalanından fukarasına üçer altın, dağıtıp, fazlasını mühürleyip fukarasından biri ile paşaya gönderdi. Ermişlerden, müfessir, muhaddis, mânâ denizi, ilâhî ârif, Hazret Mehmed Ağa vardı ki, o asırda tek idi. Amma, güneşin batma zamanı gibi hazin olmayıp, açık meşrepli, ıstılahlı ve fasih konuşur bir âlim ve fâdil kimse idi. Sellemeühüsselam..

Sözün kısası, Erzurum şehrinde on gün oturup kışın şid-

detini geçirerek tûğlar gönderildi. Seher vakti vilâyet âyanı büyük alay ile paşayı Erzincan kapısından dışarı çıkarıp, yarı menzil giderek, hep vedalaştılar ve Erzurum'a döndüler.

Bizler dahi Ilca köyünde konakladık. Akkoyunlu padişâhlarının yapısı olduğunu ve diğer ahval yazılmıştı.

Burada Erzurum Vâlisi Zurnazen Paşa çadır ve yükleriyle o şiddetli kışta durmakta idi. Bizim paşaya büyük bir ziyâfet çekip, bir samur kürk, bir murassa' eğerli at, bir oba çadır ve yirmi kese yol parası, beşer katar katır ve deve, on aded seçme Gürcü gulâm hediye verdiğinden Melek Paşayı fevkalâde memnun eyledi.

Akıllı olan Gümrük-emini Mahmud Ağa, borcu olan ikiyüz kese padişâh parasını iki padişâh veziri huzurunda Hüseyin Ağaya teslim edip, şeriat huzurunda hüccet ve temessükler (senedler) alarak borcundan kurtuldu. İkiyüz keselik mala, kira beygirlerini de hazır edip, bizim paşa da bu padişâh parası üzerine beş bayrak sarıca ve yirmi aded iç mehterlerini muhafaza için tâyin eyledi. İki yiğit vezir, birbirleriyle sohbet ederken, Zurnazen Paşa bizim paşaya:

— Sultanım, bize aldırış etmeden âşinalık edip, yukarıdan aşağı muamele etme.. Çünkü sultanım, biz de yarım saat kadar (1) mühür sahibi olduk! Bizden mührü alıp Girid'deki Deli-Hüseyin Paşaya gönderdiler. Daha onun da eline varmadan geriye getirtip Siyâvuş Paşaya verdiler. Hele ben, yarım saat kadar mührü alıp koynuma koydum. Yüzünü görüp hilâl çasnili mührü bir kere kokladım. Gâyâ uykuda bir hayal imiş! Yine aldılar. Bizim Deli biradere (Girid kumandanı Hüseyin Paşaya) gönderdiler. Amma ona mührü

(1) Zurnazen Mustafa Paşa, pek de lâyük olmadığı halde mühre mâlik olmuş, yâni sadrazâm olmuştu. Fakat daha sadrazâmlık tebrikleri yeni başladığı sırada, yâni dört buçuk saat sonra mühür kendisinden geri alınarak, sadrazâmlıktan azledilmişti. Târihimizde en kısa sadrazâmlık yapan bu zâttir. Tadı damağında kalmış, sonraları durmadan bu dört saatlik sadrazâmlıktan bahsetmeği âdet edinmiştir.

alıp koklamak da nas'ib olmadı. Siyâvuş Paşa, tamahından, mühürü fazla kokladığından, mühürün yılan zehiri ona ok gibi fesiri edip vefât edince, çasnısı Defterdar oğlu Mehmed Paşayı da zehirlenmiş.. Yolda işittim.

Diye, şaka kılıklı sözler söyleyince, Melek Paşa:

— İmdi, birâder! Mademki yarım saat mühür sahibi oldum! Başımıza beraber vezir-i âzam olup pâye kat'etmişsin.. İmdi, benim biraderim! Ben birbuçuk sene vezir-i âzam oldum. Senin yarım saat mühre mâlik oluşun kadar da tad aldum. Bu dünya çirkâbı bir uyku ve hayal gibidir.

Deyince Zurnazen Paşa:

— Hele ey sultanın.. Mühür bende birkaç gün kalaydı, gam yemezdim.. Hemen mühürü koynuma koyup bir kere kokladım. Gördüm ki duruyor, elimi koynumdan çıkarır çıkarırmaz, «ver mühür!» dediler. O anda mühürü alıp gittiler. İşte beni bu Erzurum'a attılar. Hele görürsün mühürü Haleb'e, Boynueğri'ye gönderdiler. Yakında onun da mühür ile boynunu doğrulturlar!

Diye güldürecek sözler söylemeğe koyuldu. Sonunda:

— Velhasıl efendim, böyle günleri görmekten ise, bir gün evvel ölmek hayırlıdır!

Deyince, hemen Melek-Ahmed Paşa:

— Ey birâder! Böyle acele etme.. Hele bir Erzurum şehrine gir!

Dedi. Ama yüzü gülen gül gibi penbeleşip gözleri aları aları oldu ve içini çekerek «Sübhanallah!» dedi. Zurnazen Paşa, bizim paşanın «Hele bir Erzurum'a gir!» sözünü boşuna zannedip şakaya bozdu. Paşa o gece Ilıca köyünde can sohbetleri edip, ertesi günü vedâlaştılar. Alay ile Erzurum'a girdi. Biz de oradan kalkıp batıya giderek Hıms, Mama Hatun, Kenur kalelerini aştık. Burada işittik ki, Zurnazen Paşa Erzurum'a girdiği gün vefât etmiş (1). Melek Paşanın, «Hey birâder! Ölmeğe acele etme! Hele Erzurum'a var» dediği ci-

(1) Sadrazâmlıktan ayrılma acısına dayanamamış olsa gerek..

naslı söz hatırıma gelince hayrette kalıp, Melek-Ahmed Paşaya bin can ile hizmet ederek yoluna kurban olmağa karar verdim. Hakikaten Melek Paşa buna lâayık bir yiğit vezir idi. **(Allah onu muhafaza etsin).**

Buradan (Örenküş Boğazı), (Süleyman Efendi köyü)nü geçip Zurnazen Paşanın ölümü haberini getiren ulakları ile riye sürdürdük, gittiler.

Buradan «Erzincan kalesi, yalnız Bağ köyü, Başhan köyü, Bulgar çayırı köyü, Erzenes, Şeyh Sünbüli, Baru, Ele Melek, Yâkub Ağa» köylerini geçerek **(Kaplanlı bel)** e geldik. Neüzü billâh şiddetli bir kar, fırtına, tipi ve boran çekerek ve bütün develerin ayakları altına keçe bağlayarak, ağır yükleri katırlara yükleterek beli güç hal ile aşıp, o gece bütün askerle beraber kar üzerinde yattık. Ve büyük ağaçlara ateş verip orman kebabı yaptık.

Buradan kalkıp Zara Çayırı ve (Oğdomet) köylerini geçtik. Burası Sivas eyâleti olmakla, ahaliden Sivas vâlisi Seydi-Ahmed Paşanın, Sivas'dan azlolunarak devlet kapısında kapudan paşa olup gittiği haberini işittik. Buradan da kalkarak (Nis çayırı) ve (Kurd beli) köylerini, ve adı geçen beli açık havada selâmetle aştık. Amma bu da hakikat sarp bel imiş! Bu yoldan hakîr hiç geçmemiştim. Hele hoş geçtik. Bu köy, Sivas eyâletinde ve Tokat voyvodası hükmünde üçyüz evli mâmur bir köydür.

Buradan batıya giderek (Tokat kalesi)ne geldik.

Tokat kalesi:

Arab, Acem, Rum, Ermeni, Makdisi ve Yenvan târihlerinin yazdıklarına göre, bu Tokat kalesi Anadolu diyârındandır. Târihcilerin dediğine göre ilk kurucusu Amalika kavminden ve Amasya kalesini yapan (Dokat) adlı, Ferhad gibi bir adamdır. Bunların ilk barınakları mağaralardı. Hâlâ mağaralarında adam kaybolur. Sonra insanları çoğalarak mağaralardan çıkıp, bu yüksek dağ üzerinde beşken şeklinde kes-

me taştan bir kale yapmıştır ki, Amasya kalesine benzer bir sağlam kaledir. Zaman geçtikçe, devletten devlete geçip 567 (1171) târihinde Selçuklulardan (El Melikülaziz Kılıç Arslan ibn Mes'ud) bunu, kayserlerden kılıcı kuvveti ile alıp, buralarda kâfirlerin ve dinsizlerin ırkını kesip fethetmiştir.

Sonra Konya Sultanı Alâüddin zamanında Selçuk Devleti son bulunca, yine Rumlar fırsat bulup bu kaleyi istilâ etmişlerdi. O sene Horasanlı Hacı Bektaş Veli, büyük atamız Türk Türkân (Hoca Ahmed Yesevi) nin izni ile Anadolu'ya gelip, Osmanlıların ilk çıktığı günlerde Ertuğrul'a, Osmanlı'ya imdad etmeğe geldiği vakit, bu Tokat kalesine yakın gelince, bütün kâfirler karşı çıkıp, nehrin kuzey tarafında (Sünbüllü) adlı bağa kondurup ikram eylediler. Hazret-i Bektaş, kâfirlerden bu kaleyi istedi ise de vermediler.

«İnşallah yakında yıldırım gibi bir er çıkıp bunu fetheder!»

Diye Sünbüllü denilen yerde bir halifesini seccade sahibi ederek bırakır. O zât hâlâ «Sünbüllü Baba» adıyla meşhur bir kutub olup orada gömülüdür.

Oradan Karaman diyârına gidip, orada yine Horasan erenlerinden hazret, bugünler sultanı, Hazret-i Mevlânâ ile tanışıp Rum seyyahatini eder. Zamanla Selçuk Devleti 600 (1203) târihinde, yıkılmağa yüz tutunca yine Mevlânâ ve Hacı Bektaş'ın izniyle devlet Ertuğrul'a doğrulup, nice fetihler yapıp az zamanda (Söğüd) adlı kasabada devlet, oğlu Osman Han'a geçmiş. O da sikke (para) ve hutbe ile müstakil olmuştur. Sonra Hacı Pektaş Veli, Kırşehir adlı kasabada vefât etmiştir. Sonraları, evvelce söyledikleri keşif meydana gelip, Yıldırım Han Tokat şehrini kuşatarak, düşman elinden ister istemez alıp 795 (1383) târihinde Osmanlı ülkesine kattı.

Yine o sene Azarbeycan hükümdarlarından ve Karakoyunlulardan Kara-Yusuf, Timur'un şerrinden Yıldırım Han'a kaçıp Tokat kalesine kapandı. Timur kalabalık askerle gelip Tokat'ı döve döve bir taşını koparamayıp eli boş döndü. Timur (Yusuf celâyiri)yi Yıldırım Han'dan istedi. Yıldırım

vermediği için Yıldırım ile Timur'un arasına düşmanlık girdi. Sebep de Yusuf'un, Tokat kalesine kapanması idi. Sonunda Timur, Yıldırım Han'ı bozguna uğrattınca, Yusuf da Tokat'tan Mısır'ın Çerkeslerine, cradan Hacca gitti. Timur da hi geberib ölünce, Yusuf yine kendi hükûmetine giderek, Timur'un şehzâdeleri arasına nifak düşürüp, üçünü de katlettirerek intikam aldı.

Hasılı bu Tokat kalesini Timur'danberi nice yüz celâli-ler kuşatıp sûrunun sert taşlarından bir parça bile taş koparamadılar, elleri boş döndüler. Tâ bu derece müthiş bir hırsardır.

Tokat kalesinin yeri ve şekilleri:

Bu kaleyi Yıldırım Han fethettiği vakit târihciler adına **(Dârünuasır)** dediler. Amma Moğol dilinde **(Sobaru)** derler ki, **(Baru)** onların dilinde kale demektir. Arabistanda bu kaleye **(dokat)** derler. Arabistanda bakla gibi **(termis)** adlı bir dane olur. Onu un yapıp sabun gibi el yıkarlar. Elde olan yemeğin zifirini giderir. Ona da **(Dokat)** derler. Acem dilinde adına **(Kân cuh)** derler ki, **arpa vilâyeti** demektir. Hakikâten arpası, **Karama** ili arpası gibi temiz, iri ve çok olduğundan bu Tokat ve Sivas illerine Acemler **(Arpa çukuru)** adını verirler. Ermeniler bu şehire **(Tohat)** derler. Bazı şehir oğlanı zarifleri de onlarla alay olsun diye «Arzingândan rayih habar. Tohatın çasmaları ahar mı ahar amma şır mır ahar» diye alay ederler.

Büyük ve eski şehirdir. Eski Türkler **(Tok at)** derler. Kale, bir yüksek tepe üzerine kesme taş ile yapılmış olup o kadar büyük değildir. Etrafı altıbin adımdır. Etrafı burclarla ve kulelerle süslenmiş olup, etrafında hendek yoktur. Korkusuz bir sûrdur ki, saman yolu gibi göğe baş uzatmıştır. Dört tarafı çok sarp olduğundan asla hendek olacak yeri yoktur. Bütün etrafı şahin, kartal ve zağanos yuvaları, çeşitli, rengârenk kayalardır. Batıya bakan bir kapısı vardır. Kale-

nin içinde dizdar evi, kethüdâ, imâm, müezzîn ve kale meh-terhâneleri, cebhâne cdaları, zahire anbarları, su sarnıçları, ceylân yolu adlı su yolları vardır ki tam 362 basamak kesme kaya taş merdivenle nehire inilir. Batı taraftaki Ayar ka-yası bu kaleye havaledir.

Yıldırım Han câmiî var, diğer eserlerden birşey yok. Gö-ğ'e kadar yükse'miş bir kale olmakla değme adam bir saatte çıkamadığından gece ve gündüz kapısı kapalıdır. Bekçileri daima bekleyip silâhli, hazır dururlar. Çünkü asağı şehir ahalisinin bütün kıymetli malları kalede muhafaza olunur.

Tokat'ın, bütün suçlu ve katilleri burada mahbustur ki, Kudüs'ü şerif zindanına ve Acemlerin Kakhaha kalesine ben-zer. Hattâ 1056 (1646) târihinde Vardar-Ali Paşadan, İbşir Mustafa Paşanın hatunu, Mavrul Han kızı (Peri Han) 1 Sultan İbrahim istediği vakit, Vardar-Ali Paşa:

«Canum, hangi şeriatla vardır ki bir Müslümanın menkuhasını (nikâhlı karısını) bir başkasına vereyim. Veremem canum!»

Diye, Boşnak lehcesiyle sözler edip vermedi. Sonunda Si-vas'dan azlolunmağı kabul edip İbşir Paşanın hatununu bu Tokat kalesine hapsedip, kilidine kurşun akıtıp, hatunu İb-rahim Han'a vermedi. Sonunda İbşir, Vardar üzerine memur olup, güyâ «**Sen benim hatunumu İbrahim Han'a niçin ver-medin?»** diye Vardar'a:

«Ben seninle beraberim. Benim karım: vermedin. Allah razı ol-sun!»

Diye tavşan uykusu gösterip bir gün birdenbire Çerkeş kasabasında basıp, askerini kırarak Vardar'ın başını kesip, kesilmiş başını devlet katına, Hezârpâre-Ahmed Paşaya gön-derdi. Onun üzerine Sivas'ı İbşir-Mustafa Paşaya verdi-ler. Bütün halk İbşir'e:

«Yüzü kara ola! Paytak topal, zık'nefes gidi (deyus).»

Dediler. Bu Tokat kalesinde olan cebhâne hiç bir kalede yoktur.

Tokat şehrinin hâkimleri:

Sivas eyâletinde, Süleyman Han yazması üzerine, başka ca sancak beyi idi. Sonra 1026 (1617) senesinde vâlîde sultanlara has olup, hâlâ her sene bin yük akça ile iltizam olunur. Ve bir voyvoda, beşyüz atlı ile hükümet edip, padişâh malını tahsil ederek devlet kapısına gönderir. Âlâ hükümettir ki şehri, bütün örfî tekliflerden (vergilerden) muafdırlar.

Şeriat hâkimi, beşyüz akça pâyesiyile molladır. Hükümetindeki köylerden senede birçok gelir alır. Ayrıca müftüsü de vardır. Nakibüleşrâf, sipâhi kethüdâ-yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı ve neferleri, şehir nâibi, şehir muhtesibi, şehir kethüdâsı, harac ağası, avâriz ağası, gümrük-emini, darbhâne-emini vardır. Çünkü evelden Selçukluların ve Dânişmendîlerin hükümet merkezi olmuş, sonra Yıldırım Bayezid'in teveccühüne uğramış bir şehirdir. İçinde akça kesildiğini bilirim. Bir hâkimi de şehir voyvodasıdır.

Câmileri:

Yukarı kalede Sultan (**Melik Gazi câmii**) dir ki Yıldırım Han burayı fethetlediği vakit bu câmii tâmir edip ismine hutbe okutmuştur. Bundan başka kale içinde câmi yoktur. Aşağı şehir içinde Emir Kadı Efendi yakınında (**Koca Ali Paşa câmii**) gayet mükellef ve süslü ve mâmur olup, sâlâtin câmii gibi büyük kubbe ve yüksek sütunlarla donanmış bir câmi olup uzun bir minresi var. Bütün imâretleri mavi kurşunla örtülmüştür. Pazar meydanında (**Zincirli câmi**): Bu da kurşunlu kubbelerle ve uzun minâreli bir câmidir ki, gece ve gündüz bol cemâati vardır. Bu nurlu câmi alanında Gürcistan hâkimi Mavrol Han'ın kızı Perihan Han —ki İbşir Paşanın karısı idi ve cihan içinde Züleyha, Kıdâfe, Belkis ve Kleopatra'ya benzer bir güzellik perisi idi— gömülüdür.

Mevlevihânenin (Behzad câmii), kubbeli ve demir pencereli, bütün imâretleri kurşunlu bir câmidir. Fevkalâde sanatlı bir minber ve mihrabı vardır. Minâresi yüksektir. Attar-

lar içinde (**Takyeciler câmii**), ulu câmidir. Yüksek kubbeler ve uzun minâreler ile yapılmış, mavi kurşun ile örtülü bir mâmur câmidir. Kale altında, Köse Kadı evi önünde «**Hün-kâr câmii**), kubbeli, olup tahta örtülüdür. Bir yüksek minâresi var, cemâati çoktur. Kale altında (**Pazarcık câmii**), bu da kubbeli ve minârelidir. (İmrahor câmii), İbşir Paşa hanı yakınında (**Hamza Bey câmii**), kubbeli ve minârelidir. (**Alaca câmii**), buna bazıları (**Küçük Minâreli câmii**) de derler. Minâresinin tepesi, ayrı bir san'at ile yapılmıştır ki seyre değer, bir kubbeli bir mâmur câmidir.

Çaşnigir sarayı yakınında (**Küçük Ahmed Ağa câmii**), kubbeli, minâreli, cemâati çok bir câmidir.

Mescidler:

Topçu bağı içinde (**Müftü mescidi**): Gayet büyük ve kârgir yapı bir güzel mesciddir ki câmii olmağa müstaidir. Bir sanatlı ve ince minâresi vardır. Mimarlık ilmine vâkıf olanlar beğenirler. (**Çay mescidi**), (**Bahadır Sultan mescidi**) kubbe ve kemerle yapılmış olup büyük ziyâret yeridir. Çünkü mescid avlusunda büyük bir ağaç olup kökünden âb-ı hayata benzer bir su çıkar. Kulak ağrısına tutulanlar bu sudan kulağına bir iki gün damlatsa iyi olur. O yüzden şişe ve kumkumalarla memleketten memlekete götürürler ve lüzumunda kullanırlar. Hacı Bektaş halifelerinden Hacı Veli Dedenin nazargâhidir.

Yeni debbaghânedede (**Tabakhâne mescidi**), (**Zincirli Kuyu mescidi**), burada bir su kuyusu vardır ki, suyu Temmuz ayında buz parçası gibi, kışın ise sıcaktır. Değerli usta bu kuyuya yüksek bir sütun ile bir çeşit seren çıkırık yapmış ki, göğe kadar baş uzatmıştır. Demir ustası, elli kulaç boyunda bir sanatlı zincir geçirmiş ki güyâ Dâvûd nebii içidir. Bu çıkırık öyle bir hendese üzerine yapılmıştır ki, bir küçük çocuk bile gelip bu zinciri çekerek kuyuya indirir ve kovanını doldurup yine dışarıya suyu kolayca öyle çıkarır ki, her gören aferin der. Tâ bu derece tetik ile yapılmış bir çıkırıktır.

Pervaz hamamı yakınında (**Alaca mescid**), câmi olmağa lâyük bir güzel tekkedir. Bunlardan başka her yerde birer, ikişer, üçer aded mescidler vardır. Ama kalabalık cemâate mâlik olup içinde ibadet etmek şerefine mazhar olduklarımız bunlardır.

Medreseleri:

(**Gök mdrese**), eski sultanlar yapısı olup, sağlam, kârgir yapı bir güzel medresedir. Fakat (**Vâni**) adlı birisi şeyh zümresinden geçinip bu ilim yeri eski medreseyi, padişâh emriyle tekke yapmıştır. Kubbesinin ortası açık olup, yerde bir dörtken havuzu var. (**Hâtuniye medresesi**)..

Dârülkurrâları:

Buralarda evvelce doğrudan doğruya dârülkurrâ olarak binâ yapılmamıştır. Amma şimdi hayır sahipleri birkaç dârülkurrâ yapmışlardır. Amma halkı gayet zeki, çocukları gayet necib ve reşiddirler. Çoğunlukla halkı (**Envârülâşikîn**) ve (**Muhammediye**) kitaplarını ezberler ve okurlar. (**Ulu câmi dârülkurrâsı**), Ulu câmie mahsus olup, içinde ibn Kesir ve yedi okunuş okunur. Şeyh-ül kurrâ ve talebesi vardır. Dârülkadîs ve çocuk dârültalimleri vardır.

Tekkeleri:

(**Mevlevihâne**): Gayet mâmur olup yapanı merhum Süğlün Muslu Paşadır ki, Sultan Ahmed Han vezirlerinden olup, sadrazâm olamamıştır. Amma iri vücutlu, cömerd bir zât olmakla Mevlânâ'nın ruhunu şâd, ve mevlevî tariki fukarasının gönlünü hoş etmek için bir mevlevihâne yaptırmıştır ki, benzeri hiç bir memlekette yoktur. Meğer İstanbul'daki Beşiktaş mevlevihânesi ola!

Amma, bunun vakıfları ondan pek fazla olmakla gayet mâmurdur. Sema'hâne etrafında sema' yapan fukaranın oda-

larının bütün pencereleri, dört tarafındaki çiçekli ve çimenli yerlere bakar. Haftada iki gün, mukabele (karşılıklı okuma) olarak, Mevlânâ âyini yapılır. Güyâ ki, Hüseyin Baykara fassılları olur. Bilhassa **Sızıltı-zâdeler**) adındaki neyzenleri vardır ki, herbiri kendi sanatının tekidir. Gece ve gündüz bütün fukara ve ahbablara nimeti boldur.

Bağlar içinde Hıdırlık denilen yerde (**Açıkbaş tekkesi**), beктаşiler yeri olup bey ve fukaraya nimeti boldur. (**Hıdırlık tekkesi**) de beктаşilerindir. Şehrin kible tarafına bakan bir yerde (**Çöreği tekkesi**), büyük gezinti yeri ve tekkedir. Yine şehre bakan cihanı seyreden bir tepe üzerinde (**Gajgaj Dede tkkesi**), Yesevi tarikinde bir ulu derviş inmiş. Tâ Horasan'dan gelerek bu yüksek dağ üzerinde yerleşmiştir. Heybetli bir kimse olup ejder gibi gajladığından, adına (Gajgaj dede) derlermiş. Himmeti hazır ola!

Kanaat sahlbi birkaç fukarası vardır. (Alp Gazi tekkesi) bu da şehre karşı yüksek bir yerdedir. Şehir dışında (Miskinler tekkesi), bütün cüzzam ve diğer hasatlıklara yakalanmış olanlar burada otururlar, içlerinde dindar kimseler de vardır. Kimse ile yarıyana gelmezler. Halk da bunlardan nefret eder, ayrı durur. Fakat içindeki hastaların duâsı kabul olunur. Hattâ bir adamın atını sancı tutsa, yahut dovuca ve kızıl kurt olsa, bir akçalık yağ mumu alıp atın boğazına asıp tekkenin etrafını dolaştırırken miskinler (**Allah, Allah**) diye gülbank çektiklerinde, Allahın emriyle at iyileşir. Hattâ bu hakire Basra paşası Efrasyab-zâde Hüseyin Paşa, asıl bir at ihsân etti de, bu Tokat'ta sancılandı. Bir akçalık mum getirip adağı verdim. Allahın izni ile atım iyileşti.

Şehrin kuzeyinde, aşağı bağ ve bahçeler içinde (**Sünbüllü Baba tekkesi**), Hacı Bayram Veli çırağı Sünbüllü Sultan burada yerleşip, tâ kâfirlerin zamanından beri ulu bir makamdır. Sâfi dut ve salkı msöğüd ve çeşitli meyva ağaçları ile süslü bir üzüm bahçeli tekkedir. Bağları içinde (**Taşoluk tekkesi**) Bektaşilerin gezinti yeridir. Hıdırlık ırmağı kenarında (**Kömsek Baba**) tekkesi eski makamdır. Halveti fuka-

rası yerleşmiş olup vakıfsızdır. (**Alaca Mescid tekkesi**), Kadirî tarikine mahsus tekke olup, şehir içinde olduğundan vakıfları çok, hayırları fazladır. Yine şehir içinde (**Meydan Tekkesi**), fevkalâde mâmur ve eski binâdır. Bu makamı hayır sahibi süslemiş ve baştan ayağa yeşil çini ve bukalemun nakışlarıyla yapmış olduğundan giren Çin boyahânesi zanneder. Bu ibret verici tekkede bir âb-ı hayat sulu kuyu vardır. Tabiat ehli olanlar yazın bu sudan içerler.

Şehir içinde (**Vânî tekkesi**), evvelce medrese olup adı da (**Gök medrese**) idi. (**Timarhâne tekkesi**), (**Hamza Bey tekkesi**) Halvetîdir. Yine şehir içinde (**Horoz tekkesi**) vardır.

Çeşmeleri:

Muhammed Ecib içinden (**Oğul Bey çeşmesi**), soğuk güzel suyu vardır Musluklu değildir. (**Soğukpınar, Cerbik pınar, Pazarcık pınarı**), başı, önce Osman Efendi evinden çıkan bir âb-ı hayattır. **Melvevîhâne çeşmesi**: Târîhi «Çeşme-i âb-ı hayatı buldular. Sene 1056»

Bunlardan başka daha yüzlerce çeşmeler vardır ki, târih ve diğer şeyleriyle yazsak söz uzar.

Mahalleleri:

Mahallelerinden şehrin etrafını kuşatanlar : (Mehmed Ecib, Kızılca, Çay, Topçubağı, Kiraz deresi, Akhoroz, Büyük Terbiye, Küçük Terbiye, Miskinler, Bey, Kaya, Pazarcık, Zincirli kuyu, Tepe) mahalleleridir.

Bu mahalleler şehir etrafında olup ancak beş saatte dolaşılabilir. Tokat şehri günden güne büyük şehir olmakta ve mâmurlaşmaktadır.

Şehir içinde bulunan mahalleler: (Meydan mahallesi —vezirler, vükelâ, bilginler yeridir— Şeftali sokağı mahallesi, Müftü mahallesi, Tabakhâne mahallesi, Soğukpınar mahallesi, Başmeydan mahallesi, Sinan Bey mahallesi, Eski Ta-

bakhâne mahallesi, Çalık İslâm mahallesi, —Ali Paşa câmii arkasındadır— Fotuz oğlu mahallesi, Emir Kadı mahallesi —mahkeme bu mahaldeki meşrut evdedir— Sultan Mahallesi, Bey mahallesi, Semerkand mahallesi, Semerciler mahallesi..)

Vezirler, âyân ve büyükler sarayları:

(Kör Hazine-dar İbrahim Paşa sarayı), (Çul Kestiren oğlu sarayı): Hüsrev Paşayı burada şehid etmişlerdir. 1040 (1630) senesinde Dördüncü Murad bu sarayda misafir kalmıştır. (Osman Paşa oğlu sarayı), (Defterdar Bekir Efendi sarayı), (Süleyman Efendi sarayı), (Cihan Sofu-zâde sarayı), (Kibleli Kethüdâ Ömer Efendi sarayı), (Toylu Efendi sarayı), (Külâhçı-zâde sarayı), (Müftü sarayı), (Nakîbüleşrâf sarayı).

Tüccar hanları:

Hepsi de kale gibi kârgir kubbelerle örtülü, sağlam hanlardır. Dökmeciler çarşısında (Taş han): Bütün kârgir kubbelerle yapılmış kale gibi bir eski handır. Her gece tabıl çalınır. (Yeniçeri serdarı Fazlı Ağa hanı), At Pazarındadır. (Abdurrahman Beşe hanı), (Vartan oğlu hanı): Bu isimde bir Ermeni yaptırmıştır ki, bütün Acem tüccarları burada misafir olurlar. (Kapan hanı), (Kebeciler hanı), Bitpazarına yakındır. Motafçılar içinde (Nâzır hanı), gazazlara yakın (Kadı hanı), Saatchâne yakınında (Sulu han), Boyacılar yakınında (Sarı Ağa hanı), (Pervane hamamı), (Yeni han): Etrafında 76 aded kârgir kemer binalı dükkânlar ile kale gibi bir handır. (Kibleli Paşa hanı): Gayet mâmurdur. (İbşir Paşa misafirhânesi) çarşı meydanındadır. (Çarık hanı), bunlardan başka varsa da meşhur değildirler.

Bedestan ve dükkânları: Sultan Çarşısı güzel pazardır. Gerçi bu şehir dereli, tepeli bir yerde kurulmuştur. Amma fevkalâde mâmur olduğundan çarşı ve pazarı o kadar güzel

ve mâmurdur ki, güyâ bu şehrin Sultan Çarşısı. Haleb ve Bursa çarşıları gibi gayet tertib üzere kurulmuştur. Tahtelkale adlı çarşısı gayet kalabalık ve mâmurdur. Kahvehâneleri mâmur ve süslüdür. Bir gamii adam kahvehânelerine varsa, gamını defeder. Her bir kahvehâne, hikâye söyleyenler, şarkı ve türkü söyleyenler, saz çalanlar, gazel okuyan şâirler, ve diğer maarif erbabı ile doludur.

Saraçhânesi, Gazazhânesi, Hafafhânesi, Attar çarşısı gayet temiz ve süslüdür.

Hamamları:

(Pazarcık hamamı), gayet lâtif ve havası hoş olan bu hamama âvâm (Şaraküstü) derler ki, (şehirden dışarıda kalmış hamam) demektir. Ama yine şehrin en seçme yerinde, gayet ferahlık verici hamamdır. Meydan ağzında (Pervane hamamı), herşeyi temiz, suyu ve havası, yapısı gayet lâtiftir. Şehir içinde (Ali Paşa hamamı), gayet büyüktür. Erlere ve avretlere işleyen kısımları vardır. Çifte bir büyük hamamdır. (Tahtelkale hamamı), gayet kalabalık bir hamamdır. Dökmeciler yakınında (Sultan hamamı) doğrusu Sultan hamamıdır. Miskinler yakınında (Bey hamamı), ferahlık verici, gönül açıcı, bir aydınlık hamamdır (Çerçiler hamamı), şehir etrafında (Çay hamamı), fukara hamamıdır. (Muyhâne hamamı), bu da temiz, ferahlık verici bir hamamdır. Amma yapısını bilmiyorum. (Çaşnigir oğlu Mahmud Paşa hamamı), (Ağacık hamamı), gayet şirin ve lâtif binalı bir hamamdır. Amma çifte değildir.

«Bütün şehir halkının söylediklerine göre, bütün saraylarda, hanedânlarda tam binkırkbeş aded saray ve diğer güzel binalarda hususî hamam, âyân ve eşrâf gusulhâneleri var» diye kibarları öğünürler. Doğrusu bazı sarayda ikişer üçer hamam vardır. Gerçi bir küçük şehir gibi görünür, amma sekiz aded dere, tepe, bayır, sahra ve tepeler üzerinde birbiri üzerine üçer, dörder kat sarayları ve diğer zengin ev-

leridir ki, hepsinin pencereleri doğuya, kuzeye bakar, dağlara yamanmış birbirinden yüksek, havadar, kârgir yapı güzel evlerdir. Hepsi kiremit ile örtülü, lâal renkli bir büyük şehir, garib ve acâib yapıdır.

Fakat aşağı şehir etrafında varoş hisarı yoktur. Amma her tarafında kapıları vardır. Celâlilere karşı muhafazalıdır.

İbret verici Tokat yapıları:

Bu eski şehir içinde nice bin eski kârgir, seyre değer binolar vardır. Bilhassa (**Kirazlık köy köprüsü**) sanatlı, sihir yapılmış bir mimar kemeridir. Tokat kalesinin karşısında (**Aksu bayırı**) denilen yerde bir yüksek tepe vardır. O tepenin en tepesinde birkaç senedenberi âb-ı hayat gibi bir ılıca suyu çıkmıştır. Hayır sahipleri kubbeley yapıp durmakla, bir havuzlu lâtif ılıca olmuştur. Bir de şehrin dışında (**Kemer köprü**) denilen bir sanatlı köprü vardır. Vâkıâ dünyaca beğenilecek bir büyük köprü değilse de tuhaflik ondadır ki bu köprü dibinde (İçme suyu) adıyla, bu diyârda meşhur, ufak bir tuzluca su vardır. Her sene Temmuz ayında nice bin adam, aç karnına bu acı sudan içseler amel verir. Asıl tuhaflik şundadır ki, bu suyu aşağıya doğru alsalar, yedi sekiz amel verir. Amma suyun akıntısı aksine aşağıdan yukarıya kâse ile su alıp içseler sekiz kere yukarıdan kusturup, bütün balgam, safra, sevdâ, ve ahlat kay olunup, sudan içenin yüzü kıpkırmızı olup, yedi günde vücudu bütün illetlerden kurtulur. Bu kadar faydalı bir tecrübeli su olup, köy ve kasabalara kumkumalarla hediye olarak götürülür. Meşhurdur. (1)

Mevlevihâne yakınında bir küçük köprü vardır ki adına (**Halkalı köprü**) derler amma, birçok halk bu adın verildi-

(1) Büyük değerli seyyahımız, bilhassa suların fayda ve tesirleri üzerinde durmuştur. O şekilde ki âdeta, suların terkiibini belirtmiştir. Bugün bile, Evliyâ'nın târiflerinden istifade edilse gerektir.

ğini bilmezler.(2) Yapan: üstad baş parmağına zehgin yerine bir halka takarmış. Köprü tamam oluncağına yakın, halkayı parmağından çıkarıp **(Bu köprüde bir yadigarım olsun)** diyerek köprünün altına asmıştır. Hâlâ zamanemiz insanların o halkaya kolu bile geçer. Rivâyete göre tâ bu derece cüsse'li bir mimar imiş **(Evliyâ, kendisi inansın inanmasın, işittiklerini aynen yazar. Zamanının kanaatlerini aksettirmek bakımından elbette bu tutumu çok dikkate sayandır).**

(Kirezlik gölü) bir gölcüktür. Şehrin bütün bay ve fakarası bu gölde daima çamaşır yıkarlar. Allahın emriyle yıkadıkları çamaşırların rengi, her ne ise tazelenerek, yeniden kuvvet bulur. Çoğunlukla Hindliler, bu gölde berbad olmuş ve lekelenmiş elbiselerini yıkarlar, ter ü taze ederler.. Bütün halk bu sırrı bilirler.

Yukarıda adı geçen **(Sünbüllü Baba tekkesi)** nde hâlâ tâze boyalı taş vardır. Bir tarafı oluk gibi kalmış, üzerine arabca bir takım satırlar yazılmıştır. Dediklerine göre, eski hekimler üç satır yazı ile tılsımlı harfler yazmışlar. Günde birer defa bu sert taşlardan süt akarmış. Bir saat sonra yine kesilirmiş! Hazret-i Peygamber Efendimiz dünyaya geldikleri vakit bu tılsımlar hükümden düşmüş. Hâlâ oluk durur.

Genç ve ihtiyarların yüzlerinin rengi:

Bütün halkının tenleri kırmızıdır. Çok yaşayıp, kuvveti gitmiş ve ömürleri yüze dayanır olurlar. Anma, bu halde bile sözden ve kazanç ve işten kalmazlar. Kızları güzel olup, sözleri tatlı ve dişleri inci gibidir, herbiri örtülü, dindar ve güzel hatunlardır.

(2) Seyyahımız Evliyâ, her yapının, her şehrin, her tabiat hâdisesinin niçün, ne vakit, kimler tarafından yapıldığını, bu ismi niçin aldığı büyük bir dikkatle araştırmağa ve yazmağa çok meraklıdır. Şüphesiz bu, kendinden sonraki zamanlar için çok kıymetli bir vesikadır.

Gerçi bu şehir, yedi sekiz aded dereler arasındadır. Amma poyraz tarafı açık olduğundan havası gayet lâtif olur. Kışı ılıktır. Meyvası çok ve halkı gayet tendürüsttür.

Akarsuları: Bu süslü şehrin dereleri içinde soğuk tatlı sular akar. Amma, **(Tozanlı nehri)** Egerli kaya, Kiraz deresi, Aksu, Hıdırlık ırmağı, Alaca mescid tekkesi suyu oldukça meşhurlarıdır. Kuyuları da varsa da azdır. Çarşı içinde (Zincirli kuyu, Kerenic kaynağı meşhurdur.

İklimi ve tâlii:

Hakim Batlamyos'un dediğine göre, bu Tokat şehri beşinci hakiki iklimde, onyedinci öfri iklim içindedir. Hey'et sahibi Kolon'un? sözüne göre bu şehrin imâret tâlii, cevzâ burcunda, utârt havaî beytinde bulunmuştur. Onun için halkı iş ehli, tüccar, vekarlı, zevk, şevk ehli ve havaî adamlardır.

Kiliseleri :

Şehir içinde **(Taşmerdiven kilisesi)**, Rumlarındır. **(Tah-telkale kilisesi)**, şehir içinde büyük Terbiye mahallesinde **(Atanabor kilisesi)?**: Ermeni dilinde (Sütlü aş) demektir. Yukarıda adı geçen taş oluktan akan süttten, bu kilisede sütlü aş pıştığı için **(Atanabor)** demişlerdir. Gayet eski bir yerdir. Şehrin kible tarafında (Haç dağı), şehrin kuzeyinde Mehmed Ecib tarafında da bir kilise vardır. Şehre havale **(Kerküş)** adında kilise gibi bir yer vardır. Kâfirler ve bazı ahmak Müslümanlar da buraya gelip adaklar ve diğer şeyler verirler ki ne kadar cahilliktir!..

Bu şehirde frenk ve çingene yoktur. Amma reâyâsı oldukça çok olup hepsi Ermeni ve Yahudidir. **Bezirgân Acemleri** dahi vardır.

Sanatları: Beyaz pamuk bezi, cam taşları, Lahor ülkesinde yapılmaz. Güyâ altın gibi cilâlıdır. Kalemkârî basma yorgan yüzü, nakışlı perdeleri, kazancı işi sahan ve tencereleri, kalemkârî kab kacak işleri gayet makbuldür.

Ahalinin kazancı ve işi:

Bir fırkası voyvodaya tâbi hizmet ehlidir. Bir zümresi bilginler ve dindarlardır. Bir takımı tüccarlar olup ahalinin en fazlası bağcı ve çiftçi ve sanat ehlidir.

Her tekkesinde bir aşevi vardır. Ürünleri, yedi türlü buğdayı olur. İri taneli arpası çoktur. Bakla, mercimek ve saire-si boldur. Sulu meyvalarının hoşafı meşhurdur.

Tokat mesîreleri:

Müftü mescidi yakınında (Topçu bağları) mesîresi, Kudüs'teki âb-ı selvan gibi merdivenle inilir bir âb-ı hayattır. Bazan taşarak dışarı bağlara dökülür. Buradaki bağlarda safâ yârânı zevk ve safâ ederler. (Eğer kayası) mesîresi: Şehrin batı havalesinde eğer gibi bir kayadır. Bazı şehir zarifleri (Avc bin Unuk bu kaya üzerine binermiş!) derler. Hakikaten eğer gibidir. Üzerinde bir temiz su vardır ki güyâ buz parçasıdır. Bütün safâ ehli yârân oraya gidip gezinirler. Bir ziyâret yeri var amma adını bilmiyorum. Şehire havale (Gez Gursi dağı): Müslüman ve Müslüman olmayanlara mahsus mesîredir. Şehrin doğusunda (Gajgaj Dede tekkesi) seyir yeridir. (Erenler dağı mesîresi): Duâsı kabul olunan yerdir. Müslüman hacıların gelip geçenlerini, şehir âyânı burada karşılarlar ve vedâ ederler. (Alp Gazi tekkesi) mesîresi, (Yeni Ilıca mesîresi): Kaleye karşı, Aksu tepesindedir. Taşoluk tekesinden aşağıda, şehir dışında, şehire yakın Keksi? köyünde (Haft mesîresi): Acem iline göre Heft, yâni (Yedi mesîre) demektir. Baharda sular taşınca, burada yedi tane gölcük husule gelir. İçinde yer yer balıklar da bulunur. Cimenlik, irem bahçesi gibi bir ağaçlık olup, büyük boy ağaçları

gölgesinde ona on havuzları içinde can kuzuları yüzerler. Gayet güzel bir mesiredir. (**Kömsek Sultan mesiresi**): Bütün âşıklar. Hıdırlık ırmağı kenarında çadırlarıyla ve kulübele-riyle gelip safâ ederler.

Halkın dili:

Ahali ve reâyâsı koyu Türktürler. Hususî lehceleri vardır amma, şehrin zarifleri, güzel konuşanları ütrkçe ve ermeni-
ce bilir ve konuşurlar. Gece gündüz Ermeni reâyâsıyla karı-
şırlar. Bilginleri fıkıh ve ferâiz bilirlerse de, hiç farsca bil-
mezler.

Tokat etrafında akan nehirler:

Tokat şehrinin altından akan nehre (**Tozanlı**) derler. Bu nehir, Tokat'tan yukarıda, Tokat dağlarından, Tozanlı dağlarından gelip, Tokat kalesi önünden geçip, eski İnepazarı'ndan beri, Kadı gölünden, ve Turhal kasabası arkasından geçip Çengellibelden beri, Sarı Kusundan beri, Dâruykarı köprüsünden, Ceylân köprüsünün arasından, Çekirge suyuna karışır. Bunlar iki kârgir köprülerdir. Buradan geçerek Ferhad boğazından da geçerek Amasya'ya uğrar. İşte Tokatlılar, Amasyalılara, âvâm sözü olarak (**Tokat sıçar, Amasya içer**) derler. Yâve ve mânasız bir sözdür.

Sonra Amasya'dan aşağıya Lâdik gölünün ayağı, Kavza önünden ve solu içinden gelip Amasya yakınında (**Tozanlı**)-ya karışır. Amasya'dan aşağıda bu Tozanlı nehri, adını de-ğiştirerek (**Çarsamba suyu**) adını alır. Ve Çarsamba kadılığı-na uğrayıp nice şehir ve köy ve tarlaları sulayarak, Karadeniz kenarında, Samsun kalesinin doğu tarafında denize akar.

Tokat'a komşu olan şehirler:

Yeni şehirin, doğu tarafında ve bir konak uzaklıktadır. Sivas şehri bir merhale yakındır. Zile şehri Tokat'ın kuzey

doğusundadır. Turhal ve Amasya kaleleri Tokat'ın kuzeyindedir. Merzifon, Gümüş kasabaları onlardan birer konak daha uzaktır. Tokat'ın batısında Çorum ve Kazova kazaları vardır. Amma Turhal kalesinden Zile kalesi arası bir konaktır. Fakat İskilip kaiesi uzakçadır.

Tokat şehri tamamlaması:

Bu, havası hoş şehrin her tarafında, dört tarafında olan bahçeler ve bostanlar içinde akarsular var ki herbiri cennet bahçesi gibi bahçelere su verir. Ve bu bahçelerde bülbüllerin ötüşleri insana ruh safâsı verir. Meyvaları baştanbaşa sulu ve lezzetli olup birkaç günde lezzetine bozukluk gelmez. Her bağında bir çeşit köşk ve havuz, fıskiye bulunup çeşitli ağaçlarla süslüdür. Bütün ahali zevk ve sevk ehli ve garib kimseleri sevenlerdir ki içleri temiz halük, halim, selim adamlardır. Herkes hakkında iyi düşünüp, ekseriyetle bezirgân olduklarından herkes ile iyi geçinirler. Hayır eserleri yaptırmağa hevesleri çoktur. Câmî, saray ve imâretleri o kadar sağlam ve güzeldir ki câmilere ve evlerine insan girince hayran olur.

Bu şehrin binâalarında olan letafet ve zerafet, meğer Haleb şehri binalarında ola.. Üstad mühendisler bütün kudretlerini sarfedip bu şehir binalarını Amasya şehri binalarından sanatlı olmak üzere çeşitli ustalıklar ederek, bu kalemin renkli nakışlar işlemişlerdir. Şehir halkı hayır yapmağa meraklı olduğundan şehir günden güne imar olunmaktadır.

Şehrin yeri geniş ve ucuzluk bir yer olup, yervüzünde benzeri yok gibidir. Halkının, ay ve sene, sabah ve akşam nimetleri çok ve boldur. Hâlâ Hazreti Bektaşın hayır duâsı ile bu eski şehir, bilginlerin toplandığı, fadılların barındığı, şâirlerin karar kıldıkları yer olmuştur. Bilginleri, felsefeye düşkün değillerdir. Ancak hadis ilmi, fıkıh ve ferâiz görürler. Hepsi de Hanefî mezhebindedirler. İnanışları temiz, mu'min, muvahhid, ibadet ve taate düşkün kimselerdir. Bay ev fuka-

rasının nimetleri gelip geçenlere bol olup, en aşağı tabakada olanları bile, kanaat sahibi olduklarından yalnız yemek yemezler. Ahalisi Allahın emriyle gani (zengin) adına mazhar olduklarından o isim ile anılmışlardır.

Ziyâretgâhları:

Evlîyânın zübdesi, astîyânın umdesi, imâm-ı sahib-i hü-mam, kadri yüksek, ashabı nöncüsü, ashabın zübdesi, yâni (**Şeyh Hazret Hüseyin Rifâi**): Tokat'ın kuzey tarafı dışında, bir mesirelik cennet bağı içinde Sünbüllü Baba yanında gömülüdür. Amasya yakınında Lâdik şehrinde gömülü olan **Şeyh Ahmed Kâbir Rifâi** hazretlerinin amca-zâdeleridir. Şamı şerifte gömülü olan **Şeyh Muhyiddin-i Arabî** Hazretlerinden fakr cihazını kabul edip onlardan ledûm ilmini tamamlayarak, yine asıl vatanları olan Tokat şehrine gelip, Orhan Gazi asrında, 752 senesinde vefât etmekle, hâlâ ziyâretgâhtır. Yi-ne ona yakın, esrar kaynağı, dindarların başvurduğu, makamların kılavuzu, kerametler binası, dervişler serçeşmesi, yâni (**Sünbüllü Baba Sultan**): Bizzat Hacı Bektaş Velî bu şehire ayak basıp, Ertuğrul tarafına gittikleri vakit, bu Sünbüllü Babayı postlarına koyup gitmişlerdi.. Cadde üzerinde bir dut ağaçlı bahçe içinde tekkeli bir mesirede gömülüdür. Köprü başında temiz âli-aba mezarı, yâni (**Şeyh Hazret Bey Dut Baba**) ulu sultan imiş.. Zincirli câmi merkadinde Mav-rul Han kızı (Peri Han Sultan) gömülüdür. Topçu bağı içinde Şeyhülislâm Sultan ve (**Gajgaj Dede**) ziyâreti vardır. (**Erenler Sultan**) adlı ziyâret de hacıların çıkarılacağı yerdedir. Şehrin dışında (**Alp Gazi Sultan**): Dânişmend oğullarından Melik Gazi ile gelmiş, kendi tekkesinde gömülüdür. Bura-yı yakın bir kaya içinde bir ziyâret daha vardır. Kâfir diyârından kayası ile beraber Allahın emriyle gelmiş diye hikâye ederler amma, adını bilmiyorum.

Şehre havale (Kurs) adlı ziyâret var, Müslüman, hıristiyan buna itikad edip ziyâret etmektedirler. (**Çerkes-Mehmed Paşa**), Dördüncü Sultan Murad'ın silâhdarlığından Şam Vâ-

liliği ile çıkıp, sonra mühr ile celâli Abaza Paşa üzerine serdar olup Abaza'yı Lârende kalesi altında bozup, Abaza kaçınca kendisi bu Tokat'da kışladı. Sonunda 1034 (1634) senesinde vefât edip bu mâmur Tokat şehrinde gömüldü.

Gazi Hüsrev Paşa: Aslen Bosnalıdır. Silâhdarlıkla çıkıp. Bayram Pasa yerine yeniçeri ağası oldu. Sonra Diyarbekir vâlisi olup giderken, mühr arkasından varıp, Erzurum'dan Abaza'yı zorla çıkararak, İstanbul'a getirip padişâhtan affını rica eyledi. Kendisi mühr ile Bağdad'ı Acemlerden geri almağa gitti. Acem diyârında yetmiş parça şehir fethedip. Bağdad'ı fethedemedi. Tokat kışlağında hasta yatarken, Diyarbekir Vâlisi Murtazâ Paşa, Hüsrev Paşayı, Hâfız-Ahmed Paşanın fermânıyla şehid etti. Ramazan sene 1041 (1631) perşembe. Allah rahmet eyleye.

Bu ziyâretleri edip tamamiyle temasâ eyledikten sonra gideceğimize yakın, İstanbul'da Boynueğri-Mehmed Paşadan. efendimiz Melek-Ahmed Paşaya emirler gelip «**Elbette İstanbul'a gelesin!**» diye üstüste emirler geldi. O suretle biz de İstanbul'a yollandık

Evvelâ Tokat şehrinde kuzey batıya doğru giderek (**Ayna pazarı**) kasabasına geldik. Buna Türkler (Cuma pazarı) derler. Tokat sancağı toprağında başkaca kazadır. Yüzelli akçalı kadısı var. Sipâhi kethüdâ-yeri, yeniçeri serdarı, şehir su-başısı var. Şehrin yeri, Kazova sahrasındadır. Câmî, han, hamam, çarşı ve pazarı var. Her hafta etraf köylerden buraya nice bin adamlar gelip alış veriş ve pazar eyledikleri için adına (Ayna pazarı) derler.

Buradan kuzeye gidip (**Turhal**) kalesine geldik. Kalesi. Dânişmendlilerden Turhal adında birinin yapısıdır. Sonra 795 (1392) târihinde cenksiz, Yıldırım Bayezid Han'a itâat etmişlerdir. Kale o kadar sağlam değildir. Ancak Turhal kazasında yığma bir tepe üzerinde taştan yapılmış, beşken şeklinde bir kaledir. İç il olmakla o kadar imâreti yoktur. Buradan Zile şehrine bir konakta varılır. Bu Turhal vâdileri hep ekin ocakları olmakla ahâlisi ekinci ve çiftçidirler. Yedi

aded ovaları zahire anbarıdır. Bu ovalar; Turhal ovası, Kazova, Yabanova, Çubukova, Murtat ova, Hasanova, Zile ova... O kadar ekin ocağı yerlerdir ki Osmanlı askerleri bu ovalara konup göçtükleri zaman, asla güçlük çekmemişlerdir. Bu ovalarda 1057 (1647) senesinde Defterdar-zâde Mehmed Paşa ile ve sekizbin asker ile konub göçerek bütün köy ve kasabaları yazmıştık.

Sonra Turhal'dan kuzeye Kusun içinden, Dadvi Karı köprüsünden geçip (Çengellibel) denilen yere geldik. 1049 (1639) târihinde burada haramiler büyük bir kervanı bozguna uğratıp, sonra vaktin hâkimi Hazine-dar-Ibrahim Paşa, bütün haramileri eli bağlı olarak getirip kerbanı bozdukları yerde bir darağacı yapıp, hepsini çengele vurmuştu. Hâlâ onun için (Çengellibel) derler. Anima, doğrusu amansız bir orman içidir.

Buradan yine kuzeye giderek (Lütfi Bey çayırı) denilen yere geldik. Burası, Amasya sancağı toprağındadır. Dadvi Karı köprüsü ile Ceylân köprüsü arasında gelirken suyu gelip, iki köprü arasında geçen sular, bir olur. Ferhad'ın kestiği boğazdan aşağı geçip, Amasya altına varır. Sonra Lütfi Bey çayırını geçip kuzeye, Ferhad'ın kestiği kayaları seyir ve temâsâ edip (Amasya) ya ulaştık. Hacı Paşa sarayına misafir olup, bütün ağalara yaftalar ile şehir içinde şeriat izni ile konaklar verildi. Üç gün oturak fermân olundu. Allaha hamd olsun bu şehir, sahil olmakla kışın şiddetinden kurtulup biraz rahat ettik. Bu büyük şehrin bütün tafsilâtını 1056 (1646) târihinde tafsilâtiyle yazmıştık. Oraya bakıla.

Amasya'dan kalkıp yine kuzeye giderek (Kerkiraz) kasabasına geldik. Bu da evvelce liva yazılmıştı. Yine kuzeye, sol tarafta Gümüş şehri kalesini geçip (Ovacık) köyüne, oradan yine kuzeye gidip (Hacı köy) kalesine geldik. Oradan Allaha sığındım, Direklibelini geçip, o kayalık ve tehlikeli beli geçerken belimizde dermanım kalmayıp, nihayet (Osmancık kalesi)ne geldik. Bu da evvelce mükemmelen anlatılmıştı.

Kızılırmak üzerindeki Osmancık köprüsünü geçip, ve sarmaşıklı denilen kayaların kenarından geçip batıya gide-

rek (**Hacı Hamza**) köyüne ve buradan da batıya giderek (**Tosya kalesi**)ne, oradan (**Koçhisar**) konağına, oradan batıya giderek (**Karacalar**) köyüne, oradan (**Çerkeş kasabası**)na vardık. Bunları Vardar-Ali Paşa kısmında mükemmelen yazılmıştır.

Buradan yine ileri giderek Çağa kalesine, Çağa, türkçede (koca) demektir. Bunu Çağa adlı bir merd ihtiyar yapmıştır. Bolu sancağı toprağında voyvodalıktır. Kastamonu hâkimi hükmünde iken 822 (1419) târihinde Çelebi Sultan Mehmed Han fethedip kalesini kolayca yıkmıştır. Amma kasaba ve nâhiyesi, câmi, han, hamam, yeteri kadar sultan çarşısı vardır. Makbul mârifetlerinden çağa yayı beğenilir ki, çoğunlukla halkı yaycı ve okcudur.

Çağa gölü:

Etrafı altı mil bir gölüktür. Amma burada olan hassalı ve lezzetli balıklar, Sapanca ve İznik gölünde olmaz. Bilhassa sazan balığı, bey balığı ve çağa balığı gayet lezzetli olur. Çünkü bu gölde Eğir kökü hasıl olur. O otlardan bütün balıklar otlamakla gayet iyi lezzetli olur. Balık kokusunda değildir. Allahın emriyle misk gibi kokar. Ve bir adam ne kadar balık yese asla ağırlık ve harareti yoktur ve gayet kuvvet verici ve hazmı süratlendirir.

Bu gölde Allahın emriyle o kadar Eğir olur ki bütün halkı gölden Eğir kökü çıkarıp, iplere dizerek vilâyet vilâyet gönderirler. «Eğir de, gegir» demişler. Amma fevkalâde hazm ettiricidir. Gerçi Azak kalesi dibinde Ten nehrinde ve Kanije gölünde ve İstanbul'da Kâğıthâne nehrinde Eğir kökü olur. Amma bu Çağa'nın eğiri, Rum, Arab ve Acemde makbuldür. Onun için Çağa gölü balığı da meşhurdur.

Hasılı bu Çağa'nın dağları, bağları, kereste tahtaları ve diğer eşyadan kırk çeşit mahsulleri ile beğenilir bir mâmur nâhiyedir.

Buradan yine batıya giderek (**Bolu**) kalesine vardık. Bunu da evvelce mufassalan yazmıştık. Buradan batıya gide-

rek, Silâhdar Ağaya gidip, oradan yine batıya (Mudurnu kalesi)ne geldik. Buradan yine batıya giderek. Göynük kalesi) ne, buradan batıya giderek (Kuruçeşme) köyüne geldik. Oradan batıda, ağaç deryâsı içinde giderek (Sapanca köyü)ne geldik. Sonra yine batıya gidip (İzmit kasabası)na, oradan deniz kıyısından (Hereke), oradan altı saat giderek (Gebze) mâmur kasabasına, oradan (Kartal) menziline geldik.

Yine batıya altı saat giderek (Üsküdar) şehir ve büyük konağına geldik.

Buradan gemilere binip Allaha hamd olsun 1066 (1655) şenesi Ramazan ayının başında Ahırkapı'dan İstanbul'a girdik vesselâm.

Buradan paşa sarayına varıp Kaya Sultan ile müşerref olduk. Boynueğri-Mehmed Paşa sadrazâm idi. Henüz Haleb şehrinde mühür ile devlet kapısına gelmişti. Melek-Ahmed Paşa ile görüşüp, öpüştükten sonra Melek-Ahmed Paşaya buyurdular ki:

«Benim kardasım, buyurun, sizi saâdetlü padişâh ister. Bile (beraber) gidelim. Van sınırı ve iman duvarı ahvalini ve o habis Bitlis Han'ı ile nice cenk ettiğümüz ahvâlini sorarlar. İnceden inceye hiç çekinmeden saâdetlü padişâhuma nakil buyurun.»

Bunun üzerine her ikisi de atlara binerek «Çemen sofa» denilen yerde saâdetlü padişâh huzuruna vardılar. Melek-Ahmed Paşa eski âdeti veçhile «Esselâm aleyküm padişâhim» diyerek yer öpmeyip, padişâhın elini öptü. Nice hayır duâlar edip tam iki saat Melek-Ahmed Paşa ile saâdetlü padişâh sohbet ederek, çoğu konuşmaları, Acem diyârı ve Van serhad-di müşaveresinden ibaretti.

Sohbetten sonra saâdetlü pâdişâh, efeidime «hoş geldin» olarak bir samur kürk ve bir kese altın ihsân edip:

«Elem çekme İalam! Yakında sana bir eyâlet ihsân ederim. Hem hayır duâmda ol!»

Dedi. Paşa efendimiz sadrazâm ile dışarıya çıkıp vezir-i âzam ve bizim paşa kendi saraylarına gittiler. Allaha hamd olsun sihhat ve selâmetle o mübârek Ramazanı İstanbul'da

kendi evimizde geçirip 1066 (1655) senesi bayramının dördüncü günü Sadrazâm Boynueğri-Mehmed Paşa tarafından hatır sorma gelip, Özü eyâletine Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa mutasarrıf iken daha gitmeyip Silivri kalesinde oturmakta idi. Adı geçen eyâlet, efendimiz Melek-Ahmed Paşaya meccanen (parasız) sadaka olunup, hazırlanmağa başlanıldı. Allah mübârek eyleye..

O gün efendimiz Melek-Ahmed Paşayı saadetlû padişâh Has Bahçede (Çemen sofa) denilen yere dâvet etti. Efendimiz padişâh huzuruna varınca, cem heybetli padişâh aleyk alıp (aleyküm selâm deyip):

— Lala! Sana Özü eyâleti mansıbını meccanen ihsân eyledim. Bir hoşca uyanık durup, Karadeniz kenarındaki yalı şehirlerini Ruslardan bir hoş muhafaza eyle!

Diye bir kese altın ve bir samur kürk ihsân edip buyurdular ki:

— Melek lalam! Senden evvel Haydar-zâde Mehmed Paşa lalam, Özü eyâleti vâlisi idi. Amma zabtedemeyip, hâlâ mahsulü sana ait olmuştur. Mehmed Paşadan mahsulünü isteyip inşallah sabahleyin kalkıp eyâletine selâmetle varasın!

Diye, cem mertebeli padişâh, paşaya hayır duâ edip paşa dahi yine (Esselâm aleyküm) diye kışın kışın âdâb üzere çıktı.

Dışarı çıkıp doğru Sadrazâm Boynueğri-Mehmed Paşaya varıp (Sadrazâm) buluşunca o dahi paşa efendimize yol parası olarak on kese verip:

«Sabahleyin mansıbınıza teşrif buyurun!»

Dedi. Paşa sadrazâm ile öpüşüp, görüşüp, vedâlaşıp ağlaşarak birbirlerinden ayrıldılar. Paşa, sarayına gelip o anda yediyüz tam silâhlı yiğit ile, Konakçı Himmet Ağa, tûğu Edirnekapısı dışında (Otakcılar) denilen yerde, Melek-Ahmed Paşanın Topçular sarayına götürdüler. Velhasıl İstanbulda on gün oturak oldu.

1066 (1655) SENESİ ŞEVVAL AYININ DÖRDÜNCÜ
GÜNÜ İSTANBUL'DAN ÖZÜ EYÂLETİNE
GİTTİĞİMİZ

Evvelâ İstanbul'dan büyük alay ile dokuz kat mehterhâne döğerek ve padişâh caddesinden geçerek çıkıp, evvelâ Fatih Sultan Mehmed Han'ı ziyâret eyledik. Sonra yine büyük alay ve şan ve şevket ile, mükellef ve pürsilâh ve mükemmel olarak Edirnekapısından dışarıya çıkıp (Topçular) menzilinde dinlendik. Orada paşa efendimiz, Haydar Ağa-zâdeye bir mektup yazıp bu hakire rererek:

«Var Evliyâm, bizim bacanağımız Mehmed Paşa kardaşımıza Si-livri'de selâm eyle. Bizim, onların borcu olarak yetmişyedi kese ben-der malından kalmış mahsul malımız vardır. Lûtfedip yol parası için vesinler.»

Diye hakiri Mehmed Paşaya gönderdi. Hakir dahi derhal Mehmed Paşanın huzuruna vardım:

— Hay Evliyâm, hoş geldin, daha sağ mısın?

Deyince, Allahın hikmeti, hakir de lâtife olarak:

— Aşkolsun yola... Evvel beyler paşa olur, sonra derviş-ler!...

Dedim. Sözü sonu. Van ve Diyarbekir ahvâlini sorup dururken hakir eline, paşa efendimizin mektubunu tutuşturdum. Okuyunca ateş parçası kesilip:

«Hem mansıbından mal ile gelip, hem üzerimden mansıbımı alıp, yerine benden yetmişyedi kese ister. Bir akça vermem. Biz onunla akrabayız. Canım Evliyâ... Vallahi vermem!»

Diyerek yemin etti.

Acâip ve garip hikâyet:

Yine Mehmed Paşanın huzurunda bazı seyyahat ettiği-miz Acem diyârını, Hemedan, Dergezin ve Erdebil'i söyleşir-ken iç ağalarından biri: «Sultanım, dört ulak geldi» dedi. Hemen ulaklar içeri girerek:

— Esselâm aleyküm devletlû vezir! Biz saadetlû padişâhın hizmeti ile Edirne'ye gideriz. Tez bize dört beygir ve menzilci!

Deyince Haydar Ağa-zâde:

— Ya kahbe oğulları! Ben menzilci miyim? Var, Silivri şehrinde menzilciden beygirler alıp cehenneme gidin!

Deyu çekişmeye başladı. Meğer gelen ulaklar Bostancı-başı Aznavurları imiş... Onlardan biri:

— Sultanım, menzilci kaçmış! Amma bize sizin atlardan birkaç at verin ve karımız açtır, yemek de verin!

Deyip bellerinden tirkeş ve kılıçlarını çıkarıp İskender duvarı gibi korkusuzca oturdular. Velhasıl bunlara hazırda ne varsa bir yemek getirildi. Bunlar yemek yerken paşanın Receb ağası:

— Sultanım, deryâdan kanca başlı bir kayık göründü ve işte geldi!

Derken paşa pencereden bakıp:

«Acaba bunlar kimlerdir?»

Diye bütün paşalılar söyleşmeğe başladılar. Hemen gelen dört tane ulaklar, yemeği bir anda bırakıp bellerine silâhlarını bağlayıp, yine beygir istemeğe başladılar. Paşa bütün hiddetlenerek:

— Bre haber verin.. Şu gelen kimdir görelim?

Derken «sultanım, kayık ile gelmiş bostancı-başı imiş.. Edirne'ye gider!» dediklerinde paşa:

— Bize gelsin, tiz, yemek hazırlan! dedi. Hakîr:

— Sultanım, ben giderim. Paşa efendimize bir kâğıt yazın.. Dediğimde paşa:

— Katlan Evliyâm, şunları savabilir miyiz görelim.. Ondan sonra gidersin..

Dedi. Hemen kapıdan Bostancı-başı İdris Ağa içeri girince, o gelen dört aded ulaklar dalkılıç olup:

«El kaldırmayınız paşam... Padişâhımızın esirisiniz!»

Dediler ve o anda paşayı hâline, yoluna koydular. Hemen hakir dışarıya çıktım. Aklım başımdan gideyazdı. Biraz ilgâr ile paşaya gelip, baştanbaşa hisse alınacak hikâyeyi anlattığım vakit o dahi hayrette kaldı. "Yetmişyedi kese!" diye üzüldü.

Üç gün Topçular'da durup, ertesi gün Haydar Ağa-zâde malından bütün atları, develeri, yetmişyedi kese parayı, saadetlû padişâh İdris Ağa eliyle Melek-Ahmed Paşa efendimize teslim ettirdi. Paşa beş kesesini bostancı-başıya ihsân etti. Geride kalanını bütün karakullukçulara, iç ağalarına, ve taşra adamlarına bahşışlar verdi.

1066 (1655) senesi Şevval ayının onyedinci pazar günü Topçulardan kalkıp, Kaya Sultan da beraber ve koçu arabalarıyla (Çatalca) kasabasına geldik. Burada paşa, Kaya Sultan ile hünkâr bahçesinde üç gün zevk edip, Kaya Sultan bütün ağalara ve karakullukçulara yirmi kese yolluk ihsân edip, Kaya Sultan ile paşa da vedâlaşıp, sultan İstanbul'a, bizler dahi (Kovukdere) denilen dar dereleden geçerek Fener kasabasına geldik. Buradan kuzeye gidip (Harmen-i şâhi) ve (Uzun Hacılar) köylerine uğradık. Bu son köy, Kırkkilise sancağında, Ergene nehri kenarında câmili, hanlı, bağ ve bahçeli Müslüman köyüdür.

Buradan, yine kuzeye giderek, (Yine Hisar) kalesi'ne geldik. Kostantin Tekturun yapısıdır. Kalesi bir yalçın kaya üzerinde olup beşken şeklinde bir küçük kaledir. İçinde mâ-murluk yoktur. 679 (1280) târihinde Hüdâvendigâr Gazi bunu Rumlardan almış ve o zamandanberi kalesi harab kalmıştır. Kayalardan bir kaynak suyu çıkar ki güvâ Kevser şarabıdır. Bu suyun Tuna'dan geldiği muhakkaktır. Çelebi Sultan Mehmed zamanında Tuna'ya saman ve kömür dökülünce, bu pınardan samanlı ve kömürlü su çıkmış.. Câmii, bir küçük hamamı, mescidleri, birkaç mükellef hanları, birkaç dük-kânları, bağları, bahçeleri vardır. Kırkkilise sancağı hük-münde nâibliktir. Buradan kuzeye doğru giderek (Kırkkilise — Kırklareli) kasabasına geldik.

Kırkkilise kasabası:

İlk kurucusu (Yanko oğlu İlyana) adlı kraldır. Edirne-
den evvel kurulmuş olup, 679 târihinde Hüdâvendigâr Gazi-
nin eline geçmiştir. Edirne eyâletinde başlıca mükellef san-
caktır. Hükûmeti altında mâmur köyleri vardır. Mirlivasına
(sancak beyine) adalet üzere onbin kuruş hasıl olur. Beşyüz
adam ile hükûmet icra eder. Beyinin hası ikiyüzbin akçadır.
Livası altında bir zeâmet, 18 timar vardır. Sefer sırasında ce-
belileri ile 800, beyinin askeriyle 1300 asker olur. Üçyüz pâye-
siyle 150 akçalık şerif kazadır. Kadısına adalet üzere üçyüz
kese hasıl olur, kalesi yoktur. Yeniçeri serdarı, sipâhi kethü-
dâ-yeri, muhtesibi, bac memuru vardır. Şehrin dört tarafın-
da kara taşlı, kırmızı topraklı bağ ve bahçeler var ki, içinde
adam kaybolur. Şehri bağlık kenarında bir geniş düzlükte
kat kat kiremit örtülü, mâmur yüksek saraylar ile süslü bir
şirin kasabadır. Câmilerinden (Eski Câmi) meşhurdur. Ha-
mamlarından köprü başındaki hamam ile Bedestana bitişik
hamam lâtiftir. Dükkânları şehrine göre azdır. Amma bedes-
tanı mâmurdur. Birer sebil ve âb-ı hayat çeşmeleri vardır.
Bunlardan, şehir içinde, köprü başında iki musluktan akan
bir âb-ı hayat vardır. Bu çeşme üzerinde maarif erbâbının
devam ettiği irfan mektebi gibi bir kahvehâne vardır. Evleri
kiremitlidir. Şehir bir bayır dibinde olup, kible tarafı saf bağ
ve bahçeler ve köyler ile süslüdür. Kible tarafındaki mezar-
lığın bir acâib tarzda sivri sivri uzun taşlarla alâmetleri var-
dır. Halkı hep ehl-i sünnet ve zevk ehlidir. Yirmibin kadar
bağı var. Sulu üzümü olur. Müsellesi, pekmezi, köfteri gayet
meşhurdur.

Buradan kalkarak (Ereğli) kasabasına geldik. Bağlı,
bahçeli, üçyüz evli, bir câmili ağaçlık içinde bir köydür. Bu-
radan kuzeye giderek (Fakiler) köyüne geldik. (Kırkkilise)
toprağında bir orman içinde ve İslâm köyüdür. Buradan ku-
zeye dağlar ve ormanlar içinde giderek İstıranca dağlarıyla
Boğaz iskelesini üç saat, sol tarafında Karadeniz kenarını bı-
rakarak (Karapınar) köyüne geldik. Aydos kazasında, bir or-

man içinde İslâm köyüdür. Yol üzerinde olmakla Vezir-i âzam Siyâvüş Paşa bu köy içinde bir büyük han yaptırmıştır. Bu Karapınar köyünde paşa efendimiz hakiri, üç kazaya gönderip kendileri ilca sahrasına gittiler.

Hakir Karapınar'dan üç saatte doğuya, ormanlar içinde giderek (Sözebolu) harab kalesine geldik. Karadeniz kıyısında, oldukça mâmur iskeledir. Deniz kıyısında büyük dükkânlar var. Kalesi dörtken şeklinde bir Rum binâsıdır. 814 (1411) senesinde Mûsâ Çelebi tarafından fethedilmiştir. Emîni, serdarı, kethüdâ-yerî vardır. Altıyüz kadar kiremitli evleri, câmi, han ve hamamı, çarşı ve pazarı vardır. Kiliseleri var. Bağ ve bahçesi hesapsızdır. Bu kasaba karşısında deryâ içinde üç aded adacıkları var. Üzerlerinde birer mâmur kilise var. Bunlardan (Aya Anastasya) denilen ada üzerinde mâmur bir manastır var. Yılda bir kere nice hıristiyanlar toplanıp bayram ederler. Bu adanın karşısına, (Çingene iskelesi) derler. Âlâ dayaklı, mâmur iskeledir.

Buradan yine kuzeye giderek dört saatte **Burgaz** iskelesine geldik. Bu iskele daha evvel yazılmıştı. Buradan yine kuzeye giderek (**Ahyolu**) kalesine geldik. Kuş sevicî vezir yapısıdır. Adı Rahpoli'den bozmadır. 814 (1411) târihinde Mûsâ Çelebi eliyle Rum ve Cenevizlilerden alınmıştır. Kalesi deryâ kenarında beşken şeklindedir. 150 akçalık şerif kazadır. Gümrük-emîni, dizdarı, kethüdâ-yerî, yeniçeri serdarı vardır. Evleri kiremit örtülü ve mâmurdur. İki hamamı, ikiyüz adet dükkânı var. Bağ ve tuzlaları çoktur. Limanı gayet lâtiftir. Buradan deniz kıyısı ile Ahyolu körfezi kenarından gidip Misivri kalesine geldik.

Misivri Kalesi :

Batlamyos'un kızı Kleopatra'nın yapısıdır derler. Bu da Rum ve Cenevizlilerin elinde iken Mûsâ Çelebi tarafından fetholunmuştur. Deniz kıyısında dereli, enseli, kayalı bir yerde küçük yapılı bir kaledir. Hâkimi tuz emînidir. Elli aded adamı ile hükümet eder. Kendisine de on kese mal hasıl olur.

Ekseri reâyâsı Rumdur. Bağı, bahçesi gayet çoktur. Üzümü, şarabı, tuzu, gayet çok ve makbuldür. Limanında çeşitli balıklar var. Fakat limanına her sene Kazaklar gelip demir atıp yatınca, Emin Ağa ve diğer memurlar Aydos şehrine kaçarlar. Dükkânlarının çoğunda peksimetci fırınları, balıkçı ve tuzcu dükkânları ve mahzenleri var. Bu Measure (Misivri) karşısında Emene burnunda büyük limanı var. Bin evli Emene köyü dahi vardır ki reyâyâsı Rumdur. Kuzeye, deniz kıyısından giderken Kamçı nehrine uğradık. Ondan ötesi, deniz kıyısı ile Varna şehridir. Amma biz kara yoluyla kuzeye giderek (Aydos ılıcası) na geldik.

Aydos ılıcası: Aydos toprağında, deniz kıyısından yarım saat uzak bir çimenlik sahrada, Mihal oğlu yapısı bir yüksek kubbeli ılıcadır ki, Rum, Arab, Acem, İsveç, Nemçe, Çeh, Leh, Alman diyârlarında böyle faydalı ılıca görmedim. Hattâ giren kimsenin sabuna falan ihtiyacı kalmaz. Vücudu beyaz inci gibi olur. Vücut yumuşak olur. Hassası o derecededir ki, cüzzam, miskin, frenk uyuzu illetlerine tutulanlar, kırk gün bu ılıcaya girse, Allahın emriyle iyileşip anadan doğma gibi olur. Suyundan kırk sabah aç karnına içenin vücudunda bahak (lekeler), alaten, zâtülceb, hafakan hastalıkları hep geçer. Bazı kullanılmış altınlar bu su ile yıkansa sarısu altına döner. Ve bir adamın yüzüğü gümüş ise su içinde altın gibi olup bir hafta müddetle bu renk değişmez. Hattâ Süleyman Han, fazla sefere gitmekten nikris (damla) hastalığına tutulup, Palak-Mustafa Paşa, kapudan paşa iken, Süleyman Han'ın hekimi Kaysuni-zâde ile baştarde-i hümayûna binip, İstanbul'dan uygun havada bu ılıcaya gelip otağında kalıp, bu hamama yedi kere girince Allahın emriyle iki ayaklarındaki nikris topuklarına inip yığılır. Amma Süleyman Han ağrısından bitkin hale geldi. Sonunda bir kere daha ılıcanın çamuruna Süleyman Hanın ayaklarını sokup durunca nikrisin ağrısı durdu. Amma ayakları tulum gibi şişti. Muta-hassis doktor Kaysûni-zâde gördü ki, nikris deşelemek üzere... Amma Süleyman Hana içini açamaz. Hemen nezaketle:

— Allaha hamd olsun hünkârım, nikrisler yumuşadı. Bâzi bir kere dilim ile yoklayayım, ne derece yumuşamış?

Deyip Süleyman Han'ın sağ topuğunu öper şekilli olurken, Süleyman Han:

«Hay kâfir Kaysûni oğlu, neyledin?»

Deyince, Süleyman Han'ın sağ ayağından tam iki okka cerahat akar. Meğer tabibin ağzında neşter varmış. O neşterle hünkârım ayağını yarmış. Süleyman Han iyi olunca, sol ayağını da neşter ile açıktan deşip iyi etti.

Süleyman Han bu Aydos ilçasında iyileşerek Kaysûni-zâdeye bir samur kürk ve iki kese altın verdi. Bütün vilâyetlere emirler gönderilip, her sene Temmuz ayında bu ilçada panayır kurulmak ferman olundu. Hâlâ aynı ayda buraya yüzbinlerce adamlar gelip, büyük pazar kurulur. Beş Mısır hazinesi mal sarfolunur. Gelen adamlar kırk gün kırk gece burada zevk ve safâlar ederek tendürüst ve güçlü olarak memleketlerine giderler.

Buradan yine kuzeye gidip (Çenge yaylâsı) eteğinde (Kopran) köyüne geldik. Aydos kazası toprağında ikiyüz evli zeâmet Bulgar köyüdür. Paşa efendimizi bu köyde bulduğum vakit Ahyolu ve Misivri kale ve limanlarının şekillerini mufassalan târif ettim. Buradan kalkarak Çenge dağına aşip Seculi adlı Bulgar köyüne geldik. Şarabı çok olmakla Seculi derler. Hırsız ve harami yatağıdır. Yine kuzeye, yokuş aşığı gidip Köprü kalesine geldik.

Köprü kalesi:

814 (1411) tarihinde Mûsâ Çelebi zamanında Mehmed Bey eliyle fetholunmuştur. Kalesi biraz harab olup, Kamçı nehri üzerinde bir yüksek tepededir. Reâyâsı Bulgardır.

Kamçı Suyu :

Kazan balkanından ve Şıpka dağlarından, Kızanlık ensesindeki Kırova dağlarından toplanıp, bu Köprü-köyünde

ağaç köprü altından geçip asla geçit vermez bir büyük nehir-
dir. Varna kalesiyle, Galata köyü arasında büyük nehir gibi
Karadeniz'e dökülür. Bir kere bu nehrin ağzından Rus şay-
kaları girip tâ Pravadi köylerini yağma etmişlerse de geriye
dönerken önleri kestirilerek hepsi kılıçtan geçirilmiştir. On-
danberi Kazaklar buraya girmeye cesaret edememişlerdir.

Buradan yine doğuya meyilli giderek Döne değirmenle-
rine geldik. Dereli, tepeli yerlerde hesabsız değirmenlerdir
ki birbirlerine suları akıp taşları döndürür. Debruca ve Deli-
Orman ahalişi hep bu değirmenlere muhtaçtırlar. Her bir
değirmen, bir zeâmetten iyidir. Bütün vilâyet âyanının ve
Nazif Paşa-zâdelerin hep döne değirmenleri vardır. Suları
yaz ve kış akar. Çelebi Sultan Mehmed Ruscuk karşısındaki
Yerköy kalesini yaptıırken Tuna nehrine saman ve kömür
döktürdüğü vakit bu Döne değirmenlerinden, Çekmece su-
larından, Yenehisar pınarından çıktıkları sâbittir. Onun
içün bu değirmenlerin suları daimidir, kesilmez.

Bu Döne kazasında Melek-Ahmed Paşa ile otururken sa-
bahleyin paşa huzurunda fecir namazı kıldıktan sonra paşa
efendimiz buyurdular ki:

«Evliyâ Çelebi... Hayır ola bu gece bir rüyâ gördüm!»

Hakîr:

«Hayır ola. Hazret-i Yûsuf Sıddıkın tâbir ettiği doğru rüyâ ola..

Bu niyete elfâtiha!»

Dedim. Paşa anlatmağa başladı.

MELEK-AHMET PAŞANIN SÂLİH RUYÂSİ

«Bismillah.. Evliyâ! Sâlih rüyâ odur ki, çömelüb abdest alırken,
edebde ardıma biri bir parmak vurunca hemen sırayıp gördüm ki,
birkaç posteki kürkü giymiş Kazaklar! Hemen hiddete kapılıp elim-
deki misvak (o zamanın diş fırçası) ile birkaçının başlarını yarıp,
kanlarından sen ve bizim Rıdvan Halife ve birkaç ağalarımız yalayıp

İçtiniz. Çerkez-Ali, Arpa-emini, Kürd-Mustafa Ağa, Kürd-Haydar, elvend ağalar, sizin Rus kanı içtiğinizi görüp, onlar da kanlarını yalayıp hepiniz kanları geri tükürdünüz.»

Dedi, Hakir:

«Bu garip bir rüyâdır. Hayır ola sultanım!»

Deyip fâtiha okudum.

Allahın hikmeti, öğle yemeğini yerken, bir çatal atlı adam feryad ederek, paşanın otağı içine girip, piyâde olarak yer öptükten sonra:

«Aman sultanım, yirmi parça Rus şaykaları Varna, Balçık arasındaki köylerimizi yaktılar. İhtimal ki Varna üzerine geleceklerdir. Yetiş sultanım!»

Deyince, hemen paşa yemeği bırakıp «bre at!» deyince, özengisiz çatal ata binip o anda yetmiş seksen aded sekban ve sarıca bayrakları ve muhafazaya memur olan Silistre, Kırkkilise, Tekebolu, Vidin, Çirmen, Vize sancakları zeâmet ve timar erbâbı ve paşanın yedibin kadar ağaları, rüzgâr süratli atlarına binip derhal Varna şehri ile Galata köyü arasına varıldı. Bağlar içinde bütün askerler yaya olup pusularda hazır olunca, hemen korkusuz Kazaklar, yirmi parça şaykalarıyla kenara yanaşıp, altı parça gemisi denize açıldı. Amma yine kenardan ayrılmazlardı. Beri taraftan gemiler içinden çıkan kötü ahlâklı Kazaklar, hiç korkusuz şehri alan ve talan etmeğe başladılar. Zaten Varna şehri içinde Rumlardan başka kimse katmayıp, herkes kıymetli mallarını alarak dağlara çekilmişlerdi. Amma yine Varna Rumları içinde bir vaveyla, bir inilti koptu ki, işitenlerin ciğeri kara kan olurdu.

Hemen tedbirli paşa, şehir içini yağma eden Kazaklara asla bakmayıp, derhal asker ile bağlar içinde uğursuz Rusların deniz kıyısındaki kayıkları üzerine hücum edip, kayıklara bir yaylım kurşun vurunca şaykalar içindekiler bu hali görerek, bu hücumu dayanamayıp, demir alarak mecburen açıklara çekildiler. Şehri yağmaya çıkanlar ise, meydanda kalıp can ve baş kaygısına düşerek, aldıkları malları da bıraktılar. Öyle serseri gezerken, Varna kalesinden ve limanda

yatan şaykalardan Kazaklara öyle toplar vurdular ki, bu top darbelerinden niceleri helâk olup, bir kısımları da dağlara kaçtılar. Kaçarlarken vilâyet halkı yetişip, taraf taraf hücum ederek kâfirleri kaçırdılar. Deniz kıyısındaki şaykalarına gelip gördüler ki, denize açılmışlar.. Kimi silâhını bırakıp denize girerek yüzer, kimi karaya can atıp canından bezerdi. Sonunda bizim gaziler, atlarıyla denize vurup yüzerek kâfirlerin saçlarından yapışip dışarıya çıkararak bağlardı.

Kara tarafında olanlar ise, iskele başındaki buğday mahzenlerine girip kapıyı kapayarak, bir anda mahzenlerde mazgal delikleri açıp ceğe başladılar. Bizden birçok adam toprağa düşüp şehid oldu. Sonunda şehrin reâyâ ve berâyâsı, çörçöp toplayıp, mahzenlerin damlarına ve kapı önlerine yığıp ateşe verdiler. Hepsi dışarıya (el aman!) diyerek çıkıp yakalandılar ve esir edildiler. Denizde olan Kazak kayıkları bu halleri görüp, hemen baş hatmanları (kazak reisi) haçlı bayrağını açıp derhal «Adante.....» vurarak göz kararı ve bizim tarafımızı gözleyip, bir yaylım kurşun vurup karaya çıktılar ki, karada kalan arkadaşlarını kurtaralar...

Hemen bizim, bağlar içinde pusuda yatan sekban ve sarıca bayrakları görünüp bir ağızdan (Allah!) diye kâfirler üzerine hücum ettiler. Daha kenara yaklaşmamış olan gemiler yine alarga oldular. İçleri, başka diyârlardan aldıkları yağma malları ve Müslüman esirleri ile dolu ,ıskarça idi. Amma kenara yanaşıp da fethedilen şaykalara garip gazi yigitler dolup kürek çekerek alarga olan şaykalara aman ve zman vermeyip, oniki parçasını dahi ele geçirip, o kadar ganimet malı ile, Müslüman esirlerini paşaya getirip teslim ettiler. Bütün fetholunan fırkateler, Varna kalesi limanına gönderildi.

Paşa, dağlarda olan reâyâ ve berâyâya fermanlar yazıp (kaçan Kazaklar, onların olsun!) buyurdular. Bu hal üzere Varna şehrini uğursuz Rus elinden kurtarıp yediyüz Kazanın beşyüzü esir, yüzü gelle paça, yüzü de ağalara ihsân olundu.

Bizden ancak yirmi adam şehid olup, hakir, adı geçen Rıdvan Halife ve Çerkes-Ali Ağa yaralandık. Meğer bizim evvelce rüyâda kan yalamamız, yaralanmamıza işaret imiş.. O saat efendimiz bütün esirleri ganimet mallarını, kâfir tabıl, Dankiyo ve terampetleri ile alıp, Varna şehrine bir büyük alay ile girince, kaleden ve limanda demir atmış duran bizim şayka gemilerden ve İslâm askerinden o kadar top atıldı ki, Varna şehri siyah barut içinde kaldı. Herkes vatanına gelip ziyâfet ve şenlikler ferman olundu.

Allahın hikmeti, bugün zevk, neş'e ve safâda iken, denizden on parça Rus şaykaları görünüp Varna kalesidir diye geliyorlar... Meğer bunlar Kavarna iskelesi taraflarını yağmaya gidip, bu Varna ahvalini duyunca, var kuvveti bazuya vererek imdada gelirlermiş.. Hemen iş bilir paşa, kâfirlerden evvelce alınan yirmi parça Rus şaykalarına sekban ve sarıca-dan seksen aded kurnaz ve bahadır gençler koyup, Varna kalesi limanında yatan yirmi parça şayka ve karamürsellerine yirmişer aded tam silâhli yiğitler koyup, bütün Varna gemicilerini küreğe koyup, limanlı havada, Kazak fırkateleri kale altına gelirken, bunlar da kale limanından kâfire kırk parça gemi karşı çıkıp, bunlar onlara, Kazaklar bunlara bir yayım kurşun atıp (Allah, Allah) ile asla kâfire aman vermeyip on parça gemileri fetheylediler. Çünkü bu mel'unlar Kavarna kalesi altında cenk edip, içlerinde yaralı, bereli kâfirleri olup, cenge kudretleri olmadığundan, hatmanları bile mürd olduğundan kaleler fetholunup büyük şenlikler oldu. Ve küffarın bayrakları başaşağı edildi. Bu şaykalar limana gelip demir attıklarında, yine toplar atılıp şenlikler oldu.

Sonra paşanın otağı gelip bütün İslâm ordusu yanyana sıkışıp, cenk davulları dövülüp, padişâh divanı oldu. Önce Yusuf Kethüdâya bir samur kürk ve kapıcılar kethüdâsına, diğer kapıcı-başılardan yirmi ağaya, yetmiş bayrak bölükbaşlarına birer hil'at ve çokça ihsânlar verildi. Baş ve dil (esir) getiren garib yiğitler, kırk kuruş ve birer gümüş çelenk ile kıymetleri artırıldı. Sandaldan imdad veren yirmi

parça şayka kaptanlarına birer hil'at ve kürk, kürek çekene-
lere onar kuruş verilip, hâin Kazakların şaykalarında esir
bulunan Müslümanlar kurtarıldılar. Nicesine harçlıklar ih-
sân olundu. Herkes gemileriyle vatanlarına gittiler.

Bu gazada cömerd paşa, bütün Müslüman gazilere yet-
miş kese, yüzelli hil'at ihsân edip, bu çok sevinçli fethi, İs-
tanbul'da Boynueğri-Mehmed Paşaya arzeyledi. Ardı sıra
karadan bütün altıyüz esir, altıyüz kelle paça, yirmi aded
hatmanları, haçlı bayrakları ile üçyüz aded arabalara yükle-
tilip, İstanbul'a vardıkta, paşanın kapı kethüdâsı Zühdü
Efendi, Sadrazâm Boynueğri'ye bildirdi. O da saadetlû padi-
şâha telhis etmekle (kısaca bir yazı ile bildirmekle) büyük
alay ile bütün kelleler ve diller (esirler) ve hatman bayrakla-
rını başaşağı ederek, esir ve hatmanlar bağlanıp boru ve dan-
kiyolarını çalarak, padişâh huzurundan geçtikleri vakit, saa-
detlû padişâh safâsından, kapı kethüdâsı Zühdü Efendiye
hil'at giydirip paşa yerinde bırakıldı. Ve bunun için kılıç ve
kaftan ile, Mir Mehmed Ağa, hatt-ı şerif götürerek Varna
eyâletine gelip orada divan olup padişâh fermânı okundu.

Paşa, padişâhın hil'atını giyip, başına sorguç takıp, kılı-
cı beline bağlayıp, memnun oldu.

«Melek lalam! Berhurdar ol! Ekmeğim sana helâl ola... Her vakit
böyle fetihler edesin.. Hâlâ fethylediğin uğursuz Rus'un, otuzaltı
şaykalarını Varna, Kara-Hasan, Tolçı, Akkerman, Kili, Uzun-Hasan
Paşa, Kılburun kalelerinin tâmirine sarfedesin!»

Bunun üzerine paşa bismillah ile Varna kalesinin tami-
rine başladı. Hergün beşerbin adam hendek temizlenmesine
hizmet edip, hendeğin içi, bütün Karadeniz sularıyla ağız
ağıza dolup kaleye köprü ile geçilirdi. Gece ve gündüz hizmet
eden Allahın kullarına onar kazan yemek pişirilip hademe-
lere dağıtılırdı. bizzat paşa, eteği ile hendekten toprak taşı-
yıp, diğer ağalar da elbette kale hizmetine can ve baş ile hiz-
met ederlerdi. Bu arada gümbür gümbür mehterhâneler ça-
lınıp, kalenin tamirleri tamamlanıp, beyaz inci gibi oldu.

Sonra padişâh emriyle, yerinde bırakılma fermânını getiren Kapıcı-başı Mir-Mehmed Ağaya bir samur kürk ve yirmi ke-se kuruş, yirmi esir, yirmi baş Sâlihli beygiri verilerek İstanbul'a gönderildi.

Varna kalesi:

Bu kale Batlamyos Augustos yapısıdır. Sonra Cenevizlilerin eline geçerek genişletilmiş ve sonra devletten devlete geçmiş bir yuvadır. Hüdâvendigâr Gazi eli ile zabtedilmiştir. Kalesi, Karadeniz kenarında dörtken şeklinde güzeli bir bina-dır. Etrafı üçbin adımdır. Hemen bir tarafı karadır. Bütün etrafı hendek ve içi denizdir. Batıya bakan, şehre açılır bir demir kapısı önünde, şehre köprü ile geçilir. Dört köşesinde sağlam dört kulesi vardır. Bütün burclarında, beden dişle-rinde mazgal delikleri ve limana bakan şahâne toplar ile be-zenmiş bir sağlam kaledir. Hisarın içinde muhafızların ev-leri, zahire anbarları, bir câmii vardır. Çarşı ve hamamı yok-tur. Mükemmel cebhâneleri ve topları çoktur. Neferleri her gece (Allah yekdir yek) diye bekçilik ederler. Ulûfeleri iske-le gümrüğünden verilir. Amma limanı kible ve doğuya açık olmakla gemiler demir atıp huzur ile yatamazlar.

Varna şehrinin varoşu:

Bu şehrin batı tarafı havaleli, kırmızı topraklı dağlardır. Üzerleri onbin aded bağlardır. Doğu tarafı bir geniş düz mey-danın sonu Karadenizdir ki bütün şehrin bağ ve bahçeleri düz yerededir. Bütün evleri baştan ayağa kârgir duvarlı ve kırmızı kiremitli dörtbin aded altı üstlü âyân ve büyüklerin evleridir. Yedi Müslüman mahallesi, beş Ermeni, Rum, Ya-hudî mahallesidir.

Câmileri:

İskele başında (Emir Efendi câmii): Minâreli ve bol ce-mâatlidir. (Yeni câmii), (Tabakhâne câmii), (Müstecib Efen-

di câmii), (Şeb Şâh Kadın câmii) bunlar büyük câmilerdir. Bunlardan başka otuzaltı mihrab mescidler vardır.

Hamamlarından (Piri Paşa hamamı) gayet aydınlık ve havası hoştur. Çeşmelerinden iskele başında (Boğdan Beyi olan Leopold)ün bir âb-ı hayat çeşmesi var ki, iskele başı olmakla gayet işlek ve can veren bir çeşmedir. Bu iskele Rum, Arab, Acem iskelesidir ki, deniz kıyısında dağlar gibi demir çubukları, tuz kayaları, bal fıçıları, pastırma çuvalları ve kerestenin çeşitlerinin hesabını Allah bilir. Gayet işlek iskeledir. Nice kere yüzbin araba gelip gitmededir. Her sene bin beşyüz parça gemiler, her memleketten mal getirip götürürler. Yüzyetmiş kese iltizamıyla gümrük emniyetidir.

Havasının güzelliğinden, halkı içki içen adamlar olup, çuka ferace giyerler tüccarlardır. Fukarası yedi Tatar kalpağı giyip, kışın kürk, Merzifon bezi kapamalar giyerler. Çoğunlukla hatunları beyaz aba ferace giyip yassı baş ile gayet edebli gezerler. Yer yer sebilleri ve dârükurraları vardır. Ahalisi fukara sever kimseler olduğundan, bütün misafirlere ve gariblere itibar edip ziyâfet verirler. Mekteplerinden (Şeyh Müstecib mektebi), (Piri-Paşa mektebi) meşhurdur. Makbul olan şeyleri üzümü, şırası, köfteridir. Nehir kenarında bir çimenlik mesire, ferahlık veren bir namazgâhı vardır ki, bu eyâlet şehirlerinde öyle ağaçlık içinde namaz kılacak ibâdet yeri yoktur.

Gümrük-emini, kale dizdarı, yeniçeri serdarı, sipâhi ket-hüdâ-yeri, cebeci oda-başısı, muhtesib ağası, şehir su-başısı vardır. Şeriat hâkimi de (Paçavra Kadı) adıyla meşhur, menkibeleri çok bir maskaradır ki, kâh Hacıoğlu pazarı kadısı olur, kâh Varna'nın zâlim hâkimi olur.

Paçavra Kadı'nın hikâyeleri:

Bu Varna şehrinde devrin fâdallarından müteassib bir kadı vardı. Halk dilinde (Paçavra Kadı) derlerdi. Fakat o kadar ara bozucu, kötüleyici, dedikoducu, herkesi kötüleyen, çekiştirici idi ki, dilinden hiç kimse kurtulamazdı. Amma,

Allahın kudreti, bir acâib suratlı, çirkin çehreli, gulyabanî gibi idi. Burnu hiç mübalâğasız yarım akça tahtası kadar vardı. Hattâ görenler Minkaari-zâdenin oğlu sanırlardı. Hışıllayan Tatar beygirleri gibi burnu fışır, fışır öterdi. Amma gayet namazını kılardı. Beş vakit namazdan hiç birisini terk etmeyerek ibâdetle meşgul olurdu. Fakat burnunun büyüklüğünden Cenab-ı Hakka secde için başını yere koyunca, alnı yere değmediğinden secdesi sahih olmazdı. Çünkü burnu alnından bir karış evvel inip secdeye baş koymasına engel olurdu. Kendisi ise:

Ser be-zemin dem behavâ mi-küned

Zi an ki ibâdet-i Hudâ mi-küned

Şiiri gereğince ibâdet ediyorum zannedip, yine halka fena şeyler söylemekten çekinmezdi. Amma şehir halkı da «Efendinin ibâdeti sahih değildir. Zira burnunun büyüklüğünden alnı secdeye varmaz!» dediklerini kovcu kadı duyup, sonradan secdeyi sağ kulağı üzerine ederken pek çok ıstırap çekerdi. Velhasıl bütün halkın zarifleri de kadıya taraf taraf kötü sözler söyleyip, her mecliste çekiştirirlerdi. Hattâ bir gün divan efendimiz. Gınâi-zâde Ali Çelebinin evinde, bir alay zarif ve nükteciler, şaka ve lâtife sırasında «Paçavra Kadının kulağı üzere secde ettiği vakit ibâdetleri sahih olur mu?» dedikleri vakit çok kusurlu hakir «Vallahi ey arkadaşlar, bu bir zor mesele.. Zorluğu kimse çözemez. İllâ başına gelen bilir demişler. Darbumeseldir. Bu şüpheyi yalnız, Başmakçı-zâde Efendi, yahut üstadımız Rumeli Kazaskeri Minkaari-zâde Efendi bilir. Çünkü onlar da büyük burunlu olduklarından (secdelerini nice ederler?) diye onlardan fetva isteyin!»

Diye cevap verdim. Nihayet Gınâi-zâde, Varnalı İbrahim Ağaya fetvâ için müracaat edip bir haftada ulak gidip geldiği vakit Minkaari-zâde fetvasında buyurmuşlar ki:

«O kimseye Allah tarafından büyük burun verilmiş.. Gururundan değil.. O kişi burun büyüklüğüne göre hâl sahibidir. Şeytan gibi hiç

secde etmemekte ise, kulağı üzerine secde etmek câizdir. Özür, cömerd olan insanlarca makbuldür. Biz dâli tenhada teheccüd, işrak ve duhâ namazlarını kılariken kulağımız üzerine secde edip bu türlü dedikoduları işitmeyiz.»

Bu fetvâdan Paçavra Kadı teselli bulup, her vakit kulağı üzere secde ederek şükrederdi. Amma kulağı üzerine secde ederken çok sıkıntı çektiğinden lâtife kılıklı derdi ki:

«İlâhî Minkaari-zâde.. Ördek-zâde, Vatvat-zâde olup Patburun oğlu gibi olasın!»

Bundan sonra, herkesi zemmetmekten, kovculuktan, dedikodudan vazgeçüp, bir âlüfte, âşifte, şakacı, vefalı kimse oldu. Bu Varna, Hacıoğlu, Mangalya muhafazasında bulunduğumuz zamanlarda her an efendimiz Melek-Ahmed Paşa ile iyi geçinip lâübalî sözler söylerdi. Çünkü bu Paçavra Kadı, büyük burnu ve o çok çirkin kılığı ile Dördüncü Murad huzuruna girip maskaralık etmiş bir kişi idi.

Varna'nın ziyâretleri:

Eski câmi avlusunda (Şeyh Mehmed Tatar Efendi): Mezar taşı târihi ile malûm bir nurlu mezar... Doğdukları yer, Kırım adasında (Karasu) şehridir. Merhum, Halvetî tarikinden idi. Kaddese sırrahû.

Buradan kalkarak birkaç yârân ile Varna'dan kayıklara binip, Kamçı nehrinin karşı tarafında (Galata köyü)ne gittik. Bir yüksek bayır üzerinde, bin evli olup, bütün ahalişi Rumdur. Bağı, bahçesi cihanı tutup şarabı taşmıştır. Burada Kamçı nehri içinde beşyüz gemi birer halat ile kışlaya bağlayıp yatarlar. Çünkü Varna limanında kışın şiddetinde, Allaha sığındık, gemiler garkolur.

Buradan kayıklara binerek Varna şehrine geldiğimizde ertesi günü göç boruları çalınıp kuzeye giderek (Yeniköy)e geldik. Buradan deniz kıyısı ile kuzeye giderek (Batova Sultan) tekkesi konağına geldik. Sultan Hüdâvendigâh Gazi ha-

yatta iken Evrenos ve Mihal oğullarından Arslan Bey bu tekkeyi yaptırmıştır. Bu tekke daha evvelki cildlerimizde yazılmıştır.

Buradan (İncili) köyüne geldik. Balçık kazası nâhiyesinde mâmur, Müslüman köyüdür. Buradan yine kuzeye giderek (Kavarna) benderine geldik. Buradan hakir, Deli-Orman nâhiyesinde hizmete gittim. Evvelâ (Çayırli köyü), yüz evli, bir câmili, Çatak kavmi köyüdür. Buradan (Göllü köyü)ne geldik. Burada, bir kan keşfinde kırkbin akça ve yüz aded koyun alarak misafir olduk. Bu nâhiyeler ve köyler, Deli-Ormandandırlar. Bir alay namus ehli kimseler olup iş ve kazançlarında fukaralardır. Köyleri meşe, palamut, ahlat ağaçlarıyla örtülü olup adına (Deli Orman) derler. Yüzaltmış parça köyden ibarettir.

Buradan kuzeye giderek bir gün (Silistre) kalesine geldik. Buradan kuzeye (Kızılca köyü)ne, (Kuyucak köyü)ne, (Recep Kuyusu köyü)ne, (Keçi Deresi köyü)ne, (Kulaklar) köyüne vardık. Bunlar hep Bobruca'dan sayılır. Her köyü beşer, altışaryüz evli, han, câmi, misafir evli mâmur ve süslü köyledir..... Akar nehirleri yoktur. Hep kuyulara muhtaçtırlar. Ahalisi birbirleriyle (Misafir bana gelsin!) diye kavga ederler. Her bir hanedânda her gece ikişer üçeryüz atlı koşup göçüp dururlar. Allah, bunların malına Halil bereketi vermekle, bir kilesi altmış kile buğday verir. Amma kışı çok şiddetlidir. Dağ ve bağ, orman yoktur. Has, beyaz ekmeği, çiğ kaymak ile tavuk çullaması, kavun turşusu gayet meşhurdur.

Buradan yine doğuya gidip (Mangalye) kasabasına geldik. Bu da evvelce yazılmıştı. Paşa efendimizi burada bulduk.

Ertesi günü 1067 (1656) senesi başlarında Kırım Sultanı Mehmed-Giray Han'ın Çolak Dadaş Ağa adlı ulağı İstanbul'dan gelip Kırım'a giderken paşa efendimize mektuplar getirip okuyunca paşa «tuhaf şey!» diye hayrette kaldı. Ve dedi ki:

«Evlîyâm! Haberin var mı? Boynueğri-Mehmed Paşa sadrazâm-ıktan azlolunmuş.. Köprülü-Mehmed Paşa sadrazâm olmuş..»

Bunun üzerine Mühürdar Osman Ağa:

«Göre a... Ne günlere kaldık ki, Köprülü gibi bir miskin, iki öküze saman vermeğe gücü yetmeyen adam sadrazâm olmuş!»

Deyince Melek-Ahmed Paşa gayet hiddetlenip:

«Bre sefih oğlan! Senin ne haddin vardır ki beylerbeyi ve vezir-lere dil uzatırsın!»

Der, eline hezaran değneği alarak Osman Ağayı döğe döğe halini kômadı. Sonra :

«Kaldırın şu sefihi!»

Diyerek, Osman Ağayı dışarıya çıkarıp habseyledi. Paşa gayet üzülop, hararetini def'edemiyerek Mangalya serdarı Gök-oğlu Dişlek Mehmed Ağa evinde serseri gezinip «Yâ Fet-tah, yâ Rezzak, yâ kahhar!» der idi. Meğer Köprülü'den gelen mektuplarda şöyle yazılı imiş:

«Gerçi seninle harem-i hümâyûnda beraber yetiştik. Sultan Dör-düncü Murad'ın yetiştirmeleriyiz. Amma bundan sonra bil ki, idaresi senin elinde olan Özü eyâleti iskelelerinden, köy ve kasabalarından uğursuz Rus bir yağma ederse vallahil azim iyi hâllerine bakmayıp seni âleme ibret olsun diye aman ve zaman vemeyerek parça parça ederim. Dikkatli olup eyâletini muhafaza edesin. Ve her kazada, pa-dişâh fermânı üzere zahire alıp asker besleyesin!»

O gün paşa tek ve تنها otururken:

— Sultanım, aziz başınız için, Osman Ağa kulunuzu hap-pisten salıverin!

Dediğimde paşa:

— Öyle sefihe haddini bildirmek gerek! Amma senin ri-canı kabul ettim. Şu sefihi koyuversinler!

Diyerek, Osman Ağayı hapisten salıverdi. Hakîr:

— Sultanım, meclis emindir. Allah bilir Köprülü ile ara-

nızda biraz soğukluk var. Çünkü sadrazâm olduğunuz zaman ona Anadolu eyâletini ihsân etmişsiniz. Onyedî gün sonra Bektaş Ağa ve Çelebi Kethüdâ'nın kışkırtmalarıyla Kütahya-da azlettiniz. Köprülü birçok zaman serseri gezdi. Yazdığımız mektuplarda daima Köprülü'ye çok itibar eder şekilde şeyler yazın..

Dedim. Paşa:

«Beli Evliyâ.. Öyle gerektir. Çünkü mühür kimde ise Süleyman odur. Bilhassa bu koca Köprülü, diğer vezir-i âzamlara benzemez. Feleğin çok acı ve tatlılığını görüp, fakirlik şiddetlerini çekmiş, birçok seferlerde işlere tam vâkif olup dünya ahvâlini öğrenmiştir. Merhum Hüsrev Paşa, mühür ile Bağdad üzerine serdar-ı muazzam olup giderken bu Köprülü, Hüsrev Paşa ile Bağdad altında beraber ve hazinedar idi. Bunun rey ve tedbiri ile Hemedan, Dergezin, Erdebil, Sehriban, Mihriban şehirlerine varıncaya kadar Acem diyârını alan ve talan edilmiş idi. Allaha hamd olsun sadrazâm oldu. Gerçi hiddetli ve intikamcıdır amma (El hubbi lillâh ve'l-buğzi lillâh...) anlamı üzere hareket eder. Anadolu vilâyetlerinde sehban ve sarica haşaratının vücutlarını kaldırır. Parayı düzeltir, tedâhülü kaldırıp kara seferlerini açarsa, bilirim ki devlet ahvâline nizam verir bir zâttır. Zira devlet teknesinde delikler yer yer görünmeğe başladı. Ey Evliyâ!. Görürsün, bu Köprülü Osmanlı devletinde evlât ve torunlarıyla bile ne işler görecektir.. Eğer sen veya ben sağ kalırsak, görülür neler zuhur edecek. Hemen dediğin gibi Köprülü ile iyi geçinip eyâletimizde bir hoş muhafazada olalım.»

Dedi, diğer sohbetlere daldık.

Hikmet-i hudâ, paşa Varna cenginde, kale tamiri sırasında baş açık durduğundan Mangalya şehrinde sıhhati bozulup, günden güne dermandan düştü. Gerdanının sol tarafında bir madde görüldü. Beş on gün gerdanı ile ensesini tutup somun kadar kırmızı bir madde husule geldi. Köy ve kasabalardan, tâ Erdel, Eflâk ve Boğdan'dan cerrahlar, usta hekimler ve kan alıcılar gelip, herbiri bir çeşit ilâç ettilerse de asla ilâç fayda etmeyip günden güne paşanın hali fenalaşıp nice

yüz ağalar hemen karadan ve denizden «kaçak» lâkabını aldılar! Paşanın dahi sesi kısılmakla bal arısı gibi sızlanırdı.

Bir gün paşa dili ile, yanında kalan ağalarına huzurunda vasiyet edip Mangalya şehri dışında Muharrem Sultan mesiresine gömülmesini anlattı. Hulâsa, hepimiz paşanın sıhhatinden ümid kesip, gam ve derd içinde birbirimizle başbaşa verip ağlayıp irilemekte idik. Paşanın gerdanındaki madde-den birşey çıkmayıp, ancak ağzından, burnundan cerahat gelirdi. Hakîr ise paşaya akrabalığımız sebebiyle yanından bir an ayrılmazdım.

Hakîrin sâlih rüyâsı ve

Melek - Ahmed Pasa'nın tâbiri:

Bir gün sabahleyin paşanın elini ovarken gayet elem duyup ağlamak üzere idim. Hemen paşa gözünü hakîrden tarafa çevirip lisan-ı halle anlatıp:

— Evliyâm, bu gece ne rüyâ gördün! dedi. Hakîr:

— Bir rüyâ görmedim. Üzüntümden asla hatırımda bir şey yoktur. Güyâ ki hiç bir şey görmemişim, dedim. Paşa gayrete gelip:

— Vallah büyük bir rüyâ gördün. Tiz söyle!

Diye ısrar etti. Amma çok zayıf olduğundan sesi sinek gibi vızıldardı. Hakîr:

«Hey sultanım, rüyâ gördün diye ne yemin edersin? Rüyâyı sen mi gördün, ben mi gördüm? Benim gördüğüm rüyâdan hatırımda kalan budur ki, rüyâmda cenâbınızı gördüm ki, Mısır Sultanı olmuş, gayet neşelisiniz. Bütün Mısır askeriyile Erdel seferine giderken, bütün askerinizle Süleymaniye câmii gibi bir câmide namaz kıldınız. Erdel seferinde fetih ve zafer haberleri gelip cenab-ı şerifiniz de sefere gitmekten vazgeçerek Süleymaniye câmlini tamir ederken sultanıma dediler ki (efendim, bu Süleymaniye câmiinin tâmiri ahvalini yarın Evliyâ Çelebiden sorun, o âlâ bilir. Onun tâbiri ile hareket edip câmii mâmur eyle).. İşte gördüğüm rüyâmdan hatırımda bu kadarı var.»

Paşa hemen can havliyle konuşup:

«Elbette Evliyâ bu rüyânın tesiri sendedir. Ben de rüyâmda gördüm ki, bana, Evliyâ'dan, yarım gördüğü rüyâyı sor dediler. Onun için sana ısrar eylerim. Tiz, rüyânı tertip üzere söze getir ve bu niyete elfâtih!»

Deyip üzerime üfleyince, Allah bilir, üzerimden ağırlık gidip, Aristo gibi bir akıllı adam oldum. Gördüğüm rüyâ başından sonuna kadar aklıma gelmekle (Allahü ekber) diye dizdize bismillah ile söze başlayıp:

«Sultanım hayır ola! Bu gece rüyâmda cenâbınız ile bütün ağalar duâcılarınız Mısır'da imişiz. Orada iç kalede Süleymaniye câmiî adında bir câmi varmış. Nice bin ihtiyar ve genç, sultanıma gelip (Sultanım, bu Süleymaniye Câmiî mihrabının sol tarafı duvarı şişip dışarıya kadar yıkılıyor. Mütevellisi Şeyh Ahmed Ağa, kayyumu Evliyâ Çelebi, bu câmiin harab olduğunu hâkime bildirmemekle yıkılıp harab olmasına sebep olurlar. Allah rızası için sen keşfedip bir hal ile, bu Süleymaniye câmiini tâmir eyle.. Tâ ecelinle ölünceye kadar Mısır şehrinde zamanın hâkimi olasın.. Bu iş sizin başınızdadır. Mahşer gününde bu vakıf sizden sorulur.) diye, olanı size bildirdiler. Rüyâ buraya gelince paşa (bre oğlançıklar, beni kaldırın) deyince, gûlâmlar kaldırıp geceliği ile oturup etrafına yastık dizdiler. Paşa oturup, can kulağıyla rüyâmda: (Ey Evliyâ, daha söyle!) deyince hakîr: (Sultanım bir al ata binip bütün ağalarımızla Süleymaniye câmiî ahvâlini sultanıma bildiren adamlar ile, Mısır'ın iç kalesindeki, Mısır şehrinin bütün âyan ve eşrâfını toplayarak tâmiri için çeşitli müşâverelerde bulundular. Kimisi, minâre havaledir, yıkalım dediler, kimi kubbesi büyüktür gûçürelim dedi. Kimi, eğri olan yerlerine direkler ile payanda vuralım, deyip nice bin söz ettiler. Asla ve kat'iyyen bir kat'i cevap veremediler. Gördüm ki bu büyük cemiyet içinde merhum babamın elinde, Sultan Süleyman Han'ın ihsân ettiği arka kaşağı ile câmi içinde gezer gibi olup câmiin bazı yerlerini tâmir eder şekilli işâretler edip mimarlık eder. Şekil ile câmiin harab olan yerlerini gösterir. Hakîr dahi cenâbınıza (Sultanım, şu eli arka kaşağılı adam benim babamdır. Mimarlık ilminde emsalsiz mühendisdir. Bir kere ondan sorun!) dedim. Cenâbınız (Var, babanızı çağırın) dediği-

nizde derhal varıp babamın elini öpüp, sultanımın huzuruna geldiğimde selâm verdi. Aleyh alıp buyurdunuz ki (baba, bu câmiin hâli nice olur?) dediniz. Babam (Allahın emriyle kolaydır. Hemen buna çare odur ki, bu câmi büyük bir binadır. Değme delik ile yıkılmaz, amma zamanla kısın şiddetinden kible yüzüne bir rahne gelmiş.. Öyle olur. Buna ilâç odur ki, bu câmi kible tarafına eğilip bel vermiş.. Kiblenin arkasında bir derince hendek kazıp, tâ içinde sular çıkıncaya kadar orada iki arşın temel bırakıp ve câmi içinde olan hademe ve cemaatlere yemek yedirip, elbiseler verip, Allahın emriyle o câmiin yeri kazılır. Su çıkan hendeğe yerleşir. Ömrü oldukça devamlı olur. Buna ilâç budur. Başka çare olmaz. Bu benim cânım pâresi ciğerküşem oğlum seyyah ve riyâsız âlem nedimi Evliyâ'yı derhal İstanbul'a gönder câmi için lüzumlu eşya ile usta ve iş bilir adamlar getirsin!) diye babam bu şifa verici haberleri vererek el öpüp selâm vererek gitti.»

İşte efendim bu gece gördüğüm rüyâ budur, diye anlattım ve sustum. Hemen paşa can ve yürekten bir kere (yâ Allah) deyip Allahın emriyle evvelkinden âlâ dile gelip şu sözleri söyledi:

Melek-Ahmed Paşanın tâbiri:

«Dinleyiniz canım! Bu rüyâda Mısır şehri dedikleri benim vücudum şehridir. (Süleyman Han câmiinin kiblesi yıkılıyor, mütevellisi Şeyh Ahmed Ağa ve kayyumu Evliyâ Çelebi hâkime bildirmemiş) dedikleri, biz Süleyman Hanın sarayında yetişip, vücudumun câmi onların hayrâtı, kible yüzüm, mihrab alnımdır. Hâlâ yüzüm ve alnım şiştir. Mütevellisi Ahmed Ağa, Ben'im ki, vücudum câmiinin mütevellisiyim. Benim vücudumun hizmetkârı kayyum Evliyâ Çelebidir. Vücudum câmine müteallik şifa verici haberleri hâkime söylemez dedikleri, bana söylemediğidir. Bütün Mısır âyânı meşveret edip de bir netice vermediği, henim ağalarım ve gariblerimin (acaba efendimize ilâç nasıl olur?) diye müşavere edip şaşırıp kaldıklarıdır. (Kible duvarı yıkılıp bel vermiş) dedikleri, yüzüm şişip, belim eğri olduğudur. Nihayet ben, Evliyâ seni oğlum gibi sevdiğimden, senin babam, bizim babamız ile dünya ve ahret kardeş, Özdemir oğlu Osman Paşa sefer

yoldaşı olduğu için baban görüldü. Onlara sorulunca, (Allahın emriyle kolaydır. Bu câmiin kible tarafı eğilip zamanla kible tarafına bir rahne gelmiş) dedikleri, hâlâ ben ihtiyar olup kibleye doğru eğilerek belimi kaldıramam, (kible ensesinden bir hendek kazın, hendek içinden su çıksın) dediği, ensemin kulak dibinde neşter ile yarıp içinden su yerine cerâhat çıka... O hendeğin (iki ayda iki arşın temel kazılması) odur ki, bu yaranın içine iki ay fitille işletmemizdir. (Câmi içindeki hademelere yemek yedirin, elbiseler giydirin) dediği, vücudum câmiinin içined olan ruh, cana, safra, sevda, balgam, ahlat, kuvvet ve kudret zaiftir, onlara- perhiz ile yemek yedirip tâze can bulmak işâretidir. (Allahın emriyle o yarılan hendeğe câmi gelir ve yerleşir ve câmi yerini bulur) dediği, o yarılan yerden şifa bulup eskisi gibi olur. (Bu câmi ebedî olur) dediği, tabîi ecelimize kadar ömrümüzün olacağına işârettir.»

Paşa rüyâyı bu şekilde tâbir edince, mecliste hazır olanların küçüğü büyüğü hayrette kalıp, parmakları ağızlarında kaldı. Bütün ağalar dediler ki:

«Cânım bu rüyâyı Evliyâ Çelebi söyledikçe paşa, tâze can bulup söz anlatır oldu, ve söylemeğe başladı.»

Allahü ekber.. Acâip, garip, Hudânın sırrıdır. Paşa biraz iyileşti. Herkes neşelenmeğe başladılar. Hemen o sırada paşa:

— Bu rüyânın tâbiri gelip zuhur etsin! Tiz bana bir cerâh getirin, ensemdaki bu maddeyi yarırayım.

Dedi. Hakirin canı başına sıçrayıp:

— Sultanım, bu rüyâmın tâbiri öyle değildir. Siz aksini tâbir ettiniz. Aziz başınız için, bu rüyâyı ben gördüğümden dolayı şimdi enseni yarıyorsan, Allah göstermesin yaran daha şiddetlenirse, Evliyâ'nın gördüğü rüyâ ile paşa yarasını yarıp helâk oldu, diye hakiri ateşe yaktırırsın!. (Senin rüyânla paşa böyle etti, yoksa olmazdı) diye vücudumu kebab ettirirsin! Ne cennette, ne cehennemde, ne Ârafta, ne gayya kuyusunun dibinde yerim kalmaz.

Deyince, sorunu düşünen paşa:

— Tiz, divan efendisini çağırın gelsin!

Dedikte, efendi geldi.

— Tiz, sadrazâma, dârüsaade ağasına, Kaya Sultana, kapı kethüdâsı Zühdü Efendiye, sıhhatta olduğumuz mektuplarını yazıp Evliyâma, altı menzil beygirleri emri ver!

Deyince alelacele mektuplar yazılıp, hakir dahi tam silâhlı hazır olduğumda gördüm ki, bir cellât gibi cerrah gelip, âletlerini, örtülerini paşanın yanına koydu. Paşa dahi yazılan mektuplar ile hakire yol parası olarak üçyüz altın verdi. El öperken hemen cerrah, paşanın ensesine çekinmeden, korkusuz geçip, beş parmak kadar ensesinin solundan bir yarık açtı ki, Allah bilir dehşet içinde kaldım. Kâse dolusu leş gibi kokan sarı cerahat akıp parça parça çürük etler çıkınca hemen paşa «elhamdülillah» diye gözünü açtı. «Mankalye şehri fukarasına on kese dağıtılsın!» buyurdu.

Hakir el öpererek, izin alıp ılgar ile Mangalye'den, menzil beygiri ile üç gulâmını alıp (Sarıgöl, Gelincikli, Hasılcıklı) köylerine ve (Pravadi kalesi)ne uğrayıp, menzil beygirleri değiştirdik. Halk arasında «Melek Paşa ölmüş!» diye bir haber vardı. Hele halka «Paşa sıhattedir» diye haber verdim.

Oradan (Çenke) köyüne, (Aydos) kalesine, (Nakiler) köyüne, (Kovanlı) köyüne geldik. Buradan (Kırkkilise)ye gelerek menzil beygirleri değiştirdik. Burada da paşanın sıhhat haberini halka ilân edip oradan (Pınarhisar, Uzun Hacılar, Kösdemir) köylerine. (Çatalca) kasabasına uğrayıp Topçulara, üçüncü günü Kaya Sultana varıp, paşanın mektuplarını ve sıhhat haberini verdiğimde «hani paşanın kendi el yazısı?» dediklerinde, «paşa çok rahatsız ve kolu kanadı kırıktır, kendi kalemi ile yazamadığından inansınlar diye beni üç günde sultanıma gönderdiler. Sultanıma Eflâk, Boğdan hazinesiyle yetmiş kese gönderdi. İnaşallah sekiz günden hazineniz de ulaşır» dediğimde biraz itimad edip hoşlandı. Amma müzahibeler «elbette paşa öldü» dediler. Meğer halk dilinde paşanın öldüğü yayılıp, Kaya Sultanı, Kara-Murtazâ

Paşaya nikâh etmek niyetinde irişler. Bunun üzerine hakir yetişip varmışım. Hemen sultanıma yemin edip:

«Bre efendim, paşa hayattadır. Sultanımdan bir usta cerrah ister. İşte mektuplar. Nazar buyurup inanın» diye fer-yad ettim.. Asla ve zerre kadar inanmadılar.

Hemen hakir yine atlara binip kapı kethüdâsı ile, Köp-rülü-Mehmed Paşa huzuruna varıp el öptüm.

— Evliyâ, paşanızdan mı gelürsün? Paşa öleli kaç gün-dür?

Deyince, hakir:

— Allah ırağ eylesün.. Paşadan üç gündür ayrılalı.. İşte sultanıma ve dârüssaade ağasına mektupları..

Diye mektupları eline sunduğumda okuyarak:

— Elhamdülillah sıhhatte imiş. Hay gidi avretler! He-men Kaya'yı bir kocaya da vermek için fakir Melek'i öldü diye nice dedikodu ettiler!

Dedi. Bu mektupları telhis ile, hakirle birlikte saadetlû padişâha gönderdi. Yalılıköşkünde padişâh huzuruna varıp yer öptüğümde paşanın sıhhat haberini bildirdim. Padişâh, paşanın hayatta olduğundan hoşlanıp hakire yüz altın ihsân edip, dışarı çıkınca kızlar ağasının mektuplarını da verdim. Dışarıya çıkararak yine Topçular sarayında Kaya Sultana gelip, perde arkasından, hakir ile saadetlû padişâhın nice çeşit konuştuklarını işitip, paşanın zayıf durumunu sorarken Karadeniz'den uygun hava ile üç günde Uzun-Ömer Reisin gemisi gelip, mektuplar içinde paşanın kendi yazısı ile «Elhamdü-lillah sıhhatteyiz» tezkeresi çıktı. Ve yine cerrah ve hekim istemiş.. Bir gemi zahire ve çeşitli eşya göndermiş.. Bu kere sultan hakire inanıp, ikiyüz temiz şerifi altın ve bir samur kafası kürk ve evimize bitişik bir evi seksenyedibin akçaya alıp hüccet ve temessüklerini (tapu senetlerini) hakire ih-sân eyledi.

O gün cerrah Haçilyan oğluna bir kese kuruş yol parası ve diğer yardımlarda bulunup hakir yine Köprülü'ye varıp

ve her âyân ve büyüklerden mektuplar aldım. Köprülü vezir buyurdular ki:

«Evliyâ, paşana söyle.. Yalılarının muhafazasına çok dikkat eylesin.. Yoksa bu hastalıktan kurtuldu amma, benim hastalığımдан öyle kolayca şifa bulamaz!»

Diye yetmiş altın ihsân edip mektuplar ile Kaya Sultana geldim. O da hakire yüz altın ve paşa için macunlar ve ilaçlar, yiyecek ve elbiseler verince, beyirlere yükletilip 1067 (1656) senesi Safer ayının yirminci günü Silistre'ye doğru yola çıktık. Paşayı Silistre'ye getirmişlerdi. Orada ayağına yüzümü sürüp bütün mektupları verdim.

Haçılıyan oğlu, paşayı timara başlayıp, Allaha hamd olsun paşa günden güne iki ayda iyi olup, fukaraya yirmi keşe dağıttı. Bütün ağalarının voyvoda muhasebesini bağışlayıp, bütün ağaları hizmetlere yollayıp kendileri bazan ava ve bağ ve bahçelerde zevk ve safâlar ederlerken, nice yüz gulâm yetimleri sünnet ettirip, kimini birer ağaya, kimini bir üstâda, kimini hocaya verip, yüz kat hil'atlar ihsân ederdi. Ve nice yetim kızları, bazı Müslümanlara verip, giydirip ve kuşatıp çırağ ederek Silistre içinde çarşı başından tâ İstanbul kapısına kadar üçerbin mimar arşını uzunlukta yol üzerinde kârgir bina kaldırımlar yaptı. Nice yol ve sel yolları açarak Silistre şehrini çamur deryâsından kurtarıp, bir yüksek kahvehâne ve nice evler yaptıırıp, umumî yol kaldırımlarına vakıf yledi. Sipâhi kethüdâ-yeri Zankuç-Hüseyin Ağayı bu evkafa mütevellî tâyin etti.

Velhasıl Melek-Ahmed Paşa efendimiz, melek huylu olup bütün vakitlerini hayır işleriyle geçirdi. Sefer ve barış zamanlarında bir namazını bile kazaya koymayıp, beş vakit namazını vaktinde kılar, ehl-i sünnet mezhebinde, dindar, din-i mübin himaye edicisi idi.

Ekseriya ömrü Dâvûd orucu (bir gün oruç tutup, bir gün tutmamak) ile geçip, bütün vakitlerinde dilinden çirkin ve edebe aykırı bir kelime çıkmayıp, pek kızdığı vakitlerde

«hay namerd, hayasız!» der idi. Bu çeşid nice güzel huyları olan, adalete çalışan ve hakkına razı bir adam idi.

Hikmeti Hudâ, Silistre şehrinde zevk ve safâda iken safer ayı sonlarında Leh kralı tarafından bir feryadçı elçi, paşaya gelip:

«Erdel kralı Rakoçi oğlu, benim Leh memleketimi istilâ etmeği arzu edip, Eflâk ve Boğdan beyleri dahi Rakoçi krala yirmişerbin asker imdad verip, üzerime gelmek üzeredir. Aman, devletlü vezir!»

Diye hâlimden şikâyet ile sızlanarak hediyeleri gelip paşaya ulaştı. Paşa, hemen elçi ile kendinin bir ağasını İstanbul'a ulaklık ile gönderdi. Köprülü-Mehmed Paşa da elçiyi saadetlü padişâh ile buluşturur. Mektubunda şöyle yazılı imiş:

«Ben padişâhın itaatlı bir kuluym. Aman!»

Böyle olunca derhal dergâh-ı âli kapıcı-başlarından Mustafa Ağa adlı bir kapıcı-başı, paşaya padişâh yazısı ile geldi. Silistre divanında hatt-ı şerif okundu. İçindeki şöyle idi:

«Sen ki Melek-Ahmed Paşa lalamsın! Saadetlü mübârek yazım sana ulaşınca bir an durmayıp Leh memleketine, Tatar Han'ı Mehmed-Giray ile serdar-ı muazzam olup, bütün eyâletin sancağı askerleriyle, birden bine, binden yüzbine varıncaya kadar eli beratlı askerle mükellef ve mükemmel kapu askerininle Leh seferine gidip, Leh kralına imdad edesin ve Rakoçi adlı mel'unun hakkından gelesin! Bunun için fermân-ı hümayûnum çıkıp, bir samur kürk, kılıç ve kaftan, şahâne sorguç, devlet cebhânesinden ikibin tüfenk, bin kılıç, bin mızrak ve diğer lüzumlu şeylerle yüz katar deve, yüz katar katır, ve on tavla at, yirmi oda kapı kulum yeniçerilerinden sağ ve sol azeblerin dört aded aşağı bayrak sipâhileriyle bir padişâh otağı göndermişim. Gerekir ki bir an durmayıp, Leh kralı imdadına Tatar Han'ı ile haberleşüp, yetişesin!»

Bu padişâh emri ile Köprülü-Mehmed Paşanın mektupları okununca Melek-Ahmed Paşa: «Emir padişâhımdır»

diyerek, o anda vezirlik tuğu çıkıp «padişâh seferidir» diye taraf taraf dellâllar bağırıp, bütün sancak beylerine, kasaba ve köy ağalarına, serdarlık tuğrası ile emirler gidip, askeri toplamağa memurlar gönderildi. O gün hemen Silistre namazgâh yerine otağ barhânesini (yüklerini) çıkarıp bir saatte büyük alay ile otağında durup, ertesi günü büyük bir müşâvere yapılarak, Silistre şehriden çıkıldı.

Evvelâ namazgâhda sadetlü padişâhın hatt-ı şerifi ile tuğrây-ı garrâsı ve serdarlık sorgucunu getiren kapıcı-başıya on kese ve on at, bir samur kürk ihsân edip, eski merasim üzere ağa, der-i devlete (devlet kapısına), Köprülü vezire yollandı.

Institut kurde de Paris

**1067 (1656) ŞABANININ ONİKİNCİ GÜNÜ LEH
MEMLEKETİNE VE RAKOÇI KRAL ÜZERİNE
SEFERE GİTTİĞİMİZ**

Evvelâ bismillâh ile Silistre'den çıkıp kibleye giderek (El-malı) köyüne, oradan (Cıfud pınarı), oradan (Karaağaç), oradan (Kilisecik), oradan (Bozovord), oradan (Söğüdcük) köylerine uğrayarak (Hacı oğlu pazarı) mâmur kasabasına geldik. Bunun sahrasında durduğumuz vakit, gündün güne İslâm askeri denizler gibi büyük topluluk haline gelmekte idi. Burada tedbirli paşa, Tatar Han'ına, Yalı Ağasına, Bucak Tatarı, ot ağaları ve at kullarına, Eflâk ve Boğdan Beylerine:

«Hazır olasınız!»

Diye kapıcı-başılar gönderip, kendisi de (Hacıoğlu)nda üç gün kaldı. Sabahleyin erken, «Allah bilir, şimdi İstanbul tarafından bir adam acele olarak gelir!» dedikte, o anda kapıcı-başı otağa girip: «Sultanım, sadrazâm ağasının bir ağası gelmiş!» dedi Paşa «Gelsin!» diye emreyledi. Kapıcı-başı etek öperek emri verdi. Okununca «bir an durmayıp kalkasın!» mealinde idi.

O gün cebhâne, padişâh çadırı, yirmi oda yeniçeri, dört aşağı bölük sipâhisi ile ruznâme halifelerinden ve nüzul emninden ve Sursat ağasından birer adam, tâbileriyle gelip ulaştı.. O anda tuğ kalkıp, arkasından padişâh tabıl ve kudumunu döğdürerek gelen ağaya üç kese verip yolladı.

1067 (1656) Ramazanının birinci günü kuzeye giderek (Harmanlı), (Düdükcü), (Kurnacak), (Bülbüllü) köyleri geçilerek (Ester) büyük kasabasına gelindi. Bu kasaba, İstanbul'daki yeniçeri ağasının hası olup, bütün ahalisi reâyâdır.

Buradan (İnehan çeşmesi), (Yaylacık) köyleri geçilerek (Babadığı) büyük şehrine geldik. Buradan (Yeniköy)e gelip burada mübârek bayram namazını kıldık.

Günden güne İslâm askeri deryâ gibi olmakta ve **Rakoçi** Kralın da Leh memleketlerine çıktığı haberi yetişmekte idi. Buradan kalkıp (**Hacı Key Paşa**) çiftliğine, oradan (**Tolcu**) kalesine geldik. Bu kale 1044 (1634) senesinde yeniden Dördüncü Sultan Murad emriyle, Kaymakam Bayram Paşa fermânı ile ve Tersâne-i Âmire Kethüdâsı Piyâle Kethüdâ elile yapılmıştır. Tuna kenarında alçak bir kaya üzerinde, dörtkenden uzunca yapılmış, sağlam bir kaledir ki etrafı binaltmış adımdır. Güneye bakan küçük bir demir kapısı var.. Etrafında hendeği yoktur. Hisar içinde bir câmiî, buğday anbarı, cebhânesi, Tuna'ya inilir bir su yolu, ve yetmiş aded nefer evleri vardır. Amma üçyüz neferleri, dizdarı, Tuna'ya bakan uzun boylu topları vardır. Gayet yerinde yapılmış çok lüzumlu bir güzel kaledir. Hâkimi, gümrük emindir ki, on yük akça ile iltizam olunur muaf kasabadır. Yüzelli akçalık kazadır. Köylerinden ve beş tepe nâhiyelerinden kadısına senede, adalet üzere üç kese mal hasıl olur. Silistre eyâletinde olup, alay-beyisi çerileriyle (askerleriyle) bu kale etrafını Ruslardan korur.

Amma tolcu, varoşu, safi saz ve hasır örgülü, altıyüz aded Ulah ve Bulgar evlerinden ibârettir. Dağlarında bağları ve Tuna nehrinde balık avlayacak ağları vardır. Gümrüğe yakın küçük bir câmiî, mükellef kiremit örtülü, kârgir yapı, sağlam bir ev, ve birkaç dükkânları olup, hepsi gümrük emini Mustafa Ağanın hayır eseridir.

Biz bu kalede iken sabahleyin kırkaltı aded Rus şaykaları, kale altına hücum edip o kadar İslâm askerini görerek, kaleden yirmi parça balyemez toplar atılınca, Karadeniz'e kaçtılar. Burada üç gün kalnıp beşyüz parça transe, şayka ve kayıklarla İslâm askeri üç günde Tolcu kasabasına geçtiler.

Tolcu adası vasıfları:

Kuzeyi ve güneyi Tuna nehridir. Uzunluğu, Karadeniz'e varıncaya kadar sekiz saattir. Enliliği, Tolcu şehrinden, İsmail şehri karşısına varıncaya kadar beş saattir. Amma öyle ormanlık bir yerdir ki içindeki vahşi hayvanlar, fare ve kuşların hesabını ancak Cenab-ı Hak bilir. Amma küçük kuşu gayet çoktur ki, avcılar avlayıp kanatlarından ok yelesi yaparlar. Bu ada içinde her sene yetmiş seksenbin sığır boğazlanıp çok miktarda pastırma yapılır. Hususî, et asmağa yarar çengelli evleri vardır. Sivrisineği o kadar çoktur ki, güneşin batma sırasında insanı ve atları öldürme derecesine getirir. İsmail, Kilî ve Tolcu kalelerinden fâhişeleri tutunca çıplak olarak buraya bırakırlar. Bir gecede sivrisinek, dilim sinek, tatarcık sineği eziyetinden ölürler.

Hasılı bu adayı selâmetle geçerek üç günde İsmail şehri önündeki büyük Tuna'yı besyüz parça gemi ile geçerek İsmâil kalesine geldik.

İsmâil kalesi:

Çamur binadır. 889 (1484) târihinde Sultan Yıldırım Bâyezid Han'ın İsmâil kaptanı bu şehri fethettiği için adına (İsmâil şehri) derler. Hâlen Mekke ve Medine vakfıdır. Serbest vakıftır. Örfî hâkîmi, dârüssaade ağası tarafından bir adam olup, dört yüz adamı ile hükûmet eder. İltizamlı yüksek mansıbdır. Gümrük emini dahi var. Kale olmadığından dizdarı yoktur. Beşli ağası, yetmiş kadar neferleri vardır. Şeriat hâkîmi üç yüz pâyelidir. Kadısına senede yedi kese, mütevellisine yirmi kese hasıl olur. Sipâhi kethüdâ-yeri, yeniçeri serdari, azeb ve beşli ağaları, kaputani, su-başısı, muhtesibi var.

Bu şehir tam ikibin evdir. Üç İslâm mahallesi var. Gerisi Rum, Ermeni, Yahudi reâyâsıyla doludur. Evlerinin üzeri çoğunlukla hasır veya kâmiş ile örtülüdür. Kârgir duvarlı ve kiremit örtülü evleri, hanları, câmileri, hep İslâm mahalle-

leri içindedir. Şehirde kurşun örtülü binâ yoktur. Bir hamamı var. O kadar sıkıcıdır ki giren pişman olur. Sekizyüz kadar dükkânı var. Fakat bedestanı yoktur. Birçok dükkânları tahta şendire örtülüdür. Şehrinde asla kaldırım yoktur. Limanında beşyüz parça gemi bulunmak karardır. Balı, yağı, peyniri, Eflâk tuzu, Morina balığı, Mersin balığı kurusu, karabalık havyarı, buğday ve arpası gayet lâtif olup, beyaz ekmeği, esir paazrında beyaz câriye ve gilmanı (erkek çocuk) çoktur. Bütün halkı ticaret ile geçinip, Eflâk ve Boğdanlılarla alış veriş ederler. Âyandan Ermeni oğlu, Murad oğlu, yeniçeri serdari Kebeçe-Ali Beşe samur kürk giyip, geride kalkanı boğasi kaplı kuzu ve tilki kürkü ve başlarına Tatar kalpağı giyerler. Çünkü nâhiye ve köyleri hep Tatar köyleridir.

Bu İsmâil şehrinin doğusu (Kili) kazası ile komşudur. Kuzey tarafı Ak-kerman ile huduttur.

Bu şehirden İslâm askeri ile kalkıp kuzeye giderek (Kaplıbağı) köyüne geldik. İsmâil şehri nâhiyesinde Tatar köyüdür. Buradan (Kocagölbaşı) köyüne geldik. Bu da Tatar köyüdür. Buralar, Bucak Tatarları vilâyetidir. İsmâil mütevellisinin hükmü buralara uzanmaz. Özü eyâleti yalı ağası hükümedir. Buradan yine kuzeye giderek (Tatar pınarı) kalesine geldik. Siliştre'nin Özü eyâletinde yüzelli akçalık kazadır. 1046 (1636) târihinde Kenan Paşa Özü mutasarrıfı iken bu kaleyi yeni olarak yaptırmıştır. Etrafı bin adım olup dört köşe bir kaleciştir. Güney tarafa açık bir kapısı, dört köşesinde yüksek dört kulesi var. Evvelce bu kalenin yeri bir sazlı ve bataklı yer olduğundan, Boğdan ve Tatar haramileri burada kârban bozarlarmış.. Tuhaf yerde yapılmış bir sığınacak yerdir. Hâlâ kale içinde bir câmii, buğday anbarı, yüzelli neferlerin küçük evleri, dizdari var. Amma hisar içinde imâretten eser yoktur. Fakat dışarı varoşunda ikiyüz hasır örtülü bir fakir evi bir hanı, bir hamamı, bağı ve bahçesi var. Kenan Paşa merhum tarafından Dergâh-ı Âli Kapıcı-başlarından Abdüllâtif Beyin bir adamı vakıf tarafından hâkimdir. Lâkin geçen kârban ve esirlerden bac ve pazar hakkı alıp, kale neferlerine ücret vererek yolları korur.

Buradan kalkıp (Acıgöl) köyüne geldik. Mâmur Tatar köyüdür. Burada kalkıp mâmur ve meşur (Ak-kerman) kalesine geldik.

Ak - Kerman :

İlk kurucusu Salsal'dır. Onun zamanında bu kalenin adı (Burgaz Konman) idi. Bu kalenin doğu tarafı Karadeniz tarafında Kamerülkum tılsımları olmakla, Cengiz oğullarından bu kale altına nice kere ordular gelip bozulmuşlardır. Bu kale devletten devlete düşmüş bir güzel kale iken 889 (1484) târihinde, Sultan Bayezid Veli, Sivashlı Kara-Şemsüddin Hazretlerinin kışkırtmasıyla yer götürmez asker ile bu kaleyi kuşatmağa başlatıp ağır ağır üç tarafından top atışlarıyla her tarafını zedeledi. Amma yetmiş kulaç kesme kaya hendeğin derinliği olmakla Müslüman gaziler kalenin altına varmağa cesaret edemeyip, nihayet toprak sürerek hendek kenarına gelip, toprağı durmadan hendeğe koyarlar. Amma kâfirler, Uğrun kapıdan hendek içindeki toprakları uğurlayıp kalenin kuzey tarafında akan Turla nehrine döküp, hendek içinde bir kırat taş bırakmadılar. Bu hal üzere Müslüman askerlerini âciz bıraktılar. Allahın hikmeti, o zaman Kırım Han'ı Mengili-Giray Han ikiyüzbin rüzgâr süratli Tatar ile Turla nehrini geçerek Sultan Bayezid'in atının ayağına gelince bütün Tatarlar'a çapul etmeğe izin isteyerek Sultan Bayezid izin verdi. Tatarlar, Eflâk ve Boğdan illerini harab ederek gece gündüz İslâm ordusu, ganimet elde etti. Aynı zamanda Akkerman kalesini dövmekte devam etti. Sabahleyin de birçok toplar tainca kuşaklı otağın bir tarafı delinip, içinden oniki adet papaz on adet Kâle anahtarları ile (Burgaz Konman) kalesi anahtarını cevahir zarf ile teslim etti. Böylece kale fetholunarak İslâm memleketine eklendi.

Tatarlar kaleye (Kirman) dediklerinden adına beyaz kale mânâsına (Akkerman) denildi. Sonra Sultan Bayezid bu kaleyi tamir edip, Silistre eyâletinde başkaca sancak beyi tahtı yaptı. Kale içinde onbin asker ve beyine üçbin asker ve-

rip, Kili kalesi tarafına gittiler. Hâlâ beyinin, padişâh tarafından Bayezid Han kanunu üzere hass-ı hümayûnu ikiyüz-kırkbin akçadır. Ondört timar, altı zeâmet erbâbı vardır. Harp zamanında cebelileri ile beşyüz askeri olur. Hâkimlerinin kuvvetlileri, Bayezid ve Selim Han mütevellileridir. Kale dizdarı, azeb ağası, beşli ağası, sipâhi kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı gümrük emini, muhtesib ağası olup, üçyüz akça pâyesi ile şerif kazadır.

Akkerman Kalesi :

Kalesi, Turla nehri kenarında bir yalçın köfeke kaya üzerinde yapılmıştır. Turla nehri burada kaleden iki top atımı uzak olarak Karadeniz'e dökülür. İşte onun döküldüğü yerden içeride Turla suyunun güney kenarında, yâni İsmâil şehri toprağında bir yüksek tepe üzerinde beyaz, billûr gibi bir kaledir. Bu kaleyi Melek-Ahmed Paşa efendimizle seyretmeğe giderken, Allahın büyüklüğü, kaleden Turla nehri üzerine kırk karış ve yirmişer okka gelir gülleler atan toplar attılar ki, Turla nehri üzerinde gülleler seke seke, karşı Özü kıyıları tarafından (**Otyarık**) denilen yere varıp yine karşı sahalarda gülleler seke seke, yeri toz edip gitti.

Biri kale tarafında burcların üzerinde olan toplara ateşler edüp, Akkerman kalesi siyah barut dumanından güyâ kara gün olup, bütün kale neferleri, tam silâhlı olarak bütün beden ve dişlerine bir yaylım kurşun atıp, bir gülbank-i Muhammedî getirdiler. (Allah, Allah) sesleriyle Akkerman vâdisi, nûrla dolup, kalenin seyrine meşgul olduk.

Evvelâ bu kalenin etrafı üçbin aitmiş adımdır. Amma içerideki kattan adımladım. Çünkü dışarıdan üç kat kaledir. Oradan adımlayanlar beşbin altıyüz adımdır, dediler. Amma Turla nehri kenarı alçak duvarlardır. Fakat çok sağlam büyük kale vardır. Ensesi, ki, kara tarafıdır, o tarafı üç kat rıhtım yapı bir güzel kaledir. Kale içindeki evleri, doğu tarafına Turla nehrine ve Karadeniz taraflarına bakar. Üç ka-

pısı vardır... İki Turla nehrine bakan küçük kapılardır. Biri şark tarafına varoşa açılıp, gayet işlek üç kat sağlam demir kapılardır. Bu büyük kapı arasından kaleyi fetheden, içine iki adam sığar. kırkar karış uzunluğunda toplar vardır ki, benzeri, Osmanlı memleketlerinde hiç bir serhadde yoktur. Meğer, Rodos kalesinde, yahut Akdeniz'in boğaz hisarlarından ola... Kale içinde tam binbeş yüz topta şendire örtülü mâmur evler vardır. Asla kiremit örtüleri yoktur. Bir Sultan Bayezid câmi vardır ki, bir minâreli, ferahlık verici bir câmidir. Aşağı Küçük Hisarda bir küçük hamamcığı vardır. İç kalesi, Galata kulesi gibi dört adet ibret verici kuledir. Bir-biri içinde, san'atlı büyük kulelerdir ki, her birinin içinde nice yüz yıllık iri darı daneleri yığılmıştır.

Bu iç kalede dizdarım oturduğu Turla nehrine bakan bir kral sarayı vardır ki, eğer tamamını târif etsem başka bir uzun tomar olur.

Şiniden ki, bud mânen diden ...

Bu sarayın yer altında olan siyah barut nice yüzbin kantardır. Hesabını Allah bilir. Burada anbarlarda olan zahirenin çeşitli lüzumlu eşyanın sayılması mümkün değildir. Bu iç kalede Turla nehri boğazına bakan yedi başlı ejder gibi balyemez toplar vardır ki, tarif olunamaz... Küçük büyük yüzseksen topdur. Kalenin üç katında da çeşitli san'atlı yüksek kulelerin bazısı kurşun örtülüdür ki, tamamı üç adet kuledir. Hendese ilmi üzere bu kale dörtköşe, altı kat bölme, sağlam hisardır. İki tarafı Turla nehridir ki, o tarafı alçak yokuş aşağıdır. İki tarafı yalçın kaya üzerine yüksek duvardır. İki tarafının yalçın kesme çakmak kayası, kaya üzerine yapılan üç kat duvarın hendeği elli arşındır. Elli arşın enliliğinde bir büyük hendektir ki, bu yeryüzünde hakir, yedi-bin-altmış kale gördüm, böyle ibret verici heybetli ve derin hendek görmedim. Hendeğin etrafı bütün sarp çakmak taşından kesme cilâlı kayalardır ki, bir kuş pençesi ilistirecek delik yeri yoktur. Hiç bir taraftan bu kaleye ne lâğım, ne

metris, ne kubur kabul etmez. Hattâ Erdel'e bu hakir Seydi-Ahmed Paşa asrında vardığımızda (Koğraş) adlı kalede, Macar târihinde bu Akkerman kalesinin tarifini okurlarken hakir, dinleyicilerden olup, kulak tuttum. Bir takım saçma sapan sözler söylediklerinden yazmadım.

Bu derin hendek tarafında olan kale duvarı, kırkar ayak enli, kalın rıhtım, fil gövdesi kadar köfeke taşlı, kalın duvardır. Büyük kapı önünde, asma bir tahta köprüsü vardır. Her gece bekçiler, makaraları ile köprüyü kaldırıp, kalenin demir kapısına dayayıp, kale asla geçilmez olur. Bu kapının üst eşik kemerleri üzerinde Salsal'ın altı okka dişleri ikişer kulaç eğe kemikleri zincirlerle asılmıştır. Melek - Ahmed paşa, efendimiz, Kırım hanından ve İstanbul'dan gelecek piyade yeniçeri askeri bakayasından haber gelinceye kadar beklemek icab etmekle eli boş durulmasın için, bütün islâm askerine ve bütün şehir halkına dellâllar bağırıp, her gün onar kazan zerde pişüp, bütün asker, bu şehir halkına bol yiyecek verirdi. Mehterhâne çalınup, bütün alaybeyleri ve çeri başıları, yetmiş bayrak sekban ve Saruca bölük başıları eteklerini bellerine dolayıp, Akkerman hendeğini temizlemeğe gayret edüp, hendek içine Turla nehri akıtılarak hendeğin temizlendiği sicile kaydolunmuştur. Bir daha hendeğe bir hardal tanesi bırakanın hakkından gelmek için dellâllar bağırıp, sıkı tembih olundu. Amma bir gün Allah'ın hikmeti, hendek temizlenirken bir mağara kapısı görülüp, askerlerden nice adamlar bu mağaranın içine girüp, bir hayli adam kelleleri çıkardılar ki, bir kaçının içine kilerlerce arpa koydular. Sararmış kelleler idi. Nice yüz adam inciği ve kol kemikleri çıktı. Her biri beşer altışar, mimar zira'ı idi. İkişer üçer arşın eğe kemikleri çıktı. Bütün halk seyredüp: (Allah her şeye kaadirdir) diyerek yine bu kemikleri o mağaraya koyup, kapısını Horasan kireçle kapadılar.

Akkerman'ın Varoşu :

Onüç mahalledir k1, hepsi tahta örtülü altlı üstlü, bağ ve bahçeli, güzel evlerdir. Nice saz örtülü, kamış evler, kahvehaneler vardır.

Câmilerinden (Sultan Bayezid câmii) eski tarz sâde gözlü, nurlu bir câmidir. Tatar Hanlarından (Mengili-Giray Han câmii), (Vaiz câmii), (Sultan Selim Han câmii), büyük mütevelliliktir. (Selim Han medresesi), adıyla bir medresesi vardır. Onyediyerde çocuk mektebi vardır. Bunlardan çarşı içindeki mektep büyüktür. Hamamlarından Turla nehri yakınında (Sultan Bayezid Veli hamamı) eski tarzda, temiz olmayan bir garip hamamdır. Amma ev hamamları çoktur.

Burada her esnaftan dükkânlar bulunur, amma bedestanı yoktur. Doğu tarafında ve kiblesinde bağ ve bahçeleri hesapsızdır. Amma batı tarafında kumdan yığın yığın tepeler vardır. Sonunda bu şehri kum boğar derler. Âyandan ahali yoktur. Hepsi fakara kılığında tüccar, ve hak yolunda cenk eden kimselerdir. Çoğunlukla Tatar kalpağı giyüp, at eti yerler. Kuzu postu kürkü giyüp, boza ve bal suyu içerler. Ayda bir kere beş baş gazâsına Allah'a mütevekkil olarak kazak vilâyetine akın ederler. Zenginleşerek gelirler.

Suyu ve havası çok güzel olduğundan halkının yüz renkleri kırmızı olup, tendürüst adamlardır. İskelesinde yaz ve kış her diyarın gemileri eksik değildir. Beyaz ekmeği, mayak yağı, kızıl buğday ve arpası, kum saati meşhurdur.

Mühim Kamerülkum vâdisi:

Safa ehli dostlara şöyle malûm ola ki, bu Akkerman vadileri hep tûfan'dan sonra deniz idi. İskender Zülkarneyn, Allah'ın emriyle Karadeniz boğazını kesüp, Akdeniz'e akıttığı vakit, bu yerler ıssız ve boş kumsal kalıp, Sakalân kavmi, yani cinler taifesi bu vâdileri beğenip, vatan edindiler. Acem kisraları zamanına kadar bu geniş yer ecinlilerin va-

hat yeri oldu. Sonunda Nuşirvan asrında Salsal adlı pehli-
van seyahat ederken, bu Akkerman sahrasına gelüp, ne gör-
se iyi? Suyu ve havası lâtif bir kale yeci.. Fakat yakınında
ecinnlerin barındıkları yer var. Derhal akli başında olanla-
rı toplayıp, ilim ile ecinni taifesine bir büyük tılsım yapıp,
(Yine Kamerülkum'da oturalar amma, ademoğulları üzerine
gelmeyeler ve insanlar onların üzerine varmıyalar.) diye
yazmıştır. Bugün bu kumlu vadi heybetli ve korkunç bir yer-
dir ki, içine giren şaşırır kalır. Hatta mel'un kazak yetmiş
parça şaykaları ile Akkerman'ın varoşunu vurmak kasdiyle
bu Kamerülkum içine gelüp, hepsi kaybolurlar. Sonra kayık-
larını bütün Akkerman ahalişi alıp, yağma ederler. Hâlâ o
asırdan beri kazak, Akkerman'ın adını almaz. Güya bir kum
deryasıdır. Her an kumdan nice dağlar peyda olup, yine bo-
zular, diğer bir yerde meydana çıkar. Büyük heybetli görü-
nüştendir.

Bir kerre beş on arkadaş ile cür'et edüp, kimimiz atlı ve
kimimiz piyade, ellerimizde demet demet kamışlar alıp,
kum içine kamışlar dike dike işaret koyarak gittik. Ki, geri
dönüşte o işraetier ile gelelim. Hele cür'et edüp, bir saat
gezüp, kumdan gücümüz kuvvetimiz kaybolup, bazımız ku-
çük ecinni yayı ve pabucu, asa ve okları ve nicemiz tencere
ve tavalar, çanak tabak ve mızraklar buldular. Nihayet ge-
zerken bir müthiş rüzgâr esüp, kumların üzerine soktuğu-
muz kamışlar yıkılıp, yolumuz kaybolur. Heman bir anda
hepimiz geri dönüp, atlarımıza binüp, Akkerman'a gelüp, bul-
duğumuz eşyayı şehir halkına gösterdik. Onlar (Bizlerde de
böyle acip ve garip, ecinni eşyası var,) diye uzunuzadiya ta-
rif ettiler. Ve (Bulduğunuz bu şeyleri ateşe koyun, görün
yanar mı?) dediler. Hakikaten bunlardan nicesini ateşe bı-
raktık, ne yandı, ne kavruldu, ne bozardı, ateşin harareti bi-
le tesir etmeyüp, ateşten çıkarup, elimize aldığımız vakit
gördük ki, güya buz parçası idi! Nicelerini paşaya verüp, o
da İstanbul'da Kaya Sultan'a gönderdi. Hâlâ hakir'de nice
çeşit şeyler vardır vesselâm.

Sonra Akkerman'dan Paşa efendimizle beraber kalkıp, batıya meyillice giderek (Hankışlası) adlı yere geldik ki, burası Bucak Taşarı hâkiminin yeridir. Beşyüz evli olup ,hepsi de saz örtülü ve Turla nehrinden bir saat uzak, mâmur, kasaba gibi han, câmi. ve hamamlı bir köydür. Yalı ağası dedikleri hâkimi Tatar Han'ları tarafındandır. Amma yine Özü eyaleti valisi hükmündedir. Bunlara Bucak tatarları derler ki ,kırkbeş kadar düşman avlayan, rüzgâr gidişli Tatarlardır. Hepsi ikiyüz parça köydür. Bunlarda olan, mal, rızık, hayvanlar, ganimet Kırım vilâyetinde belki yoktur. İstanbul'u yağ ve bal ile doyuran bunlardır. Bu Tatarların yerleri Tuna nehri ile Turla nehri arasında doğudan batıya uzunluğu beş konaktır. Tuna ile Turla'ya gelince iki germe konak yerdir. Bunlardan çok namlı asker çıkar. Hepsi Özü veziri emrine memurlardır. Burayı Tatar Han'ının yalı ağası, zaptetmekle ağaya da paşaya da gaza malından öşür verirler. Gayet itaatli gazilerdir. Burdan batıya meyilli giderek (Yanıkhisar) kalesine geldik.

Yanıkhisar kalesi :

Akkerman toprağında, Turla nehri yatağı geçidinde hâlâ Galata kalesi gibi yuvarlak, üzeri sivri tahtalı bir sağlam kaledir. Evvelce büyük bir kale imiş. Sultan Bayezid veli yapmasıdır. Sonra Mehmed - Giray Han asrında bu kaleyi Kazaklar istilâ ederek, harab etti. Sonra 1025 (1616) senesinde Sultan Ahmed Han'ın fermanı ile Özü hâkimi Şakşaki Paşa bu kaleyi taştan yapmıştır ki, hâlâ mâmurdur. Dışarısında bir kat ağaçtan palanga hisarı vardır. Akkerman'dan Özü'ye ve Kırım diyarına giden Turla nehrini bu Yanık kalesinden geçerler. Lüzumlu geçit olmakla dizdarı, ikiyüz adet silâhlı neferleri vardır. Cephanesi, yirmi adet şâhi topları vardır.

Bu kale altında durduğumuz vakit, Melek - Ahmed Paşa efendimiz kalenin hendeğini derhal askere temizletip, kale

içinde elli adet dalyan tüfenkler vakfedüp, dizdara teslim edilerek Akkerman siciline kaydolunmuştur. Buradan İslâm askerinin nice bini han kışları üzerinden gidip, Paşa efendimiz büyük alay ile Turla nehri kenarından batıya giderek (Hacı Hasan köyüne geldi.) Tatar Han'ı veziri Sefer Ağanın kışlasıdır. Sefer Ağanın oğlu İslâm Ağa, yalı ağası olmakla burada paşayı kırkbin sadaklı ve suvadlı şehbaz tatar gazileri ile karşılayıp, paşaya ve bütün islâm askerlerine bin koyun ve yüz sığır bağışlayıp, büyük ziyafet ederek bütün gazileri tok doyum etti

Oradan (Korkmaz) köyüne geldik. Turla nehrine yakın bir câmili, mâmur yalı köyüdür. Buradan (Sultan Savatı Han) köyüne geldik. Bir câmili, mâmur yalı köyüdür ki, bütün evleri sazla örtülüdür. Zâten meşhur darbimeseldir. «Tatar'ın yediği darı, giydiği deri, evleri saz, kendileri nâ-sâz!» derler.

Buradan (Porka) köyüne geldik ki, bu da yalı köyüdür. Buradan (Tonal) köyüne geldik. Mâmur Tatar köyüdür. Buradan batıya Turla nehri kenarınca giderek (Çöplüce) kasabasına geldik. Bender kalesi nahiyesinde beşyüz saz örtülü, câmili, yetmiş adet dükkânlı, yalı ağası hükmünde mâmur Tatar ve Ulah köyüdür. Haftada bir kere büyük pazarı olur. Turla nehri kenarında olmakla bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan batıya giderek (Telmaz) köyüne geldik. Ulah köyüdür. Buradan (Loventa) köyüne geldik. Bender köylerindedir. Reâyası Ulah'dır. Yine batıya giderek (Kopan) köyüne geldik. Reayası hep Boğdanlı olup, yalı ağası hükmündedir. Amma Bender kalesi toprağında ve Turla nehri kenarında olup, ikiyüz kadar saz örtülü evi, bir kilisesi var. Bunun Turla nehri karşısı, safi kazak vilâyetidir.

Buradan batıya üç saat gidüp, (Yeniköy)e geldik. Turla nehri kenarında bir büyük köy olup, reayası Boğdanlıdır. Burada bender hâkimi tarafından kılavuzlar alıp, batıya üç saat gittiğimiz vakit, bender kalesi göründü. Allah'ın büyüklüğü, Bender askerinden ibaret olan tam dokuz bin adet tam

silâhlı mükemmel asker paşayı karşılamağa çıkup, büyük alay ile gülbang-i muhammedi çekerek kale altına varıldıkta kaleden bir yaylım top ve tüfenkler atılıp, yer ve gök, top sesinden titredi. Paşa efendimiz bütün ihtişamıyla otağında durup, karşılamağa çıkan kale neferlerine bir kese bahşiş ih-san edüp, dört tarafa karakollar gönderdi. Çünkü bu Bender, kâfiristan'ın tâ ortasındadır.

Bender kalesi evsafı :

889 (1484) tarihinde Bayezid Han Akkerman kalesini fethettiği vakit bu yere Gedik - Ahmed Paşa düşman avlayan Tatarlara geçit için küçük bir kule bina ederler. Süleyman Han devrinde kazaklar o kaleyi yıkup, tatar askeri, Turla nehrini geçerken Ruslar, tatarları kırmakla, nihayet Tatar Han'ı, Süleyman Han'dan burada bir kale yapmasını rica etmiş ve pâdişâhın emriyle bu kale yapılmıştır. Hâlâ Özü eyaletinde Akkerman ile komşu bir sağlam kaledir. Özü eyaletinde başka sancak beyi merkezi olup, beyinin hass-ı humayunu, 340.000 akçe eder. Tımar erbabı 312, zeamet erbabı 40 dir. Kânun üzere cebelileri ile üçbin asker olur. Beyi dahi beşyüz askere mâliktir. Alay beyisi, çeribaşısı, yüzbaşısı, ot ağaları, yaşlı ağaları vardır. Yüzelli akça payesi ile şerif kazadır. Kırk adet nahiyesinden kadısına adalet üzere beş kese hâsılı olur. Beyine yirmi kese kadar geliri olur. Eğer tatarların beş beş dedikleri seferleri, karşı kâfir tarafına işlerse, beyine 40 - 50 rumî kese kadar hâsıl olur. Kale dizdarı ile yirmi ağalıktır. Üç bin adet muhafazacı azep ve yerli, gönüllü kale neferleri vardır. Yeniçeri ağası ile yedi oda kapılı çorbacıları ve bir oda cebeci ve topçu vardır. Muhtesibi, subaşısı, gümrük emini vardır. Velhasıl kuşatma sırasında bu kale içinde onikibin müslüman askeri mevcut olur. Çünkü elbette haftada bir kerre kâfirler şarab içüp, gözüne mahmurluk gelince bu kaleyi kuşatırlar.

Bender kalesinin Şekilleri :

Kalesi, Turla nehri kenarında bir tarafı alçak, güney ve kıblesi yüksek, köfeke kayalar üzerinde dörtgen şeklinde taş yapı bir büyük kaledir ki, her taşı fil gövdesi kadar vardır. Sığır ve at karnı kadar sert kaya taşlardır.

Süleyman Han'ın mimarbaşısı Sinan Ağa (Abdülmennan oğlu) bu kaleyi yaparken bütün kudretini sarfedüp, çeşitli hendese ilmi üzere kuleler ve san'atlı, sağlam burc ve bârular yapmış ki, anlatmakta insanın dili kısadır. Bütün kapı ve duvarı yirmişer ayak enli, kalın Horasani bir rıhtım duvardır. Etrafı bedenler üzerinde tam ikibin beşyüz yirmi adımdır. Kara tarafındaki hendeği gayet derindir. Amma Turla nehri kenarında hendeği yoktur. Fakat o tarafı da bölme iki kat sağlam divar ve hisardır. İki kapısı vardır. Biri kibleye bakan varoşa açılır, büyük ve sağlam demir kapıdır ki, hendek üzerinde asma köprüsü dolap ve zincir ile her gece kaldırup, kale kapısına siper ederler. Bu kale bütün iki kat duvar olmakla büyük kapıdan içeri bir kat demir kapı daha vardır. Kibleye açık olup, üzerinde dört köşe beyaz mermer tarihi vardır amma, gayet yüksekte ve kalabalık yerde olmakla okunamadığından yazılamadı. Bu okunamayan tarihin sağ tarafında bir beyaz mermer üzerinde güzel yazı ile (Ah! Canım Rukiye hanım!... Âşıkı, Macar Mustafa) diye yazılmıştır. Bu ortadaki yazı yanında bir taş olup, bir nakışlı İznik Çanağı ayağından duvara yapıştırmışlar... Amma gayet usta işi... İçi mavi bukalemun nakışlı mavi renkli bir diler. Tedbirli paşa bunları söyletti:

Bu demir kapı arasında yukarı kenarda bir demir kapı asılıdır ki, harp sırasında bu kafesi koyuverüp, kapı önüne siper ederler. Bu kapu üzerinde Süleyman Han'ın bir câmii var. O kadar büyük değildir. Bu bölme kalede, tam yüz adet şendire tahta örtülü evlerden başka bir imâret yoktur. Bu yukarı kale oniki adet tahta örtülü sağlam büyük kuleden ibarettir ki, her birinde altışar adet balyemez toplar vardır.

Bu kalenin dört köşesinde olan başka kale gibi büyük kuleler üzerinde küçük ve büyük yüz adet şâhane toplar olup, her kalede yüzer, yüzellişer adet düşman top gülleleri sâplıdır. Çünkü yaş kâfiri yüz bin Rus askeri ile burayı altı kere kuşatarak bir şey yapmağa muvaffak olamadan eli boş gitmiştir.

Bu kalenin içinde bir demir kapı da aşağı hisara iner. Doğuya bakan bir küçük kapıdır ki, bu aşağı kale tâ Turla nehri kenarına varır. İçinde bütün evleri, doğuya bakar bir-biri üzerine Turla'ya bakan tam üçyüz adet tahta şendire örtülerdir. Burada asla bağ ve bahçe yoktur. Hep yeni çeri, cebeci, ve topçular burada oturup, başka bölme sağlam varoştur.

Bu aşağı hisarın altı adet sağlam kulelerinde Turla nehrine bakan Balyemez topları var ki, Rus şaykalarını asla kaçırmaz ve geçirmez. Bu kalelerin üstlerini Melek-Ahmed Paşa kendi parasından tahta şendire ile örttürmüştür. Aferin o tedbirli vezire!

Turla kenarında doğuya bakan bir su kapısı var. Bütün kale halkı suyu oradan alırlar. Turla kenarı kumsal yer olduğundan o tarafta kalenin hendeği yoktur. Kalenin bu tarafının bâzı yeri kaya üzerine yapılmıştır. Bu aşağı kapı olan büyük kale içinde Süleyman Hân'ın bir câmiî daha var. Mihrabın iki tarafında Balyemez toplar vardır. Ağa kapısı önünde iki şehid mezarı vardır ki her kadir gecesinde üzerine nur yağdığı defalarca görülmüştür. Velhâsıl Osmanlı ülkesinin sağlam kalesi bir mâmûr kaledir.

Bu kale kapısının dışarı avlusu tarafında, hendek kenarında bir yüksek havadar yerde âriflerin toplandığı bir mesire ferahlık veren bir namazgâh var. Bütün gaziler orada ibâdet ederler. Hendek kenarı kalın direklerle baştan ayağa parmaklık çevrilmiştir ki oradan içeriye at, katır ve diğer hayvanlar giremeyip o suretle hiç kimse hendeğe çalı çırpı atamaz. Gayet derin ve temiz hendektir. Bu sağlam hisarın dört tarafı cenk için meydanlardır. Asla bina yok-

tur. O meydanlarda o meydanlara kale topları kirpi gibi bakar. Bu kalenin doğu tarafında asla ve katiiyen varoş yoktur. Ama batı ve kible tarafında büyük bir varoş var ki, bütün etrafı kesme hendektir. Her tarafında kuyuları ve karakolhâneleri var.

Bender Kalesinin Varoşu :

Bu varoş içinde dört mihrab câmi, yedi Müslüman mahallesi, yedi Eflâklı ve Buğdanlı mahalleleri vardır. Tamamı yedi yüz adet altlı ve üstlü tahta ve saz ile örtülü evleri olup nicesinin evleri çitlidir. Câmilerinin minâreleri de tahadandır. Çarşı içindeki câmi bol cemaate mâktir. İki yerde çocuk mektebi, ikiyüz adet küçük dükkânları var. Sokaklarında asla kaldırım yoktur. Bağları da azdır. Çünkü her gün kâfirler gelip cenk edip harab eder. Ama bu varoştan dışarıda batı ve kible tarafı gayet mahsullü, bitkili, otlu sahradır ki köylerinde ve yağı gayet çok olur. Su ve havası da gayet lâtiftir. Ahalisi fevkalâde şecaatli ve bahadırılardır ki, hepsi Tatar kalpağı ve kürk giyip, her sabah Turla'nın karşı tarafındaki kazak ile cenk ederler.

Şehrin içinde ancak bir hamam var. Burada bir gün birkaç gaziler pusularda sinip, yedi adet kazak esir getirdiler. Tedbirli paşa bunları söyledi.

«Vallahi Erdel Kralı Rakoçi oğlu, yüz bin asker ile Erdel vilâyetinin Sigel sahralarına gelmiş ama, daha Leh vilâyetine girmemiş.. ve Leh Kralı ikiyüz bin askerle sizin gelmenizi bekler.. Ama size tâbi olan Eflâk ve Boğdan beyleri ,yirmişer bin asker, Rakoçi'ye imdat göndermişler ve sizi vurmak üzeredirler..»

Deyince paşa bu esirleri ılgar ile beş günde Köprülü'ye gönderdi. Bu üzüntülü halleri esirler anlatınca, İstanbul'da Eflâk ve Boğdan kethüdâsi Ali Ağa'nın Köprülü'ye «Sultanım, bu haber Melek - Ahmed Paşa'nın düzme iftirasıdır. Eğer Eflâk ve Boğdan Rakoçi Krala imdat verirse beni katledin» diye merdlik dâvasında bulunduğunu Melek Paşa,

Bender kalesi altında haber alıp, esirlerin de öldürüldüğünü anladı. Hemen tedbirli ve sonunu düşünen Paşa, Eflâk ve Boğdan taraflarına casuslar göndererek, iki günde haberin doğrusunu getirdiklerinde Paşa İslâm askeri ile hazır durdu.

Ertesi gün İstanbul tarafından hatt-ı şerif ile bir kapıcıbaşı gelip :

«Melek lalam.. Allah işini kolay getire.. Leh Kralı dostumuza, Tatar Hanı ile imdat edip basiret üzere olasın.»

Diye dua mektubu getirdi. Yine o gün Tatar Hânından Aleş Ağa adlı biri bir mektup getirdi. Şöyle yazmış :

«Benim kardeşim, hazır olun! Hacılar bayramı günü sizin ile inşaallah Hotin kalesi altında buluşup oradan Rıdvaniçse adlı kaleden cenabınız Turla nehrini geçip, Leh vilâyetinde cenabınız ile Leh Kralı ve Karakovi ve bizim kardeş kazağımızla bir olup, Rakoçi mel'ununun siz ardından, biz önünden bir hareket edelim. Olmaya illâ hayr. Hudâ kerimdir. Yavaş gidesiz. Çünkü biz kardeşimiz Nureddin Sultanı kırk bin askerle Rakoçi'yi aramağa göndermişizdir. İnşallahı taâlâ Leh içine onlar da varıp taburdan haber aldıkları vakit cenâb-ı şerifinize onlardan haber verir.»

Han'dan bu çeşit ihmâl mektubu gelince, tedbirli paş nice adamlar ile müşâvere edip, bir ayak ileri, kâfirin Orhay adlı vilâyetine doğru gitmeği doğru gördü.

BENDER KALESİNDEN LEH VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ!

Evvelâ Bender kalesinden seher vaktinde göç davulları çalınıp, üç aded beylerbeyiler askerleriyle ve Yalı Ağası Sefer Ağa oğlu İsmail Ağa, kırkyedi bin seçme sadaklı, savaklı, kuş atlı bahadır Bucak Tatarı ile çarhacı olup ileri gittiler. Fakat bütün kapı-kulu ile cebhâne ve toplar ile aşağı bölük sipâhileri hep Bender kalesinde kalmak fermân olundu. An-

cak Melek-Ahmed Paşa seksenyedi bin altmış seçme asker ile Bender'den mütevekkilen alâllah diyerek batıya, Turla kenarından gitti.

Evvelce Eflâk ve Boğdan memleketine gönderdiğimiz casuslar paşaya gelip:

«Aman sultanım, işte Eflâk ve Boğdanlılar sizin bu benderde durgunuz haberini işitip Rakoçi'den de onbin kadana, Macar, Eflâk ve Boğdan'a imdada gelip ,yarın yahut öbür gün elbette sizi bir su geçinde basarlar!»

Haberini verince, tedbirli paşa, gelen casuslar ile bir ağasını çarhacı olan Yalı ağası tarafına ve üç aded beylerbeyilere gönderdi. Onlar da hazır durdular.

Beri tarafta paşa, tam onbeş saat Bender toprağından gidip Yeşnoyca nehrini atlar ile ayaktan geçip Sihare köyüne geldik. Bender nâhiyesi Köylerindedir. Yeşnoyca nehri İskerlet ve Boğdan dağlarından gelip, burada Turla nehrine karışır. Bu Sihare köyünde sabaha kadar bütün İslâm askeri, uyku ve rahat yüzü görmeyip tam silâhlı olarak hazır durdular. Amma, Allaha hamdolsun düşmandan nişan görülmedi.

Oradan sabahleyin göç nefirleri (boru) çalınıp, bütün asker hazır.. Ağırıklar hepsi geride giderek Berboyuz köyüne geldik. Bender nâhiyesinin son sınırıdır ki, altıyüz aded bağı, bahçeli, reâyâsı Boğdanlı bir köydür. Bu köyü geçerek, o gün ikinci vakti (Orhay) nâhiyesine girdik. Sahrasında bütün çadır ve ağırıklarımızı yanyana kurup durulunca, dört tarafa çeteciler, karakollar gidip, pusulara girdiler. Biz beride İslâm askeri ile o gün kazanlar asıp, yemekler pişirerek safâlar ettik.

Bu Orhay nâhiyesi, evvel ve âhır, Boğdan vilâyetinin gayet mâmur bir yeridir. Turla kenarındadır. Fakat bazan Turla karşısında (Droşenko) Kazağı, bu Orhay tarafına geçip harab eder. Allahın hikmeti, burada ileri giden Yalı ağası çarhacılarımızdan yedi aded kâfir dil (esir) getirdiler. Melek-Ahmed Paşa bu esirleri söyletince «İşte şimdi sizi kâfir

basar!» diye haber verdiler. Hemen aman verilmeyerek kâfirler katlolundu. Onu gördük ki, birkaç atlı Tatar feryadçı gelip:

«Aman sultanım, bir saat ileride büyük cenk olmaktadır. Amma gam yemeyin de atlanıp, yavaş yavaş imdada gelin! Biz de kâfiri sizin üzerinize çekeriz. Olmaya, illâ hayır!»

Dediler. O bahadır yiğitler ileriye seğirdip, cenğe gidince, hemen bahitli paşa mehterhâne çaldırmayıp seksen bin aded seçme askeri salt çağırıp, geriye ağırlık üzerine Kırk-kilise, Köstendil. Vize sancağı askerlerini koyup, bütün asker ile Allaha tevekkel ederek, atbaşı beraber, özengi özengiye, sıkışık olarak bir saat gidince, top, tüfek, ve gülbank-ı Muhammedî sesi duyuldu. Bütün Müslüman gaziler yedi başlı ejder ve güçlü ve yırtıcı dev'e dönüp giderken, onu gördük ik, çarhacı giden askerimiz, ileri at boynuna düşüp Bucak Tatarları (**Kavur cav kati ceman = Kâfir pek yaman**) diye işaret ederek kaçarlardı. Amma meğer muradları, düşmanı bizim askerinin üzerine getirmekmiş.. Hemen tedbirli Paşa Orhay sahrasının sağ tarafı nihayetinde dağlar içine, Müslüman askerlerini üç bölük edip pusularda hazır etti. Küffar ile bizim öncü asker olan Yalı askeri, Orhay sahrasından, elleri ve kolları kanlı gelince, hemen paşa efendimizin Erganili-Ahmed Ağa ve Ensesi yamalı Şamlı Halil Ağa ve nice yüz silâhlı abaza, Çerkes, Kürd, Türkmen ağalarımız aç kurt koyuna girer gibi, Eflâk ve Boğdan keferesinin içine girip kılıç vurmağa başladılar, amma, yeri cehennem olası kâfirlerin asla korkusu olmayıp, yaralı hınzır gibi kudurup cenk ede ede tâ Orhay sahrasının ortasına gelip, kâfirlerin gerisi de gelip tamam olunca, büyük cenk yerinde iken, hemen evvelce paşamızın dağlar içinde pusulara koyduğu askerler, pusudan bir kere (Allah, Allah) sesleriyle çıkıp kâfirin arkasını aldılar. Hemen kâfirler gördü ki, Bucak Tatarları ile Osmanlı arasında kalıp, cenge dayanırım sanarak durdu. Amma Allahın emriyle bir anda bütün yirmisekiz bin küffar, ateş saçan kılıçtan geçti, kılıç artıkları Turla nehrine vurdu. O

anda dahi Yalı Tatarları Turla nehrine atlarıyla yıldırıp küfari, kara saçlarından, kara şapkalarından tutup karaya çıkararak esir ettiler.

Dağlara kaçan kâfirler de, bizim paşalı elinden kurtulmayıp, onlar da eli ayağı bağlı, demir zincirlere vurulup inlemeğe başladılar. Bütün kelleler, paşanın otağı önünde dağlar gibi yığılıp, bütün esirlere bu kelleleri yüzdürüp, yirmi sekizbin kelle tuzlayıp, ikibin esir ve oniki top ve cebhâne, haçlı bayraklarıyla Ahmed Ağa İstanbul'a, Köprülü-Mehmed Paşaya gönderdi.

Derhal Eflâk ve Boğdan Kethüdâsı mel'un Uzun-Ali Ağayı huzuruna getirip:

«Bre mel'un! Bu Eflâk ve Boğdanlı kelleleri nedir? Geçende sen demedin mi ki, Melek-Ahmed Paşa Eflâk ve Boğdan'a iftira eder. Eğer onlar âsi olursa beni âleme ibret eyle! Bre kaldırın şu hınzırı!»

Diye Kıbrıs'a sürgün edip orada katletti. Oradan Melek-Ahmed Paşa Orhay sahrasında sağ ve sol kolları durdurup beklerken, bütün iş erleri meşveret ederek Orhay sahrasından kalkıp bir gün bir gecede ılgar ile (Hotin) kalesine vardık.

Hotin kalesi vasıfları:

Bu kale Leh Kralı hükmünde iken, İkinci Sultan Osman Han, ikiyüz bin askerle kuşattı. Fethi nasib olmadı. Bu fethin nasib olmamasına sebep, etraftaki krallardan imdad taburları gelip, nice bin asker şehid olduğundan başka, Budin veziri Karakaş Paşa da şehid olup bu yüzden askerın gözü yıldı. Bir sebep de Osman Han'ın (kul)'dan (askerden) yüz çevirmesi idi. Bu suretle kul (asker) de yüz çevirip geciktirerek kışı getirdiler. O yüzden fetih nasib olmadı.

Cenkten sonra Sultan Osman Leh kralıyla barış yapmakla, Leh kralı da Hotin kalesini barış bedeli olmak üzere Sultan Osman'a anahtar, top cebhâneleriyle teslim eyledi. Osman Han da bu Hotin'i, Boğdan beyine ihsân etti. Hâlâ

bizim Boğdan beyi boyarlığında yetmiş parça köye mâlik, bir küçük palangaya benzer kaleciktir.

Oraya vardığımızda, içinden Boğdanlılar karşılamağa çıkıp paşaya koştular. Kaleden kırk elli parça toplar atılıp şenlikler yapıldı. Hotin kalesi altında, Turla nehri kenarında durulup, dört tarafı yine çarhacılar ve karakollar tâyin olundu. Kale hatmanı ve boyarları paşaya üçbin koyun, bin sığır, yüz fıçı bal, yüz fıçı yağ ve nice yüz türlü zahirelerle nakışlı altışar atlı iki Hanto arabalar içinde yirmişer kese ve on tahta samur ve bir araba yükü balık dişi ve tam bin araba peksimet ve has ekmeceklerle, küheylân Boğdan beygirleri hediyelerini getirdiler.

Bütün asker ganimete nâil oldu. Melek-Ahmed Paşa efendimiz dedi ki:

«Osman Han ile bu kale altına geldikte, has kilerde gılman idik. Allaha hamdolsun şimdi devletin serdar-ı âzamı (başkumandanı) olup, bu kaleyi emniyet ile gördük. Yirmisekiz bin küffarını kırarak bu kadar bin esirlerini alıp, Sultan Osman'ın intikamını aldık.»

Hotin kalesinin şekilleri:

Turla (Dinyestr) nehri kenarında taş bina bir küçük kaledir ki etrafı bin beşyüz adımdır ve hendeği gayet sağlamdır. İki kapısı var. Biri Turla kenarına bakar, içinde kale gibi büyük bir manastır var. Adına İstifani derler, gayet sağlamdır. Seksen aded tahta örtülü kaleleri var. Hisar içinde ancak altmış yetmiş kadar tahta örtülü bağısız bahçesiz evleri ve elli kadar dükkânları var. Amma taşra varoşu, Turla nehrine doğru saz ve kamış örtülü dükkânlardır. Amma asker bu dükkânlarda alış veriş ettikleri zaman, dükkân sahipleri kırılan kâfirler için feryad edip, inleyip:

«Gidi Türk! Leh vilâyetine gidiyorsunuz değil mi? Erdel hükümi Rakoçi Kral dahi sizi kırar» diye cevap verirlerdi.

Amma bu Hotin'in su ve havası çok lâtif olduğundan Boğdan'ın (Kazda) kızları, başı açık, siyah kâküllü mahbu-

beleri, bağ ve bahçeleri, arpa suları, Horla rakılarının çeşitleri, balı ve yağı gayet meşhurdur.

Hotin kalesi ziyâretgâhları:

Şehîd Karakaş Paşanın nûrlu mezarı: Ahmed Paşa efendimizin hikâyelerine göre, adı geçen Karakaş Paşa, Budin veziri iken, tabur cenginde alınından kurşun ile vurulup şehîd olmuş ve yedibin Budin askeri de burada şehîdlik şerbetini içerek bu temiz toprakta gömülmüşlerdir. Hâlâ nice mezar taşlarında isimleri bellidir. Allah hepsine rahmet eyleye..

Allahın hikmeti, bütün İslâm askeri ile Hotin kalesi altında rahat rahat yatarken, Leh vilâyetinde Tatar Han'ın kardeşi Nureddin Sultandan bir mektup gelip, öyle yazmış ki:

«Benim efendim, sultanım, hâlâ kırkyedi bin, düşman avlayan, rüzgâr süratli Tatar askeri ile memleketimizde mübârek Ramazan bayramı namazını kılıp, ılgar ile Droşenko Kazağı vilâyetinde, Aksu kenarında Ladcen kalesi altında, kırkbin tüfekli kardaş Kazak, Şeremet Kazak, Serge Kazak, Anderya Kazak adlı dostlarımızla Rakoçi Kral üzerine varmaktayız. Benim efendim, muhabbetli mektubumuz ile ağa Han'ımız Mehmed-Giray Han Hazretlerinin mektubu dahi sultanıma ulaşınca, aziz başın için, ve İslâm padişâhı başı için olsun, Bucak Tatarı ile Yalı ağasını bu tarafa acele yollayınız. Cenab-ı şerîfiniz, Bender kalesinde, yahut Yalı köylerinde, yahut Ak-Kerman kalesini muhafaza edesiz. Çünkü sizin ile piyade yeniçeri askeri ve padişah cebhânesi vardır. Tatar askeri ile size sefer etmek zordur. Hemen bizi hayır duâdan unutmayınız. Ve Orhay sahrasında, Eflâk, Boğdan ve Macar kâfirine bir âlâ Muhammedi satır vurmuşuz. Yeri cehennem olan kâfirlere hayli zarar verip Leh kralı dünya kadar hoşlanıp, Cenab-ı Hak, bir kılıç da Rakoçi Kralın taburuna vurmak nasib eyleye. Hemen benim efendim, Bucak Tatarını toptan bu tarafa gönderesiz!»

Diye, Nuriddin Sultanın mektupları gelince, hemen Hotin kalesi altında göç davulları çalınıp, bütün gaziler ile ku-

zeye altı saat gidip, Boğdan hükmünde Sorok'a ulaştık. Burası, Turla nehri kenarında bir küçük taş kaledir. Varoşunda bin kadar saz örtülü, kiliseli, bağlı, bahçeli mâmur kaleidir. Sağ tarafımızda bir konak uzak kalıp, biz bütün askerle Hotin'den altı saatte Rıdvatiçe'ye geldik. Burası evvel ve âhir Leh kralının kalesidir. Osman oğullarına hizmet ederek yetmiş olup kapıcı-başı olan Rıdvan adlı, köle kısmından bir namlı ağa, fırsat bulup, kırk yıldan sonra **(Ah asil yurdu-mun semiz domuz etleri!)** deyip, inadcı Kazağa kaçıp, bu kaleyi yaptığından Rıdvaniçe derler. Hâlâ faydalı bir küçük palanga kaleciktir. Varoşu, beşyüz parça saz örtülü evlerdir.

Burada bütün İslâm askeri, çadırları ve yükleri ile durup, Bucak Tatar askeri için bir anda kamıştan ve sazdan botlar ve tulumdan kelek gemiler ve nice yüz aded kayıklar peyda olup, kırkbin Bucak Tatarı ile Yalı ağası ve Ak-Kermanlı Eşekdereli-Mehmed Ağa ve Sarataylı-Veli Ağa ve Göde Batır Ağa, paşadan izinli oldular. Hemen hakirin aklı başından gidip Melek-Ahmed Paşanın ayağına düşüp Tatar ile sefere gitmeğe rica ettim. Hayır duâ ederek yirmi at, onyediyüzlümümle, 1067 senesi zilkaadesinin yarısında Yalı ağası ile sefere çıktık.

Evvelâ paşanın mübârek elini öpüp, Rıdvaniçe yakınında kayıkla Turla nehrini hakir selâmetle geçtim. Karşı tarafta Tatar askerini seyir ve temâşâ eyledim. Allahın büyüklüğü, haşır ve neşirden bir kerbelâ günü olup, kırkyedi bin Tatar askeri, yüzelli bin beygir ile Turla nehrine kendilerini vurunca, Turla nehri bu kadar yüzbin at ayağı ile olup su yökündü. Alt yanı bot ile tulum ile bir anda geçip, tulumlardan tirkeş (okluk) ve kınçları ve bütün elbiselerini çıkardılar. Ve bir anda atlandılar (atlara bindiler).

Meğer Leh kralı tarafından onbin Leh askeri imdada gelip hazır imiş.. Onlar bizi sol tarafımızda görünen Kamanıçe kalesine götürmeyip, yıldız tarafında Droşenko vilâyetine götürdüler ki, Nuriddin Sultan o tarafta imiş..

**Leh vilâyetinin beyanı,
Droşenko Rus hâkimleri:**

Evvelâ Nuriddin Sultanı şurada, burada rastgeliriz diyerek, Turla nehri kenarı ile doğu tarafa meyilli, tam bir konak ormanlıkta Leh askeri önümüz sıra kılavuz giderek Raşkov'a geldik. Raşkov'da palangasının kurucusunu bilmiyorum. Amma Turla nehri kenarında gayet mâmur şehirdir. Oradan yıldız tarafına, sahralar içinde mâmur köyler geçip, ikinci günde Mohilo'ya geldik.

Mohilo kalesi vasıfları:

Bu Leh vilâyetinde Droşenko Kazağı hükmünde bolluk vilâyettir. Amma iç kalesi bir kaya üzerinde bir taş binadır. İçinde üçbin tüfekli cengâver intikamçı Kazak var. Amma dışarı varoşu, Turla nehri kenarında üçbin saz ve tahta örtülü, çarşı ve pazarı, bağ ve bahçesi mâmur, sağlam palanga ağaçları, adam kucaklayamaz, içi rıhtım dolu topraklı palangadır. Çarşı ve pazarı mâmur, haçlı kiliseleri vardır.

Buradan doğuya, düz ormanlar içinde, çimenlik yerler geçerek bir gece Zeyn sahrası menziline ulaştık. Burası bir acâip otlu ve çimenli, sulu bir lâlelik sahradır. Oradan ertesi sabahleyin on saatte kâh ormanlıkta, kâh kumsal, ağaçsız çimenlik yerlerde gidip Zeyn kalesine geldik.

Bu kalenin binası Karakov kralınındır. Nehir kenarında iç kalesi, göğe baş uzatmış, yalçın kaya üzerinde beşken şeklinde sağlam, istihkâmlı taş yapı bir kaledir. Cebhânesi, mükemmel topları ve üçbin askeri vardır. Amma (Kamanıçe) hükmündedir. Aşağı varoşu gayet büyüktür. Tamam üçbin tahta ve saz örtülü evlerdir. Ve büyük kiliseleri gayet çoktur. Çarşı ve pazarı, aşağı palangası, etrafı sarp taşlık yerde hendekli ve yedi kapılı sarp varoştur. Bahçelerinin haddi hesabı yoktur. Elması, kirazı, armudu, eriği çok olduğundan bu şehir ahalişi, bütün meyvalarını arabalarla Kamanıçe'ye götürürler.

Oradan yine kuzeye giderken, onbin aded silâhlı, mükemmel Leh askeri, trampetelerini çalarak, altıbin aded arabaları ve cebhâne toplarıyla, bizim askere imdada gelip, Yalı ağasına ve ot ağasına hediyeler verip, **(Rakoçi Kral, Erdel'in Sigel vilâyetinden çıkmalı on gün oldu. Gafil olmayalım)** diye haber getirdiler. Onlar ile o gece Bore sahrasında yattık. Amma atlarımız ve bizler ebedî safâ ettik.

Oradan yine sabahleyin kuzey tarafa ormanlar ve mâmur köyler seyir ve temâşâ ederek dokuz saatte (Kamanıçe kalesi)ne ulaştık. Bütün Leh ve Tatar askeriyle altına varıp durduğumuz vakit, Allahın büyüklüğü, dört tarafından adam kellesi kadar gülleler ile balyemez toplar atıp, semender kuşu gibi, namrud ateşi içinde kalıp, şenlikler edip, içeriden kumandanı beşyüz araba zahire ile gelip, bütün hediyeleri Yalı ağasına bildirip yine kaleye gitti.

Kamanıçe kalesinin şekilleri:

Leh dilinde Kamanıçe, taş demektir, yâni taştan yapı demektir. Önce şehir kenarında göğe baş uzatmış, bütün kesme kaya, hendek üzerinde, nice yerleri yine kesme kaya duvarlı, sağlam bir kaledir ki Leh vilâyetinde değil, belki Çeh vilâyetinde, İsveç diyârında, Felemenk ikliminde, Alman dağlarında böyle kavi bir sur yoktur. Lâkin zâlim kalenin havalesi vardır. O tarafa hâil kaleye büyük havale tabyalar yapıp, kale o havale tarafından emin olmuştur. Hattâ Abaza Paşa, Özü vâlisi iken, bu kaleyi yetmişyedi gün kuşatıp, fethi müyesser olmadığından kötü nam ile dönüp Silistre'ye geldi. Amma Osmanlılar, deniz gibi askerle gelip kuşatsa, Tatar askeri imdada gelecek askerini komasa, kıtlık yüzünden Allahın emriyle fetholunurdu.

(İlâhî hayırla kolay eyle).

Bu kaleyi temâşâ ederken Leh kralından haber geldi ki **«Bizim askerimizle bütün İslâm askeri kalkıp (Azbaraş) kalesi altına doğru gidesiniz ki, Kırım askeri de o tarafa gel-**

mek üzeredir.. İşbu haber gelince hemen Kamançe altından, Yalı ağası kalkıp, bir gece orada yatıp sabahleyin kalkarak, ikinci vakti Bar kalesine vardılar. Bu da Lehlilere tâbi sarp bir hisardır ki cebhânesi ve şâhi darbezen topları var. Dışarı varoşu, bir saat bataklık kenarından, etrafı ormanlı bir büyük varoştur. Bir tarafı bataklık kenarında safi dolma rıhtım palangadır ki, hep ikibin aded tahta ve diğer şeylerle örtülü evlerdir. Sekizyüz kadar dükkânları, oniki aded canlı kiliseleri var. Bahçeleri hesabsızdır. Amma kış vilâyeti olduğundan inciri, zeytini, narı olmaz. Gerçi üzümü olur amma lezzetli ve sulu olmaz.

Oradan kalkıp bir konakta ormanları bol, mâmur Kazak ve Leh köylerini geçip palangaya ulaştık.

Palanganın vasıfları:

Bir bataklık göl içinde bir büyük adada büyük bir şehirdir. Göl kenarında su üzerinde kaleye gelinceye kadar ağaç köprüünün uzunuğu iki saattir. Nice yerden köprüyü zemberek ile kaldırıp kaleyi adada bırakırlar. Yaz günleri Tatarlardan asla korkusu yoktur. Amma kış günü göl donduğu vakit, nice kere Tatar bu varoşu vurup, beş altıbin esir almıştır. Ziraat yerleri adadan dışarıdadır. Kale içinde ancak bin ev vardır. Altıyüz kadar dükkânı ve yirmi kadar kilisesi vardır. Bağ ve bahçeden eser yoktur.

Buradan ara yatisında, ormanlık, çöl ve bahçelik köylerden geçerek Azbareş kalesine geldik.

Azbareş? kalesi vasıfları:

İç ve dış kaleleri beyaz taştan olup, nehir kenarında yapılmış bir kavi kaledir. Leh kralının hükmünde olup güyâ pašalıktır. Üçbin tam silâhlı askere mâliktir. Kale içinde iki bin ev, dokuz kilise, üçyüz dükkân vardır. Burada Leh kralından yedi araba Yalı ağasına hediyeler ve yüz araba yiyecek

içecek gelip, hakire de (hediyeler müşterektir) deyip hissemizi verdi.

Burada Karakov hâkimi (Varşalka?) kral tarafından otuzbin silâhlı ve mükemmel Karakov askeri imdada gelip, bütün kâfirler başka konup, bizim Tatar askeri başka kondu. Etrafımıza kolcular koduk. Burada Nuriddin Sultanın Oman kalesine geldiği ve Kırım ağzında Ur ağası (Karaş Bey?), Breslav kalesine gelip, kırkbin kadar (Kardaş Kazak) ile beraber geleceği haberi geldi. Biz dahi üç gün üç gece Azbareş kalesi altında durup kaleyi seyir ve temâşâ ettik.

Bir verimli sahra içinde kavisli şekilde, güzel bir kaledir. Üç kapısı vardır. İç hisara giremedim. Amma varoşu bütün on dirsek kule tabyalarıdır. Hendeği alçaktır amma temizdir. İçi bataktır. Cebhânesi, çok miktarda topları vardır ki birer birer görmemize engel olmadılar. Amma Kazakların seyretmelerine Leh askeri razı olmazlardı. Gayet sanatlı kârgir sarayları var. Fakat hep şendere tahta örtülüdür. Kapudan hatmanı, yalı ağasına, kale dışında ziyâfetler edip, çok miktarda hediyeer ile yirmi aded temiz Macar esirleri verdi. Üçüncü günü hepimiz Leh askeri, bizim Tatar askeri oradan kalkıp poyraz tarafına, düz ormanlık içine girip sekiz saatte Körlöv kalesine geldik.

Körlöv kalesi vasıfları:

Bu kale, Karakov toprağındadır. Amma evvel ve âhır Leh kralı hükmündedir. 1045 (1635) târihinde, İslâm-Giray Han asrında Kardaş-Kazak bu kaleyi Han kuvveti ile alıp yine Leh kralına vermiştir. Kalesi, bir düz sahrada çit ve ağaç sağlam palangadır. İçi rıhtım dolma yirmi adim enli duvardır. Yedi köşedir, etrafı yedibin adımdır. Bütün üç kapısı var. İçinde ancak bir büyük manastırı var. Güyâ iç kaledir. Ve bütün bin aded dükkânları var. Dışarısında bahçeli bir büyük varoşu olup etrafı hendektir.

Oradan, Körlöv kalesinden kalkıp, yine kuzeye bir konak düzde ormanlık içinde gidip (Burut?) palangasına girdik.

Burut palngası:

Bu kale nehir kenarında, rıhtım dolma palanga hisardır. Kârgir bina değildir. Evvel ve âhır Leh kralı hükmünde hatmanlıktır ki, bin aded askeri vardır. Bin aded tahta şendire örtülü mâmur çarşısı ve pazarlı manastır palangadır.

Oradan yine poyraz tarafına gidip palangaya vardık. Bu da Leh kralına bağlıdır. Oradan yine poyraz tarafına gidip (Podhayçe?) ye ulaştık. Evvel ve âhır Leh kralı hükmünde, büyük bir kale, eski ve mâmur bir şehirdir. Bu şehrin bütün mâmur yerlerinin içi ve dışı baştan ayağa taş kârgir yapı, güzel bir kaledir. Etrafının uzunluğu, kaç kapısı olduğu, kaç köşeli kale olduğunu bilmiyorum. Amma hâkimi Leh kralının veziri der ki, beşbin cengâver tüfekli Nemçe (Avusturya) sultanının yayasına ve üçbin atlı askere mâliktir.

Bu kale içinde çuka işleyen Yahudi ve Ermeni reâyâsı çoktur. Bu şehir içinde hep dörtbin temiz örtülü kârgir yapı sarayları vardır. İki bin aded dükkânlarında hep avretler oturup malları satarlar. Dokuz aded mükellef hanları, üç aded bir çeşit sobalı hamamları vardır. Şehrin içi o kadar temizdir ki Kurna sarayı yolu baştan ayağa kırmızı tuğla döşelidir. Tam küçük, büyük yirmi adet kiliseleri var. Hepsisi (Vaşalka kral) kilisesidir.

Bahçesinin haddi ve hesabı yoktur. Hep meyva olur amma hurma, incir, zeytin, limon, turunç ve narı olmaz. Burası kış yeridir. Altıncı iklimin ortasındadır. Fakat su ve havası mutedil olduğundan mahbub ve mahbubelerine nihayet yoktur. Bütün kızları açık başlı, siyah saçlı, elvan ipek hil'atli, kaftanlı ve kubâdi sarı pabuçlu olur. Hıristiyanları, samur kalpak giyip bütün elbiseleri elvan çuka ve elvan güderi, altın ve gümüş düğmeli dolamalar giyip zünnar kuşak ve ipek kuşak kuşanır. Elbiseleri temiz hıristiyanları vardır.

Şehrinin makbul şeyleri, elvan şayak, saye ve dimi çukaları ve bin türlü rakıları ve peynirleri ve bilhassa beyaz ekmeği meşhurdur. Lâkin bu şehir dağ eteğinde olmakla şehire havale vardır. Bir sabah vaktinde o havale olan tarafında bir toz, göklere çıkıp bir anda onu gördük ki, Nureddin Sultan (Kırım ikinci vellahdı) kırkbin askeriyle görüldü. Biz daki kırkbin aded Bucak Tatarı ile atlanıp, karşılamağa çıktık. Derhal iki asker bir yere toplandı. Yalı ağası ve hakir, atlarımızdan inip, Nureddin Sultanın atının ayaklarına yüzler sürüp yine atlarımıza bindik. Sultan ile hakir, atbaşı beraber olup, nice şeyler konuşarak yine Podhayçe'de durduk.

Nureddin Sultanla buluşmayı beyan eder:

Nureddin Sultan, Yalı ve bütün ot ağalarıyla müşâvere edip bu sahrada evvelce bizimle beraber oturan kırkbin Leh kralı askeri ve Nureddin Sultan ile gelen kırkbin aded Kardeş Kazağı ve yirmibin aded Nureddin Sultanla kılavuz olup gelen Leh askeri hep bir yere gelince yüzbin hıristiyan olup, başkaca kondular. Onların da hatmanları boyarları ve grafaları ve bütün iş erleri, Nureddin Sultanın alacasında müşâvere edip, sözlerini bir yere koyup ittifakla:

«Rakoçi'yi Leh vilâyetine komayıp, Erdel vilâyetinden çıkaralım. Çıkmasa da rastgeldiğimiz yerde basalım!»

Dediler. Podhayçe'de kûsler, nefirler çalınıp, kefere tarafından dahi çanlar ve erganonlar ve dankirler (bir nevi saz) çalınmıştır. Evvelâ Podhayçe'den kalktığımız gün kuzeye yedi saat çimenli vâdilerde gidip (Eşçerez?) kalesine geldik.

Eşçerez kalesi vasıfları:

Bu kale, İslâm askerlerini görünce büyük top şenlikleri edip, kale dibinde durduk. Geride kalan kırk ellibin arabalar ile bize imdada gelen kâfirler dahi gelip kara çadırlarıyla kondular. Bir anda etraflarına tabur hendeği kazmağa baş-

ladılar. Meğer Rakoçi Kralın Erdel memleketinden çıkıp geldiğini haber almışlar.. Gerçi Tatar askeri de haber aldılar amma, hepimiz yağmurluklarımızdan çadırlarımızı kurup, donlarımızı çıkardık ve atlarımızı soyup çayırlara saldık. Onlar da bizim gibi rahat oldu.

Eşcerез kalesinin şekilleri:

Evvvel ve âîr Leh kralınıdır. Amma Karakov vilâyeti toprağında olmuş kemandır. Kalesi, lâlelik bir sahrada, Eşcerез nehri sahilindedir. Bu nehir Karakov dağlarından gelip, buradan geçip Özü'ye ve bir kolu Turla (Dinyepr) nehrine karışır. Bu kale beşken şeklinde tuğla yapı, beş tabyalı bir güzel hisardır. Ancak iki kapısı var. Etrafı sulu ve bataklık hendektir. Hisar içinde bin aded tahtalı ve saz örtülü, güzel kefere evleri vardır. yüz dükkânı, üç aded büyük kilisesi vardır. Etrafı dörtbin adımdır. Kapudanı (kumandanı), sultana hediyeler verip eder:

«Meded padişâhım, dünkü gün Rakoçi Kralın sizden haber getirip Rakoçi'ye (Tatar geliyor) diye ılgar ile haber gönderirken casusları tuttum ve söyledim. (Rakoçi buraya yedi konak yakın Elov vilâyetindedir) deyince, kalemiz altında casusları öldürttüm. Rakoçi'ye haber varmayıp, onlar sizlerden gafillerdir. Yürü Han'ım yetiş! Onların atları yorulmuş ve adamları açlıktan kırılmış!»

Diye kale kapudanı sultana böyle ferahlık haberleri verdi. Kaleden on top ile üçbin aded seçme Leh askeri imdad verip burada Leh kralından da sultana pek çok hediyeler gelip:

«Sultanım, biz dahi sana bin aded asker ile imdada varmak üzereyiz!»

Diye haber gelince, hemen sultan hiç bir vakit Tatar askeri gece yürümez iken, hemen güneş batarken nefirler çıkanıp, batıya o gece mehtabda segirdip, yine Eflâk ve Boğdan'dan Rakoçi'ye giden imdadlar ve birçok mal ve birkaç der-

mansız kâfir bırakmışlar. Onları söyleyip, kelle paça edip geçtik. Tâ sabaha kadar ılgar ile yürüyüp seherle beraber yol üzerinde Eflâk ve Boğdan kefereleri cebhâne ve toplarını bırakmışlar.. Daha ileri seğirderek yol üzerinde onbin kadar Eflâk ve Boğdan askerlerine rastgeldik. Bir anda Tatar askeri içlerine, aç kurd gibi girip aman ve zaman vermeyerek hepsini, ateş saçan kılıçtan geçirdiler. Bütün atlarını ve kemerlerinde olan paralarını Tatar askeri alıp, diğer ganimet mallarını Kazak kavmi ve Leh kavmi alıp yağma ettiler. Çünkü Kur'an üzerine yemin o şekilde idi ki, mal ve can gibi şeyler Tatarların ola.. Diğer kelepirci elbise Lehlilerin ve Karındaş Kazağın ola...

Oradan bir saat ileri varıp Paraz sahrasında bir hendek tabur (müstahkem ordugâh) yeri gördük ki, dört kat hendek.. Derinliğine insan bakamaz. Meğer Rakoçi Kral, üç gün evvel konup, kazıp, sonra kalkıp Elov kalesi altına gitmiş. Hemen Nureddin Sultan, ot ağaları ve bütün ileri gelenleri çağırıp müşâvere eyledi. Bütün yemin ile, çapul olup, Leh ve Kazak askeri dahi salt olup atlar ve arabalarla seğırtmelerine karar verilmiş, bunun üzerine fâtihalar okunmuştur.

Allaha tevekkel ile gazaya niyet edip, seksenyedi bin Kırım ve Bucak Tatarı, iki kere yüzbin atlarla yürümeye başlayınca, toz dumak gökleri tuttu. Atların ayaklarının altına rastlayan ağaç kökleri, sofu misvaki gibi (eski zamanın diş fırçası) tiftik tiftik olmuştur. Allahümme âfinâ bir adam atan tekerlense, o anda ahrete ulaklık ile gidişidir. Çünkü öyle çapul oldu ki, Tatarların bulunduğu yer mahşerden nümüne idi. Dokuz saat seğırdip altı konak yer alındı. Elov kalesi önündeki sahraya varınca atları çayırlar üzerine salıverip, asker kumanyalarını çıkartıp ve at sütlerini sağıp içtiler. Gerideki imdadımız dahi geldiklerinde hemen sultan nefirleri çalınıp yine çapula seğırdip dokuz saatte dört günlük yol keserek bir sahraya vardık. Gördük ki, Allahın büyüklüğü, o lâlelik sahranın her otu başına bir adam toplandı. Fırdolayı etrafı iki günde dolaşılamayan bir büyük tabur ki (müstah-

kem ordugâh) üç taraf: kat kat derin hendek ve bir tarafı nehirdir.

Rakoçi Kral, ikiyüz bin askerle bu tabura kapanıp etrafına hendek toprakları üzerine yetmiş seksenbin arabalardan birbirlerine zincirlerle bağlayıp tabur çatmış ve taburun içinde yemek dumanları göklere çıkmış.. Bu hal üzere Nureddin Sultan bizim taburu alarak götürüp bir orman içinde müşâvere edip, önce Tatar Hanına, sonra Hotin altında Melek-Ahmed Paşaya, üçüncüsü Leh kralına mektuplar yazılıp zilkaadenin onbeşinci gününde «taburu sahrada bırakmayıp bize imdada yetişesiniz!» diye nice çatal atlı şahbazlar gitmede.. Beri tarafta müşâvere ile hep birlik olup, tabura sarılıp muhafaza etmeğe ahdettiler.

Rakoçi Kral taburunun kuşatılması:

1067 (1656) zilkaadesinin onbeşinci günü seher vaktinde Nureddin Sultan ile Yalı Tatarı ve Lehistan imdadı ve Kardeş Kazak ile bir uğurdan sahra ormanından çıkıp (Allah, Allah) sesleri göklere ulaştı. Bu gaziler yıldırım gibi at bırakıp, bütün asker ile Rakoçi kralın taburunu kuşatıp alargada duruldu. O gece etrafa karakollar koyup rahatça yattık.

O gece tabur içinde kâfirlerin bir hareket, hiyle ve şeytanlık etmek için gayretleri vardı ki, sabaha kadar rahat uykuyu görmediler.

Sabah oldu. Bir yüksek yerden taburun bulunduğu yere baktık. Tabur, hendekten dışarıda iki kat hendek daha kazıp, akan nehri hendek içinde akıtıp hendekler önüne nice kere yüzbin küçük kuyular kazıp, aralarına çarhı felekler ve şarampa ve parmaklar ve nice kere yüzbin arabaların tekerleklerini yere dökmüş ve çalıları ve nice kere yüzbin dallı ve budaklı büyük ağaçları yere sermiş, dış yerde asma köprüler kurup, taburun etrafına onbir yerde dağlar gibi topraklar yığıp, büyük tabyalar yapmış. Her tabyaya kırkar, ellişer parça balyemez topiar koyup her tarafında havan kumbaraları hazır etmiş.. Hendeklerden dışarı, püskürme barutlu lâğım-

lar atmış.. Velhasıl bütün hiyleler ile yaptıklarını târif etsek başkaca bir taburnâme olur.

Sözün kısası bu ordugâhı tam iki gün kuşatıp ne bir baş, ne bir dil (esir) alınmak mümkün olmadı. Hiç bir yoldan muvaffak olunamadı. Nihayet Nureddin Sultan gördü ki, günden güne iş geri kalıyor, sonunda bu güzel tedbiri etti:

Tatar askeri içinde ne kadar asılmaktan kurtulmuş, şaki, veledizina, çevik, hırsız, hiylekâr, pehlivan ve yiğitler var ise onları yanına çağırıp, bin vaadlerle, onlara güler yüz gösterip:

«Düşman taburunun içinden, merdlik ile, birkaç esir getirirseniz, size şu kadar ihsân ederim!»

Diye nice in'amlar da yaptı. Hemen asker içinden üçyüz aded bu tip adamlar, gece elbiseleri giyip, kimi imdada gelir şekilde, Macar dilini iyi bilenler zahire götürüp, kimisi dile-nip, kimi Lehlilerden kaçar şekilde, elhasıl üçyüz aded hiylekâr ve düzenbazlar birer çeşit şeytanlık ile, o karanlık gecede kol kol tabura birer oyun ile girdiler. Derhal tabur içinde bir feryad koydu. Yeri cehennem olan kâfirlerin içinde öyle bir feryad koytu ki, târif olunamaz.

Sabahleyin erken onu gördük ki, üçyüz kişiden yedisi kaybolmuş.. Geride kalanları bu kadar ganimet malı ve yetmişsekiz aded kâfiri el ayak bağlı, Nureddin Sultanın huzuruna getirdiler. Kimi kâfir sarhoş ve gönlü yaralı, kimisi aldığı ilâçla efkâra dalmış yatarlar. Nicesini tercümanlar söyletip, tabur içinde iki kere yüzbin küffar ve seksenyedi bin yaya tüfenkli olup, zahirelerinin kalmadığı haber alındı. Esirlerin hepsinin kelleleri gövdelerinden ayrıldı.

Tekrar ordugâhın altına varılınca ancak top yetişir oldu. Deniz gibi İslâm askeri, taburun dört tarafını kat kat kuşattı. Amma nehrin karşı tarafında bizim imdadımıza gelen Leh ve Kazak kâfirleri gafil yatarlardı. O gece taburdan küffar, üçbin aded topçeken camuslarını, boğaz ağırlığı olmasın için, kapıları açıp dışarıya sürünce, derhal hepsini Tatar yağma etti. Hakîre de bir sığır pay verip biz dahi pi-

şirip horladık. Allahın hikmeti üç gün üç gecede kâfirler taburları içinde öyle oldular ki, hendek içinden bir kâfir kara-baş kaldırıp, kara şapkasını gösteremezdi. Bu hal ile yiyecek sıkıntısından hâlleri perişan oldu. Tatar askeri gündün güne keyiflenip, kuşlar ve balarısı gibi uçarlardı. Amma bir taraftan da düşman taburuna hücum edemezlerdi. Kâfirler canları kaygısına düştüler ve gam girdabında şaşırıp kaldılar. Tabur içinde fena kokulardan sinekler üstüler.

«Erdel tarafından kendilerine zâhire gele..» diye beklerlerken, o tarafın da her ağacının gölgesinde Tatar ile Leh ve Kazak askeri püsularda gizlenip, imdad ve zehire değil bir kuş bile uçurmazlardı. Gelen kâfirleri yakalayıp kaçırmazlardı. Çünkü bu kadar bin hırsız, çevik, düşman avlayan Tatar elinden kâfirler kurtulamayıp, tabur içinde atlarını ve kendi etlerini yemeğe başladılar. Beş günden sonra ölmüş olanların etlerini de yemeğe başladılar.

Nihayet 1067 senesi zilkaadesinin yirminci günü Kırım Hanı Mehmed-Giray Han, seksenyedi bin, düşman avlayan rüzgâr süratli Tatarlardan, Şirinli, Mansurlu, Sencuvanlı, Varkınlı, Dayırlı, Oanlı, Ozaklı, Badranlı, Nogaylı, Urminli, Yaman Sadaklı, Kör-Yusufbeli, Arslanbeli ve Hobanelli, Nevruzelli, nice bunun gibi Tatar kavminden tam silâhlı yiğitlerle gelip, Nureddin Sultan ile karşılaşmağa çıkıp, Han'la buluşup, Melek-Ahmed Paşa efendimizin mektuplarını Han'a verip, selâmını tebliğ ettik. Han Hazretleri hakiri kapısına alıp gece ve gündüz sohbetleriyle müşerref oldum. Bu sevinçli seferin bütün ahvâlini gözümüzle gördüğümüzden cereyan tarzını yazmağa cür'et ettim:

Hemen o gün Han Hazretleri bu kadar bin Tatar askeriyle taburun etrafını kat kat kuşatıp, bizimle gelen Tatar askeri tâze can buldular. Amma kâfirin başlarına taburu dar oldu. Hemen o gün, yeri cehennem olası kâfirle, Han'ın der-yâ gibi askerle Kırım'a döner şeklinde olunca, bütün Kırım adasınının Karaçi halkı (okunamadı) taşlayıp, Han alacağına

yığınak yapıp «çülü, çülü.. Yaman, yaman Han'ım» diye fer-yad ettiklerinden Han:

«Nedir Karaçılarım? Nedir Kazak kardaşlarım?» dedi. Hepsî Tatar dili ile:

«Han'ım, bu kadar cildir derd ve belâ çekelim. Şimdi maldan ve candan olalım. Doyum yolundan Kırım'a nice varıb bilirmize, Bergeçerimize, şura ve mirzalarımıza ve kart kişilerimizin betine benzine ne yüz ile bakalım. Allaha revâ ola mı? İmdi Han'ım, biz bugün yarımızda kırılalım.. Elbette şu taburdaki kavurnu sokamız, yarımızda kavuru (kâfiri) vurup, doyum olup.. Bay kişi oğlunda Kırım'a kitemiz..»

Dediler. Han:

«Karaçılarım! Vay koşdalarım, kardaşlarım aşıkman! (Acele etmeyin) Akrun akrun edin. Atlaman.. İnşallah doyum bulursunuz.»

Diye bütün askerden rica etti. Onlar da Han'ın ricasını kabul edip herkes koğuşlarına gittiler.

Allahın hikmeti Leh kralından Han'a elli araba hediyeler ve on araba kese ve bin araba zahire ile Karakov vilâyetinden, Danıska'ğan, İsveç kralından, Çeh kralından, İslavyonya banından, Karol banından?, Tot banından?, oniki boy Kazak hatmanlarından ve Leh kralına bağlı ümmet-i Muhammed'den, Libka kavminden?, elhasıl, kırkyedi boy beyleri ve kralları ve hatmanlarından yüzyetmiş bin adam ile Leh kralı tarafından Han'a imdad için yetmiş parça balyemez, kolomborne ve havan şahî topları ve salçımaya toplar ile tam silâhli asker gelip, onlar da Tatar çevresinde durup, düşman taburunu kuşattılar.

Amma Tatar askeri, taburdaki kâfirlerle, dışarıdaki Leh kâfirleri arasında kaldı. Han hazretleri gayet uyanık dururdu. Çünkü (el küfrü milletün vâhidetün) dür. Belki kâfirlerin aralarında birlik olup, Tatar'ı ortaya alıp vuralar, diye kâfirlerden çekinik oldular.

Ertesi gün Kardaş Kazak, Brebaş Kazak, Anderya Kazak, Potkalı Kazak, Zoparski Kazak, Ahlenc Kazak, Çoçka

Kazak, Şeremet Kazak, Serke Kazak... Velhasıl kırk türlü Kazak kavminden seksenbin aded safi ateş tüfenkli, Han'a imdada gelip, Macar taburunun batısında, nehrin öte tarafında durdular. Onlar da bir anda, yeryüzünü köstebek gibi kazıp, büyük taburu, içine aldılar ve etrafa karakollar koyup, Rakoçi taburuna havale bir bayır üzerinde bir kat hendek kestiler. Kırk ellî topla tabya yapıp, yedibin aded arabalarını, kendi taburları etrafına zincir ile bağlayıp, aralarına Kazak tüfeklileri olarak kapandılar. Çünkü bu Kazak kavmi, evvelce Leh kralının reâyâsı idi. Han'a Kardaş olmakla, Han ile Kazak, yedi yıl Leh memleektini vurup, mämur yer komadıklarından, bu yüzden Kazaklar, Lehlilerden korkarlar. Bu yüzden tabur çatıp. içine girip Lehlilerden emin oldular. Amma yine birbirlerinin can düşmanı idiler.

Bu hali taburundan, Macarlar görürlerdi. Günden güne dışarıdaki asker sayısız olup ganimet olmakta, kendilerine imdad ve zahire gelmeyip kıtlıktan ve açlıktan ölüm derecesine varmadalar!

Sonunda bütün Macarlar Rakoçi'ye varıp:

«Halimiz sonunda ne ola? İşte dört yanımızı kat kat düşmanlarımız bağladı. Tabur içinde çoluk çocuğumuz ağladı. Sonumuz nereye varır?»

Deyince, hemen mel'un Rakoçi:

«İşte bana Leh tarafından mektuplar geldi. Altmışbin Erdel askeri, kırkbin Sigel askeri ve yirmibin Hayduşak kavmi, ve onbin saz Macarı askeri sabahleyin geliyorlar! İsâ'nın emriyle onlar imdada gelince, bir kere dışarı çıkıp Leh ve Tatar ile bir büyük cenk ederiz. Ya taht ola, ya baht!»

Diye bunları teselli etti. O gece mel'un Rakoçi'nin taburundan adamlar geldiği görüldü. O anda onyedî kişi düşman taburundan «Aman, elaman.. Ey Cengiz oğullarının şanlı Han'ı Mehmed-Giray Han!» diye taburdan, papasları, patrik, keşiş ve ruhbanları ile, Han huzuruna gelip, ellerinde emirlerini gösterdiler:

«Padişâhım! Bizim Rakoçi Kralımız, Âli Osman padişâhına itaat üzereddir. Bu mübârek emri, Veziri âzam Boynueğri-Mehmed Paşadan ikiyüz kese alıp, Âli Osmana Hotin kalesini vermeyip isyan eden Leh kralı hakkından gelip payitahtını alıp, Erdel vilâyeti gibi Mekke ve Medine vakfı etmeğe sefere, padişâh emri ile gelirdik. Emir sizin.»

Diye sustular. Hemen Han hazretleri buyrudular ki:

«Boynueğri-Mehmed Paşa şimdi azledilmiştir. Şimdi boynu doğru, dişleri eğri Köprülü-Mehmed Paşa devridir ki, hüküm onlarındır. Beni Tatar askeri ile ve Melek-Ahmed Paşayı Osmanlı askeri ile sizin üzerinize gönderdi ki, sizi Leh tahtına oturmaktan menedip döndürelim. İlinize, vilâyetinize gidesiniz. Ve illâ size aman ve zaman vermeyip bugün ve yarın büyük cenk ederiz.»

Dedikte kâfirler inadlarında ısrar edip:

«Han'ım! Evvelâ Köprülü, Eğri kaleşi paşası iken, bizim Rakoçi Kral ile düşman idi. Şimdi vezir olup intikam mı almak ister? Lütüf eyle Han'ım, on Hanto araba kuruş, ve Osmanlıya on araba altın, ve Köprülü'ye beş araba altın verelim. Hesabsız hediyelerden başka her sene Leh memleketinden Osmanlı hazinesine beşerbin kese verelim. Biz şu Leh diyârına gelmişken boş gitmeyip Elov tahtını, Danışka tahtını, Karakov vilâyeti tahtlarını fethedip her sene Osmanlı devletine beşerbin kese vereceğimizi devlet katına arzediniz.»

Diye Han hazretlerine altı saat nice yüzbin şey söylediler. Asla küffarın boş sözlerine kulak vermeyip, onu oyalar şekilde olup keşiş ve metropolidi kovdu.

Rakoçi tavşan uykusu verip ortalığı boş bulunca, gemileri ile adamlarını hazırlayıp (gelen imdada karşı gidiyorum) diye kırk elli kadar yarar yonaklar, yarar kadana atları ile gemilere binip kaçır ve Erdel'in Sigel diyârına can atar.

Sabahleyin görürler ki tabur içinden Rakoçi kaçmış!. Bütün kâfirler bir yere gelip müşâvere ederler. «Bütün fitne ve fesad Rakoçi'den idi. İşte o kaçtı. Şimdi kimin için cenk edelim ve bu açlığı çekip kırılalım! Tatar Han'ına, Kalgay

Sultana (Veliahda), Nuriddin Sultana ve Yalı Ağasına ve diğer iş erlerine çok mal verelim. Vatanımıza salimen dönelim» diye tedbir düşünüp, yetmişyedi kale sahiplerini ve nice önde giden papaslarını ve onyeddi kral oğullarını evvelâ (Şulom Gargar)ı, (Parçay kralı), (Apopi Mihal)ı, (Redi İsvan'ı), (Kaşe sahibi), (Hasvar sahibi), (Sakmar sahibi), (İctuvar sahibi), (Zolomi oğlu), Betlen Gabor oğlu), (Buhar oğlu), Barkoçi oğlu..(1) ve buna benzer kral zâdeleri, diğer ileri gelenleri, birçok hediyelerle Han'a aman deyip: **(Malmızı verelim, vatanımıza gidelim)** derken, hemen bir kere Tatar askeri içinden (Allah, Allah) sesi göklere ulaştı. Bütün imdada gelen Leh, Çeh, İsveç ve Kazak askeri de ayaklandılar. Atbaşı beraber olup Han bu hâli gördüğü gibi «Allah yanında hayırlısı ola!» dedi.

Han'ın iç ağaları, hakir ile birlikte fethi şerif okumakta iken, bütün Müslüman askerler atbaşı beraber taburun top altına yakın varınca, yüzbin Tatar, yaylarının çilelerine ikişer üçer tabur okları gizleyip, kabza çekip tabura doğru okları boşaltınca, iki kere yüzbin ok, lânet yağmuru gibi tabur içine yağdı. Nice bin oklar, çıplak atlara girince, atlar adamlara tepme vurup kaçar ve adamları tepip ısırırlardı. Macarların kafalarına oklar, lâle gibi konarak, taburun içinde bir feryad koytu. Leh kâfirleri de yedi koldan tabur içine balyemez top gülleleri vurarak, bize imdada gelen Kazak da tabur içine kurşun yağdırdı. Acıklı bir hal oldu. 1067 (1656) zilkaadesinin yirmiüçüncü günü, tabur içinden Macarlar, cenge başlayıp bir yaylım kurşun, bir yaylım top atıp, iki taraftan üç saat büyük cenk oldu. Siyah barutun dumanından göz gözü görmez oldu. Dışarıdan (Allah, Allah) sesi, tabur

(1) Bu isimlerin doğrusunu bulmak çok zor.. Eski harflerle yazılı olduğu için hakiki telâffuz tarzlarını bulmak da mümkün değil. Biz, mümkün olduğu kadar en uygun şekildeki okunuş şekillerini seçtik. Bu isimlerin çoğunun târihi hüviyetlerini tesbit imkânı olmadı.

içinden (yâ Jorj, yâ Jorj) sesleri, çan ve trampete boruları sesi göklere ulaşır, bu arada nice bin can ecel şerbetini içti.

Bir kere hemen Tatar askeri, o dışarıya aman ile çıkan kral-zâdeleri bağlayıp taburdan geriye yan verdi. Taburdan kâfirler bu hali görüp hemen ölüsü dirisine binip taburdan bütün balyemez toplarıyla yâ Jorj, yâ Jorj, diyerek, Tatarın ardı sıra koşup sahraya çıktılar. Geriden Kazak ve Leh askeri, bir anda tabura koyulup yağmaya başladılar. Hemen Tatar bir kere (dönün, yeter!) deyince, Allahın büyüklüğü, Macar kâfirleri taburdan çıkmış bulundu. Meydanda kalıp köpek cengine başladılar. Bir saat kadar tam mânasıyla bir büyük cenk oldu ki, Cengiz Han, Hulâgû Han, Timur Han, Toktamış Han, Mengili-Giray Han'dan beri böyle cenk ve kavga görülmemiştir.

Hattâ kâfirlerin meydanda namh kumandanları, cenge yarar Nemse (Avusturya) sultanları, bütün kaltabanları, o cenkte yerlere serilip (herşey aslına döner) sırrına ulaşarak yerleri cehennemden en derin yeri oldu. Kılıç artıklarını, ortaya alıp topa tutulmuş maymuna, oka tutulmuş hınzırlara döndürdüler.

O kadar insan katlolundu ki, insan kanı nehirler gibi akıp, hayatta kalanlar (keşke toprak olaydım) diye yalvarırlardı. Bu savaşta, hadden aşırı Macar kılıçtan geçti. İki deniz gibi askerin top ve tüfek sesinden, okların hıştırtısından, insanoğlu velvelesinden, atların kişnemelerinden dünya velvele ile doldu. Siyah barut dumanı ile, ateş saçan güneşin gücü kuvveti kalmayıp, ayın yüzü de karardı.

Bu cenkte Leh ve Kazak askeri hesabsız mal alıp, canlı kısmını ise rüzgâr süratli Tatarlar aldılar. Yirmiyedi bin at ve katır, kırkyedi bin esir alınıp, seksenyedi bin kâfir ölüsü, yüzükoyun yerde yatarı. Arkaları kılıç ile çizilerek sayıldığı vakit sekenyedi bin kâfirin katledildiği anlaşıldı. Han kadısı sicilinde yazılıdır. Esirler bağlı olarak durdular.

Beri taraftan Tatar askerinden de yedi yüz adam şehitlik şerbetini içince, naaşlarını tuzlayıp, sallar ile Kırım'a

götürdüler amma, Leh, Kazak ve diğer imdada gelen küffardan yedibin altmış beş kadar can öldü. O kadar ganimet malı elde edildi ki, her Tatar konak konağa ıkıla tıkıla vatandaşlarına gittiler.

Bu cenkte kırk bin bucak Tatarı, şanı büyük Han ile beraber ganimet aldılar. Hattâ bu taburda alınan seksen bin arabalar içinde güneş gibi câriye esirler vardı ki, her biri bir Rum haracı değerdı. Öyle iken her biri birer lüle tütüne, bir okka ekmeğe satıldı. Han'a da bilhassa üç araba mal verildi ki, bu malların ne olduğu malûm değildir.

Rakoçi'nin kiler ve hazine takımı, hepsi Han için zaptolunup, diğerleri Kalgay Sultan, Nureddin Sultan, şirinli, mansurlu ve diğer kara ahalisi, tabur içinde iken yağma ettiler. Amma bütün cephaneleri, kırk aded balyemez topları hep Osmanlı adına zaptolundu.

Allaha hamdolsun hakirin dahi bu cenkte elime yedi adet gulam, üç adet güneş pençesi kızlar, yedi Macar, on tüfek, onyedı adet gümüş tepsi, bir gümüş haç, iki adet gümüş Macar tarzı özengi, bir gümüş kadeh ve nice buna benzer şeyler girdi. Allaha hamdolsun selâmetle koğuşumuza geldik. Hâlâ Kırım Tatarı arasında bu harbe «**Erkek Macar seferi**» derler. Hattâ bir Tatar baylık satıp, malını mirasyedi çelebi gibi sarfeylese «**Kişi! Sen erkek Macar savaşında bay olmuşsun**» diye darbimesel olmuştur. Tâ bu derece bolluk bir sefer olup bu bol seferden sonra Bahçesaray'ın (Kırım da şehir) birçok evlerini kırmızı kiremit ile örttüler, evvelce çoğunlukla saz örtülü evlerdi. Cenab-ı Hak Kırım diyârını daha çok mâmûr eyleye... Çünkü Allah yolunda mücâhid-dirler.

Sözün neticesi, bu hakir-i pür taksir (bu çok kusurlu hakir) yirmialtı senedenberi on adet saf cenginde bulundum. Osmanlı askeri ile onbir aded büyük kale kuşatmasında iş gördüm. Bir kere Özü kalesinde kuşatılmış olarak, Kazak ile büyük cenk ettik. Bahâdır - Giray, Islâm - Giray, Muhammed-Giray Han'ın kalgaylığında Süphangazi, Se-

fer Ağay-ı gâzi, kardaş ağa ve diğerleriyle yedi sene Kırım diyârında bulunup, altmış bir kere Kırım askeri ile beş baş çapula girip, büyük ve sayılı günler geçirdim. Bu kadar vuruşlarda, bu erkek Macar seferindeki düşman avlayan Tatar'ın bahâdırca, yiğitçe, cesaretle kıyak cengini görmemiş-tim. Ama aradan mel'ün Rakoçi Kral «Size imdat getire-yim!» diye nezâketle kaçıp yerine veziri Kiminyanoş, yaralı olarak yakalanarak zincire vuruldu.

Bu vezir bütün felsefe ilimlerine vâkıf olup, nice acaip ve garip ilimleri bilirdi Gerdanında zincir, ayaklarında kol kalınlığında ayak bağı varken der idi ki:

«Bu yaradan ve bu esirlikten kurtulup, Rakoçi Kraldan sonra Erdel'e kral olsam gerek... Osmanlunun ocağına kül dökerim... Amma ne çare.. Yaşamam. Sizin Mehmed'iniz beni öldürür!»

Derdî. Hakir dedim ki :

— Ya bu gaip hükmü neden bilirsin? Cevap verdi :

— Yıldız ilmi ile bilirim.

— Ya niçin esir olacağını bilmeyip bu kadar kefere kırdırdın?

— Elbette kazâ ve kader olacak idi ki, benim ve kralım Rakoçi üzerine uğursuzluk çöktü, sonunda dinimiz uğurunda Kralımızı kaçırıp, kazâ ve kader icâbı yakalandım. Ayıp değildir. Olur. Zâyiçe hâlidir.

Diye kendi kendine teselli ederdi. Hattâ şu tarih onun-dur :

Bir eksikli Kiminyanoş Macar

Bir ah idüb didi ki «geldi Tatar!»

Hakikatte de sonunda Kiminyanoş Han habsinden seksenbin altını vererek kurtuldu ve yine Erdel'e gitti. Rakoçi Krala vezir oldu. Gâzi Seyid - Ahmed Paşa da Erdel diyârında (Kolojvar kalesi) altında Rakoçi Kralı basıp katletti. Yerine bu Kiminyanoş Krallık iddiasında iken üzerine Varat fâtihi Köse Ali Paşa'yı serdar etti. O ise Kiminyanoş'un

hakkından gelemeyüp Tameşvar'a dönmekte iken, Varad paşası Küçük-Mehmed Paşa bir gün birdenbire ilgar ile Erdel içindeki (Advarhil) adlı kaleye gidüp, altında Kiminyanoş'u yakalayıp, kendi ile yedibin adamını kılıçtan geçirerek kellesini devlet katına gönderdi. Mükâfat olarak Mehmed Paşaya Varat eyâleti ihsân olundu. Kiminyanoş'un da «kral olurum amına, sizin Mehmed'iniz beni öldürür!» dediği, bu suretle meydana çıktı.

Sözün sonu, Kiminyanoş, her fende usta bir adamdı. Hakir ile ahabab olup, esirliği zamanında bir tabak üzerinde, mağlûp olup kırıldıklarının ve taburlarının tabya ve hendekleriyle sanatlı bir resmini yapıp vermiş idi ki, hakikaten bûkalemun sihri idi.

Evliyây-ı bî-riyâ'nın târih güftesi

Hamden lillâh bu gazâ oldu bin altmış yedide
 Bir eşini de müyesser ide Mevlâ Girid'e
 Devr-i âdemdenberi olmuş değil böyle gazâ
 Seyf-i Muhammed çekildi ehl-i fisk-ü anid'e
 Âli Cengizyân ihyâ eyledi Han hazreti
 Böyle bir tiği bir Müslim çekmemiştî Yezid'e
 Esb-i tâzi, seyf-i müczim, tirkeş hep sizdedir
 Sehmi kavsinden çıkınca güzer eyler hadide
 Evliyâ feth-i mübini göricek târih didi
 Hamden lillâh bu gazâ oldu bin altmış yedide

Sene 1067

Bu rabıtsız târihi, Han'a arzylediğimizde beş esir, beş at, bir samur kürk, bir gümüş eğerli yorga at, bir sırma tirkeş ile yüz altın ihsân alarak arkadaşlarımız arasında kıymetimiz arttı.

Bu çok sevinçli gazâdan sonra Leh kralından ve Karakov kralı (Vaşalka?) dan yirmişer araba mal ile çeşitli kıymetli kumaşlar geldi. Leh kralı, mektubunda şöyle yazmış:

«Benim padişâhım efendim, Allah sana ve Osmanlı padişâhına ömürler versin ki, beni Rakoçi gibi bir düşmandan kurtarıp, memleketimi bana ihsân eylediniz. Anıma (ihsân tamam olmalıdır).. Ricam odur ki benim vilâyetimde olan âsi kaleleri Tatar ile beraber vurup, yağma ederek ganimet malı alıp, esirlerini çıkarıp haklarından gelebilirsiniz. İşte bana âsi olan kaleler bunlardır...»?!

Diye ikiyüzyetmiş parça yağma edilecek kaleleri defter edip göndermiş. Han bunları yağma etmeğe vezirlerinden Eylov hâkimini memur ve mâiyetine yetmişbin adam verince, düşman avlayan Tatar, dünyalar kadar hoşlanıp bütün, taburdan aldıkları ganimet malı (Özü beyi Faraş Ağa) ile Kırım'a gönderip bütün Tatar askeri birer sadak ve birer şıdak ile yüksüz kaldılar.

O gün şânı yüksek Han fetih haberleriyle cebhâne ve bütün topları saadetlû padişâha, vezir-i âzama, efendimiz Melek-Ahmed Paşaya bildirmek için ulaklar gönderip «kırlan kâfi kellelerini göndermek ayıbdır» diye kelle göndermedi.

1067 SENESİ ZİLHİCCESİNİN SONUNDA LEH KRALINA ÂSİ OLAN KALELERİ YAĞMAYA GİTTİĞİMİZ

Evvelâ tabur cengi ettiğimiz sahradan yüzyetmiş bin Tatar askeri ile kuzeye, mâmur ve verimli köylerden geçerek 7 saatte Eylov hisarına vardık.

Eylov kalesi:

Halk dilinde Ovlo, Olvı de derler. Bu kale evvel ve âhır Leh krallarının eski hükûmet merkezleridir. Lehliler bu diyârları rahat bularak üremişler, sonra hiristiyan dinine girmişler.

Evvelce ateşperest idiler. Hâlâ kitabları İncil olup, lisanları da lâtin azmanıdır. Leh dilinin hesabları şöyledir:

(Ezna — Bir, Duva — İki, Tri — Üç, Çetri — Dört, Pest — Beş, Şes — Altı, Şim — Yedi, Osem — Sekiz, Dat — Dokuz, Çeşh — On) dur.

Boşnak, Hersek, Bulgar, Sırp, Voynuk, İslavon, Krol, Dodoşka, Hırvat, Tut, Rus, Lipka, Moskof, Karakov, Heşdik kavimleri çoğunlukla buna yakın bir dil kullanırlar. Lehli-ler, bazı fenni kelime ve ibarelerinde (Çeh dilini) de kullanırlar.

Eylov hisarı şekilleri:

Bu kale altına Tatar Hanı ile gelirken, bizimle tabur cengi imdadına gelen Karakova hâkimi Varşalka kral, elli bin aded seçme askerle Han'ı karşılayıp o kadar elbiseli, mükemmel, tertipli ve muntazam asker çıkardı ki atların ancak gözleri görünürdü. Çan, Erganon ve Dankiyolarını çalarak ihtişamla Han'ı Eylov kalesi altında durdurup bir tarafa otağ içinde bir ziyafet etti ki, dillerle târif olunamaz. Çünkü bu Eylov kalesi Leh diyârının Mısır'ı yerinde olup, gayet kıymetli bir gönül açıcı şehirdir.

Nice sahra ve stepleri, tâ Karakova vilâyetine, Danska vilâyetine varıncaya kadar hurma ağaçlı Acem ormanlıkları gibi nimetleri bol, pınar ve akar suları çoktur. Bütün ahali cömerd ve zengin olup, ihtişama düşkün olduklarından çeşitli kıymetli elbise, elvan kumaş ile alaya çıktılar. Bütün altınlı eğer takımı, gaddare, gümüş eğer, bellerinde kılıç ve gaddare, ellerinde yeni dünya ağacından yalmanlı sırkılar, başlarında çeşitli kadife ve çukadan samur Tatar kalpakları üzerine ablak ve balıkçıl, turna ve huma telleri olup askerlerinin ellerinde nice bin ipek ve sırmalı sancak, bayrak ve alemler vardı ki parıltılarından gözlerimiz kamaştı.

Bütün elbiseleri kadife, kemha, sof, darı ve samurdur. Atları hepküheviân olup altın sırmalı abayiler, kemer rahtlı, diba ve şib, zerbağ ve ipek çadırılı idiler. Hanto arabalar içinde yiyecek ve içecekleri ve mutbıkları acâibdir. Bunlardan herbiri cenkte bütün malını ve evlâdını yanına alıp, kıymetli şeylerini üstlerine giyerler. Amma Osmanlı askeri gibi yarar, şecaatli, cengâver, yiğit, hünerli asker değillerdir. Bütün kâfiristan kavmi, siyah şal giyip, siyah eflâtuniye şapkaları başlarına kondururlar. Amma Han vu Eylov kalesi altında ziyâfet yerken Eylov kalesinden o kadar bin top atıldı ki, yer ve gök sesinden tir tir titredi. Hâkimi üç gün askere, Tatar ziyâfetler edip Han'a, Kalgay'a, Nureddin'e, diğer ot ağalarına ve atalıklara, mirzalara hediyeler verdi. Çünkü düşmanlar Rakoçi Kraldan Han Hazretleri intikam aldı ve önce Eylov hâkimi Karakov'da Han'ın esiri olup azad ile çırağ olmuştı.

Eylov kalesinin şekillerine gelince: Bu kale, Eylov dağları dibinden uzak bir çimenlik ve lâlelik sahrada bir büyük şehir olup, Arabistan'ın Mısır'ına bedeldir. Kalesi şehrin tarafında bir yüksek tepe üzerine kurulmuş, sarp bir kaledir. Fakat küçük olup içinde ancak beşyüz evi, bütün tahta örtülü kuleleri, çanlı kiliseleri vardır. Cebhânesi, topları çok ve büyüktür. Zira bu şehrin düşmanı pek çoktur. Hattâ Rakoçi Kral bu şehire tamah edüp, bu kaleyi fethedüp, hükümet merkezi yapmak için, bu cenkte bütün askeri kırılıp kendisi canını güçlkle kurtardı. Kırkbeş aded tabya kuleleri var. Fakat iç kalelerinin etrafının kaç adım olduğunu bilmiyorum.

Varoşu:

Bu muazzam şehir, geniş bir sahrada olup etrafı hendek, yalın kat dolma, etrafı tam otuzyedibin adımdır. Arabistan'ın (Antakya) kalesi büyüklüğündedir. Tam yirmialtı kapısı vardır. Bütün duvarlarında yetmiş aded dirsek, dir-

seklerinde mazgallı tabyaları var. Bu şehri asker velvelesinden, bir hoş temâşâ edemeyüp birisinden sordum. Bütün sendört bin altı üstlü, tahta örtülü ibret verici saraylardır. Amma bağısız, bahçesiz küçük fukara evleri de vardır. Pazarı hep yedibin dükkândır ki her birinde nice güneş gibi kızlar güzel metalarını pazara çıkarıp alış veriş ederler. Şâirin:

**Çarşûy-i hüsnü seyrettim serâser hâceyim
Bin cefâ dükkânı yoktur, hep vefâ pâzârıdır.**

Dediği gibi.. Kırk adet canlı manastırı vardır ki her birinde ikişer, üçeryüz rühbânlar vardır. Yüz adet ufak kiliseleri vardır. Hepsisi kırk adet mükellef ve mükemmel hanları vardır. Altı adet sobalı hamamları vardır. Su ve havasının güzelliğinden, elvan ipek fistanları nice âfitâbi, merâli, gazâli, Hiten âhûsu güzel kızları var ki görenin aklı gider.

Beğenilir şeyleri :

Beyaz ekmeği, francala çöreği, (yabloka) denilen elması, armudu, eriği gayet çoktur. Soğuk vilâyet olmakla üzümü iyi değildir. Buralarda limon, turunc, nar, zeytin asla bulunmaz. Yedi bin kadar çuha tezgâhlarında çeşitli Leh çuhası, şayak, dimi çuhası işlenir ki işçileri hep Yahudidir. Çünkü bu şehirde Yahudiden çok bir millet yoktur. Ermeni dahi çoktur. Ama Çingene, Hırvat kavimleri yoktur. Fakat bazirgânlarında Lâz, Acem, Macar, Frenk ve muhtelif milletler mevcuttur. Tatar Hanı, Rakoçi taburunu bozup fethetmişinden, bu şehirde üç gün üç gece donanma olup, şenlikler ile herkes metalarını meydana çıkardılar. Şehir, gelin gibi süslendi.

Bu şehirden Han ile kalkıp dokuz saatte yedi adet büyük varoşları geçip, kâh batı tarafa, kâh kuzey tarafa, nihayet doğu tarafa giderken, sekizinci saatte (Toparduk?)

şehrine uğradık. Varşalka Kralı hükmündedir. İslâm - Giray Han asrında bu kaleyi kardeş Kazak istilâ edip mal ve mülkünü yağma edip, düşman avlayan Tatar da, varoşunu ateşe yakmıştı.

Hâlâ o kadar mâmûr değildir. Kalesi küçük yapı, beşken şeklinde uzunca olup, etrafı sekiz bin adımdır. Bağları yok. Fakat bahçesi çoktur. Eriği, elması, armudu yoktur. Fakat üzümü ekşi olur. Ama kırk türlü Horlaka rakıları, şişeler içinde dükkânlarında hesapsızdır.

Bu şehrin tabiileri, cerrahları, kan alanları meşhurdur. Burada dahi Varşalka Kralı, Han'a büyük ziyâfetler edip, kaleden top şenlikleri ile Han hazretleri bu şehir altından kalkıp, yıldız tarafına, geniş sahralar içinde giderek dokuz saatte altı parça şehirleri geçip fakat yakından bilgi sâhibi olamadığımızdan vasıfları yazılamadı. Yıldız tarafında (Biçarhorodok?) kalesine geldik.

Biçarhorodok Kalesi :

Hâlâ Leh Kralı hükmündedir. Ama Karakov vilâyeti toprağında olup, hâkimi Nemsedir ki, yedibin tüfekli aske-re mâliktir. Hân'a büyük şenlikler edip on araba hediyeler ve ikiyüz araba zahire verdiler. Ama bu kaleyi iki kere Moskof Kralı güçlük çekerek istilâ edip geldi ise de, yine Leh Kralı hâkim oldu. Bir sahranın sonunda, dörtkenden uzunca, tuğladan yapılmış, hendekli, cephaneli, yetmiş adet kuleli, bütün evleri tahta örtülü, burç ve bâruları sağlam ve istihkâmli bir eski kaledir. Duvarının iç yüzü dağlar gibi toprak yığılmıştır. Etrafı yedi bin adımdır. Tamamı yedi büyük kapıdır ki doğu tarafı göllük ve bataklık yerdur. Kalenin içinde üç manastır çanlığı görünmekte idi. Tamam yediyüz adet dükkânlarında kızlar ve avretler alış - veriş edip, kocaları hemen iş işler. Hıristiyan frenkistanının âdeti böyledir.

Havası soğuk olduğundan bağı yoktur. Ama bahçelerinde eriği, elması, armudu çoktur.

Bu kale altından kalkıp, yıldız tarafından o gün, onbir parça şehri geçip, sahralara konardık. Çünkü bu diyarlar Moskof Kralı ülkesi yanında olduğundan çimenlik sahralara konmak mecburî idi. Onun için onbir parça şehir gördüğümüz halde, içine girip temâşa edemedik.

Yedinci Kitabın Sonu

16/Mayıs/1970

Taksim — İstanbul

METİNDE GEÇEN TÂRİHİ TERİMLERLE

(BAZI LÜGATLERİN MÂNALARI)

— A —

- Âli abâ:** (Bak. Cilt.: 3.)
Âlüfte: (Bak. Cilt: I - II.)
Aslyâ: (Bak. Cilt: III)
Aşifte: (Bak. Cilt II)
Avâriz emini: (Bak. Cilt IV)

— B —

- Bakaayâ:** Senesinde ödenmeyip de gelecek seneye kalan
Balaban: Balıkçıl cinsinden bir kuş.
Barhâne: Yük yeri.
Belâgat: Merâmını düzgün ve sanatlı sözlerle ifâde etmek.
Beliğ: (Bak. Belâgat)
Beşli ağası: Yeniçerilerden beş akçe ulûfeli olanların sergerdesi, yâni âmiri. Bunların vazifesi askere yol açmak, delillik etmektir.
Boyar: (İslavca - Balkan ülkelerinde aslızâde sınıfı)

— C —

- Celi:** (Bak. Cilt: I)

— Ç —

- Çerge:** Hafif çadır. (Yalnız pâdişâhlara mahsus olaylarda kullanılan çadır. Kapalı iki kapısı var

dır. Ordu karargâhlarında otağ-ı humayuna giden iki yolun ortasında kurulur ve pâdişâh otağına giderken bu çergenin içinden geçerdi.

— D —

- Daroga:** (Bak. Cilt: III.)
Dehkaani: Çiftçi.
Deryâdil: Kalbi deniz gibi geniş olan. Gönlü büyük.
Diba: Dalli, çiçekli bir cins ipek kumaş.
Dizdar: (Bak. Cilt: V)
Duhâ namazı: Kuşluk namazı. güneş doğup, biraz yükseldikten sonra istivâ vaktine kadar, iki rek'atten on iki rek'ate kadar kılinan namaz.

— E —

- Eşik ağası:** Hâcib, mabeyinci, kapı ağası.
Evrâd: (Bak. Cilt: II)
Ezkâr: (Bak. Cilt II)

— F —

- Fakih:** (Bak. Cilt: V)
Fasahat: (Bak. Fasih)

Fasih: (Bak. Cilt: VI)
Fetret: Bir devlette karışıklık.
Firkate: (Bak. Cilt: I)

— G —

Gidi: Deyus.
Gulgule: Gürültü.

— H —

Hânende: (Bak. Cilt: III)
Hatman: (Bak. Cilt: I)
Hüccet: Delil, bir şeyin sahipliğini belirten şer'i mahkeme vesikası.
Hümâ: Cennet kuşu, devlet kuşu, saadet, kutluluk.
Hümam: Himmet sâhibi.

— I —

İbrâ: Borçtan kurtarma, berâat kazandırma.
İltizam: (Bak. Cilt: IV)
İskat: Düşürme, hükümsüz bırakma, ölünün ruhu için verilen sadaka.
İstimâlet: (Bak. Cilt: III)
İşrak namazı: Sabah namazından sonra nafilâ niyeti ile kılınan iki veya dört rek'atlık namaz.

— K —

Kelenter: (Bak. Cilt: III)
Keler: Böcekleri yiyerek geçinen, sür'atli hareket eden hayvan. Kertenkele.
Kellebuş: (Bak. Cilt: II)

Kerenay: (Bak. Cilt: III)
Kerkenez: Akbaba cinsinden yırtıcı bir kuş.

Kese (Kise): (Bak. Cilt: IV)

Konakçı: Gecelenecek yeri tâyin edip, hazırlamakla vazifeli memurlar. Askeri tabir olarak nüzul emini derler.

Kudum: Dünbelek — çifte nakkare.

Kûs: Mehterhanenin büyük davulu.

Kutub: (Bak. Cilt: I. - III.)

— L —

Ledün ilmi: (Bak. Cilt: II)

— M —

Mahbub: (Bak. Cilt: IV)
Mahbûbe: (Bak. Cilt: IV.)
Melâhîde: (Mülhid'in çoğulu, Bak. Cilt: II)
Menzil: Konak yeri, mesâfe.
Mesîre: (Bak. Cilt: II)
Mihmandar: (Bak. Cilt: III)
Muğbeçe: Mecûsi çocuğu, meyhâ-neci çırağı.
Muhaddis: (Bak. Cilt: I)
Murassa: (Bak. Cilt: I)
Mutrib: (Bak. Cilt: II)
Müfessir: (Bak. cilt I)
Mülhid: (Bak.: Cilt:II)
Mü'min: (Bak. Cilt: II)
Münşi: (Bak. Cilt: III)
Mütevelli: (Bak. Cilt: I)
Müzellef: Zülüflü, kadın tabiatli erkek.

— N —

- Nakkare:** (Bak cilt.: I)
Necib: Soylu.
Nefir: Topluluk, boynuzdan boru.
Növker (Nevker) (Bak cilt III).
Nıgehban: Bekçi, Gözcü.
Nüzül emini: Konaklama memuru.

— P —

- Palanka:** Etrafı hendekle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan istihkâm.
Pıštahte: (Bak. Cilt: II)

— R —

- Reşid:** Doğru yolda giden, akıllı.
Riyâzet: (Bak. Cilt: V)

— S —

- Sâdat:** (Bak. Cilt: I)
Serdar: Başbuğ.
Simya: Eski kimya.
Sürsat ağası: Tanzimattan evvel, harp zamanlarında halktan alınan harp vergilerine sürsat denirdi, bunlar hayvan, buğday, arpa, mısır, yulaf gibi şeylerdi.
 Bunların âmirlerine (Sürsat ağası) denirdi.

— Ş —

- Şayka:** (Bak. Cilt: I)
Şerha: Kesme veya yarma eseri, dilim, parça.

— T —

- Tâat:** (Bak. Cilt: II)
Ta'miye: (Bak. Cilt: II)
Tarab: Sevinç, şenlik.
Te'dib: Terbiye verme, terbiyesini verme.
Teheccüd: Gece uyumayıp, namaz kılma, gece namazı.
Telhis: (Bak. Cilt: I)
Tersâne-i âmire: Devlet gemi tezgâhı.
Tevhid: (Bak. Cilt: II)
Tezkir: (Bak. Cilt: II — V)
Tirkeş: (Bak. Cilt: IV)
Tizab: Kezzab.

— V —

- Vefk:** Dua yazılı muska

— Y —

- Yorga at:** (Bak. Cilt: VI)
Yük: (Bak. Cilt: II)

— Z —

- Zağanos** — Bir nevi yırtıcı kuş.
Zayıçe: Yıldızların belli bir vakit-teki yer ve durumunu gösterir cetvel.
Zehgir: Okun ucuna takılan demir.
Zenâdika: (Bak. Zındık) Zındık'ın çoğulu.
Zerhaf: (Bak. Cilt: VI)
Zındık: Tanrıya ve ahirete inandımayan.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

- 5 1065 Zilhiccesinin 3 üncü günü Van'dan Elçilik ile
Acem diyârına gittiğimiz
- 6 Hoşap kalesi
- 7 Aşağı varoş, Mahmudî kurtlerinin ahvali
- 8 Hoşap nehri, Erecik kalesi
- 9 Erecik gölü, Abagay kalesi, Van Karahisarı
- 11 Pinyaniş kalesi, garip bir hikmet ve temâşâ
- 12 Pinyanişlerin ahvali
- 13 Kotur kalesi
- 14 Kotur kalesinin şekilleri
- 15 Albak kalesi
- 16 Karnıyarık kalesi, Berdük kalesi, Berdük kalesi şe-
killeri.
- 18 Gazi - kıran kalesi, kale şekilleri
- 21 Azarbaycan Rûmiyesi kalesi
- 25 Ahitnâme sûreti
- 33 Rûmiye kalesinin ahvali
- 34 Rûmiye şehri
- 36 Büyük Rûmiye'nin yiyecek ve içecekleri
- 37 Rûmiye gölü
- 38 Garib ve acâib şey, Rûmiye'deki evliyâ ve şehitlerin
mezarları, Koçka Sultanının menkabeleri.
- 39 Koçka Sultanın başka kerâmeti
- 41 Yüz Ulu Sultanın ziyâret yeri,
- 42 Demdemi kalesi
- 43 Eşnuye şehri
- 44 Dembuli kalesi

Sayfa

- 45 Dembuli kalesinin şekilleri
 46 Dembuli ziyâret yeri
 47 Gazi Ramazan Paşa ziyâret yeri
 48 Korkunç görünüş.
 51 RUMIYE'den TEBRİZ ve YARICIHAN ISFAHAN'A
 GİTTİĞİMİZ
 52 İmam Rıza makamı ziyâreti
 53 Seimas kalesi
 54 Tusuy kalesi
 55 Kumla kalesi
 56 TEBRİZ ŞEHRINE GİRİŞİMİZ
 61 Van ve Erciş tarafından korkunç haberlerin gelmesi
 66 Zühicce ayında Azarbaycan ve Tebriz'den kalkıp Is-
 fahan'dan geçip, Hemedan, Şehrizur, Musul ve Bağ-
 dad'ı seyir ve temâşâ ettiğimiz.
 68 Zülkadriye şehri evsafı, Karakan kalesi
 69 Meraga şehri, Nehrevan kalesi
 70 Büyük ve eski şehir Erdebil
 73 Serav şehri şekilleri, eski Erdebil kalesi
 75 Musula kalesi, Musula'nın acaiplikleri
 76 Sehend kalesi
 77 Nihavend kalesi
 80 Kenkür kalesi, Sürh-bid kalesi
 81 Bisütün dağı
 82 Hemedan şehri
 84 Hemedan şehri tabib ve cerrahları, şâirleri, giyiniş-
 leri, erkeklerinin adları, kadınlarının adları.
 85 Câriyeleri, dilleri, renkleri, tahıl ve ürünleri, yiye-
 cek, içecek ve meyveleri.
 86 Bağları ve bahçeleri.
 87 Hemedan şehrinin eski fetihleri.
 89 Hemedan ziyaretgâhları, Kermansâh kalesi
 90 Dergezin kalesi

Sayfa

- 91 Dergezin kalesi dış varoş
 92 Nevruz ve aşura günü
 93 Dergezin şehrinin vasıfları
 94 Pilever kalesi, Denaver kalesi
 95 Cemcenab kalesi, Destpol kalesi, Kasr-ı Şirin
 96 Eski Kazvin şehri
 100 Kazvin kalesi imâreti, Çarşısı, bilginleri, tabib ve cerrahları
 101 Kazvin şehri halkının elbisesi, erkek ve kadın adları köle ve câriyelerinin adları
 102 Ürünleri, gezinti yerleri, bağları, dilleri, acaiplikler
 103 Kazvin şehri ziyâretgâhları
 104 Elemut şehri, dış varoşu
 105 Deylem şehri
 106 Perviz kalesi
 107 Kasr-ı Lusuz, Esedâbad kalesi, güzeller şehri Bağ-ı Cenân şehri
 108 Mihriban şehri
 110 Eski Sine şehri, Varoşu
 112 Kum şehri
 113 Kâşan şehri
 116 Cerbankan şehri
 118 Eski Sâve şehri
 119 Rey şehri
 120 Rey şehri hâkimleri, imâretleri
 121 Demavend dağı yaylası
 122 Akra dağı, Garip temâşâ, Rey şehri ziyâreti
 123 Demâvend şehri
 124 Demâvend dağı kalesinin şekilleri, Demâvend dağı
 126 Dertenek kalesi vasıfları ,Derne kalesi vasıfları
 129 Bağdad'ın kurucuları
 131 Bağdad'ın harab olmasının sebepleri

Sayfa

- 138 Bağdad destanının başlaması
 151 Bağdad kalesi ağaları ve kulları
 154 Sancak beylerinin hasları ,Bağdad kalesinin yeri ve şekilleri
 155 Bağdad'ın mâmurluğunun sebebi
 157 Osmanlı mehterhânesi ve kûs-u Hâkani
 158 Bağdad kalesi câmileri
 159 Bağdad Dârülkurrâları, tekkeleri, çeşmeleri, sebilleri
 160 Bağdad mahalleleri, eşraf ve âyânı, hanları, çarşı ve pazarı, ahâlisinin renkleri.
 161 Bağdad güzellerinin medihleri, tabib ve cerrahları, kadın ve erkeklerinin elbiseleri
 162 Bağdad'ın su kuyuları, hamamları, imâretleri, kiliseleri, dilleri
 163 Bağdad'ın tahîlleri, meyvaları, içecekleri, eserleri
 164 Şattûlarap köprüsü
 165 Kuşlar kalesi
 166 İmâm-ı âzam kalesi
 167 Bağdad toprağında, Medâyin ve Irak'ta akan nehirler
 172 Hurma ağacının medhi
 173 (Yazna Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinin dördüncü cildinin sonu)
 174 Maruf kerhi ziyâret yeri
 175 Sömpeke kasabası
 177 Evliyâ'nın Musul'dan hareketi
 179 Tınaz kasabası
 181 Siird şehri vasıfları
 184 1066 senesi Erzurum üzerinden ulaklıkla Rum'a gittiğimiz
 191 Bitlis'ten Zeriki beyine gittiğimiz
 194 Hakîr Evliyâ'nın Bitlis'te başından geçenler
 197 Başımızdan geçenlerin sonu

Sayfa

- 202 Bâzı ibret alınacak menkabeler
213 1066 senesi, Erciş kalesinden İstanbul'a doğru yola
düştüğümüz
214 Malazgird kalesinin şekilleri
217 Altın halkalı köprü
222 Defterdar-zâde Mehmed paşanın güzel ahlâkı beyâ-
nındadır
224 Melek - Ahmed paşanın Hüseyin ağaya in'âmı
228 Tokat kalesi
230 Tokat kalesinin yeri ve şekilleri
232 Tokad şehrinin hâkimleri, câmilere
233 Mescitleri
234 Medreseleri, Dârülkurrâları, tekkeleri
236 Çesmeleri, Mahalleleri
237 Vezirler, büyükler sarayları, hanları
238 Hamamları
241 Tokad'ın akar suları, kiliseleri
242 Tokat halkının işi ve kazançları, mesfireleri
243 Tokad'ın komşu şehirleri
245 Tokad ziyaretgâhları
248 Çağa gölü
251 1066 senesi İstanbul'dan Özü eyâletine gittiğimiz
255 Mısivri kalesi
257 Köprü kalesi, Kamçı suyu
258 Melek - Ahmed paşanın sâlih rüyası
263 Varna kalesi, varoşu, câmilere
264 Paçavra Kadı'nın menkabeleri
266 Varna'nın ziyaretleri
270 Hakirin rüyâsı ve
272 Melek - Ahmed paşanın tâbiri
279 1067 de Leh memleketine ve Rakoçi kral üzerine git-
tiğimiz
281 İsmâil kalesi

Sayfa

283	Akkerman
287	Kamerülkum kalesi
289	Yanıkhisar kalesi
291	Bende kalesi
294	» » varoşu
295	» » den Leh vilâyetine gittiğimiz
298	Hotin kalesi vasıfları
300	» » ziyâretgâhları
302	Mohilav kalesi
303	Kamanıçe kalesinin şekilleri
304	Azbarış kalesi
305	Körlöv kalesi
306	Burut palankası
307	Nureddin Sultanla buluşma, Eşcerez kalesi
310	Rakoci kral taturunun kuşatılması
321	1067 Leh kralına âsi olan kaleleri yağma ettiğimiz
322	Eylov kalesi
325	Bıçarhorodok kalesi

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

